

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ -Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018*

UNIVERZITET „UNION-NIKOLA TESLA“ BEOGRAD
FAKULTET ZA PRAVO, BEZBEDNOST I MENADŽMENT
„KONSTANTIN VELIKI“ NIŠ

**ZBORNIK RADOVA
III MEĐUNARODNE TEMATSKE NAUČNE KONFERENCIJE
„PROCES EVROPSKIH INTEGRACIJA I REGIONALNA SARADNJA“
CONSTANTIN MAGNUS 2018**

KNJIGA IV

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Ivan Kostadinović

Niš, 2018.

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ -Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018

Izdavač:

UNIVERZITET „UNION-NIKOLA TESLA“ BEOGRAD
FAKULTET ZA PRAVO, BEZBEDNOST I MENADŽMENT
„KONSTANTIN VELIKI“ NIŠ

Za izdavača:

Prof. dr Andon G. Kostadinović

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Ivan Kostadinović

Redakcija:

Prof. dr Gruja Kostadinović, prof. dr Milovan Vuković, prof. dr Dragica Ilić-
Todorović, doc. dr Goran Mladenović

Recenzenti:

Prof. dr Svetolik Kostadinović, prof. dr Georgi Manolov, prof. dr Andon G.
Kostadinović, prof. dr Miroslav Milutinović, prof. dr Radomir Biočanin, prof. dr
Milan Stanković, doc. dr Zoran Cvetković

Lektor

Tatjana Poljaković

Grafička priprema i prelom:

Milan Jovanović

Korice

Siniša Stamenković

Štampa

Grajfer LDS d.o.o. Niš

Tiraž: 100

ISBN 978-86-6113-050-2

Niš, 2018.

CONSTANTIN MAGNUS 2018
KNJIGA IV

MEĐUNARODNA TEMATSKA NAUČNA KONFERENCIJA
„PROCES EVROPSKIH INTEGRACIJA I REGIONALNA SARADNJA“
VODEĆEG NACIONALNOG ZNAČAJA (M-44)

POČASNI ODBOR

Prof. dr Slavko Božilović

Prof. dr Dragan Damjanović

Prof. dr Radenko Krulj

Prof. dr Radoslav Bubanj

Prof. dr Života Radosavljević

Prof. dr Branislav Đorđević

NAUČNI KOMITET

Prof. dr Andon Kostadinović,
predsednik

Prof. dr Miroslav Milutinović,
kopredsednik

Prof. dr Ljiljana Marković

Prof. dr Danijla Krsić

Prof. dr Dragica Ilić-Todorović

Prof. dr Ivan Kostadinović

Prof. dr Milan Stanković

ORGANIZACIONI ODBOR

Prof. dr Miroslav Milutinović,
predsednik

Prof. dr Gruja Kostadinović,
zamenik predsednika

Doc. dr Aleksandra Jovanović,
sekretar

Prof. dr Radomir Đorđević, član

Prof. dr Petar Anđelković, član

Prof. dr Milovan Vuković, član

Doc. dr Goran Mladenović, član

Doc. dr Vladan Vučić, član

Doc. dr Predrag Rstić, član

Doc. dr Zoran Cvetković, član

Prof. dr Svetolik Kostadinović

PREDGOVOR

Tendencija i potreba Republike Srbije u priključivanju Evropskoj uniji, čime se dobijaju brojne prednosti, saradnje sa članicama Unije u više segmenata, naglašava činjenicu značaja pravnog, ekonomskog i političkog aspekta ovog procesa. Članice Evropske unije ostvaruju povlašćenu poziciju po pitanju pristupa njihovih proizvoda i usluga iz industrijskog i poljoprivrednog sektora na tržište EU, a time se tumači ekonomski značaj pridruživanja u vidu otvaranja prostora za slobodan pristup potencijalnom tržištu od oko pola milijarde kupaca. Indirektno prednosti procesa pridruživanja EU praćene su stimulativnim privlačenjem potencijalnih investitora, domaćih i inostranih, čime se stvaraju prilike za postizanje značajnijih budžetskih prihoda i veće zapošljavanje radne snage.

Dugogodišnja finansijska perspektiva Evropske unije je dominantna tema na planu budžetskog sistema Evropske unije, što privlači pažnju finansijskih stručnjaka, privrednika i građana. Regulisanje finansijske perspektive uređeno je kroz četiri glavna dokumenta: Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije, Uredbom Saveta EU od 02. decembra, 2013.godine kojom se uspostavlja višegodišnji finansijski okvir za period 2014-2020 godine, Budžetom Evropske unije za period 2014-2020 godine i Međuinvesticionim sporazumom Evropskog parlamenta i dobrim finansijskim upravljanjem.

Evropska unija je jedan od najmoćnijih ekonomskih i političkih činilaca na svetu. Od njenog osnivanja ili rođenja 9. maja 1950. godine pa sve do današnjih dana ona je prošla kroz težak put mahom ispunjen uspehom. Tom uspehu je doprinelo širenje Unije i njene nove članice. Do sada je izvršeno šest etapa priključenja novih članova u Evropsku uniju. Srbija je jedna od zemalja koje željno iščekuju priključenje EU. Njen put ka priključenju je ispunjen mnogim preprekama,

koje vlasti u Srbiji više ili manje uspešno rešavaju. Po nekim predviđanjima Srbija može postati članica između 2024. i 2026. godine.

Očekivano pristupanje Srbije Evropskoj uniji je proces u kojem Republika Srbija želi da pristupi Evropskoj uniji, kao punopravna članica. Srbija je zvanično podnela Zahtev za članstvo u Evropskoj uniji 22. decembra 2009. godine, a status kandidata za članstvo u EU je stekla 1. marta 2012. Odlukom Evropskog saveta od 28. juna 2013. o otvaranju pristupnih pregovora započinje najzahtevnija faza evropske integracije – pregovori o članstvu, tokom kojih se podrazumeva potpuno usaglašavanje sa sistemom, vrednostima i zakonodavstvom EU.

Uprkos preprekama u oblasti politike, dana 7. decembra 2009. godine Evropska unija je deblokirala trgovinske sporazume sa Srbijom, a 19. decembra iste godine šengenske zemlje odobrile su viznu liberalizaciju za građane Srbije.

Prvi strateški spoljnopolitički prioritet Republike Srbije je članstvo u EU. Vrednosti oko kojih su se okupile članice EU Srbija prepoznaje kao vrednosti koje želi dalje da razvija, a pristupni proces kao priliku za reforme i jačanje evropskih standarda. Osim toga, Evropska unija je najvažniji trgovinski i investicioni partner Srbije i time jedan od najznačajnijih faktora ekonomske stabilnosti zemlje.

Svaka evropska država koja poštuje osnovne vrednosti navedene u članu 2. Ugovora o Evropskoj uniji (ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokratija, jednakost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava, uključujući i prava manjina) i koja se obavezala da ih promoviše, može, prema članu 49. ovog Ugovora, da podnese zahtev za pridruživanje EU. Evropski savet (čine ga predstavnici država članica na nivou šefova država i vlada) u Kopenhagenu je 1993. godine dopunio ove kriterijume tzv. „Kopenhaškim kriterijumima“ (politički, ekonomski i pravni), koji su 1995. g. upotpunjeni kriterijumom iz Madrida o postojanju odgovarajućih administrativnih kapaciteta za postepenu i skladnu integraciju u EU. Svi kriterijumi uvršteni su u Lisabonski ugovor EU iz 2009. i deo su pravne tekovine EU.

Ulazak u Evropsku uniju ima mnogostruki pozitivan efekat na ekonomiju države. Potsetimo da se EU do 1992. zvanično zvala Evropska ekonomska zajednica. Prednost velikog, integrisanog otvorenog tržišta roba su dobro proučeni i indentifikovani u ekonomskoj literaturi. Ono dozvoljava veću razmenu robe, dovodi do bolje specijalizacije, ekonomije obima, nižih transakcionih troškova, ali i do pozitivnih dugoročnih uticaja novonastale konkurencije iz EU na nivo ekonomske efikasnosti proizvodnje, a i na nivo inovacija. Takodje, evropska integracija u ekonomskom smislu podrazumeva i otvoreni kapitalni račun – samim tim i značajan priliv investicija, koje se slivaju u daleko većoj meri – pristupanje evropskoj uniji je značajan signal investitorima da država prihvata evropske zakone koji garantuju pravnu sigurnost. Ulazak u zajedničko tržište otvara široku lepezu mogućnosti da se

potencijali i njihove prednosti iskoriste. Srbija ima demografski potencijal, jeftinu i relativno obučenu radnu snagu koja zajedno sa značajnim inostranim i domaćim investicijama i zajedničkim evropskim tržištem dovodi do značajnog i održivog ekonomskog rasta. Politika regionalne integracije i razvoja infrastrukture manje razvijenih delova Unije dodatno doprinosi ravnomernom ekonomskom rastu.

Sve naše institucije, a posebno naučne i obrazovne, moraju dati svoj puni doprinos navedenim tendencijama i potrebama. Sagledavajući takvu ulogu u značajnom istorijskom, a veoma aktuelnom trenutku, naš Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš održava Konferenciju i izdaje ovaj Zbornik radova učesnika Međunarodne tematske naučne konferencije „PROCES EU INTEGRACIJA I REGIONALNA SARADNJA“ CONSTANTIN MAGNUS 2018.

U Nišu
menadžment
Jun 2018. godine

Fakultet za pravo, bezbednost i
„Konstantin Veliki“, Niš

S A D R Ž A J

PREDGOVOR

Андон Г. Костадиновић
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ
GLOBALIZATION AND ITS CONSEQUENCES IN A MODERN
WORLD.....1

Георги Манолов
ЕВРОПЕЈСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА И ЕВОЛУЦИЈАТА НА БЪЛГАРСКИЈА ПОЛИТИЧЕСКИ
ПАЗАР
EUROPEAN INTEGRATION AND EVOLUTION THE BULGARIAN POLITICAL
MARKET.....12

Ivan Kostadinović
DEONTOLOSKI PRISTUP ETICI SA ASPEKTA PRAVNE ETIKE KROZ PRAKSU
PRAVEDNOG SUĐENJA
DEONTENOUS ACCESS TO ETHICS FROM THE ASPECT OF LEGAL ETHICS THROUGH
THE PRACTICE OF A PRACTICAL
TRIAL.....28

Илин Савов, Томо Бориссов
ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ СЪЩНОСТТА НА СПОРАЗУМЕНИЈАТА ЗА ПРИЛАГАНЕ НА
ИНСТИТУТА НА РЕАДМИСИЈА
A LOOK ON THE NATURE OF AGREEMENTS FOR THE APPLICATION OF THE
READMISSION INSTITUTE.....45

Danica Piršl, Andon Kostadinović
POSLOVNA KOMUNIKACIJA I SOCIJALNE KOMPETENCIJE PREGOVARAČA
BUSINESS COMMUNICATION AND SOCIAL COMPETENCES OF
NEGOTIATORS.....56

Gruja Kostadinović
STRATEGIJSKO UPRAVLJANJE U MARKETINGU
STRATEGIC MANAGEMENT IN MARKETING.....68

Milan Stanković, Dragana Nešović
EVROPSKI PROPISI IZ OBLASTI ŽELEZNIČKOG SAOBRAĆAJA – NOVI PRISTUP
EUROPEAN REGULATIONS IN THE FIELD OF RAILWAY TRAFFIC - NEW
APPROACH.....93

Нада Штрбац, Милован Вуковић, Невена Аранђеловић
ЕКОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ ОПШТИНА СА ИНТЕНЗИВНОМ РУДАРСКОМ
АКТИВНОШЋУ

ENVIRONMENTAL SECURITY OF MUNICIPALITIES WITH AN INTENSIVE MINING ACTIVITY.....	111
--	------------

Rade Biočanin, Zdravko Aničić, Ms Mubina Čolaković INVESTICIJE I EKONOMIČNOST GRADNJE SPORTSKIH OBJEKATA ZA MEĐUNARODNE SPORTSKE DOGAĐAJE INVESTMENTS AND COST OF CONSTRUCTION OF SPORTS FACILITIES FOR INTERNATIONAL SPORTS EVENTS.....	131
---	------------

Радомир Д. Ђорђевић ПАТРИОТИЗАМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У СКЛОПУ ГЛОБАЛНОГ РАЗВОЈА СВЕТА И СРПСКОГ НАРОДА PATRIOTISM AND NATIONAL IDENTITY WITHIN GLOBAL DEVELOPMENT OF THE WORLD AND SERBIAN NATION.....	148
---	------------

Dragica S. Ilić, Boris Ilić, Mirjana Marković УЛОГА МОРАЛА, ЕТИКЕ И ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ И ВОДЕ ЗА ЧОВЕКОВУ И ЖИВОТИЊСКУ УПОТРЕБУ THE ROLE OF SEA, ETHICS AND ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FOOD AND WATER SAFETY FOR HUMAN AND ANIMALS USE.....	165
---	------------

Ivana Marinović Matović, Zoran Cvetković CLUSTERS IN EU COUNTRIES AND THE REPUBLIC OF SERBIA – ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF DEVELOPMENT STRATEGY.....	179
---	------------

Aleksandra Jovanović KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT MALOLETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA U SRBIJI CRIMINAL-LEGAL ASPECT OF THE MINORITY INSTITUTION IN SERBIA.....	198
--	------------

Горан М. Младеновић КРИМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА И ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА CRIMINOLOGICAL DETERMINATION OF THE CRIMINALITY OF THE WHITE OWNER AND COMMERCIAL CRIMINALITY.....	217
--	------------

Анета Атанасовска-Цветковић ПРИКАЗ УГОВОРА О ЛИЦЕНЦИ – УГОВОР КОЈИМ СЕ ВРШИ ПРЕНОС ПРАВА КОЈА ПРОИЗИЛАЗЕ ИЗ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ REVIEW OF A LICENSE AGREEMENT - A CONTRACT USED FOR TRANSFERING THE RIGHTS ARISING FROM INTELLECTUAL PROPERTY.....	237
---	------------

Boris Ilić, Dragica Ilić, Mirjana Marković

EKOLOŠKA SVEST I EKOLOŠKA POLITIKA U OBLASTI OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ
ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS AND ECOLOGICAL POLICY FOR EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....256

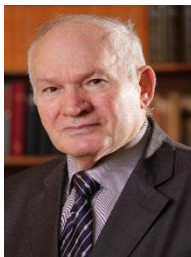
Zoran I. Cvetković, Ivana Marinović-Matović, Marija Cvetković
PRAVNO EKONOMSKI ASPEKT FINASIJSKE DISCIPLINE KAO PREDUSLOV USPEŠNE EVROPSKE INTEGRACIJE REPUBLIKE SRBIJE
LEGAL ECONOMIC ASPECT OF FINANCIAL DISCIPLINE AS PRESERVATION OF SUCCESSFUL EUROPEAN INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....265

Vladan Vučić
ULOGA POLITIKE ZAŠTITE KONKURENCIJE U JAČANJU KONKURENTSKE POZICIJE REPUBLIKE SRBIJE
THE ROLE OF THE COMPETITION PROTECTION POLICY IN STRENGTHENING THE COMPETITIVE POSITION OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....278

Marija Radulović
EFEKTI STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA NA PRIVREDNI RAST ZEMALJA U TRANIZICIJI: TEORIJSKA I EMPIRIJSKA ANALIZA
THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH IN TRANSITION ECONOMIES: A THEORETICAL AND EMPIRICAL ANALYSIS.....302

Милош Крстић
НАУКА И КОНКУРЕНТНОСТ ЗЕМЉЕ
THE SCIENCE AND COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY.....319

Ratomir Antonović
KAZNA ZATVORA KAO OBLIK OGRANIČAVANJA SLOBODE KRETANJA
PENALTY OF PRISON AS A FORM OF LIMITATION OF FREEDOM OF MOVEMENT.....341

Андон Г. Костадиновић¹

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

Rezime

У раду се покушава да се прикаже глобализација као (lat.vice versus) коју су многи научни радници у једном тренутку, после пада социјализма прогласили новим светским поретком, и у коме ће доминирати једна политичка сила (или више њих). Такав став једно време је био доминирајући како у научним, тако и у политичким круговима као и у међународним односима међу државама. Данас, на крају завршетка друге деценије трећег миленијума, садашња ситуација у свету је умногоме погоршана или је запала у ћорсокак. Глобализација није испунила очекивања одређених политичких кругова, шта-више, глобализација се претворила у своју супротност, са још већим последицама у свету и појединачно у многим државама, још у време Бушове администрације. Европска унија, као један од представника глобализације света, скоро да се распада као јединствена европска униполараност. Са променом држаног естаблишмента у САД и доласком, нове америчке администрације на челу са Д.Трампом, изгледа да се ствари почињу да мењају и да од доба које се звучно означавало „глобализацијом“, све мање има шанси да се овакав поредак одржи. У том смислу, аутор рада покушава да прикаже потпуно нову “позицију” глобализације, која није

¹ Проф. др Андон Г. Костадиновић, емеритус, Факултет за право, безбедност и менаџмент “Константин Велики”, Ниш

испунила свој план на светском плану. Глобализација се по уверењу аутора све више бледи пред новим сегментима замишљеног униполарног света и из свега јача позиција патриотизма и национализма у многим земљама, и које у глобализацији нису могле да нађу свој удео, пред великим силама. У раду се врши елаборација научно-теоријских сазнања, као и очигледних (посредних доказа), који су се дешавали у свету, као и садашњих очигледних политичких процеса у свету. Циљ рада јесте да се на основу изнетог, пре свега научно, размотри проблем „патриотског“ и “националног”, као и његовог све већег присуства у свету, чак и у оним земљама које су себе славиле као најдемократскије. Аутор се задржава и на проблему српског патриотизма и национализма, и у светлу свега оног, што се дешава већ више деценија на Балкану.

Кључне речи: глобализација, глокализација, униполарност, мултикултурализам, савремени свет, мондијализам.

GLOBALIZATION AND ITS CONSEQUENCES IN A MODERN WORLD

Abstract

The aim of this work is to try showing globalisation as (lat. vice versus) which like been proclaimed by a lot of scientists at one moment, after socialist failure, when they proclaimed the new world era, in which one of more political powers are going to dominate. This attitude was dominant at a certain period of time, in scientific spheres as well as in political ones, but also in international relationship among countries.

Nowadays, at the end of the second decade of the third millenium, the present situation in the world has grown worse, but has reached the blind alley. Globalisation didn't fullfild the expectations of some political spheres, but more than that, it changed into its contrast, with much more consequences in the world, and separately in many countries. It has been especially expressed during the USA domination but also during the rule of Bush's and Klinton's admini- stration.

European Union, as one of the representative of the world globalisation, appears to breakdown like the unique European unipolarism. By changing of state establishment in the USA, and by coming of Donald Trump's new american administration, it appears that things are beginning to change, and that the era of

globalisation now has less chances for it to maintain. In that way, the author tries to show a completely new position of globalisation, which hasn't filled up its own plan in the global level. Globalisation, by the author's conviction, is becoming fade amidst new segments of imagined unipolar world from where there is stronger position of patriotism and nationalism in many countries, which couldn't find their part in globalisation, great forces aside.

Key words: globalisation, unipolarism, multiculturalism, European Union, USA domination.

Глобализација света или нешто друго...

*“Из користољубља се људи одричу,
породице отаџбине и вере.”*

Јован Дучић

Говорити о глобализацији данас, испоставља низ недоумица и научну несигурност, јер је њено заснивање или трансформисање, још увек је фази несигурне претпоставке. Ипак, њена, очигледно, присутност је све више израженија у савременом свету и не може се избећи у било ком смислу.

Одмах на почетку о глобализацији, можемо закључити да она представља у свом ужем смислу светску вољу моћника, и која подразумева - пре свега савремено доба са низом динамичких, економских, политичких и културних процеса, којима је захваћен савремени свет – нарочито на почетку трећег миленијума. Брзи и све очигледнији развој савременог света у свим доменима па и неке врсте друштвене експлозивности и процесу рада, његове индустрије и веће виртуелности техничких средстава, сврстава глобализацију у савремену експанзију модерног света широких размера. У свему овом, глобализацији нарочито помаже експанзија свих облика медијске заступљености у простору и чиме глобализација добија далеко шири значај, од онога што ми доиста мислимо о њој. Често се напомиње, да је глобализација у тако постављеном глобалном окружењу и поред сваколиког њеног присуства у свим доменима њене експанзионистичке улоге и процес који је подложен контроверзама у сваколиком облику. Према Д.Марковићу, уствари доминира “ново тројство” - “тржиште - конкуренција - новац, с намером да се уздигне у врховну власт” која ће владати пословима планете, намећући своја правила државама и своје уједначавајуће норме упркос културним вредностима идентитета. (Марковић, М. Ж. Д., 2010., стр.14.)

Да би саговорнике на ову тему ближе упознали са глобализацијом модерног света, морамо пре свега речи како је она почела и из ког домена друштвених ресурса. Пре свега, глобализација нам долази са општим друштвено-економским кретањима у свету, и који су у једном тренутку прерасли свој нормални ниво развоја. Да би се на неки начин таква економска експанзија – нарочито великих земаља, довела у неки вид нормализације светских економских односа, глобализација је започела са општим реструктурирањем света, његове базичне и економске сфере, стварајући јединствено економско тржиште крупног капитала у лику мултинационалних корпорација, и које су сопственим правилима које су донели заштитиле себе од било каквог нападања против њих. Иза свега, опет се могао назрети крупан капитал моћних компанија или корпорација, да се стечени капитал прогресивно заштити од евентуалних „ниским удараца“, од стране било кога и на тај начин сузбијати сваки облик евентуалне конкурентности од стране других. Уколико би се то допустило, дошло би до цепања економског тржишта и то би донело далеко већи низ невоља, пре свега на нивоу врхушки и власти крупног капитала, а на дужи рок и потпуно неизвесан исход или разврата модерног света.

У оквиру овог предњег реченог, не смемо да испустимо из вида, да је економска надмоћ уједно и нека врста политичке надмоћи, што је опет, у спрези са крупним капиталом и доноси још једну од неопходности заштите таквог капитала. У том смислу, политичка глобализација је видно допринела да се створи јединствено тржиште света, али исто тако, и сасвим занемарљиво учешће малих земаља у економској и политичкој деоби светског тржишта капитала. То пак доводи надаље, да мале државе ни у ком случају не могу да се појаве са својим производима на светском тржишту, или се на неки начин такмиче у својој конкурентности на светском тржишту. Овим се надаље подстиче тежња великих земаља да малим земљама наметну не само економску већ и политичку моћ, и како оне не би могле да доносе одређене одлуке у сфери економије, или пак да путем легалних политичких избора, омогуће долазак оних снага на власти које нису по вољи светских глобалних сила. Овим се сужава простор многих влада мањих земаља за деловање на сопственом простору, јер се „невидљивим концима“ њихов рад минимизира или буквално зауставља у име глобалних компанија. Од овога до тзв. културне глобализације дели нас сасвим мали корак, јер и тзв. светска или мас-култура делује по истом принципу- маргиналности свих мањих култура, а у корист супремације глобалне светске културе и коју заправо не интересује одакле је произашла, или из ког краја одређене земље долази и да ли је уопште треба представљати као особену националну културу у светском ограђеном

простору. Културна глобализација је увелико у току и она је започела по нама још 60-година прошлог века, када је започела и музика рокенрола или пак ширење тзв. хипи покрета и који је у себи већ одражавао назнаке еволутивности, прогреса и глобализације културе у светском простору. (Шире у: Божиловић, Н.:2007.)

Културна глобализација заправо нема своју националну омеђеност нити свој национални идентитет, јер то није ни потребно у светском окружењу. Културна глобализација тежи за протоком свих облика културе, иако драстично укида сваки облик сазнања на чему оне почивају, или (како би се могло могло још закључити) без ознака одакле заправо таква култура потиче. Глобализација у свом происходишту подстиче скоро нулту културну толерантност, јер би другачије, у светском окружењу потстакла и неке друге особености, и који свакако нису пожељни за једно мултикултурално друштво.

У тако постављеним условима и окружењу националне културе мањих државица само су једна од многих који се мешају са осталима и где им се губи национални траг и њихова изворност. „Културна глобализација је сусрет различитих светских култура и обичаја. Проток роба, капитала и људи преко државних граница носи са собом и проток навика, обичаја и култура. Овај процес код различитих људи често изазива низ различите реакција.” (Приступљено: Wicipедија, globalizacija. Приступ: 29.05.2017.g.).

И док неки сматрају да се оваквим путем полако затиру све националне културе малих земаља, дотле, многи сматрају, да се у оваквим процесима, свет у целисти културно обогаћује својом разноликошћу. Између овога што смо навели, доиста је тешко изабрати шта је исправно. Сматрамо, да је ипак доминација и идентитет једне културе доминантан у представљању, јер се и сам свет у свом физичко-биолошком облику састоји из низа разноли - кости и чиме постаје занимљивијим и особенијим.

На другој страни, униполарност света па и саме културе уопште, иако може на изглед, да делује подстицајно, на дужи рок губи своја првобитна одредишта и неприметно спаја све у једну велику мрежу у којој су „ухваћене све рибе света“ и без неких већих сазнања, која од њих где припада.

Остале последице глобализма

Глобализам је историјски започео оног тренутка, када је свет био завршетком хладног рата и када је свет требало другачије прерасподелити. Слом и крах бившег СССР-а пољу- љале су свет социјализма из темеља, тако да он данас не представља ни делић снаге које је имао у глобалним процесима

у свету. Свакако, њега још има и задржао се код неких земаља али са битно измењеним лицем или наличјем који је имао пре званичног пада 1989.г., односно са падом тзв. “Берлинског зида“ илити уједињењем две до тада немачке државе. Од тада, свет је све до данас у једном стално активном стању нереди, иако су многи прогнозирали, да наступа ера глобализације света и где ће свет коначно бити уједињенији него пре тога. Мада се то и дешавало, спорадично, нарочито са стварањем Европске уније, више од тога се није могло у светским односима. Остала је да стрчи као супер и једина светска сила тадашњег времена САД и која није ни сама знала како да се постави у новим околностима. Као једина супер сила која је преостала, САД је почела доминирати над свима осталима, заснивајући полако свет глобализма и за кога је веровала да може бити нова пронађена формула егзистенције света. Заједно са својим „сателитима“, нарочито из Европе, САД је покушавала да одржи било какву равнотежу у светском окружењу, али се пред њом појавио нови фактор – религијско-културни и цивилизацијски. Не схватајући у довољној мери, сву кохерентност културе, религије и осталих особености сваког од народа, САД се упустила у дугорочну борбу и коју је С. Ханингтон назвао сукобом цивилизација, и који ће се првенствено темељити на сукобу религија. Не желећи да схвати све противречности у које је запала, и својом политиком доминације јединог „светског жандара“, САД је нужно потпала под утицајем хегемонизма над светом, јер је за тако нешто и имала простора. Са једне стране заговарајући политику једног света – униполарног, а са друге, светског „супер визора“ са негативним предзнаком, САД је започела низ локалних сукоба са земаљама за које је мислила да довољно не уважавају нова правила, или пак из интереса сопственог крупног капитала и профита, извлаћећи га првенствено из сиромашних земаља. То је надаље био и један од узрока, настајања периода сталних и локалних ратова и који су регионално и географски били подељени. САД се с тога није либила ни да започне отварање фронта на Балкану и разбуктавање међуетничког и верског сукоба бивших југословенских народа. Дајући првенство наводно „слабијима“ у рату и против Србије као супериорније државе, САД се окренула против Србије, иако је знала праву истину око сукоба на Балкану. На крају ни то није било довољно, већ је и отворено бомбардовала Србију 1999.г. заговарајући општу лаж, да су Срби извршили геноцид над шиштарским становништвом.

Ако оставимо ове догађаје по страни, поново се сусрећемо са глобализацијом и њеном формом овладавања светом. Морамо да укажемо, да ниједно светско питање или проблем није до сада адекватно решено и на задовољство свих грађана света. Уједињен нације немају више ону снагу коју

су имале пре сламања социјализма, и ушле су у период слабљења са неизвесним исходом надаље.

Дотле, у оквиру глобализације света и даље се врши својеврсна пресија над свим народима који не желе или не разумеју смисао глобализације. Свакако, глобализација је у неку руку проширила и убрзала комуникативност света у општем смислу речи, како међу народима тако и међу самим људима. Људи су данас, више него икада повезани разним друштвеним везама, и одвија се својеврсна међу континентална веза, без обзира на веру, расу, пол или неки вид дискриминације. Ипак, да ли је баш тако? Можда да, а можда и не. Уместо смиривања народа или прекида ратних сукоба, свет је поново запао у свеопшту кризу међунационалних односа, захваљујући и томе што, највећа сила на свету САД полази од заштите првенствено својих интереса у свету и приоритета које има. Глобализација се на неки начин претвара све више у обичну флоскулу, пошт- апалицу и која је добродошла за све оне који наивно верују у суживот међу народима. Нажалост, њега неће бити све дотле док једна страна, једна држава или било шта друго ремети складност природног и тзв. „цветања 1000 цветова“ како се то говорило у Кини после смрти Мао Це Тунга. Под овим, мислимо на цветање различитих култура, ма какве оне биле по свом пореклу, обичајима или манифестацијама. Немешање и зави- ривање у туђа дворишта никада није ништа добро донело – нити комшијама нити народима.

Оно што би се могло надаље закључити о глобализацији, то је однос према глокализацији, односно, односом међу народима у свету. Једно је свакако тачно, да су сви односи у свету међусобно повезани или испреплетени хиљадама нити и где свака држава или народ има своју нит коју ткаје на свом разбоју. Коначан циљ јесте простирка са хиљаду боја уједињених под једним за- јдничким оквиром. Свет је један и недељив. Свако ко покуша да га дели, или да из нечега прави неку нову супротност коју је поставила природа, излаже се опасности сопствене будућности. Оно што је свакако евидентно али и недовољно у процесу глобализације јесте: да је свет закорачио у највећу друштвену и економску промену од некадашње индустријске револуције, која је својим открићима задивила свет, али га је и почела уништавати својом небригом у еколошком погледу. Истовремено, у савременом свету или глобалистичком свету, све више се ствара међузависност између земљама које предводе такву међународну политику, и с друге, све већих појављивања све већих проблема у друштву. Такође, глобализација није решила све противуречности света и како се то (по нама наивно) очекивало, јер то и није могло. Закони светског тржишта су у великој мери и даље диктирали међународне интересе појединих земаља и у коме су интереси великих земаља

били доминантни. То се пак надаље изражавало и обрушавало свом силином и као велики терет на економско слабљење других мањих држава. У чему се то још огледа. Глобализација је не/намерно покренула национални сегмент међу државама играјући на карту „завади па владај“. (Пристапљено: Wicipedija „Zavadi pa vladaj“ (lat. *Divide et impera*), pristup: 29.05.2017.).

САД и поједине европске државе су у овоме доста поодмакле, стварајући нездраву атмосферу међу народима, нарочито у Европи, после стварања ЕУ, и када многе државе нису примљене у ову европску зграду народа. На једној страни, многе државе су своју националност пренеле на извршну власт ЕУ, док су друге државе одражавале, све веће буђење националног интереса. Неједнакост међу народима је била све израженија. Како у економском смислу тако и у социјалном смислу. То је пак значило. Да неке државе или народи имају повлашћенији положај на тржишту, док су се друге сматрале тзв. „друштвеним отпадом“. „Израз „друштвени отпад“, нпр. радници у Индији зарађују мање него у Европи, њихова је плаћа мала (јефтина радна снага), тада подузећа пријете синдикатима пре-сељењем у земље јефтине радне снаге што може бити и погрешна одлука јер циљ није да се само производи, већ производи буду што ближе тржишту.“

(Извор: <https://commons.wikipedia.org/wiki/Category:Globalization?Uselang=bs/>.
Pristup: 29.05.2017.g.).

Тиме се дошло до неједнакости у плаћању рада и који је зависио директно од воље управљачког капитала и капиталисте који располаже њиме. Дошло се до тога, да исти рад није и исто плаћен у свим земљама. Јефтина радна снага која се појавила у сиромашним земљама, била је коначан пронађени облик увећања капитала, односно, „modus vivendi“, како да се старије и угледније државе докопају још профита на светском тржишту. Свакако, то је имало за последицу која се огледала у великим превирањима радне снаге и која се покренула из сиромашних земаља ка богатијим, селећи се у другу средину и сањајући бољи живот. То је пак резултирало низом животних катастрофа на путу до земаља *благостања*, и које се и данас догађају.² Глобализација у овом случају није много помогла, напротив, многе земље у Европи су се побуниле против толиких избеглица из Африке, Блиског Истока, као и појединих земаља Азије због тероризма у сопственим земљама.

² Велики број избеглица или исељеника из сиромашних земаља, утопио се током 1916.г. и 1917.г. у Средоземном мору, желећи да га пређу и дођу до неких земаља Европе- најчешће Немачке. Несреће су се догађале због пренатрпаности избеглица на примитивним гуменим чамцима или мањим бродовима, односно, превелике тежине, или немирног мора и великих таласа.

Посебан проблем представљају они проблеми који се тичу целе планете, као што су организован и међународни конфликти, међународни тероризам – који је све више у замаху. Затим, употреба АБХ оружја, ефекат стаклене баште, неједнака распо- дела светског прихода и много чега другог такође изазива непријатне утиске и забринитост, и што се не може решити само од стране једне државе. Глобализација је у том погледу, могла да буде један од начина и нормална резонанта решавања таквих глобалних проблема, али се то није дешавало. Зашто? Вероватно, из разлога сујета многих великих земаља, које никако не могу да се сложе око расподеле профита и коме ће више припасти. Са друге стране, процес демократије није увек у сагласју са приватним капиталом и општим политичким ставом великих земаља. Најчешће се у том погледу спомиње САД. Отуда, можемо рећи: Капитализам је тигар пун снаге који се може искористити за оживљавање приврде, али само ако његове снаге контролирају државне и политичке институције. Глобализација је испустила овог тигра из кавеза и ослободила”дивљи” капитализам, који је, као и ослобођени тигар, почео показивати своје склоности дивље звери.

Као што се може видети, глобализација ипак почива на највећим земљама и она понајвише одговара њима самима. Такве земље доносе своје глобалне ставове, али исто тако и низ противречности који из свега произилазе. На многим међуна- родним конференцијама формирале су се низ нових констелација великог или крупног капитала, и где су у жижи низ новонасталих проблема које је требало решавати. У том погледу, у ери глобализације укинута су привилегије малих земаља које су још на Бечком конгресу, имале право и монопол да својим ставовима утичу делимично на светске односе. Сада су такве мале земље изгубиле такво право, јер су се и сами међународни односи променили у односу на политичке и остале промене у свету.

„Али и данас, капитал и нема где да оде. Свуда су вредности каматних стопа нула или су стопе негативне. Тачније, бићемо сведоци озбиљних ломова унутар читавог система, зато, што ће се систем распасти и то и економија и политика вођења економије, уопште. Већ је почео прелазак на нови светски поредак. И чини се да новац неће бити главни адут. Главни алат ће бити спровођење тврде моћи.“ Према: /Geopolitka.ru, Carthago delenda est/, Приступ, 30.05.2017.г.

Отуда, често се може наићи на следеће рећи: Глобализација се на крају показала у свој својој наготи, огољеном, и на којој се заправо више ништа и не види. Она је сама од себе направила фатаморгану искључујући низ осталих

земаља, и како би унапредили своје сопствене интересе под плаштом глобалног кишобрана, глобалне одбране, тако и ширења своје моћи на читав свет. Такав подухват ипак није допринео ономе што се желело. Не схватајући, да се свет не може обухватити “кишоб-раном“ ма колико он био широк или свеобухватан.

Неприродност глобализације света има своју супротност у речи глокали-зација, и по нама у прилично недифинисаној форми. Глокализација покушава да насупрот глобализацији, заснује свој интегрални приступ глобализацији, на тај начин што ће спајати локално и светско – нарочито по питању културе. Глокализација се понајвише користи у културним моделима и које треба представити као локалне и изворне, а опет дати им форму глобалног и унивезалног културног модела. Из овако постављених начела, глокализација црпе своје упориште свуда тамо где је то могуће, где нешто што би требало представити као локално не задира превише у глобално. Као пример можемо узети ЕУ која је настала као заједница европских држава (не свих), и која се у први мах представила као моћна глобална снага једног континента. Ипак, протоком времена се схватило, да тако уједињене државе ипак имају своје особености - пре свега културне и којих је тешко уклопити у оквиру опште заједнице. Схватило се наиме, да се глобални културни трендови мењају и прилагођавају локалним праксама, те тако постају ближи конзуметима и потрошачима. Тако се као пример спомиње Јапан, који је успео да избегне донекле препреке глобализације, нарочито на под-ручју филма, музике – и вештим маневрисањем комбинује азијске и западне културне обрасце и како би се стекао утисак да су они пореклом локалног – јапанског порекла.

Сматра се, да је уговором из Мадрихта 1999. године препо-зната културна а не само економска и политичка димензија европског уједињења, док ми сматрамо да је овим поступком, и глобализација доведена у крајње незавидан положај по њу, желећи форсирање униполарности света. Ипак, да би се како тако одржала, глобална суверенизација света морала је да прихвати одређене моделе сарадње на регионалном или локалном нивоу. Од тада, када је реч о ЕУ, “...ОНА ПОШТУЈЕ НАЦИОНАЛНУ И РЕГИОНАЛНУ РАЗНОЛИКОСТ КУЛТУРА ДРЖАВА чланица, али ипак у први план ставља њихово заједничко европско културно наслеђе. Програм се реализовао у периоду од 2000. – 2006. г. а главни циљеви били су промовисање културне разно- ликости и културног наслеђа.“ (Извор: <https://search.yahoo.com/search?>, Pristup: 30.05.2017.)

У даљем раду, ЕУ је подстицала европску културну разноликост, са-радњу и напредак и развијала европске културне индустрије. Гло-ба-лизација

је пак, све мање у оптицају и њено ширење све неизвесније. Она је као вид овладавања светом постала не само дисфункционалном у свет-ским односима, већ и све више занемарљивијом. Могло би се рећи, да се свет ипак креће по својим законитостима, и где је људска активност или памет, још увек немоћна да га у потпуности уобличи. Али и када би то могла да учини, да ли би свет био доиста бољи. Досадашња искуства нам указују, да свуда где је људска рука покушавала да уобличи природу или свет у целину, увек је доживљавала неуспех.

Литература

Божиљевић, Н., (2007.), Култура и идентитети на Балкану, Филозофски факултет-Ниш, Центар за социолошко истраживање, Ниш.

Биговић, Р., (1988.), Освечовека до богочовека, "Рашка школа", Београд.

Витроф, Х.А., (1997.), Основе националног схватања, "Слободна књига", Београд.

Марковић, Ж. Д., (2010), Глобалистика и криза глобалне економије, "Графопор", Београд.

Милошевић, Др З., (2004.), Транзиција и српска црква, ИПС, Београд.

Павловић, В., (1996.), Потиснуто цивилно друштво, "Екоцентар", Београд.

Електронски извори:

Извор: Wicipedija, globalizacija: приступ: 29.05.2017.г.

Извор: Wicipedia, Zavadi pa vladaj (lat. Divide et impera), приступ, 29.05.2017.

Извор: <http://commons.wicipedia.org/wici/Category:Globalization?Uselang=bs/>, приступ: 30.05.2017.г.

Извор: Geopolitica.ru, Cartago delends est/, приступ: 30.05.2017.г.

Георги Манолов¹

ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ И ЕВОЛЮЦИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАЗАР

EUROPEAN INTEGRATION AND EVOLUTION THE BULGARIAN POLITICAL MARKET

Abstract

The emergence and evolution of the idea of the modern political market is a product of the civilized 20th century. It is driven by the dynamic development of the market economy and democracy in advanced countries where pre-election

¹ Авторът е професор, доктор на политическите науки, президент на Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив; e-mail: info@vusi.bg.

competition for power is gradually becoming an integral part of the dominant market system.

Keywords: modern political market, pre-election competition, dominant market system.

Появата и еволюцията на идеята за модерния политически пазар е продукт на цивилизования XX в. Той е породен от динамичното развитие на пазарната икономика и на демокрацията в напредналите държави, където предизборната конкуренция за властта постепенно се превръща в неразделна част от доминиращата пазарна система.

Проблемът за формирането и развитието на българския политически пазар е свършено нов за нашата социалнополитическа и икономическа наука. „Белите полета“ в неговата познавателна идентификация са значителни, а политическата практика показва ясно необходимостта от точно и системно знание за механизмите и процесите в националното политическо пространство, както и за динамиката на политическите елити. Поради това техният анализ, и особено характерните черти на политическия пазар в България в контекста на европейската интеграция са поставени в центъра на настоящата разработка.

Българския политически пазар: история и развитие

Възникването на българския политически пазар е неделима част от създаването на политическата система в страната след Освобождението (1878 г.). Нейното формиране в Княжество България се предопределя от една много съществена връзка, която се отнася до едновременното възникване на държавните институции и на политическите партии.

На практика **формирането на политическата партийна система в България започва от времето на изработването на основния закон – Конституцията (1879 г.), и завършва през първото десетилетие на XX в.,** като в Учредителното събрание депутатите обединяват усилията си в две основни течения – либерално и консервативно.

Почти век по-късно крахът на тоталитарния режим в България поставя началото на уникален преход към демократично и пазарно общество, в което постепенно започват да се очертават и първичните контури на новия демократичен политически пазар. Развива се процес на **повторно формиране на политическия пазар** у нас, който набира все по-висока скорост. Така се

полагат основите на **демократичния етап** в еволюцията на политическия пазар в България, който датира от 10.XI.1989 г. и продължава до момента. В него според нас има **два основни подетапа: постсоциалистически (1989 – 2001 г.)**, т.е. този, през който реално се създава новата плуралистична партийна система и респективно първите субекти на зараждащия се политически пазар; **и подетап на съвременния политически пазар (от 2001 г. до сега)**, през който в най-общи щрихи изкрystalизират и се утвърждават след дълги лутания повечето субекти на този пазар – „леви“, „центристки“, „десни“. Така, на основата на разпадане и разграждане на старата политическа система – процес, който не е спонтанен, а напълно логичен и исторически обоснован (Карасимеонов 2006: 25 – 34), се образува новата партийно-политическа система като фундамент на политическия пазар.

В по-конкретен план следва да се отбележат още няколко важни момента, които изграждат естествената социалнополитическа и икономическа среда за развитието на българския политически пазар. Става дума за **първичните основи на неговото формиране, които са политически** – споразуменията на **т.нар. „Кръгла маса“** (в началото на 1990 г. между БКП и опозицията) между различните политически сили и приетият **Закон за политическите партии** от Народното събрание (м. април 1990 г.), с който се рамкират условията за зараждането на политическия плурализъм, система и пазар; **юридико-политически** – **Законът за избиране на Велико народно събрание (ВНС)**, **новата демократична Конституция на България (12.VII.1991 г.)** и **създаването на плуралистична избирателна система; икономически** – условия за фактическото и юридическото формиране на посттоталитарния политически пазар в България, отнасящи се до някои базисни нормативни документи – **Указ № 56, новите икономически закони, различните актове за либерализация на цените и др.**

Изводът, който произтича от изграждането на политическия пазар в България през посттоталитарния му подетап (за времето от 10.XI.1989 г. до 12.VII.1991 г.), е, че **след демократичните промени се създават всички необходими предпоставки за изначално развитие на съвременния политически пазар (и на неговите основни субекти).**

Политическите реалности и процеси от този период показват, че различията на нашите партийни модели от повечето западни са не толкова от идеологически, колкото от исторически, корпоративни и персонални позиции, които правят най-привлекателен за нас **т.нар. „двуполюсен модел“** (Пиргова 2002: 89 – 95). Той е изцяло наложен още от началото на българския

демократичен преход и доминира в политическите отношения почти десетилетие.

Двуполусният модел се утвърди още в началото на преходния период в лицето на две основни партии: **БСП (наследничка на БКП) – като най-голямата лява партия, и СДС (съюз от 17 организации) – като най-влиятелната дясна организация.** Разбира се, този модел, характерен с противопоставянето между комунизма и антикомунизма, не се формира автоматично, а в продължение на няколко години, докато и двете партии търсят упорито своята идентичност в идейно и организационно отношение.

Първата предизборна кампания (1990 г.) при изборите за VII ВНС представлява изключително същностен етап в разгръщането на политическия процес у нас минимум поради две основни причини: първо, защото с нейното фактическо организиране **се постави началото на българския политически пазар в неговия съвременен вариант;** и второ, защото тя (кампанията) даде възможност на електората за пръв път след тоталитаризма да избере своите управници според предложените личностни кандидатури и предизборни платформи.

Трябва да се изтъкне, че макар и за кратко време, **предизборната кампания за ВНС почти беше подготвена по правилата на политическия маркетинг.** Това е валидно за повечето партии, и най-вече за БСП и СДС.

Първо, и двете политически партии (БСП и СДС) подходиша изключително отговорно (и сериозно) към **подготовката на предизборната кампания,** без изобщо да я подценяват – избраха предизборни шабове, разработиха стратегии, използваха тактики, медийни планове, прецизни графици, наеха специалисти и пр.

Второ, **анонсираха политическа реклама** – специални радио- и телевизионни клипове, политически плакати, агитационни материали и др.

Трето, **формираха политически имидж** – прилагаха вербалната и невербалната комуникация, използваха външни експерти (СДС – Ж. Сегела, БСП – английски специалисти) и т.н.

Четвърто, **разгръщаха политическа пропаганда** – различни форми и методи на пропагандно въздействие, водещи лозунги (на СДС – „45 години стигат!“ и „Времето е наше!“, на БСП – „Сполука за България!“) и др.

Пето, **финансиране на партиите** – използване на голяма част от позволените (легитимните) и непозволените (нелегитимните) начини на партийно финансиране.

Обективният подход задължава да се изтъкнат още два основни пункта. Първият се отнася до това, че **за първи път в цялата политическа история на България се прилагат комплексно голяма гама от различни маркетингови техники в политиката, както и почти целият познат набор от компоненти на съвременния политически пазар** (политическата реклама, политическият имидж, пропаганда, манипулация, език и психологическото влияние). Към втория пункт се причислява **фактът на реалното използване на немалка част от формите на перманентния политически маркетинг в дейността на отделните държавни институции** (видовете политическа реклама, плакати, афиши и т.н.). Така, през този първи подетап в **посттоталитарна България се зараждат, оформят и развиват първичните основи за изграждането на модерен политически пазар въпреки ярко изразената конфронтационна същност на двуполусния модел и независимо от неизяснената докрай идейна идентификация на ключовите политически партии (БСП и СДС).**

През юни 2001 г. на „пазара на политическите идеи“ се появява **нов политически субект – Националното движение „Симеон Втори“ (НДСВ)**, което убедително печели проведените парламентарни избори. Тези избори бележат началото на т.нар. „втора партийна система“, която от „партийна система на прехода започва да прераства в партийна система на консолидиращата се демокрация“ (Карасимеонов 2006: 105) и прави първите стъпки в еволюцията на **последния, т.е. на съвременния, подетап (от 2001 г. до сега) на българския политически пазар.**

Победата на НДСВ на парламентарните избори през 2001 г. е от особено важно значение, защото редица специалисти смятат, че с нея окончателно се развива двуполусният партиен модел. С появата на „царската партия“ в България постепенно се налага **умерен центристко-либерален център**, който след създаването на управленската коалиция с ДПС действително успява да притъпи остро полярно противопоставяне между левицата и десницата в страната (БСП – СДС) и предизвиква значителни промени в статуквото на политическия пазар у нас.

В проведената следваща предизборна кампания, през 2005 г., а и в политическия живот въобще, могат да се открият поне **две отличителни**

характеристики, които бележат нови моменти в еволюцията на българския политически пазар.

Първият изключително **съществен момент** в разгръщането на предизборните кампании на партиите (2005 г.) е почти безпогрешното **използване на политическата манипулация** през целия изборителен процес. При това особено интересни и важни са същността, съдържанието и спецификата на манипулативните езикови стратегии, прилагани от всичките седем парламентарни политически сили (Йорданова 2006: 60 – 114.

От гледна точка на **количествените показатели за манипулативните (езикови) стратегии в предизборната кампания (2005 г.)** могат да се изведат следните по-съществени резултати:

Първо, **общият брой** на употребяваните езикови стратегии в кампанията е **84**, като **от тях 69 са повтарящи се**, т.е. такива, които са били използвани повече от два пъти от всички спечелили мандати седем партии; а само **15 вида са прилагани поотделно** от различните политически партии съобразно с тяхната специфика.

Второ, интригуващ е фактът, че последната по гласове коалиция – БНС, е употребила най-голям брой стратегии – 16, докато първата политическа сила – Коалиция за България, е използвала общо 14 езикови стратегии, а пък изненадата – Коалиция „Атака“, – само 7 вида манипулативни стратегии.

Трето, прави впечатление относително малкият дял на неповтарящите се стратегии – 15 вида, спрямо повтарящите се (69), което не е особено добър атестат за съответните политически партии.

Много по-интересни са **качествените показатели** при употребата на манипулативни стратегии. От **повтарящите се стратегии** най-много, или общо по 6 пъти, са били използвани от пет партии обединителната (без Коалиция „Атака“) и стратегията на „ключовите думи“ (без СДС); а по 5 пъти – апелативната, асоциативната и стратегията на „контраста“ (от Коалиция за България, НДСВ, ДПС, БНС и Коалиция „Атака“). Това показва, че на последните парламентарни избори **българските партии са извървели нелек положителен път на развитие в своето демократизиране, щом като на „пазара на политическите идеи“ важни стратегии от рода на обединителната, апелативната и диалогичната са били водещи при манипулативното общуване с избирателите.**

Анализът на качествените показатели на манипулативните (езикови) стратегии насочва и към един друг извод: **ограничен е броят до две на**

такива рационални манипулативни стратегии, каквито са тези на „примамката“ (използвана от ДСБ и БНС); на „конкретизацията“ (Коалиция за България и СДС); на „престижа“ (Коалиция за България и ДПС); на „новите думи“ (ДПС и Коалиция „Атака“); на „краткия езиков изказ“ (Коалиция за България и БНС) и др., които биха били изключително ефикасни в предизборния политически процес.

Вторият същностен момент е финансирането на политическите партии. Това, освен че е един от най-важните компоненти на „пазара на политически идеи“, специално за България има многократно по-голямо значение, тъй като в цялата ни следосвобожденска политическа история едва сега се появяват първите публични данни за партийното предизборно финансиране. Нещо повече – ако е вярна тезата, че парламентарните избори през 2005 г. наистина са най-скъпите досега, то тогава логично възниква въпросът има ли необходимата откритост, отчетност, прозрачност, публичност и демократичност при финансирането на предизборните кампании.

Отговорът на този въпрос ще се търси на базата на законовите изисквания и преглед на официалните разходи на българските партии по време на предизборните кампании за народни представители през 2001 и 2005 г. (за 39-о и 40-о Народно събрание).

Данните сочат, че най-много средства са били изразходвани за **медийно обезпечаване** на кампанията (телевизионни клипове, радиопредавания, печатна реклама и др.). Тяхната **обща стойност** възлиза на **2 276 588 лв.**, което представлява 45,5% от всички изразходвани и отчетени средства. На второ място около три пъти по-ниски са разходите за проведените масови прояви (митинги, събрания, концерти, дискусии и др.), както и за отпечатването на пропагандно-агитационни материали (плакати, листовки, брошури, дипляни и др.). Най-малко средства са вложени за регистрация в изборите – 18 529 лв. (Дайнова 2006: 60 – 114).

Таблица 1
Структура на отчетените предизборни разходи
в относителни дялове (%) през 2001 г.

№	Вид разход	НД СВ	ОДС	Коалиция за България	ДПС
1.	Пропагандни и агитационни	7,1	8,5	10,5	61,0

	материали				
2.	Масови прояви	7,3	13,3	28,3	8,0
3.	Медийни изяви	53,8	58,9	34,7	4,2
4.	Хонорари, вкл. социологически проучвания	21,0	0,9	4,8	–
5.	Транспортни разходи	4,3	8,7	13,7	23,3
6.	Поща, телефон	0,5	6,2	3,2	3,4
7.	Регистрация за изборите	–	–	0,3	–
8.	Други разходи	6,0	3,5	4,5	0,1

Източник: Изборни технологии... Цит. съч., с. 161.

Цифрите недвусмислено показват, че всички основни политически партии са изразходвали най-голямата част от предизборния си бюджет за масови медийни изяви: ОДС – 58,9%, НДСВ – 53,8%, Коалиция за България – 34,7%, ДПС – 4,2% (пак там). Това насочва към извода, че огромната част от партийните ресурси отиват за предизборна политическа реклама, а тя е финансовото перо, което от избори на избори все повече се увеличава.

Що се отнася до **обобщените данни** от доклада на Сметната палата за набраните и изразходвани средства в предизборната кампания през 2001 г. (за депутати), то те са следните: 1) общо **отчетени 5 004 293 лв.**, от които най-много средства са похарчили НДСВ (1 559 550 лв.) и ОДС (1 556 943 лв.), а най-малко – Българският национален фронт (40 лв.); 2) кампанията е била финансирана от дарения на обща стойност 4 027 703 лв., което е 81,2% от всички набрани и отчетени средства (2 069 498 лв. – от физически лица, и 1 418 205 лв. – от юридически лица) (пак там: 160).

Проблемите на партийното финансиране стават още по-комплицирани по време на **кампанията** за следващите **парламентарни избори, през 2005 г.** Според извършения медиамониторинг кампаниите на партиите приблизително **струват между 8 002 781 (TNS/TV Plan) и 8 513 977 лв. („Маркет Линкс“)** (пак там: 162). Тези цифри обаче едва ли са съвсем точни, защото не са обхванати всички медии, както и не са включени другите видове разходи.

Без да отричаме методологията на цитираните социологически агенции ще си позволим да оспорим някои от посочените финансови данни, които се отнасят до **печатната вестникарска реклама**, използвана в хода на кампанията за избиране на народни представители (2005 г.).

Според нашите експертни проучвания **през последната седмица преди изборите** (17 – 23.VI.2005 г.) само в седем български всекидневника² е била публикувана предизборна политическа реклама на обща стойност **1 043 500 лв.** от основните политически партии, като в челната тройка се нареждат: Коалиция за България – 241 600 лв., Новото време – 215 050 лв., и ДПС – 131 850 лв.³ Практически това означава, че за четирите седмици на предизборната кампания **само за реклама във вестници са били вложени над 4 млн. лв.**, което пък от своя страна говори, че общо за политическа реклама **въобще (телевизионна, радио- и друга) вероятно са изразходвани над 10 млн. лв.** Тоест може със сигурност да се твърди, че **реалните предизборни суми по време на кампанията от 2005 г., които политическите партии са изхарчили, варират между 15 и 20 млн. лв.**

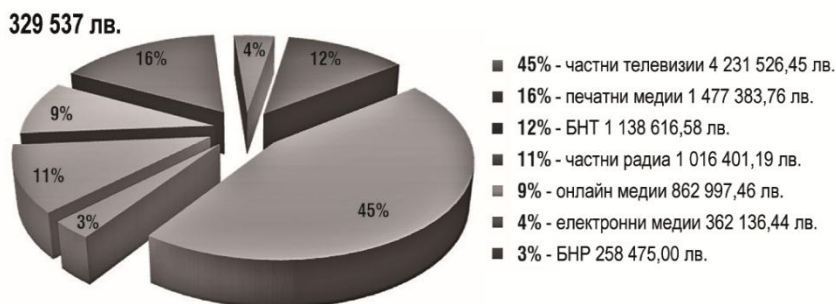
Интересни са данните за партийното финансиране на **парламентарните избори от 2013 г.**, според които от отчетите на явилите се 36 партии, 7 коалиции и 1 инициативен комитет в кампанията са изразходвани **17 903 085 лв.** От тях 52% отиват за реклама в медиите; 21% – за материали, гориво, командировъчни, данъци, такси и др.; 18% – за масови прояви и агитационни материали; 5% – за наем, транспорт, съоръжения; 3% – за консултантски услуги и социологически проучвания; и 1% – за разходи за възнаграждения и осигуровки на наетия персонал. Посочени в цифри, рекламно-медийните разходи на някои от партиите се движат в следния финансов диапазон: 1) БСП – 1 796 393 лв.; 2) ДСБ – 1 300 000 лв.; 3) ДПС – 1 254 000 лв.; 4) ГЕРБ – 1 000 000 лв.; 5) „Атака“ – 489 666 лв.; 6) НФСБ – 135 238 лв., и др. (www.bulnao.government.bg; в. „Дума“, 22.VII.2013 г.; в. „Сега“, 26.VII.2013 г.) Според анализа на Института за развитие на публичната среда любопитни са данните за структурата на разходите за медийно отразяване (*Вж. Схема 1*), които ясно показват тенденциите във финансирането на предизборната политическа реклама през 2013 г. Освен това към тези 52% за медийни реклами, ако прибавим и 18% от парите, вложени за масови прояви и агитационни материали, то излиза, че цели **70% от всички финансови разходи за кампанията през 2013 г. са употребени за политическа реклама.** Или, сумарно казано, 12 532 159 лв. (70%) са изразходвани само за реклама и агитация на партиите, без да калкулираме тук средствата за т.нар. „скрита реклама“ и рекламните пари по линия на нелегитимните канали. Тогава би могло да се предположи, че парите, използвани на тези избори от

² Те са: „Дневен труд“, „24 часа“, „Стандарт“, „Сега“, „Монитор“, „Новинар“ и „Дума“.

³ Тези стойности са изчислени на базата на предизборните рекламни тарифи на посочените вестници и публикуваните рекламни материали, без това да включва т.нар. „скрита реклама“.

всички политически партии и участници в тях, няма как да не надвишат 20 – 25 млн. лв., от които минимум 70 – 80% са вложени за политическа реклама.

Схема 1.

Източник: В. „Дума“, 22.VII.2017 г.

Не по-различно стоят нещата с медийната реклама на политическите партии на последните **парламентарни избори през м. март 2017 г.** Ето какво показват данните от мониторинга на Института за развитие на публичната среда за платените пари за медийна реклама (в телевизии, радиа, вестници и интернет медии) от партиите в кампанията. За първата десетдневка на кампанията от общо 1 162 000 лв., платени за медийна агитация, сумите се разпределят така: ГЕРБ – 510 000 лв., БСП – 216 000 лв., „Обединени патриоти“ – 103 000 лв., АБВ – „Движение 21“ – 57 000 лв., „Нова република“ – 55 000 лв., Обединение ДОСТ – 54 000 лв., ДПС – 42 000 лв., „Воля“ – 18 000

лв., и „Коалиция на недоволните“ – 2000 лв. (в. „Сега“, 9.Ш.2017 г.). При това тук са отчетени паричните суми само на 10 от регистрираните политически субекти за изборите от общо 11 партии и 9 коалиции, включени в мониторинга. И още, според това наблюдение от медиите най-голям дял от партийните бюджети за десетте дни се пада на БТВ – 179 000 лв., БНТ – 146 000 лв., в. „24 часа“ – 110 000 лв., Канал 3 – 102 000 лв., Нова телевизия – 94 425 лв., Телевизия СКАТ – 81 000 лв., и др. (пак там). Този мониторинг е изключително показателен, защото обхваща сайтовете на 44 електронни и печатни медии – 10 телевизии, 3 радиостанции, 17 вестника и 14 информационни агенции и сайтове.

Изнесените данни ни подтикват хипотетично да определим приблизителните суми за различните видове реклама, заделени и разходвани от основните политически субекти в тези парламентарни избори.⁴ Или, ако използваме част от обнародваните суми от извършеното наблюдение (на медийната реклама) и на сумите за останалите видове предизборна реклама, то за цялата предизборна кампания приблизително ще се получат **около 13,5 – 14 млн. лв.**, както следва: към 7,5 млн. лв. реклама за електронни, печатни медии и сайтове; 2 млн. лв. за външна реклама (билбордове, скролери, ролери в 10 големи града); 2 млн. лв. за билбордове по магистрали и пътища; 1 млн. лв. за масови прояви и агитационни материали; 1 млн. лв. за регионални медии (електронни и печатни) и др.⁵ Тоест може да се обобщи, че по време на Кампания 2017 основните политически играчи в страната **влагат общо около 14 – 15 млн. лв. само за предизборна политическа реклама**, което при всички обстоятелства представлява между **75 и 80% от парите, изразходвани за изборите изобщо**. И макар че тази сума е хипотетична, тя дори би могла да се окаже малка, защото според официалните отчети само **ДПС използва за агитация в хода на кампанията над 600 автомобила като безвъзмездно ползване на вещи и услуги** (в. „Банкеръ“, 17 – 23.Ш.2017 г.). Това за пореден път показва колко неведоми са пътищата „рекламни“ и колко мъчно те биха се проверили реално от каквито и да е специализирани държавни институции.

От направената характеристика на българския политически пазар се получи относително пълна представа за неговото „повторно раждане“, формиране и развитие от началото на демократичните промени до наши дни. Въз основа на нея трябва да се направи и следващата стъпка, която е свързана

⁴ Това са политическите партии и коалиции: ГЕРБ, БСП, „Обединени патриоти“, ДПС, ПП „Воля“, „Реформаторски блок“ – „Глас народен“, „Нова република“ и Коалиция „АБВ“ – „Движение 21“.

⁵ Тези суми са изчислени с помощта на експерти рекламисти от практиката, които са запознати с рекламните тарифи на различните агенции по време на парламентарни избори.

с **формулирането на някои съществени оценки и изводи**, отнасящи се до бъдещото **развитие на „пазара на политическите идеи“** у нас.

Първо. Няма съмнение, че през годините на българския посттоталитарен преход (от 1989 г.) успоредно с еволюцията на новите демократични институции постепенно започна да се развива новият политически пазар. Същевременно трябва да се признае, че въпреки заимстването на позитивни американски и европейски практики и техники **новоформиращият се български политически пазар си остана силно развит по форма, но некачествен по съдържание.**

Второ. Независимо от някои постижения все още **нашият политически пазар може да се определи като немоделиран, неструктуриран и нехомогенен тип пазар.** Доказателство за това е несигурността на установената партийна система (реформиращо се „ляво“ и дълбока криза „вдясно“); липсата на ценностно-програмна ориентация и т.н.

Трето. Нехомогенният характер на нашия политически пазар особено ярко изпъква, когато се направи аналитична характеристика на различните обекти на този пазар. Това проличава от **състоянието на партийните електорати, чиито твърди ядра не само намаляват, но и вече започват стремително да се рушат.** Такава е общовалидната тенденция за почти всички партии през последните години.

Четвърто. Един от най-отрицателните белези на настоящия политически пазар в страната е този, че с много малки изключения **неговите механизми и системи не могат да възпроизведат главната му функция – рекрутиране на качествени лидери, политици и държавници, които перманентно да обновяват състава на т.нар. „политически елит“.**

Пето. Без да се изпада в крайности, следва да се отбележи, че поради системното проявление на цяла поредица „черни негативи“ на **политическия пазар** той постепенно се **оформил като класически клиентелистко-олигархичен корупционен модел.** При него партийната клиентела, „сенчестият“ бизнес и корумпираните лица са на почит, реално управлявайки множество политически институции, прикрити зад сянката на партийните централи.

Шесто. С особено критичен тон трябва да се подчертае, че вече почти двадесет години българският политически пазар и цялото общество не могат или не желаят да решат един фундаментален проблем: **тоталното нелегитимно финансиране на политическите субекти**, което въпреки

трикратното променяне на Закона за политическите партии продължава да съществува като „норма“ в целокупния обществен живот.

Всъщност това е съвременна тенденция, която е характерна повече за развитите държави. Според М. Кастелс тя свързва политиката и бизнеса в мрежово общество чрез три основни феномена – **политически финанси, политическа корупция и политика на скандала** (Политическата мисъл на ХХ в. 2006: 158). И тъй като гражданите вече не желаят да финансират партиите с легални средства, тяхната обичайна линия на поведение е сенчестото финансиране.

Седмо. Вероятно една от най-негативните оценки за състоянието на „пазара на политическите идеи“ у нас е тази, която пряко е свързана с рецидивите и проявленията на т.нар. „сенчести страни“, и преди всичко на **безогледната „търговия с гласове“ (покупко-продажба с пари), при която абсолютно всичко „предизборно“ може да се продава и се продава.**

Осмо. Може би е парадоксално, но пък е безспорен и реален факт: **нашият политически пазар продължава да бъде генератор на всевъзможна политическа корупция,** която обхваща целия обществен-политически живот и за която изобщо не е нужно да се привеждат никакви допълнителни данни...

Направеният анализ дава основание за един генерален **обобщаващ извод: в своето съвременно развитие българският политически пазар независимо от някои свои постижения продължава да трупа редица негативи, да репродуцира неадекватни лидери и политици и да възпроизвежда некачествени политически продукти и субекти. Поради това той може да бъде дефиниран като неефективен, нереструктуриран и в крайна сметка полудемократичен, клиентелистко-корупционен и олигархичен „пазар на политически идеи“;** политически пазар, който спешно се нуждае от „демократична хирургическа намеса“, с чиято помощ да се преодолеят десетките отрицателни прояви, наслагвани от Освобождението до днес.

Перспективите на политическия пазар в България в контекста на европейската интеграция

Поради спецификата и структурирането на българския политически пазар като „пазар на политическите идеи“ въпросът за неговите проблеми е от съществено значение, тъй като много често тяхното отлагане и нерешаване, освен че задържа оптималното му функциониране, и води до създаването на

болезнени социалнополитически проблеми. Такива проблеми са например: **„изяждането“ на демокрацията от пазара**, при което прекомерната комерсиализация на политиката принуждава „демокрацията да деградира в политически пазар“ (Турен 1994: 176) въз основа на господстващата система от предложения, маскирани като социални искания; тоталната интервенция на корпоративизма в политиката и границите на неговото допустимо простирание (или проблемът публично – частно дело) и др. От гледище на членството на България в Европейския съюз тези парливи проблеми на модерния политически пазар могат да се осветлят и анализират по много начини, един от които е чрез разкриване на перспективите за неговото развитие в съвременния демократичен свят.

Предизвикателствата са изключително големи в държави с неукрепнали демократични режими, каквато е и **България**, в които правното регулиране и устройство на политическия пазар почти не е уредено в нормативно отношение. Така например **в нашата конституция**, с изключение на всеобщото изборително право и политическия плурализъм като принципи, **въобще няма клаузи или постановки, регламентиращи по някакъв начин статута на политическия пазар, включително и с конституционна препратка към създаване на специален закон** (какъвто липсва). Това обаче е само едната страна на нещата. Другата е още по-неблагоприятна, защото у нас битува практиката на непрекъснато приемане на изборителни закони от всеки нов парламент за всички видове избори, без да има при това специален закон за финансирането на предизборните кампании, правно регламентиран лобизъм и т.н.

В по-широк план може да се направи следното обобщение: **както в развитите, така и в неразвитите демократични държави няма друга по-перспективна алтернатива за еволюцията на политическия пазар, освен незабавното рационализиране на специализираното законодателство и правната уредба (според потребностите на различните държави), с която решително да се цивилизоват редът, начините и „техниките“ на политическата борба с оглед на качествено рекутиране на различните политици в системата на държавното управление и да се регламентира със закон общественият контрол над парламента.**

В обозримото бъдеще функционирането на модерния политически пазар обективно съдържа в себе си изключително важна насоченост и същевременно голям проблем – повсеместно **ограничаване на нелегитимния корпоративизъм в политиката, както и на десетките форми на „полузаконно“ финансиране на политическите партии.** Всъщност става

дума за свиване в естествените им граници (регламентирани от законите) на всички финансови постъпления в касите на политическите партии, които под формата на дарения и донорства практически обслужват чужди интереси (частни), на „самарянския лобизъм“ (със скрити подцели), на корпоративното влияние върху политическите решения (чрез парите) и пр. Този проблем не е от вчера и от днес, а е десетилетен, и по всяка вероятност ще е най-трудният за разрешаване. Когато се говори за цивилизован политически пазар обаче, той изобщо не бива и не може да се пренебрегне.

Особено внимание заслужава и още един съществен аспект: **възможностите за развитие на политическия пазар трудно биха намерили своята „нова плът и кръв“ в социалния живот, ако не се извършват дълбоки промени в начина на функциониране на политическите партии, в тяхното отношение към политическата власт и в подходите им към перманентното кадрово обновление на собствените им елити.**

Необходима е **нова демократична формула на управление**, която да включва в себе си няколко ключови елемента: **първо, реформиране на властовите институции** чрез прилагане на модерен стил на управление, който да обнови основните лостове на демокрацията – представителната и непредставителната; **второ, динамично устойчиво развитие на всички социални сфери** – икономическата, социалната, духовната и т.н.; **и трето, ефективно развитие на гражданския сектор** – контрол над властта от групите за натиск, активно участие на неправителствените организации в политическия процес и др.

Изключително важно е да се активизират всички **форми на граждански контрол** в България, които да способстват за засилване на обществената нетърпимост към негативните явления на българския политически пазар, и особено към различните начини на нелегитимно финансиране на политическите партии. Това може да стане чрез т.нар. „групи за натиск“, неправителствени организации и неформални движения, които би следвало да получат реални, а не формални, права за достъп до политическите институции за проверка на финансови документи, за участие във всички органи, ангажирани с изборния процес, и т.н., за да се засили безпристрастният и непосредствен контрол на гражданското общество в цялостната организация и финансиране на предизборните кампании. И още – повсеместният граждански контрол върху предизборното финансиране например би могъл да се осъществява и от независима комисия от непартийно ангажирани известни личности (експерти, специалисти, общественици, учени, журналисти, граждани и др.), която стриктно да следи спазването на демократичните

правила от партиите чрез паралелни проверки, внасяне на отчети в съответните органи, официални пресконференции и др. с цел максимална публичност, откритост и прозрачност на предизборното партийно финансиране.

Заклучение

Такива са реалностите на съвременния политически пазар в България, които наред със своите положителни страни притежават и редица негативни аспекти, породени от близкото тоталитарно минало и ред други исторически наслоения в обществено-политическото съзнание. Тъкмо затова той (политическият пазар) се нуждае от дълбоки реформистки мерки, нови политически субекти, качествени политически лидери и т.н. Това е единствено правилният път за неговото цивилизоване и европеизиране в рамките на европейската политическа интеграция на България.

Литература

1. **В. „Банкеръ“**, 17 – 23.ІІІ.2017 г.
2. **В. „Дума“**, 22.ІІІ.2013 г.
3. **В. „Сега“**, 26.ІІІ.2013 г.; 9.ІІІ.2017 г.
4. **Изборни технологии**. Парламентарни избори 2005. Редактор и съставител: *Аня Дайнова*. София: Имагинес, Туризм Консулт, 2006.
5. **Карсимеонов, Г.** Партийната система в България. Второ преработено и допълнено издание. София: Горекс, 2006.
6. **Пиргова, М.** Българският парламентаризъм в условията на глобален преход. София: Парадигма, 2002.
7. **Политическата мисъл на ХХ в.** Конференция – София, 27 – 28 октомври 2006 г. София: Авангард-Прима, 2006.
8. **Турен, Ален.** Що е демокрация? София: Колинс-5, 1994.
9. *www.bulnao.government.bg*

Ivan Kostadinović¹

DEONTOLOSKI PRISTUP ETICI SA ASPEKTA PRAVNE ETIKE KROZ PRAKSU PRAVEDNOG SUĐENJA

Rezime

Deontološki pristup etici bazira se na pobijanju utilitarističke tvrdnje kako je moralnost neke radnje u svojoj osnovi zavisna od njenih posledica. Po ovoj osnovi radnje su ili moralno ispravne ili nisu, nezavisno od posledica. Pronalazeći osnov u fenomenu dužnosti ispravnog obavljanja svih funkcija gde se izbegava istovremeno i moralno pogrešno imamo pokušaj, za razliku od kako je već navedeno utilitarista koji koncept etičkog nalaze u ispravnosti i „sreći“ svakog preduzetog postupka. Stavljajući prethodne opozitne pravce u kontekst savremenog razmatranja sudske prakse pravednog suđenja kao dela etičnosti i etike sudija u pravnoj etici, smatramo da je analitički posebno interesantno sagledati pojedine aspekte koji se dodeljuju osetljivim kategorijama kakva je to i pravda tumačević je na način da je ona i vrhovni kriterijum ponašanja, kojim se nadahnjuje pravo.

Ključne reči: Deontološka etika, Utilitaristička etika, sudska praksa, pravnost i pravednost

¹ Dr Ivan Kostadinović, vanredni profesor, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki”, Niš, Zetska 2-4, Niš, ivan.kostadinovic@konstantinveliki.edu.rs

DEONTENOUS ACCESS TO ETHICS FROM THE ASPECT OF LEGAL ETHICS THROUGH THE PRACTICE OF A PRACTICAL TRIAL

Abstract

Deontological approach to ethics is based on the eruption of a utilitarian assertion that the morality of an action depends on its consequences on its own basis. On this basis, the actions are either morally right or not, regardless of the consequences. Finding the basis in the phenomenon of the duty to properly perform all functions where it is avoided at the same time and morally wrongly we have an attempt, unlike as already stated by the utilitarians that the concept of ethical is found in the correctness and "happiness" of every action taken. Putting the previous reverse directions into the context of a modern consideration of the judicial practice of a fair trial as a part of the ethics and ethics of judges in legal ethics, we consider it particularly interesting to look at certain aspects that are assigned to sensitive categories whatsoever and justice by interpreting it in a way that it is supreme the criterion of behavior, which inspires the right.

Key words: Deontological ethics, Utilitarian ethics, Judicial Practice, Justice and Fairness

Uvod

Pitanje etike i etičnosti oduvek su privlačili ljudski rod. U svim društveno – ekonomskim formacijama i u skoro svim profesijama margine ove pojave su davale istraživanim fenomenima skoro presudne, granične konture. Shvatajući etiku, pre svega kao „praktičnu filozofiju“² dolazimo do osnovnih premisa razumevanja prirode ljudskog delovanja, te se stoga isa može posmatrati i kao filozofija morala. Sa druge strane razumevanje principa ponašanja koji se standardizuju i time unapred određuju delovanje pojedinaca u njegovoj profesiji ističemo kao posebno bitno kada je pravna etika u pitanju. Osnovno pitanje pravne etike je dakle u rešavanju nedoumice ima li pravo moralni osnov i koliko se zapravo pravo i moral, kao dve oblasti naše kulture prepliću i često podudaraju. Pravo i moral su stoga iziskivali i uvek iziskuju nanovo pažljiv pristup, koji primenjujemo bez nedoumice, skoro

² (grč. *Ethos* – običaj, *Ethikos* – moralan, čudoredan, prema: Jančićević, V. Etika, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010, str.39)

ultimativno, ukazujući na postojanje između ova dva fenomena smisaone i funkcionalne nepodudarnosti. Ovo je ishodište činjenice da je odnos prava i morala dvosmeran i reverzibilan (povratan).³ S jedne strane, moral utiče na stvaranje prava, ugrađuje se u pravo i na taj način u pravu isčezava. Opet, sa druge strane, reverzibilnost ukazuje na uticaj prava na moralnost. Mnogi običaji takođe sa moralnim stavovima docnije, postali su pravo i na taj način prestali da bivaju ono što zapravo jesu, samo deo običaja ili moralnih dužnosti, završavajući mnogo više na skali geneze specifičnih pojava u pravnoj etici. Na ovom mestu moramo ukazati na pojmovno određenje pravne etike i onoga što ona određuje na način da se u svakoj raspravi o etici advokata, sudija i tužilaca otvaraju tri moguće teme:⁴ pravo koje uređuje advokaturu i pravosudnu delatnost, ulogu advokata, sudija i tužioca u društvu i koncept postupanja na moralno ispravan način. Dakle, postoji pozitivno pravo koje reguliše ponašanje advokata i pravosudnih organa. Neki ovu pravnu oblast nazivaju pravom pravničke etike dok je drugi nazivaju pravom koje uređuje advokaturu i delatnost pravosudnih organa. Kaže se često da u pravnom svetu postoje dve pravde: zakonodavna i sudska. Ovo iz razloga što se pretpostavlja da su zakoni pravedni, da imaju etičku sadržinu. Ovde treba biti oprezan sa stavom jer nije kroz istoriju uvek bilo tako. Kao potvrdu iznosimo samo dva stava, jedan L.N. Tolstoja o predlogu ukidanja zakonodavstva i vraćanja čoveku “prvobitne slobode” (verovatno se mislilo na zakonodavne nepravde u to vreme, polazeći sa aspekta morala) ali i “ozakonjavanje nepravde”⁵ donošenjem Nirnberških zakona o rasama i njihovim objavljivanjem u Službenom glasniku Rajha u 1935. god. Osnova kritike može postojati u činjenici da je zakonodavac pravno slobodan, kada uređuje određena životna područja. Međutim, ta sloboda zakonodavca ne predstavlja ujedno i etičku slobodu. Na osnovu poznavanja te činjenice neobično su važni etički standardi. Iako ne postoje značajna unifikovana pravila pa i pravila Evropske unije u pogledu pravne etike npr. tužilaca. Neki od značajnih dokumenata donetih na međunarodnom, odnosno evropskom nivou su npr. Smernice o ulozi tužilaca, Standardi profesionalne odgovornosti i deklaracija osnovnih dužnosti i prava tužilaca, Preporuke Rec 19. Saveta ministara državama članicama o ulozi javnog tužilaštva u krivično-pravnom sistemu i mnoge druge. Etičnost se tu ne završava. Naprotiv. Ona prosto sledi ka društvu dalje. Tako veoma značajnu komponentu predstavlja etika informisanja o sudskim stvarima. Dakle, novinarska sloboda je uslovna kategorija, ovo iz razloga nužnosti valjanog obavljanja javnog zadatka

³ Beljanski, S. „Osnovi pravne etike“, Grupa autora, *Pravna etika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2006 str.1

⁴ Kiurski, J. “Etika nosilaca javnotužilačke funkcije” Grupa autora, *Pravna etika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2006 str.104

⁵ *Ibidem*, str.105

masmedija.⁶ I mada može biti predmet nezavisnog elaboriranja i dosta širi od teme kojom se bavimo, kodeks novinarskog izveštavanja vrlo često može biti narušen naizgled banalnim greškama, ali samo naizgled. Primera radi često imamo priliku da pročitamo ili čujemo “sud je optužio, optužnica je pokrenuta ili sud je odbacio krivičnu prijavu”, što je sve pogrešno. Dakle, pravilnosti radi, sud ne optužuje već donosi presudu na osnovu optužnog akta državnog tužioca, tužilac je taj koji podosi optužnicu i o odbacivanju krivičnih prijava odlučuje nadležni državni tužilac. Vraćajući se na fokus rada bilo je nužno baviti se etičkom teorijom. Odgovore na ključna pitanja “Da li je moral lična stvar?”, “Da li je moral kulturno određen?”, i “Postoji li univerzalni moral? nudimo kroz analizu kritičke teorije koja se vezuje za konvencionalni moral, gde se neki njegovi delovi prihvataju, a neki osporavaju ili odbacuju. Etička teorija pokušava da objasni konvencionalni moral, da ga ispravi i vrednuje na osnovu uspeha s kojim objašnjava nastalu celinu. Džon Stjuart Mil, koji se inače smatra jednim od utemeljivača utilitarističkog shvatanja morala, je od presudnog značaja i za ovaj rad. On, koji piše da pojmovi pravde predstavljaju najveći problem za prihvatanje same teorije i pravca u celini. Moralna snaga, dakle, izvodi se iz njene korisnosti – utilitarno. Međutim, nije takav slučaj nadalje. Postojanje samog deontološkog pristupa etici iznedrilo je potpuno opozitni pristup. Ovo ističemo na osnovu činjenice da isti poriče utilitarističku tvrdnju da moralnost neke radnje zavisi od njenih posledica. Sa tog stanovišta i razum i dužnost ali i moralni zakoni moraju biti temeljno analizirani. Posebno pitanje je i Judeo – hrišćanskog modela, ali on u ovom obimu ne može biti tretiran koliko zaslužuje te će biti predmet analize posebnog rada, sa dodatkom u analizi pravnog sistema Japana kao specifične kontrateže Zapadu i drugačijim pravnim i moralnim normama. Bar drugačijih od onoga što mi kao osnovu u određenom obliku danas znamo. Te posebnosti se naročito ogledaju u tradicionalnim izvorima prava i pravne misli, posebno kroz kritiku Zapadne religije koja pretpostavlja kvalitativnu razliku između boga i čoveka, na osnovu činjenice da japanska misao politeistička⁷ i ne postoji božanska ekskluzivnost ili diskontinuitet između navedenog na relaciji Bog – čovek. Dakle, posebno svetlo u radu je posvećeno sudskoj praksi pravednog suđenja. Isto je recidiv činjenice da propisi postoje da bi se ljudi po njima vladali. Međutim, život je uvek inventivniji i dinamičniji od propisa, pa između njih i stvarnog uvek postoji izvestan, manji ili veći, nesklad. Dimenziju tog nesklada i njegov obuhvat predstavlja praksa sudova u primeni propisa sa intencijom da “obale normativnog približi što je moguće više, svesna da ih nikako ne može sastaviti”.⁸ Tek tako

⁶ Vodinić, V. “Novinarska sloboda”, Grupa autora, *Pravna etika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2006 str.114

⁷ Marković, R.Lj. Đurović, M. R. *Pravni system Japana*, Liber, Beograd, 2011, str.221

⁸ Ivošević, Z. *Sudska praksa pravednog suđenja*, Grupa autora, *Pravna etika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2006 str.43

sagledana fenomenologija mogla je ukazati na izvesne pravce u ovoj oblasti ne ograničavajući i ne opterećujući je da bi bila data klasičnim, predstavljenim rigidnim zaključcima, već naprotiv, kao podstrek za inovativnim i kreativnim u duhovnom i sazajnom smislu na prvi pogled liberalnijim, Umesto zaključka stavovima.

Etička teorija

Govoreći o dometima etičke teorije u prvom redu mislimo na kritičku teoriju koja se vezuje za konvencionalni moral, gde se njegovi delovi prihvataju, ali gde se pojedini i osporavaju ili odbacuju. Etička teorija čini napore da objasni konvencionalni moral, da ga ispravi i vrednuje na osnovu uspeha s kojim objašnjava nastalu celinu. Ovo međusobno prožimanje traje do onog momenta do onog momenta dok se ne uspostavi izvesna ravnoteža ili dok nije u pitanju primoranost da se radi na osnovu najboljih uvida koja nam naša teorija, koliko god da je nesavršena, obezbeđuje. Dakako, kroz istoriju filozofije su dominirala dva osnovna etička sistema, dva pristupa moralnom rasuđivanju, dva pravca. Jedan izlaže dokaze imajući u vidu ishode. To je teleološki pristup, a njegova verzija je kosekvencijalizam. Da li je neki postupak ili delo ispravno ili pogrešno zavisi od posledica. Jedan ovakav oblik, oblik ovakve etike je i utilitarizam. Drugi pristup je deontološki, po njemu je osnovna moralna kategorija dužnost i ona ne zavisi od posledica. Neko delo ili radnja je ispravno ako ima određene osobine ili ih nema i obrnuto. Takav je Judeohrišćanski pristup. Kantovo učnje je zapravo filozofski opis deontološkog pristupa i on je i danas uticajan. Obuhvata promišljanje smisla, sadržaja i opravdanosti pravde i prava kroz ljudska prava, građanska prava, ženska prava i sl. Važno je napomenuti da se pristupi mogu i kombinovati. Kombinovani pristup, takozvani etički pluralizam uzima, kako i sama reč kaže od raznih pristupa. Na osnovu te činjenice neki filozofi smatraju da utilitarizam ne može dovoljno dobro da odredi pravičnost pa otpuda svojim pogledima pridružuju deontološki pristup, i pojam pravde posebno. I jedna i druga teorija imaju svojih prednosti i mana, pa čak i njihova prosta kombinacija, te treba pronaći neku meru, putokaz kada upotrebljavati jedan, a kada drugi pristup. Pre nego što se u potpunosti odredimo prema etičkim teorijama, kroz njihove detalje, napominjemo da treba posebnu pažnju obratiti na dva vida moralnog iskustva: na moralnu vrlinu i moralne ideale.⁹ Pored moralnog rasuđivanja i moralnih pravila, očigledno je da postoji potreba i za ovim vidovima morala. Dakle, vrlina je ta koja je u vezi sa karakterom pojedinca i prirodom postupka koji proizilaze iz tog karaktera. Pored konvencijalnih normi i pravila, važno je i ono što sasvim zrela osoba za koju važi osobina posedovanja moralnog karaktera smatra prikladnim. Moralne radnje čine moralne osobe i one

⁹ Janićijević, V. *Etika*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010, str. 70

imaju moralni karakter – vrline časti, istinoljubivosti, hrabrosti, kao i odbacivanje svega lošeg. U momentu kada koristimo izraz “integritet”, mislimo da je posebno važno naglasiti da termin se “integritet” ponekad upotrebljava da označi vernost ma kom idealu, ali se može legitimno upotrebiti i da označi jedan naročiti način vođenja moralnih zahteva, koji je suprotan stanovištu korisnosti.¹⁰ Teško je međutim povući jasnu granicu između savesti i moralnog egoizma. Ta se poteškoća može i ilustrovati jednim primerom iz romana “Lord Jim” autora Josepha Canrada. Naime, u središnjem delu romana Jim je pomoćnik kapetana na brodu pod imenom “Patna” koji prevozi osamsto hodočasnika preko Indijskog okeana. U sred noći brod se sudara, verovatno naleće na trup potonulog broda, i na njemu se stvara ogromna rupa. Samo još jedna stara, zarđala gvozdena pregrada zadržava vodu da ne prodre u unutrašnjost broda. Ali, ona će sasvim izvesno popustiti, te će brod potonuti. Kad se to dogodi, u čamcima za spasavanje će biti mesta za možda, polovinu hodočasnika, ali neće biti nimalo vremena da se to iskoristi. Kako glavnom junaku izgleda da nema nikakve pomoći, oni su već praktično mrtvi “pre no što bude mogao da uzvikne tri reči, ili da učini tri koraka, već će se koprcati u moru stravično pobeledom od očajničke borbe ljudskih bića, u kalabuci opasnosti, okružen vapajima za pomoć”¹¹. Ostala četiri brodska oficira odlučuju da napuste brod, i tako spasu vlastite živote a Jim zna da mu je dužnost da ostane na brodu, sve dok ne potone. Čvrsto rešen da tako učini, on posmatra ovu četvoricu kako spuštaju čamac. Jedan od njih, čije je srce slabo, doživi srčani udar. Preostala trojica najzad uspevaju da čamac prebace preko ograde broda, i da se potom na njega ukrcaju. Očajnički, zovu četvrtoga da skoči i on. Glavni junak na ovom mestu doživi specifično suženje svesti, te sam skoči u čamac i taj jedan jedini postupak, učinjen bez predumišljaja i bez stvarne namere, kasnije prouzrokuje njegov potpuni gubitak časti. Ono što je ovde bez sumnje relevantno za etičku ocenu postupka glavnog junaka jeste činjenica da on nije izvršio svoju dužnost. Dužnost je broskog oficira da ne napušta brod. No iako se oko toga možemo složiti različito ćemo tumačiti smisao te dužnosti, u zavisnosti od toga da li na nju gledamo sa utilitarističkog stanovišta ili ne.

Utilitarizam

Utilitarizam je etička teorija čiji su klasični opis dali Džeremi Bentam u svom delu *Principi morala i zadovoljstva* (1789) i Džon Stjuart Mil u svom delu *Utilitarizam*. To je teorija koja smatra da je neka radnja ispravna ako proizvodi ili teži da proizvede najveće dobro za najveći broj ljudi na koje ta radnja utiče. Ako nije tako, radnja je pogrešna. To je tipično racionalno, svakodnevno razmišljanje običnog čoveka. Ako je reč o nekoj firmi onda će se radnje koje donose profit smatrati

¹⁰ Jakovljević, D. *Etika*, CID, Podgorica, 1999, str. 39

¹¹ Norman, R. *Utilitarizam i moralni integritet* u: Jakovljević, D. *Etika*, CID, Podgorica, 1999 str. 40

ispravnim, dobrim, a one koje donose gubitke lošim. Godišnji obračun govori o dobro ili loše vođenom poslu. Utilitarizam ima teleološki pristup etici – da radnje treba procenjivati prema njihovim posledicama. Radnje nisu po sebi ni dobre ni loše. Nemaju unutrašnju vrednost. One su samo sredstvo za postizanje nečeg vrednog. U slučaju pomenutog broda, odnosno oficira može se razviti sledeća postavka. Da bismo razumeli svrhu utilitarističkog određenja dužnosti brodske oficira, moramo dakle razumeti utilitarističke razloge. Svrha poveravanja komande brodom iskusnim oficirima jeste da se osigura bezbednost plovidbe, i da oficiri, ako iskrasne opasnost, izvedu brod na sigurno bez gubitaka ljudskih života; a taj se cilj izvesno ne bi postigao ako bi u opasnim situacijama oficiri svoju vlast na brodu koristili za to da sami napuste brod. Ali pitanje je: da li se smisao i značaj koji ova dužnost ima za oficire iscrpljuje njenim utilitarističkim obrazloženjem? Ako je tako, onda je uvek moguće da drugi utilitaristički razlozi prevagnu nad zahtevima dužnosti. Možemo isto predstaviti i kroz specifičan pogled prema novcu. Novac je vrednost za postizanje nekog cilja, ali on nema vrednost sam za sebe. Ono što zadovoljava ljudske potrebe jeste vredno, kao i sami ljudi koji imaju te potrebe. Problemi kod utilitarizma su u tome što je teško predvideti koje su to posledice koje se bitno razlikuju jedne od drugih. Jedan od kriterijuma na osnovu kojih može da se pravi neki proračun je tzv. hedonistički utilitarizam po Bentamu. Po njemu osnovne ljudske vrednosti su zadovoljstvo i bol, odnosno nezadovoljstvo. Sve ono čemu ljudi teže ili žude u životu, može se svesti na zadovoljstvo ili bol. Oni koji ovo osporavaju tvrde da nije reč o zadovoljstvu, već o višoj kategoriji koja se zove sreća. To je eudajmonistički utilitarizam. Sledeći pristup, ili varijacija bolje reći je idealistički utilitarizam. On u fokus stavlja fenomene kao što su vredna ljudska dobra – prijateljstvo, saznanje, i mnoga druga. Pitanje je stoga da li su to vrednosti po sebi ili služe za postizanje sreće ili zadovoljstva. Problem je u tome što se neka zadovoljstva kao vrednosti ne mogu porediti. Postoji još jedna varijacija utilitarizma. To je utilitarizam postupaka – čina i utilitarizam pravila. Utilitarizam čina ili postupaka, kao ekstremni utilitarizam zahteva da se predvide sve vrste posledica nekog pojedinačnog čina, što se nikad ne može tačno utvrditi. Utilitarizam pravila traži da se razmotre opšte posledice radnje koja je u pitanju, što je moguće zahvaljujući prethodnom iskustvu, prikupljenim zalihama društvenih podataka iz prošlosti o raznim radnjama. Drugu radnju opisujemo ne kao jedinstvenu, već je podvodimo pod opšte pravilo (npr. zakon). Prema utilitarizmu postupaka, ako čovek može da bira između raznih postupaka, radnji, treba da izabere onu koja će doneti najviše sreće, ne samo njemu, već i svima ostalima kojih se taj postupak tiče. Kriterijum ispravnog postupka je “najveća sreća najvećeg broja ljudi”, i on se tumači kao hedonistički, kao prevlast zadovoljstva nad bolom. Ispravna radnja je ona kod koje imamo najveći mogući pozitivan, odnosno najmanji mogući negativan bilans zadovoljstva nad bolom. Deluje sasvim razumno da moralnost, ako treba da upravlja našim ponašanjem, ima veze sa srećom – zadovoljstvom. Prirodno je da čovek teži

zadovoljstvu, a izbegava bol i patnju, mada je smisleno da se izdrži i izvesna količina bola da bi se dostigla neka količina zadovoljstva. Ako je pojam opšta sreća osnovni kriterijum ili standard za procenjivanje nekog ispravnog postupka, onda ovaj predlog zadovoljava pretpostavku da moralne radnje treba da su nesebične, a moralni principi nepristrasni. Ipak, da li kriterijum korisnosti, odnosno opšte sreće za procenjivanje nekog postupka, znači da naš cilj uvek treba da je sreća svih, pitanje je. To bi bilo preterano i ukazuje da utilitarizam postupaka nije primenjiva moralna teorija. Na primer, starozavetna naredba “Voli bližnjeg svog kao samog sebe” propisuje univerzalnu brigu za sve ljude, što je blisko utilitarističkom principu. Jednako dobro, ali i jednako provokativno koliko se danas čovečanstvo pita “Zašto su utilitaristi ubili predsednika Kenedija”.¹² Dakle propisana univerzalna briga za sve ljude, bliska utilitarističkom principu sa dodatim balastom kako smo naveli je (ipak) neprimenjiva, jer čovek ne može svoje interese da izjednači sa interesima drugih, I on nikad neće time motivisati svoje odluke. Otuda se postavlja pitanje zašto moralisti ili propovednici predlažu pravila koja je nemoguće doseći. Verovatno zato jer su mislili da postavljanjem nedostižnih ideala čovek mora uvek još više da se trudi kako bi im se približio i time u svoje postupke uneo makar malu količinu univerzalne dobrobiti uprkos izazovima. Utilitarizam pravila za razliku od utilitarizma postupaka, čini opštu sreću indirektno, putem postepene procedure, kriterijumom za ispravno postupanje. Da bismo znali da li je neka radnja pravilna, moramo otkriti njenu svrhu, odnosno razmotriti verovatnu posledicu na opštu sreću. Utilitarizam postupaka dopušta da se koriste praktična pravila koja su izvedena na razumnom uverenju da doprinose opštoj sreći. Ipak treba imati u vidu da uvek postoje znatne razlike među ljudima u pogledu onog što vrednuju ili smatraju vrednim u životu, šta je za njih sreća ili eudaimonia. Ako se složimo sa Aristotelom da svi težimo sreći, onda se izlažemo mogućnosti, riziku, da se prevarimo jer verujemo da su ljudski ciljevi jedinstveni. Veruje se da će se ljudi lakše saglasiti oko izvesnih zala, načina da stvari krenu po zlu. Otuda je realnije da se moralnost posmatra kao sredstvo za suprotstavljanje takvom zlu, nego kao sistem pravila kome je cilj da se poveća mogućnost postizanja sreće ili korisnosti.

Kritički pristup utilitarizmu

Osnove pristupa i utemeljenje utilitarizma teorija “duguje” kako je već navedeno Džon Stjuart Milu. On piše kako pojmovi pravde predstavljaju najveći problem za prihvatanje ovog pravca.¹³ Moralna snaga različitih pravila i principa koja se podvodi pod pojmom pravde, po njemu, izvodi se iz njihove koristi.

¹² O navodima na ovu temu više u radovima autora Locke, D. Smart, J.J.C. Williams, B. i Glover, J. *Proceeding of the Aristotelian Society*, Suplem, vol. XLIX, 1975

¹³ Janićijević, V. *Etika*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010, str. 74

Međutim, kada je reč o samim razmatranjima ovaj autor dopušta postojanje posebne klase u okviru ovih razmatranja sledećim stavom: „Da je čovečanstvo bilo u zabludi kada je smatralo da je pravda svetija stvar od razboritosti i da treba slušati ovu drugu samo nakon što je zadovoljena prava. Nikako. Pravda je ime za neke vrste moralnih pravila koja se tiču bitnih svojstava ljudskog blagostanja i stoga mnogo više obavezuju od bilo kojih drugih pravila koja upravljaju životom“. Svojevrsnu i vrlo specifičnu kritiku je Utilitarizmu dao i Don Lok svojim osvrtom kojem je dao ime „Zašto su utilitaristi ubili predsednika Kenedija“. On ističe: „Sada se pokazuje da se negde ranih šezdesetih godina, kada su se drugi etičari mučili logikom moralnih sudova i značenjem reči dobro, grupa utilitarista sastala u Sjedinjenim Državama da razmotri načine praktične primene njihovih teorija i šta bi sve dobrog mogli učiniti u svetu. Jedna od pojava koje su ih najviše zabrinjavale bio je očigledan porast nasilnog kriminala u gradovima, za koji im se činilo da ugrožava same temelje civilizovanog načina života, a uzrok za to našli su, jasno i nedvosmisleno, u tradicionalnim američkim propisima o vatrenom oružju, prema kojima građani do takvog oružja dolaze sasvim lako. Međutim, znali su da javne izjave i politički pritisci od strane šačice univerzitetskih moralista ne bi ništa vredeli nasuprot moćnog lobija proizvođača oružja u Kongresu i duboko ukorenjenih stavova miliona njihovih sugrađana. Jedina nada za promenu bila je u tome da se nacija šokom natera da shvati problem, tako što bi se pokazalo koliko je lako kupiti pušku na glavnoj ulici ma kog američkog grada, ili je naručiti poštom, i njome ubiti bilo koga.“

Vraćajući se iskonskim stavovima Mila, zaključujemo posle svega da postoje principi koji nisu sasvim određeni, niti isti u svim društvima, ali su ipak određeniji od izraza opšte sklonosti da se pokaže briga za blagostanje svih. Pravila pravednosti, međutim, postavljaju granicu stremljenju ka posebnim ciljevima. Ona, zajedno sa pravilima ljudskih prava, nepristrasnosti suđenja, pre nego utilitaristički princip, čine suštinu moralnosti. Ističući prethodno naročito imamo u vidu i da su pojedini autori, kakav je npr. Gustav Radbruh, isticali kako je moral „psihološka činjenička stvarnost“, a opet dugi, Rudolf Jering, kako „moral zabranjuje ono što je po sebi štetno, a običaj samo ono što je opasno, tj. da je običaj „bezbedonosna policija moralnosti“. Dakle, uz religiju, pravo politiku i državu moral je jedan od oblika društvenog života: skup određenih pravila, normi običaja i kategorija kojima se uređuju odnosi između ljudi unutar društvene zajednice, sa ciljem da zajednički život postane uopšte moguć, a potom i da ga učinimo podnošljivijim i boljim. Za razliku od istog skupa imenitelja koji čine pravom poštovanje moralnih kautela nije obezbeđeno spoljašnjom prinudom na obezbeđenost. Dakle, Heraklitov 119. fragmet: - „karakter je čoveku sudbina“ ostaje zauvek, upravo onoliko koliko odstupa od starog grčkog verovanja da svako pri rođenju dobija svog dobrog ili zlog duha.

Deontološki pristup etici

Deset božijih zapovesti su deontološke forme, saglasni su skoro svi autori koji se bave ovom fenomenologijom. Naredbe da se nešto čini ili ne čini, ne tražeći da sagledavamo posledice pre nego što nešto uradimo. Za razliku od utilitarista, zapovesti se izvode bez posmatranja posledica – deontološki. Dakle deontološka etika (od grčke reči δέον – ono što treba da bude, i grčke reči λόγος – reč, govor, tvrdnja, rasprava, istraživanje) je nauka o moralnim dužnostima, o nečemu što treba činiti u svakodnevnoj praksi. Ova etika, dakle, odnosi se na oblast empirijskog istraživanja o pravilima koja se tiču određenog standardizovanog delanja u raznovrsnim životnim prilikama. Naslov jednog dela autora Džeremi Bentama, engleskog filozofa utilitarizma, izdate 1834. god. gotovo da daje definiciju: Deontology or the Science of Morality – Deontologija ili nauka o moralnosti. Ali, za razliku od smisla na kome je Bentam zasnovao upotrebu ovog pojma, a on se odnosio na usklađivanje čovekovih vlastitih interesa sa opštekorisnim i prikladnim (sve u skladu sa njegovom čuvenom maksimom “najveća sreća za najveći broj ljudi”¹⁴), danas deontološka etika, u kojoj se ustanovljavaju ciljevi i posledice moralnog delanja, i razmatra njihova povezanost i njihova vrednost.

Razum, dužnost i moralni zakon

Klasičnu formulaciju deontološkog pristupa u filozofsko – etičkoj teoriji dao je Imanuel Kant. I savremeni i njegov pristup u saglasju su sa Deset zapovesti, kako smo i mi već istakli. Ali, to su moralne obaveze koje drugi ne moraju da nam nameću već moramo sami sebi da ih postavimo. Zašto da se povinujemo naredbama iz Deset zapovesti? Ako smo moralne osobe namećemo sebi određena shvatanja i delanje, jer znamo šta znači biti moralno biće i koje radnje to pretpostavlja. Po kantovskoj tradiciji biti moralan znači biti racionalan. Ako smo racionalni, odna smo moralni. Izvor moralnosti nalazimo u sebi samima, u svom razumu, a ne u nečem spolja. Što je racionalno i moralno isto je za sve, jer smo racionalna bića. Delamo moralno kad svesno odaberemo da radimo kako nalaže razum. Ono što zahteva razum je moralni zakon. Analizom razuma primenjenog na delanje, tj. praktičnim umom, dolazimo do ključa za moralnost. Kant je slavio moralnu dužnost, moralni zakon, postavljajući čoveku stroge moralne zahteve, ali i razvijajući mu veru u sopstvenu moralnu svest, u mogućnost njegovog moralnog samoopredeljenja: “Dve stvari ispunjavaju dušu uvek novim i sve većim divljenjem i strahopoštovanjem što se sve više i istrajnije razmišlja o njima: zvezdano nebo nadamnom i moralni zakon u meni. Ni jednu od njih ne smem da tražim izvan mog vidokruga kao obavijenu tamom ili pak u nedokučivosti; ja ih vidim pred sobom i neposredno ih povezujem

¹⁴ Beljanski, S. „Osnovi pravne etike“, Grupa autora, *Pravna etika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2006 str.5

sa svešću o svojoj egzistenciji... Prvi pogled na bezbrojno mnoštvo svetova kao da uništava moju važnost kao životinjskog stvora koji materiju od koje je nastao mora opet vratiti planeti (samo jednoj tački u svemiru) pošto je neko vreme bio opremljen životnom snagom. Drugi pogled naprotiv, beskrajno povisuje moju vrednost kao inteligencije mojom ličnošću u kojoj mi moralni zakon objavljuje život, nezavistan od životinjstva, pa čak i od celog čilnog sveta, barem onoliko koliko se može razabrati iz savrsenog određenja moje egzistencije uz pomoć mog zakona, koji nije ograničen na uslove i granice ovog života, nego koji ide u beskonačnost.¹⁵

Kant dakle kritikuje utilitarističke i i hedonističko-eudajmonističke etike, jer one moralno delovanje određuju zavisno od toga da li ono doprinosi, ostvaruje sreću, blaženstvo, korist za čoveka ili društvo, procenjujući moralnim radnje prema njihovim posledicama. Time svode moralnost na nešto niže po Kantu, i suprotne su moralnom sudu i moralnom doživljaju obične ljudske svesti koja razlikuje korisno od moralnog. Moral nije nauka o sreći već nas uči kako da postanemo dostojni te sreće. Jer ako za kriterijum, meru ljudskih postupaka, uzmemo njihovu efikasnost u proizvodjenju zadovoljstva i sreće, moramo imati u vidu da je nemoguće apriori znati šta ce sigurno voditi sreći, a šta ne. A i u shvatanju sadržaja sreće ljudi se razlikuju. Principi morala dakle, moraju biti takvi da svakoga i apsolutno pouzdano mogu voditi onom delanju koje treba izvršavati. A to se ne može, ako se pođe od sadržajno određene vrednosti. Jednu radnju po deontološkoj tradiciji ne čini zbir posredica već činjenica da se ona saobražava sa moralnim zakonom. Radnja je ispravna ako ima određenu formu, a ako nije, nema tu formu. Moralni zakon utvrđuje tu formu, ali ne i sadržinu koju radnja treba da ima da bi bila moralna. To je formalistički etički pristup. Kako će se iskazati moralna forma zavisi od prirode razuma. Analizirajući prirodu razuma, dolazimo do moralnog zakona. Da vidimo primer koji ovo suštinu predstavlja u najvećoj mogućoj meri: matematička radnja sabiranja daje rezultat koji je nepromenljiv i ne zavisi od predavača ($1+1=2$), i to važi za sva razumna bića. Znajući osnove matematike razumemo zašto je to tako. Ali i bez toga, taj rezultat je isti za svakoga. Dakle, postoje apriorni elementi saznanja, ali i apriorno saznanje i dokaz za to nam pruža matematika kao nauka. Ta saznanja su nužna, apodiktična i potpuno izvesna. Isto tako, ističe Kant, ima apriornih elemenata u saznanju. I on u etici dokazuje mogućnost postojanja univerzalnih, nužnih, apsolutno važećih principa i njihov izvorje u apriornom formalnom elementu koji unosi sam um iz sebe samog, nezavisno od drugog iskustva. Time se hoće učiniti sa njegove strane, dakle sa strane autora, opravdanost prevage moralnog relativizma, tvrdeći da postoje apsolutno pozdana, univerzalno važeća uporišta u moralnom životu, samo ako se rukovodimo apriornim zakonima uma. Znajući prethodno, možda se i može odgovoriti i na univerzalno pitanje «Da li smo zaista svedoci simptomatičnog

¹⁵ Kant, I. *Kritika praktičnog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990 str.214

povratka metafizici (filozofiji bića) preko integralne antropologije” i da li je tačno da “sve velike stvari imaju neprimetan početak«¹⁶ pristupom građe strukturalne analize avangarde, posle Kanta, sastavljene iz sledećih elemenata:

- Aktivizam, (lat.) – activus, agěre, delati, raditi. Shvatanje da je za napredak čovečanstva od naročite važnosti razuman i stalan uticaj čovečijeg znanja i htenja na kulturu i život uopšte; praktično, aktivizam je etički zahtev da čovek ne sme da miruje sve dotle dok priroda čovekova, njegovim stalnim nastojanjem, ne dospe do potpunog samosaznanja i samostalnosti.¹⁷

- Antagonizam, (gr.) – ἀντάγωνισμός, opreka, oprečnost, suparništvo, suprotna težnja, delanje u suprotnom smislu, suprotnost, protivnost, neprijateljstvo, borba, trvenje.¹⁸

- Nihilizam, (lat.) – nihil, ništa, stanovište potpunog odricanja vrednosti uopšte; teorijski nihilizam odriče mogućnost saznavanja istine, a etički nihilizam vrednost moralnih zakona; u političko-socijalnom pogledu predstavlja shvatanje da današnje društvo i celokupni njegov poredak ne valja ništa, zbog čega bi ga trebalo potpuno uništiti, pa tek na tim ruševinama graditi jedno sasvim novo društvo; izraz je napravljen po idejama koje je ruski pisac I. S. Turgenjev izneo kroz Bazarova, glavnog junaka svog romana Očevi i deca, 1862.god. a koji se odlučno odricao svih načela i tradicije ruske plemićke kulture.¹⁹

- Agonizam, (gr.) – ἀγών, borba, utakmica²⁰

- Futurizam, (lat.) – futuris, budući, moderni umetničko-književni pravac koji se nada da će tek kod budućih, novih pokolenja naći puno razumevanje za svoje neobične tvorevine. Program mu je izradio italijanski pesnik Marinetti (1909.god.) po kome umetnost treba da veliča i mehaniku i male parobrode u kanalima Mletaka umesto “Ljuljaške za kertene” (gondole); traži, dakle, da umetnost i književnost potpuno odbace sve dosadašnje, kao laž i slabost, da veličaju muškost, ratničke vrline i svoje Ja.²¹

- Dekadencija, (lat.,it.) – de-cadere, decadenza, opadanje, propadanje raspad, pogoršavanje, propast; literarni pravac u modernoj književnosti koji se

¹⁶ Poggioli, R. *Teoria dell' Arte D'Avanguardia*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1962, str. 112

¹⁷ Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1954.

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*

sastoji u izumiranju zdrave čulnosti, usled prenadraženosti života i u traženju veštačkih draži.²²

Pošto je moralni zakon izraz racionalne forme, treba objasniti bitne odlike razuma:

- Doslednost, moralna radnja ne sme da bude u sebi protivrečna, niti da protivreči drugim moralnim radnjama u sistemu,
- Univerzalnost, razum je isti za sve, pa je racionalnost ista za sve,
- Razum je aprioran, nije zasnovan na iskustvu. On se primenjuje na iskustvo, ali nije iz njega izveden. Otuda moralnost neke radnje ne zavisi od njenih posledica

Fenomen vrline

Predstavljajući osnove deontološkog kroz svojevrsnu kritiku utilitarizma treba reći da se danas mnogi umesto ovih pristupa vraćaju Aristotelu i njegovoj analizi moralnog života baziranoj na delu "Nikomahova etika", u prvom redu. Njime se insistira na značaju suđenja, vrline i karaktera. Radnje se uopšte mogu odrediti kao dobre ili loše, moralne ili nemoralne, ali su situacije često tako složene da postoje i granični slučajevi. Ubistvo je pogrešno, ali samoobrana, nehотиčno ubistvo, ratna situacija, i sl. Moraju se odrediti drugačije. Odluka o tome ne sme da je proizvoljna, već mora postojati dovoljno dobrih razloga i argumenata da bi se ona donela. U tome je napor suđenja – donošenje dobrih i zdravih odluka. Oni koji ističu vrlinu smatraju da sama moralna pravila ne rešavaju prave moralne probleme, jer svaka primena moralnih pravila zahteva suđenje, a ono zahteva osobu koja poseduje vrline i koja će da donese pravičan sud. Šta je vrlina i koja je osoba poseduje, odnosno koja osoba je poseduje je bolje upitati. Prema Aristotelu treba početi pojmom dobra u odnosu na cilj. Dobar je onaj ko vodi istinski human život. Karakteristike koje omogućuju vođenje takvog života su vrline. Postoje dve vrste vrlina – intelektualne i moralne. U intelektualne spada mudrost koja proizilazi iz pravilnog funkcionisanja viših, intelektualnih vidova ljudskog bića. Ljude od životinja razlikuje razum, pa je njegovo pravilno funkcionisanje najviša odlika koju mogu da postignu. Otuda je mudrost najviša vrlina. Moralne vrline proizvod su kontrole koju razum sprovodi nad našim nagonima i sklonostima, jer inače može doći do njihovog neumerenog širenja štetnog po pojedince i članove zajednice. To ne znači da strasti treba potpuno potisnuti, već da treba razum da ih nadzire. To je princip zlatne sredine, o kome je govorio Aristotel. Ovim opštim moralnim vrlinama treba dodati karakterne osobine koje doprinose ispravnosti ljudskih stremljenja. Pošto je čovek, ne samo razumno već i društveno biće, cilj njegovog ostvarivanja sreće nalazi se u kontekstu društva

²² *Ibidem*

kome pripada. Tako su vrline i društveno korisne i blagotvorne i cenjene u zajednici. Ljudi se međutim, ne rađaju vrli već to stiču živeći i radeći u zajedništvu, kada one postaju navike našeg ponašanja i življenja. Vrline nam pomažu da se odupremo iskušenjima i lošim postupcima, čak i onda kada zbog njih nećemo biti kažnjeni. To sve spada u karakter neke osobe gde se pored vrlina nalaze i njene mane. Ko po navici postupa moralno ispravno, ima jak karakter i obrnuto. Čak iako uprkos dobrim namerama podleže iskušenjima, čovek ima slab karakter. Časna osoba uzdržava se od krađe, istinoljubiva od laganja, osoba od moralnog integriteta čini ono što je ispravno. Moralno vrednovanje osobe nije isto što i moralno vrednovanje radnji, ali je to povezano. Dobri ljudi su dobri jer rade šta treba. Međutim, na ovom mestu Aristotel kaže da dobri ljudi ne nastaju tek tako, već to zavisi od njihovog vaspitanja u detinjstvu, moralnih uzora, moralnih priča, primerima i tradicijom pored kojih rastu. Pri tom, treba voditi računa da vođenje kvalitetnog ljudskog života podrazumeva upravo onu "aristotelovsku meru", gde se pre naglašavanje pravila i nepristrasnosti pokazuju kao manjkavni, jer se ne uzimaju u obzir vrline brižnosti, bliskosti, međuodnosa sa porodicom i prijateljima, a što Kantov etički rigorizam odbacuje. Prema prijateljima se drugačije odnosimo nego prema nepoznatima, prema svojoj deci drugačije nego prema tuđoj. Pravda u porodici je potrebna da bi se svi članovi uvažavali međusobno, ali ljubav je tu glavni obzir i pokretač. I to se može univerzalizovati kao opte pravilo. Jer žrtve koji članovi u porodici podnose jedni za druge nadilaze pravila i stroge obaveze. Roditelji daju prednost svojoj deci, a ni sudija koji poznaje optuženog ne može da mu sudi, jer se ne smatra nepristrasnim. Na primer, nepotizam je neprimeren i smatra se nemoralnim u državnim preduzećima, dok je u privatnim itekako uobičajen i sasvim se drugačije prihvaća i toleriše. Ka kraju, istakli bi shvatanje mnogih da kada se uporede sukobljene dužnosti onda treba da se vidi koja je prioritetna. Sigurno je da pri tom treba obrazložiti, argumentovati, zašto kršimo neko *prima facie* moralno pravilo. Tada nećemo delati nemoralno, jer ovakav tip pravila ne izražavaju apsolutne moralne obaveze. Istaknutih Deset zapovesti su upravo ovakve moralne obaveze, s tim što ima i dosta drugorazrednih moralnih obaveza. Nije nužno svaki put koristiti kategorički imperativ, ali ako nam drugorazredni moralni principi nisu dovoljni onda mu treba pribeći. On daje temeljno merilo moralnosti, istina koji se u svakodnevnom životu ne primenjuje često.

Pravna etika

O pravnoj etici možemo govoriti sa više aspekata:

- Kao o kritičkoj moći morala prilikom stvaranja prava i moralnim izvorima prava uopšte, a pozitivnog prava posebno,

- Kao o moralnosti u primeni zakona dakle u tumačenju, razumevanju, hermeneutici, podvođenju određenog slučaja pod određeni stav koji proizilazi iz pravne hermeneutike,

- Kao o moralnoj zasnovanosti pravnih procedura, i
- Kao o moralnosti pravničkih ali i drugih profesija.

Američki filozof prava Lon Fuller pisao je kako “Nema načina pomoću koga bi pravo moglo prinuditi čoveka da živi u skladu sa vrlinama za koje je sposoban”. Ali kaže se isto tako da se ne može pretpostaviti čovekovo pretpostavljanje vladavini prava a da on nije postao ili da nema moć da postane odgovoran agent, sposoban da shvati i poštuje pravila i snosi posledice svojih propusta. Zbog toga bi svako odstupanje od principa unutrašnje moralnosti prava predstavljalo uvredu dostojanstva čoveka kao moralnog agenta.²³ O odnosu prava i morala savremeni autori elaboriraju i kroz mnoge druge forme, nije samo Deset zapovesti bazičan primer. Tako pojededini posmatraju i tri zapovesti Tore, koje su najpre koncizno a potom i detaljnije izložene u Knjizi izlazaka i u Ponovljenim zakonima. One takođe nose poruke: ne ubij, ne čini preljube i ne svedoči lažno na bližnjega svoga.

Sudska praksa

Sudska praksa ima svoje šire i uže značenje. Sudsku praksu u širem značenju čine odluke, stavovi, mišljenja, shvatanja i drugi proizvodi sudskog rada, bez obzira na njihovu validnost i kakvoću kao i vrstu i stepen suda od kojeg potiču. Ovako shvaćena, sudska praksa može se odnositi na: praksu svih sudova ili praksu određene vrste suda, ili određenog odeljenja suda, globalnu praksu ili praksu u pojedinačnim materijama (ustavnoj, građanskoj, krivičnoj, radnoj, upravnoj, trgovinskoj, stambenoj i dr.), praksu u primeni pojedinih instituta ili pojedinih propisa itd. Sudsku praksu u užem značenju čine odluke stavovi, mišljenja, shvatanja i drugi proizvodi sudskog rada kojima se obezbeđuje jedinstvena primena propisa. Tu je u stvari reč o praksi jednakog odnosno ujednačenog rešavanja istih ili istovrsnih slučajeva. Njome se iz ukupnog fondusa sudske prakse (tj. sudske prakse u širem smislu) izdvajaju produkti sudskog rada koji donose konačne (definitivne) odluke. Sudska praksa, bez obzira, kako se shvata može biti stabilna ili kolebljiva, bogata ili oskudna, ujednačena ili neujednačena, jedinstvena ili podeljena, sređena ili nesređena, publikovana ili nepublikovana, poznata ili nepoznata, temeljita ili parafrazirajuća

Pravnost i pravednost sudske prakse

²³ Fuller, L. *Moralnost prava*, Podgorica, 1999, str. 163

Sudska praksa se objašnjava različito, ali uglavnom u traganju za odgovorom na pitanje da li je izvor prava. Jedni smatraju da sudska praksa nije izvor prava, jer sudovi ne stvaraju pravo nego ga primenjuju, makar koliko bili kreativni. Drugi smatraju da sudska praksa, po pravilu nije izvor prava ali da u slučaju pravnih praznina ima tu snagu, pa deluje kao posredni izvor prava. Treći smatraju da je sudska praksa supsidijarni izvor prava i da tako deluje kad se ne može upotrebiti propis. Traganje za odgovorom valja započeti od sudske vlasti i ona se objašnjava na tri načina: kao deklarativna delatnost, kao konstitutivna delatnost i kao deklarativno – kreativna delatnost. Deklarativnost sudske vlasti podrazumeva da prava nastaju isključivo aktima zakonodavne vlasti a da ih sud može samo utvrđivati, bez ovlašćenja da tumači propise, popunjava pravne praznine ili odbije primenu neustavnog, nezakonitog ili nepravednog propisa. Konstitutivnost sudske vlasti podrazumeva da se, u slučaju spora, subjektivna prava ustanovljavaju tek judikatom, tako da sud u njegovom kreiranju može tumačiti propise, popunjavati pravne praznine, pa i odbiti primenu neustavnog, nezakonitog ili nepravednog propisa. Deklarativno-kreativna sudska vlast ne utvrđuje samo povredu, odnosno postojanje prava, nego i kreira zaštitu, ukoliko nađe da propis nije ustavan, zakonit jasan, potpun ili dovoljan. Shvatanje o sudskoj vlasti kao deklarativno-kreativnoj delatnosti, prihvaćeno je u većini evropskih zemalja. Otuda sudsku vlast prvenstveno treba razumeti kao pravnozaštitnu funkciju upojedinjenja propisa putem judikata, čiju sprovodljivost obezbeđuje država.²⁴ Međutim, judikat može nastati i kada postoji pravna praznina, pa nema propisa koji bi mogao biti upojidenjen ili kad propis postoji ali sa manama koji ga čine nedelotvornim. Tada judikat – precedent izvire iz nečeg što je izvan propisa, što upravlja i njama samima. To je pravda, vrhovni kriterijum ponašanja, kojim se nadahnjuje pravo, ali i sam život, nezavisno od pojedinačnih, grupnih, ili klasnih interesa društvenih slojeva.

Umesto zaključka

Kaže se da je Pravda stara koliko i ljudski rod. Ona traži da se svakom prizna ono što mu pripada, u jednakom postupanju sa jednakim stvarima i nejednakom postupanju sa nejednakim stvarima srazmerno njihovoj nejednakosti. Zato, poput genetskog koda, izviru iz čovekovog bića i nameću se kao večiti prirodni zakon. Pošto su i sudije, kao ljudi u vlasti tog zakona oni pravdu uvode u pravni poredak, kreirajući judikate. To čine pravičnim suđenjem. Međutim, suđenje po pravičnosti nikako ne znači proizvoljno suđenje po ličnim i subjektivnim merilima sudije bilo das u ta merila zasnovana na nekoj apstraktnoj dogmi, kakve mogu biti individualna

²⁴ Rakić, Vodinić, V., *Pravosudno – organizaciono pravo*, Beograd, 1994, str. 11

sloboda i društvena solidarnost npr. ideologijama uopšte ili na nekom etičkom principu ili osećnju pak, kakvi su altruizam, humanist ili bolećivost. Suđenje po pravičnosti nije ni ideološko, ni sentimentalno suđenje. Nasuprot tome, suditi po pravičnosti znači suditi po izvesnim objektivnim, racionalnim i društvenim, tj. naučnim kriterijumima kao što su: ideja jednakosti i jednakost postupanja, ideja normalnog i razmnog vladajuća društvena merila vrednosti, objektivan društveni interes i sl. Reći pravično je nije ni posednji ni samodovoljan argument kojim se može obrazložiti sudska odluka. Iza njega mora da stoji, da ga dopuni, opravda, na neki način, neki brži i konkretniji logičan i realan društveni razlog, bio ovaj racionalan, etički, ekonomski, politički, tehnički, prosto praktičan, ili je sve to zajedno.

*“Dobri smo prosto, a zli na mnogo smo
načina raznih”*

Aristotel, (384-322)

Nikomahova etika

Literatura

Grupa autora, *Pravna etika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2006

Jakovljević, D. *Etika*, CID, Podgorica, 1999

Janićijević, V. *Etika*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010

Kant, I. *Kritika praktičnog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990 str.214

Kostadinović, A. *Opšta sociologija*, VŠSSMS, Niš, 2010

Marković, R.Lj. Đurović, M. R. *Pravni system Japana*, Liber, Beograd, 2011

NE, „Trend slabljenje demokratije i vladavine prava“, broj 41, Beograd, jun 2017

Poggioli, R. *Teoria dell' Arte D'Avanguardia*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1962

Vuković, M. Rstić, P. *Poslovna etika*, VŠSSMS, Niš, 2010

Илин Савов¹, Томо Бориссов²

**ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ СЪЩНОСТТА НА
СПОРАЗУМЕНИЯТА ЗА ПРИЛАГАНЕ НА ИНСТИТУТА
НА РЕАДМИСИЯ**

**A LOOK ON THE NATURE OF AGREEMENTS FOR THE
APPLICATION OF THE READMISSION INSTITUTE**

Abstract

This report gives a look into the need for joint efforts by states to cope with increasingly complicated organized crime and terrorism, as well as the implementation of major forms of international legal co-operation. Analyzed and evaluated is the main purpose of the readmission agreements, which is to simplify or simplify the procedure for returning the person to the state of his / her nationality or the country of his / her permanent residence. A review and assessment of the content of the readmission agreements has been made to understand how the implementation of the Institute is being implemented, under what conditions, with respect to which category of persons, etc.

Keywords: migration, readmission, European Union, The European Migration Programme, readmission agreements.

¹ проф. д-р Илин Савов – декан на Учебно-научен център „Национална сигурност и обществен ред“ – Висше училище по сигурност и икономика, Българи

² проф. д-р Томо Бориссов – ръководител на катедра „Национална сигурност и обществен ред“ Висше училище по сигурност и икономика, България

Въведение

Поводът за написването на настоящият доклад е, че през последните няколко години Европейският съюз е подложен на безпрецедентен натиск от изключително голяма мигрантска вълна и бежанско преселение. Военните конфликти в Близкия изток, Северна Африка и на други точки по света предизвикват голям брой незаконни преминавания през границите на ЕС, което от своя страна превърна Европа в нетен приемник на имигранти. Тези процеси влияят не само върху икономическия растеж, социалната стабилност и сигурността, но и върху един значим международен субект, какъвто е ЕС.

Рeadмисията е важен инструмент за управление на миграционните потоци. Тя улеснява връщането на хора, пребиваващи нерегламентирано в дадена страна, до държавата на произход или транзит и представлява договорености между компетентните органи, като постановяват процедурите, които трябва да се спазват.

Актуалността на доклада се обуславя и от нуждата от съвместни усилия държавите да се справят с все по-усложняващата се организирана престъпност и тероризма, както и упражняването на основните форми на международното правно сътрудничество във връзка с възможността за връщане на граждани преминали незаконно границите на Европейския съюз.

На дневен ред са поставени въпросите, свързани с управлението и регулирането на миграционните потоци, като част от въпросите за националната сигурност, както и използването на изградените международноправни и национални механизми за противодействие на трансграничната организирана престъпност и прилагането на споразуменията за readмисия.

Основни аспекти на споразуменията за прилагане на института на readмисия

Правното уреждане на института на readмисията излиза извън рамките на юрисдикцията на една държава, защото въпросите, свързани с readмисията, се отнасят до външна за държавите миграция и могат да бъдат решени само със съвместните усилия на всички заинтересовани страни чрез сключването на международни споразумения помежду им.

В съвременните условия държавите все повече прибягват към използването на института на readмисия като начин за връщане на нежелани лица, присъстващи на тяхната територия. Разглеждането в най-общи вид на съдържанието на споразуменията за readмисия позволява да се разбере по

какъв начин се осъществява прилагането ѝ, при какви условия е възможно, по отношение на каква категория лица и т.н.

Споразуменията за прилагане на института на реадмисия се сключват между държавите с цел облекчаване на процедурата за връщане на лицето в държавата на неговия произход или постоянно местожителство.

Споразуменията за реадмисия, които се сключват между държавите, имат следната структура на съдържанието:

- преамбюл, където договарящите се държави изразяват желание да си сътрудничат в областта на реадмисията, миграцията като цяло, посочват своята привързаност към спазването на нормите на международното право, отнасящи се до правата на човека;

- посочват се основните определения, разбирането на които е необходимо за прилагането на едно или друго споразумение за реадмисия;

- разкриват се основанията за прилагането на реадмисия на гражданите на договарящите се държави, гражданите на трети страни и лицата без гражданство;

- основното съдържание на искането за реадмисия, сроковете за изпращане, разглеждане и отговор на искането за реадмисия;

- сроковете за предаване и приемане на лицата;

- защитата на личните данни;

- финансовите средства, които ще бъдат изразходвани за прилагането на института на реадмисия спрямо лице или група от лица;

- описание на процедурата за транзита на лицата, подлежащи на реадмисия (основания, срокове за изпращане на искането за транзит и други);

- спиране и възобновяване на прилагането на споразумението, сключено между държавите;

- отношенията към други международни договори и заключителни разпоредби.

Характерно е, че споразуменията за реадмисия имат за своя неразделна част изпълнителните протоколи, в които договарящите се държави вписват всички процедурни въпроси по осъществяване на реадмисията.

След направен обстоен преглед на европейското законодателство става видно, че всяко споразумение на Европейския съюз за реадмисия предвижда

създаването на комитет за реадмисия в състав от представителите на Европейската комисия, със съдействието на експерти от държавите членки и представители на трети страни. Теза съвместни комитети по реадмисия, включващи представителите на договарящите се страни, носят отговорност за съдействието при установяването на редовна обмяна на информация във връзка с прилагането и тълкуването на споразуменията на Европейския съюз за реадмисия между отделните държави членки и трети страни. В същото време държавите членки трябва да уведомяват съответните съвместни комитети за реадмисия за приетите изпълнителни протоколи или за последващите поправки в изпълнителните протоколи за влизането им в сила.

Трябва да се отбележи, че държавите членки трябва редовно да уведомяват Комисията, Съвета и Европейския парламент за планираните от тях преговори за сключване на споразумения за реадмисия с трети страни, както и за текущите двустранни споразумения за реадмисия.

След увеличаването на миграционните процеси през 2016 г. Европейската комисия представи няколко становища (доклади)³, в които се изразява необходимост от прекратяване на нелегалното преминаване на мигранти от Република Турция към Република Гърция. За тази цел е нужно Република Турция спешно да постигне напредък в предотвратяване на преминаванията на мигрантите и бежанците от нейна територия на територията на Европейския съюз, по-специално чрез засилване на сухопътните операции. За подкрепа на тази така важна мисия Европейския съюз реши да отпусне близо 3 млрд. евро на Турция, за да посрещне нуждите на приютените от нея бежанци, които по една или друга причина се насочват към територията на Турция.

Друг важен аспект в борбата с нелегалното преминаване на бежанци и мигранти на територията на ЕС е необходимостта от подобряване на изпълнението на споразумението за прилагането на института на реадмисия, което бе сключено между ЕС и Турция през октомври месец 2015 година.

В тази връзка през месец февруари 2016 г. комисарят по политиката за съседство и преговорите за разширяване на ЕС Йоханес Хан⁴ заяви: „От страна на ЕС, ние сме финализирали създаването на механизма за бежанците в Турция, с 3 милиарда евро, които ще са на разположение през

³ COM(2016) 231 final, 20 април 2016 г. („първият доклад“) и COM(2016) 349 final, 15 юни 2016 г. („вторият доклад“), COM(2016) 634 final, 28.09.2016 г. (третият доклад).

⁴ Йоханес Хан (на немски: *Johannes Hahn*) е австрийски политик от Австрийската народна партия. От 2014 година Хан е еврокомисар за съседската политика и преговорите за разширяване на Комисията „Юнкер“.

следващите две години, за да се справят с притока на бежанци. Ние работим с пълна скорост с турските власти да посрещнем нуждите, така че средства да могат да бъдат отпуснати възможно най-скоро“.

През месец април 2016 г. първият заместник-председател на Европейската комисия Франс Тимерманс⁵ заяви: „Първият резултат от сътрудничеството ни с Турция е, че хората започнаха да разбират, че не трябва да търсят съдействие от трафикантите. През последните три седмици се наблюдава рязък спад в броя на незаконните мигранти, което трябва да бъде придружено от откриването на законен канал за преселване на лицата, нуждаещи се от закрила. Въпреки че е налице задоволителен напредък в началните стадии на прилагането, Комисията ще продължи да се ангажира за гарантиране на цялостното и навременно постигане на напредък по всички елементи на изявлението на ЕС и Турция, включително проектите за сирийските бежанци в Турция, процеса на либерализиране на визовия режим и съблюдаването на европейското и международното право.“

През 2016 г. Европейската комисия прие предложение за разширение на Съвета относно позицията, която да бъде взета от името на Европейския съюз в рамките на съвместния комитет за реадмисия относно прилагането на разпоредбите за обратно приемане на граждани на трети страни и лица без гражданство, за да се премине към прилагане на тези задължения до юни 2016 г. от страна на Турция.

Важна част от споразуменията за реадмисия са изпълнителните протоколи, които се приемат от договарящите се държави с цел уточняване реда за реализацията. Като правило изпълнителните протоколи съдържат:

- преамбюл, в който се потвърждава желанието на държавите да уредят въпросите, които са свързани с реализацията на едно или друго споразумение за реадмисия;

- по-нататък се разкрива списъкът на документите на гражданите на договарящите се страни, удостоверяващи наличието на гражданство;

- разкрива се процедурата за провеждане на събеседване с лицето, подлежащо на реадмисия, с цел идентифициране на неговата самоличност;

⁵ Франсискус Корнелис Герардус Мария Тимерманс (на нидерландски: *Franciscus Cornelis Gerardus Maria Timmermans*) е политик от Партията на труда в Нидерландия. Той е външен министър на страната (2012-2014), а след това е първи заместник-председател на Европейската комисия и европейски комисар за междуинституционалните връзки и администрацията в Комисията „Юнкер“.

- разкриват се основанията за реадмисия на гражданите на трети страни и лицата без гражданство (основни и косвени);
- основното съдържание на искането за реадмисия и документите, прилагани към него;
- процедурата за предаване и придружаване на лицето до мястото на предаване;
- определяне на валутата, в която се осъществява покритието на разходите за реадмисията и други.

Международноправни особености при прилагането на института за реадмисия

Сътрудничеството по реадмисията най-често се оформя чрез сключването на споразумения за реадмисия между заинтересованите страни. В същото време разпространено е уреждането на реадмисията например чрез размяна на писма, меморандуми за взаимно разбирателство или сключване на споразумения в друга област, която не е свързана пряко с миграцията⁶ (такъв подход често се използва например от Испания, Италия, Франция и други). Това може да се характеризира като компромис при установяване на сътрудничество по реадмисията, макар те да не представляват формални споразумения за реадмисия, въпреки това те могат да имат сериозни последици за сътрудничеството на държавите и за защитата на правата на мигрантите.

Целесъобразно е да отбележим, че чл. 4(3) от Договора за учредяване на Европейския Съюз от 1992 г., заменил чл. 10 от Договора за учредяване на Европейската Общност, съдържа разпоредба, съгласно която държавите-членки трябва „да се въздържат от вземането на каквито и да било мерки, които биха могли да поставят под заплаха постигането на целите на Съюза“⁷.

От всичко казано до тук може да се направи изводът, че ЕС достатъчно широко използва механизмите на партньорството по въпросите на мобилността, които често се подкрепят със сключваните споразумения за опростяване на визовия режим и прилагането на института на реадмисия.

⁶ Cassarino, J. P. Dealing with unbalanced reciprocities: cooperation on readmission and implications. Middle East institute, Special Edition Viewpoints, 2012, p. 94.

⁷ Cassarino, J. P. Informalising readmission agreements in the EU neighbourhood – International Spectator, 2007, p. 179 - 196.

Технически реадмисията е „административна процедура, изискваща сътрудничество на двустранно равнище с държавата, където се планира осъществяването на реадмисията или отстраняването на лицата. Практически, реадмисията е насочена към бързото отстраняване на незаконните мигранти“⁸.

Прегледа на европейското законодателство дава основание да изведем определение за реадмисията като административна процедура, която изисква сътрудничество на двустранно равнище с държавата, където се планира да се осъществи институтът на реадмисия или отстраняването на лицата, които в днешно време могат да бъдат незаконните мигранти. Институтът на реадмисията осъществява функция за възстановяване на нарушения обществен ред, което от своя страна може да я определи като административно-възстановителна мярка.

На базата на горе изложеното може да открием следните основни черти на споразуменията за реадмисия:

- споразуменията за реадмисия са основен инструмент на междудържавното сътрудничество за осъществяване на по-ефективно управление на борбата с незаконната миграция;

- споразуменията за реадмисия се сключват с цел облекчаване процеса на придвижване на лицата, които са престанали да отговарят на условията за влизане, пребиваване или живеене в приемащата държава;

- споразуменията за реадмисия са насочени към съкращаване на периода на оставане на мигрантите под стража, облекчаване и ускоряване изпълнението на решенията за връщане;

- държавите сключват споразуменията за реадмисия с цел отстраняване на нежеланите лица от територията и за изпълнението на такава цел като повишаване равнището на контрола върху миграционните потоци и намаляване случаите на нелегална миграция.

Първата от трудностите за реализация на споразуменията за реадмисия е разработката и внедряването в живота на механизма за междудържавно взаимодействие, което се усложнява и от следното: въпросите на реадмисията са от компетенцията на различните органи на държавна власт. Решаването на този проблем се вижда в сключването на междуведомствено споразумение за взаимодействие на съответните държавни структури.

⁸ Cassarino, J. P. Dealing with unbalanced reciprocities: cooperation on readmission and implications. Middle East institute, Special Edition Viewpoints, 2012, p. 94.

Съгласно нормите на обичайното международно право държавите са длъжни да приемат обратно своите граждани. Но *по силата на различни обстоятелства държавите, молеци и замолени, са заинтересовани от осъществяването на реадмисията в свършено различна степен*. Ако за молещите държави е ценно именно отстраняването на незаконните мигранти от тяхната територия, то замолените държави често изискват явно предимство или изгода в замяна на сключването на споразуменията за реадмисия⁹.

Въз основа на това можем да определим, че замолените държави обикновено разглеждат сключването на споразуменията за реадмисия като възможност за прокарване на своите интереси в други области на политиката и защита на националната сигурност.

В настоящият доклад ще открием няколко важни акцента относно сключването и реализацията на договорите за реадмисия между различните държави, а именно:

- финансовите разходи - свързани са с разходите за откриване, задържане на лицата, подлежащи на реадмисия, документално обезпечение, задържането им в специални учреждения, предаването на приемащата държава;

- съществуването на различия в подходите за регулиране на въпросите на миграцията и самото провеждане на миграционната политика на отделните държави;

- съществуват трудности при хармонизирането на миграционното законодателство, което произтича от особеностите на националните правни системи;

- нужда от усъвършенстване на механизмите за междуведомствено взаимодействие и координация във връзка с прилагането на института на реадмисия.

Рeadмисията е скъпоструваща мярка за замолената държава: *„връщането почти винаги включва загубата на паричните преводи на мигрантите... връщането на мигранта често увеличава натоварването на*

⁹ Coleman, N. European readmission policy. Third country interests and refugee rights. - Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009, p. 39 - 40.

*вече пренаситените пазари на труда, реинтеграцията може да доведе до значителни социални проблеми*¹⁰.

При сключването на споразумения за реадмисия държавите се стараят да вземат предвид всички възможни проблеми, с които могат да се сблъскат при реализирането на процедурата по реадмисия.

Прилагането на института на реадмисия е важно да се различава от другите видове принудително връщане на чуждите граждани и лицата без гражданство. В тази връзка в настоящият доклад ще откромим важните моменти, които са:

- Реадмисията не е наказание. Тя се осъществява по извънсъдебен ред, т.е. решението за прилагането на реадмисия се взема от компетентния орган на изпълнителната власт в областта на миграцията и изпълнението на решението за реадмисия се осъществява от същия този орган.

- Реадмисията се осъществява на основата на споразумение за реадмисия, подписано от участващите в реадмисията държави.

- Реадмисията се осъществява по отношение на лица, незаконно влезли и/или намиращи се (и живеещи) в приемащата държава.

- Реадмисията на незаконния мигрант може да бъде осъществена в държавата на неговото гражданство, постоянно местожителство или в държавата, от територията на която е влязъл.

С подобряване на икономическото състояние на европейските държави през последните години все повече граждани на държави извън Европа започнаха да мигрират в Европейския съюз, често използвайки не само легални канали за влизане, но и прибегвайки до нелегални такива за пребиваване на територията на ЕС. Усилията на отделните държави не са достатъчни, за да решат проблема с постоянно нарастващите мащаби на нелегалната имиграция. Именно поради тази причина се изисква вземането на мерки от страна на институциите на Общността.

През декември 2009 г. в Брюксел бе приет трети програмен документ с наименование „Стокхолмска програма“, в която е заложено *„отворена и сигурна Европа, която служи на своите граждани и ги защитава*¹¹. В този

¹⁰ Nellen-Stucky, R. „Partnering” for migration: The ambiguous case of „Mobility Partnerships“ between the European Union and selected third countries. Kultur und Sozialwissenschaftliche Fakultät Politikwissenschaftliches Seminar, Universität Luzern, 2015, p. 28.

¹¹ The Stockholm Programme - An open and secure Europe serving and protecting citizens, 2010/C, p. 1 - 38.

документ се посочва, че се опира върху постиженията на миналите срещи на високо равнище в Тампере и Хага и е предназначена за укрепване пространството на свободата, сигурността и правосъдието. Тази програма подчертава приоритетните за ЕС сфери на дейност в периода 2010 - 2014 година, които следва да се разработят и развият с цел укрепване пространството на свободата, сигурността и правосъдието.

Важно е да отбележим, че до 2012 г. повечето държави-членки, между които Австрия, Белгия, България, Чешката република, Естония, Германия, Гърция, Финландия, Франция, Унгария, Литва, Люксембург, Латвия, Холандия, Полша, Португалия, Румъния, Словения, Испания и Норвегия, имплементираха протоколите в своите законодателства за прилагане на реадмисия съгласно споразуменията за връщане на лица на ЕС с трети страни. На национално ниво съществуват значителни разлики в сътрудничество между държавите членки за реадмисия с трети страни. Това се дължи на различните видове миграционни потоци, които засягат техните съответни национални територии и може да зависи и от качеството и историята на двустранните им отношения с определени трети страни.

През последните години Европейският съюз проведе редица преговори за сключване на споразумения за реадмисия със страните на произход с цел връщане на незаконните мигранти и за сътрудничество в борбата срещу трафика на хора. Тези споразумения включват реципрочни ангажименти за сътрудничество между ЕС и неговите партньори от трети страни. След проведени преговори ЕС успя да подпише споразумения със следните държави: Хонг Конг, Макао, Шри Ланка, Албания, Русия, Украйна, Босна и Херцеговина, Република Македония, Черна гора, Пакистан, Сърбия, Молдова, Грузия, Армения, Азербайджан и Кабо Верде.

През 2013 г. Европейският Съвет на своето заседание постанови, че държавите членки следва да пристъпят към изработката на основните приоритетни направления за по-нататъшното развитие на пространството на свободата, сигурността и правосъдието, както и да разкрият стратегическите цели на бъдещата програма за 2015 - 2020 г.¹²

Сътрудничеството на ЕС и страните, които не влизат в ЕС в областта на миграцията и мобилността, може да бъде оформено във вид на партньорства за мобилност. Партньорствата за мобилност се използват от Съюза в качеството на основа за решаване на конкретните проблеми на миграцията и мобилността, представляващи взаимен интерес за страните, участващи в тях, включително решението на въпросите, свързани с опростяването на визовия режим, и

¹² What future for Stockholm Programme/EU News, 03.04.2014.

ключването на споразумения за реадмисия. Съгласуването на въпросите, на които държавите биха искали да отделят най-голямо внимание в рамките на сътрудничеството по миграцията и мобилността, става чрез подписването на съвместни декларации, които като правило се подписват от ЕС, заинтересованите държави-членки и трети страни (така наречените страни-партньори)¹³.

Заклучение

За да се гарантира пълната надеждност и ефективност на политиката на ЕС за прилагане на института на реадмисия, международно сътрудничество със страните на произход на всички етапи от процеса на връщане е предпоставка за постигане на ефективното и трайното му реализиране. Споразуменията за реадмисия както разработените на равнището на ЕС, така и на двустранна основа между отделните държави членки и трети страни, се използват като инструменти в рамките на този подход за определяне на ясни задължения и процедури за това кога и как да приемат обратно тези лица, които са незаконно пребиваващи в ЕС.

Основното предназначение на споразуменията за реадмисия е облекчаването или опростяването на процедурата по връщане на лицето в държавата на неговото гражданство или държавата на неговото постоянно местожителство.

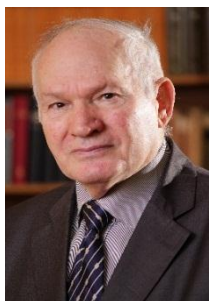
Институтът на реадмисия поставя пред държавите проблеми от общотеоретичен характер, имащи конкретни практически последици: съотношение на правата на човека и задълженията на държавите да приемат обратно собствените граждани, както и законосъобразността на изгонването (реадмисията) на лицата, на които е отказано получаването на статут на бежанец.

Използвана литература:

1. The Stockholm Programme - An open and secure Europe serving and protecting citizens, 2010/C, p. 1 - 38.
2. Cassarino, J. P. Dealing with unbalanced reciprocities: cooperation on readmission and implications. Middle East institute, Special Edition Viewpoints, 2012, p. 94.
3. Cassarino, J. P. Informalising readmission agreements in the EU neighbourhood – International Spectator, 2007, p. 179 - 196.

¹³ European Commission – 2007, Global Approach to Migration and Mobility, 04.11.2014.

4. Coleman, N. European readmission policy. Third country interests and refugee rights. - Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009, p. 39 - 40.
5. Nellen-Stucky, R. „Partnering” for migration: The ambiguous case of „Mobility Partnerships“ between the European Union and selected third countries. Kultur und Sozialwissenschaftliche Fakultät Politikwissenschaftliches Seminar, Universität Luzern, 2015, p. 28.

Danica Piršl¹, Andon Kostadinović²

POSLOVNA KOMUNIKACIJA I SOCIJALNE KOMPETENCIJE PREGOVARAČA

Rezime

Komunikacijske veštine su nasušna potreba u svim poslovima i industriji. Usmene i pisane komunikacijske sposobnosti su dosledno rangirane u prvih desetak poželjnih veština u anketama poslodavaca iz godine u godinu. Zapravo, rukovodioci ponekad angažuju konsultante kako bi ih trenirali kako bi poboljšali svoje veštine komunikacije kao deo svojih socijalnih kompetencija. Prema Nacionalnoj asocijaciji koledža i poslodavaca, sledećih pet najboljih ličnih kvaliteta ili veština koje potencijalni poslodavci traže su: 1. Veštine komunikacije (verbalne i pisane), 2. Dosledna radna etika, 3. Veštine timskog rada (dobro radi sa drugima, grupna komunikacija), 4. Inicijativa, 5. Analitičke veštine. Osam bitnih komponenti komunikacije su: 1. Izvor, 2. Poruka, 3. Kanal, 4. Prijemnik, 5. Povratna informacija, 6. Sredina, 7. Kontekst i 8. Interferencija. Kao prva obaveza komunikatora, priprema, uključuje nekoliko aspekata koje ćemo ispitati: organizaciju, jasnoću, konciznost i tačnost. Biti pripremljen znači da ste odabrali temu koja odgovara vašoj publici, da ste prikupili dovoljno informacija kako bi dobro obradili temu razgovora, svoje podatke svrstavate u logičnu sekvencu i razmotrate kako ih najbolje predstaviti. Ako je vaša komunikacija pisana, napisali ste nacrt i najmanje jednu radnu verziju, pročitali ste je kako biste poboljšali svoje

¹ Danica Piršl, ass. prof., University of Nis, Faculty of Sport, Serbia

² Andon Kostadinović, full prof., academician, University of "Union - Nikola Tesla", Belgrade, Faculty of Law, Security and Management "Konstantin Veliki", Nis, Serbia

pisanje i ispravili greške, i tražili povratne informacije gdje je to prikladno. Ako je vaša komunikacija usmena, vežbali ste nekoliko puta pre vašeg stvarnog susreta. Pripremljeni komunikator je organizovan. Aristotel je nazvao ovo logikom koja uključuje korake ili tačke koje dovode do vašeg zaključka. Kada ste uložili vreme u istraživanje svoje teme, želeli biste da smanjite svoj fokus na nekoliko ključnih tačaka i razmislite kako ćete ih predstaviti. Za bilo koju temu postoji bogatstvo informacija; vaš posao je da se taj sadržaj smanji na nivo kojim se može upravljati, služeći se ulogom gatekeeper-a odabirom nekih informacija i "de-selektovanjem" ili odlukom da ne uključite druge informacije ili ideje. Takođe, morate razmisliti kako zajedno povezati glavne teme za svoju publiku. Koristite tranzicije da biste obezbedili oznake ili znakove za svoju publiku kako bi vas pratili tokom izlaganja. "Sada kada smo pregledali A, smatramo da je B" jeste jedna od tranzicionih izjava koja daje znak da skrećete sa teme na temu. Vaši slušatelji ili čitaoci će ceniti vašu organizaciju kako bi mogli pratiti vašu poruku od tačke A do tačke B.

Ključne reči: komunikacijske veštine, pregovarači, društvene kompetencije, biznis, poslovna komunikacija.

BUSINESS COMMUNICATION AND SOCIAL COMPETENCES OF NEGOTIATORS

Abstract

Communication skills are desired by business and industry. Oral and written communication proficiencies are consistently ranked in the top ten desirable skills by employer surveys year after year. In fact, high-powered business executives sometimes hire consultants to coach them in sharpening their communication skills as part of their social competences. According to the National Association of Colleges and Employers, the following are the top five personal qualities or skills potential employers seek: 1. Communication skills (verbal and written), 2. Strong work ethic, 3. Teamwork skills (works well with others, group communication), 4. Initiative, 5. Analytical skills. Eight Essential Components of Communication are: 1. Source, 2. Message, 3. Channel, 4. Receiver, 5. Feedback, 6. Environment, 7. Context and 8. Interference. As the business communicator's first responsibility, preparation includes several facets which we will examine: organization, clarity, and being concise and punctual. Being prepared means that you have selected a topic appropriate to your audience, gathered enough information to cover the topic well, put your information into a logical sequence, and considered how best to present it. If your communication is a written one, you have written an outline and

at least one rough draft, read it over to improve your writing and correct errors, and sought feedback where appropriate. If your communication is oral, you have practiced several times before your actual performance. The Prepared Communicator Is Organized. Aristotle called this logos, or logic, and it involves the steps or points that lead your communication to a conclusion. Once you've invested time in researching your topic, you will want to narrow your focus to a few key points and consider how you'll present them. On any given topic there is a wealth of information; your job is to narrow that content down to a manageable level, serving the role of gatekeeper by selecting some information and "de-selecting," or choosing to not include other points or ideas. You also need to consider how to link your main points together for your audience. Use transitions to provide signposts or cues for your audience to follow along. "Now that we've examined X, let's consider Y" is a transitional statement that provides a cue that you are moving from topic to topic. Your listeners or readers will appreciate your being well organized so that they can follow your message from point to point.

Keywords: Communication skills, negotiators, social competences, business, business communication

Domain-specific functional competencies of prospective negotiators

Our central research questions thus are: "In which way do domain-specific functional competencies emerge on the basis of individual prerequisites for learning in formal and non-formal settings (and learning negotiation skills) throughout educational stages?" and "What is the significance of social competencies, throughout the life span?" These questions imply the correlation between competence development and other "pillars" such as family education, education in and outside of institutions, educational decisions, migration and educational returns. They also require analysis of developmental relationships between the acquisition of basic domain- and demand-specific functional competencies, domain-general individual abilities/capacities, and the construction of content-related knowledge and procedural skills. From a life-span perspective development of basic competencies is changing across educational stages. In addition, developmental psychology and research into the acquisition of general and negotiation expertise support the view that the interrelations between domain-general psychological capacities and the acquisition of domain-specific competencies may vary systematically by age, educational stage, and expert status (Ericsson et al. 2006; Weinert 2000, 2007a).

Metacompetencies and social competencies

To broaden the perspective we have to include additional competence, specifically meta competencies and non cognitive competencies. Learning processes subsequent to compulsory education need to be regulated by individuals rather than educational institutions. Learning becomes more and more dependent on the initiative of individual people and learners themselves regulate their own learning. Especially for the middle-aged and aged groups social behavior and cooperation as reflected in interpersonal skills may be of high impact (i.e., cooperation with others, working together in a team, perspective taking). Social competences are seen as direct or indirect measures of Metacognition and Self-regulation and ICT literacy. Metacognition concerns knowledge about and control over one's own cognitive system. Flavell (1979) and Brown (1987) distinguish between declarative and procedural aspects of metacognition. Declarative metacognition refers to the knowledge about memory, comprehension, and learning processes that an individual can verbalize. This includes knowledge about the strengths and weakness of one's own memory and one's own learning, and knowledge of attaining cognitive learning and achievement goals. Procedural metacognition focuses on how the learning process is regulated through planning, monitoring, and control activities. In information society, the ability to search and handle information and communication technologies (ICT) competently is indispensable for coping with a host of demands during studies and subsequent various life domains. Social competences involve **Empathy** - the ability to understand someone else's feelings and re-experience them so one can actively listen to what others say, 2. **Appreciation**- One can understand and appreciate others' views, 3. **Focus** on attaining the goal or task without conflict, 4. **Understanding** emotional boundaries. Organizational awareness implies knowing how to do things within the organization, 3. Understand client and vendor organizations, 4. Act with the client's best interest in mind.

To actually act within the scientific frame we also have to bear in mind the experts recommendations as to what they think are the necessary and most desirable negotiating skills in order to establish a successful business communication. Here is what the experts say:

- preparation and planning skill
- knowledge of the subject matter being negotiated
- ability to think clearly and rapidly under pressure and uncertainty
- ability to express thoughts verbally
- listening skill

- judgment and general intelligence
- integrity
- ability to persuade others
- patience
- decisiveness
- considering lots of options
- being aware of the process and style of the other person
- flexibility

Sources of Power in a negotiation situation

- information, knowledge, expertise
- money, control over resources, rewards
- legitimate power (authority, reputation, performance)
- support of others
- organizational position
- personal power (persuasion, friendliness, praise, integrity, patience and tenacity)
- sanctions
- threat of retaliation
- monopoly
- physical power, force
- creativity, elegant solution
- commitment
- moral authority; charisma
- ability to strategize

Stages of Negotiation

In order to achieve a desirable outcome, it may be useful to follow a structured approach to negotiation. For example, in a work situation a meeting may need to be arranged in which all parties involved can come together. The process of negotiation includes the following stages: Preparation, Discussion, Clarification of goals, Negotiate towards a Win-Win outcome, Agreement, Implementation of a course of action.

Competencies for the next generation employability and negotiating skills

Today nobody doubts that negotiation skills are an important part of doing business. In today's hyper-connected and increasingly competitive market, the ability to negotiate effectively is more highly valued than ever before. Even more so that according to a study in the UK, it was estimated that UK businesses lose around £9 million per hour due to poor negotiating skills. The sample comprised 1,000 companies as representative of UK Plc as a whole, with approximately 750 of those classified as small and medium-sized enterprises (SMEs). That study also concluded that UK businesses could increase their overall profitability by as much as 7% annually if they had better negotiation skills. In terms of money making the abovementioned study proves that negotiating skills are important in business.

In case anybody questions the validity of investing in creating a good negotiator we give five specific reasons why negotiation skills are absolutely imperative in the business world:

A Negotiation Mindset is Beneficial with Everyone from Clients to Employees

While the ability to negotiate is certainly an important part of boardroom meetings and hammering out contracts, the benefits actually extend far beyond those better-known applications. For example, negotiation skills can be invaluable when discussing the responsibilities an employee or new hire will have and can ensure that both parties understand exactly what is expected of the other. This could be an asset when trying to get a job in business industry because even during the job interview you could negotiate your expectations for the job in question.

Creates Win-Win Situations

Contrary to what some believe, negotiation skills are not about beating the opposition out of the other party. In fact, the best negotiators are ones who are able to create win-win situations, in which everyone walks out thinking that the deal is a good one. While the ability to aggressively get what one wants might seem like a victory in the moment, the reality is that the lack of goodwill generated by this can cause problems down the road. There is no question that finding a deal which makes everyone happy is difficult, but this is exactly why it is so highly valued.

Good Negotiating can Improve your Bottom Line

Ultimately, the goal of a negotiation is to get the best deal possible for you and your organization. In doing so, you are by definition improving your bottom line. For example, if you are able to reduce your overhead by 10% due to an effective negotiation, that money goes straight to your profit margin. Ensures that You Can Walk Into a Negotiation Confidently. Confidence is an important part of any negotiation. Walking into an important negotiation with the fundamental knowledge that you know what you are doing means you can focus on the deal itself instead of worrying about whether you are being outmaneuvered by the other party. In addition, the ability to confidently make a presentation, as well as provide offers or counteroffers, has been proven to result in better deals.

Negotiation Skills Build Respect

Respect is an essential part of business. It is important that your employees respect you if you want to get the most productivity out of them, and it is just as important that vendors, clients, and anyone else you may be negotiating with respect you as well. The impression you leave after a negotiation can have a lasting impression, which can impact everything from future negotiations to your reputation in your industry. This fact underlines an important point: it is far better to be a somewhat intimidating character due to your negotiating skills than it is to be looked at as a pushover at the negotiating table. Learning how to be an effective negotiator can be challenging, which is why it is always great to have tools at your disposal that can assist in that goal.

Generic competencies

Central research questions regarding the development of basic domain-specific functional competencies are: 1) How and to what extent do domain-general and content-free cognitive capacities shape the effects of schooling and the development of these basic functional competencies? 2) What are the relationships between (selected) school-curriculum-specific skills and the development of these basic functional competencies? These two research questions are not only interesting from a theoretical/analytical point of view, but are also directly relevant to the field of applied education. Implications for the assessment agenda are as follows: The assessment of basic (subject-) domain- and demand-specific competencies that are sensitive to learning and institutional efforts needs to be complemented by analytically oriented measures of domain-general and more culture fair capacities that enable the acquisition of domain-specific competencies through interactions with environmental stimuli and learning opportunities. These content-free areas will be complemented by more specific content-related variables and stage-specific outcome measures. The major focus thus lies on analyses of the developmental trajectories and interactions of the corresponding competencies, capacities, and skills along with assessments of their relevance for future educational and occupational careers as well as for life satisfaction. To find out what overall generic competences are we enlist the following:

1. Capacity for analysis and synthesis
2. Capacity for applying knowledge in practice
3. Planning and time management
4. Basic general knowledge in the field of study
5. Grounding in basic knowledge of the profession in practice
6. Oral and written communication in your native language
7. Knowledge of a second language
8. Elementary computing skills
9. Research skills
10. Capacity to learn

11. Information management skills (ability to retrieve and analyze information from different sources)
12. Critical and self-critical abilities
13. Capacity to adapt to new situations
14. Capacity for generating new ideas (creativity)
15. Problem solving
16. Decision-making
17. Teamwork
18. Interpersonal skills
19. Leadership
20. Ability to work in an interdisciplinary team
21. Ability to communicate with non-experts (in the field)
22. Appreciation of diversity and multiculturality
23. Ability to work in an international context
24. Understanding of cultures and customs of other countries
25. Ability to work autonomously
26. Project design and management
27. Initiative and entrepreneurial spirit
28. Ethical commitment
29. Concern for quality

Conclusion

The knowledge-workers of the twenty-first century require the ability to jump between fields of technical specialization and capture the key issues quickly. A base-level of familiarity with scientific concepts and processes reduces the time taken to master new areas where emerging tasks and work processes occur. Generic skills are not just restricted to their usefulness in the prospective workplace of the social sciences students but are equally required across the spectrum of living experience

in today's world. Emerging work place described above demands a set of new generic skills for maintaining employability.

In addition to job-specific technical competencies, there is a requirement of a set of generic skills, which are generic to a cluster of occupations in order to perform competently as knowledge worker. Generic skills are required by all workers. However, the extent by which these skills need to be possessed varies from one occupational grouping to another. The varying levels of generic skills use needs to be determined, to further guide in developing educational content rich in job-specific and generic skills formation.

The good amount of research studies undertaken in studying generic skills are guideposts in formulating educational policies and initiating pedagogical reforms that can bridge positive consequences to the learning outcomes and achievements of the future workforce. While no single list of generic skills can be concluded as conclusive to one job or sector in this constantly changing economic and social landscape, the dominating skills sets and competencies required in the 21st century occupations must be consigned to the learner.

Doing this needs to utilize appropriate teaching and learning methodologies, integration models and skills formation adapted by educational systems and institutions, at all educational levels. The possession of generic skills, then, will be a flexible passport of the workforce to move from one job to another, and ticket to enter any given condition and environment within the 21st century requirements.

In fact, industry and business require the best negotiators as the ones who are able to create win-win situations, in which everyone walks out thinking that the deal is a good one. Learning how to be an effective negotiator can be challenging, which is why it is always great to have tools at your disposal that can assist in that goal. Ultimately, the goal of a negotiation is to get the best deal possible for you and your organization. In doing so, you are by definition improving your bottom line.

References

- Baines, A. "Negotiate to Win", *Work Study*, Vol. 43, 8, 1994, pp. 25-26
- Flavell, J. H. Speculations about the nature and development of metacognition. In Weinert, F., and Kluwe, R. (eds.), *Metacognition, Motivation, and Understanding*, Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1987. pp. 21–29.
- J. van Velzen, *Metacognitive Learning*, Springer International Publishing Switzerland 2016 13, DOI 10.1007/978-3-319-24433-4_2

P. Drucker, *The Coming of the New Organization*. Knowledge Management, USA: Harvard Business School Press, 1998.

H. Holec, "The learner as manager: managing learning or managing to learn?" In Wenden and Rubin (Eds.). *Learner strategies in Language Learning*, Prentice hall international: UK Ltd., 1987.

I. Nonaka, *The Knowledge-Creating Organization*, Knowledge Management, USA: Harvard School Press, 1998.

Mayer Committee. *Putting general education to work: The key competencies report*. AEC/MOVEET, Melbourne, 1992.

Secretary's Commission on Achieving Necessary Skills. *What Work Requires of Schools*. Washington, DC: US Department of Labor; (ED 332 054), 1991.

J. Moy, *The Impact of Generic Competencies on Workplace Performance*, Australia: NCVER, 1999.

P. Kearns, *Generic Skills for the New Economy*. Australia: NCVER, 2001.

S. Majumdar, *On-line Collaborative Learning*. Proceedings of the Career and Technical Education Annual Convention & IVETA at New Orleans, USA. 13-16, 2001.

D. PirsI, *English in Physical Education and Sport*. University of Nis publishing, Nis, Serbia, 222pp, 2010.

D. PirsI, *Rhetorical and metadiscoursal patterns in the scientific discourse in the register of sport*. Unpublished doctoral dissertation. International University of Novi Pazar, Serbia, 2011.

R., Mackay & Mountford. *English for Specific Purposes*. Longman group Ltd, 1978.

S. Weinert, *Sprachentwicklung*. In W. Schneider & B. Sodian (Eds.), *Kognitive Entwicklung (Enzyklopädie der Psychologie C/V/2, pp. 609–719)*, Göttingen: Hogrefe, 2006.

S. Weinert, *Kompetenzentwicklung und Kompetenzstruktur im Vorschulalter*. In M. Prenzel, I. Gogolin, & H.-H. Krüger (Eds.) *Kompetenzdiagnostik*. Zeitschrift für Erziehungswissenschaft, Sonderheft 8, pp. 89–106. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007a.

S. Weinert, *Wie Sprache das Wissen und Denken beeinflusst*. In A. Bucher, A. M. Kalcher, & K. Lauer mann (Eds.), *Sprache leben. Kommunizieren & Verstehen*, pp. 23–49, Wien: G & G Verlagsgesellschaft, 2007b.

S. Weinert, J. Asendorpf, B., Beelmann, A., Doil, H., Frevert, S., Hasselhorn, M., & Lewicki, R. J., Saunders D. M., Barry B. (2009.) Pregovaranje. Zagreb. Mate d.o.o

Lohaus, A, Expertise zur Erfassung von psychologischen Personmerkmalen bei Kindern im Alter von fünf Jahren im Rahmen des SOEP (Data Documentation 20). Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), 2007.

S. Weinert, S. Ebert, & M. Dubowy, Kompetenzen und soziale Disparitäten im Vorschulalter. Zeitschrift für Grundschulforschung, 1, 32–45, 2010.

J. Wertsch, Die gesellschaftliche Bildung des Bewußtseins. Marburg: Bdwi, 1996.

J. Wirth, & Klieme, Computer literacy im Vergleich zwischen Nationen, Schulformen und Geschlechtern. Unterrichtswissenschaft, 30, 136–157, 2002.

Putnam, Linda L. and Majia Holmer. Framing, reframing, and issue development. In: Linda L. Putnam and Michael E. Roloff (eds.), Communication and Negotiation, 1992. 128–155. Newbury Park, CA: Sage.

Weinert, S., Artelt, C., Prenzel, M. et al. Z Erziehungswiss (2011) 14(Suppl 2): 67. <https://doi.org/10.1007/s11618-011-0182-7>

<http://smallbusiness.co.uk/why-negotiation-is-an-important-skill-to-learn-2137753/>, retrieved on 21 April, 2018.

Gruja Kostadinović¹

STRATEGIJSKO UPRAVLJANJE U MARKETINGU

Rezime

Okruženje preduzeća, pa i sistema uopšte, ima veliki uticaj na funkcionisanje samog preduzeća kao sistema. Međutim, preduzeće kao sistem ne bi trebalo da promene u okruženju doživljava kao nagle. Svaki sistem mora da prati promene i zahteve njegovog okruženja, i da svoje ciljeve i aktivnosti što više usklađuje prema tim promenama i zahtevima. Dakle, osnovni problem svakog preduzeća je u tome da uspešno anticipira strukturne promene u svom tržišnom okruženju. Preduzeća bi trebalo da prate promene na tržištu, i brzo ih ugrađuju u svoje proizvodne i prodajne programe. Znači, tržišna orijentacija i politika preduzeća nisu, i ne mogu biti, trenutnog karaktera, već je to način razmišljanja i pristup tržištu, koji moraju biti permanentni.

Ključne reči: strategijsko upravljanje, permanentna analiza tržišta, stalna inovacija proizvoda i usluga.

¹ Dr Gruja Kostadinović, vanredni profesor, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki”, Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd, gruja.kostadinovic@konstantinveliki.edu.rs

STRATEGIC MANAGEMENT IN MARKETING

Abstract

The environment of the company, even the system in general, has a great influence on the functioning of the company itself as a system. However, a company as a system should not experience environmental change as sudden ones. Each system must follow the changes and requirements of its environment, and to align its goals and activities more closely with those changes and requirements. Therefore, the basic problem of each company is to successfully anticipate structural changes in its market environment. Companies should keep abreast of the changes in the market, and quickly integrate them into their production and sales programs. Thus, the market orientation and company policy are not, and cannot be current, but they represent a way of thinking and an approach to the market, which must be permanent.

Key words: strategic management, permanent market analysis, continuous innovation of products and services.

Koncept strategijskog upravljanja u praksi marketinga

Bez pravih odluka ne može se obaviti blagovremeno prilagođavanje okruženju. Svaka greška u procesu donošenja odluka unapred znači gubljenje dugoročne konkurentne pozicije, a krajnji ishod može biti nestajanje preduzeća s tržišta.

Danas je poslovno okruženje karakteristično po mnoštvu diskontinuiteta, pri čemu se stari uslovi zamenjuju novima, koji se opet brzo menjaju. Marketing zahteva kreativnost i dinamičan menadžment, koji je u permanentnom traganju i pronalaženju mogućnosti za bolje i atraktivnije zadovoljavanje potreba tržišta. Da bi se zahtevi tržišta ispunili, potrebna je stalna inovacija proizvoda i usluga, praćenje dinamike tehnološkog razvoja, odnosno obezbeđenje stalnih prednosti u odnosu na potencijalne konkurente. Pojavom novih tehnologija, formirali su se novi modeli u poslovanju, koji dovode do globalizacije tržišta, direktnog kontakta između kupca i proizvođača, i mnogih drugih pojava koje vode do proširenja marketing - koncepcije, strategija i taktika.

Međutim, razlike u poslovnim rezultatima preduzeća, koja se suočavaju s istim uslovima okruženja, rezultat su različitih strategija koje preduzeća primenjuju, i različitih konkurentskih sposobnosti. Praksa ukazuje da efektivne strategije dovode

do visokih organizacionih performansi. Tako, brojne studije o faktorima koji doprinose poslovnom učinku organizacije pokazale su pozitivan odnos između strateškog planiranja i poslovnih rezultata. Iz tog razloga, autori ističu važnost strateškog menadžmenta za postizanje poslovnih rezultata. Takođe, postojanje raznih sektora, jedinica, funkcija i radnih aktivnosti u okviru organizacione strukture preduzeća, zahteva efikasan sistem koordinisanja i komuniciranja, a u cilju realizacije globalnih ciljeva poslovanja. Brojni menadžeri širom sveta priznaju da proces strateškog menadžmenta to rešava (1, str. 180-181).

Strateški menadžment - pristup, kao savremena tendencija u praksi marketinga, podrazumeva integraciju marketinga s ostalim menadžment - funkcijama. Jedan od ključnih zadataka strategijskog upravljanja je da se stvori profit koji će biti izvor sredstava za investiranje u biznis i ostvari profitabilnost poslovanja, kao odraz uspešnog korišćenja osnovnih resursa u poslovanju. Međutim, profit kao kritični cilj i merilo uspeha, nije cilj sam po sebi, već je na prvom mestu ostvarenje vrednosti za partnerske faktore (pojedinci i grupe koje su zainteresovane za aktivnost preduzeća kao što su zaposleni, upravljačka struktura, dobavljači, poverioci, potrošači, društvo, itd.), među kojima je potrošač na prvom mestu (2, str. 129).

Savremeni marketing se posmatra, dakle, kao proces obezbeđenja optimalnog nivoa zadovoljenja potrošača, uz ostvarivanje optimalnog profita za preduzeće i finansijskog i radnog zadovoljstva za sve zaposlene u preduzeću. Strategijski ciljevi marketinga, izraženi kroz ostvarivanje što većeg profita, što povoljnijeg tržišnog učešća, i što većeg obima prodaje, zahtevaju usmeravanje pažnje marketing - funkcije na potrošače i konkurenciju. Stoga, marketing funkcija, koja se temelji na zadovoljavanju potreba društva i njegovih članova, mora biti integrisana s ostalim poslovnim funkcijama preduzeća.

Međutim, po mišljenju B. Đorđevića, sve što je najbolje u jednoj organizaciji, nije dovoljno za njen uspeh. "Sistemom se mora upravljati – on traži da se vodi" (3, str. A-86). Strategijsko upravljanje preduzećem je dug i kompleksan proces, koji bi trebalo permanentno inovirati. Jedan od načina da preduzeća sebi obezbede konkurentsku prednost jeste konstantno uvođenje novih ideja u poslovanje, inoviranje proizvoda, usluga, poslovnih procesa, ali, naravno, u kombinaciji s drugim elementima. Inoviranje, odnosno uvođenje i primena novih ideja u poslovanje, predstavlja stratešku sposobnost preduzeća. Brojne inovacije, koje su u svom poslovanju uvele neke vodeće svetske kompanije, značajno su promenile način na koji ove kompanije organizuju svoja poslovanja, smanjile operativne troškove poslovanja, povećale prihode, pozicionirale ih u svesti potrošača, i obezbedile im prednost u odnosu na konkurenciju. U tom smislu, strategijski menadžment kao

proces koji obuhvata strategijsko planiranje, implementaciju i evaluaciju rezultata, doprinosi uspešnijem upravljanju marketingom, tražnjom, prihodima, troškovima i ukupnim finansijskim rezultatom.

Planiranje marketing – aktivnosti

Razloge zašto bi jedna kompanija trebalo da bude orijentisana na tržište, lako je razumeti, ali postizanje te orijentacije u praksi često je mnogo teže. U mnogim organizacijama, marketing može biti nasumično sprovedena aktivnost, koja se često primenjuje kao reakcija na određena dešavanja i krizne situacije. Da bi marketinški napori bili efektivni, što znači raditi prave stvari u smislu poslovanja na atraktivnim tržištima, i pravljenje proizvoda za potrošače, neophodno je planirati nastup. Posebno iz razloga što se tržišta menjaju, i ništa ne traje večno.

Proces na osnovu koga organizacije analiziraju okruženje i svoje sposobnosti, odlučuju o toku marketing - akcija i primenjuju te odluke, naziva se **marketing - planiranje**. Marketing - planiranje je deo šireg koncepta, poznatog kao **strateško planiranje**. Stoga, marketing - planovi moraju da imaju strateški element, što znači da oni moraju da odrede smer u kojem će se organizacija kretati na duže staze (4, str. 339).

Konkurentska prednost mora se obezbediti čitavim nizom instrumenata i funkcionalnih metoda za procenu stvarne situacije i stvaranje budućih scenarija.

Neophodnost i svrha planiranja

U dinamičnim uslovima privređivanja, planiranje postaje kritična faza u procesu upravljanja preduzećem. Tako, jedna od najbitnijih menadžerskih funkcija jeste planiranje, koje je zapravo spona između onoga gde smo sada i onoga gde želimo biti. Trebalo bi napomenuti da se rad retko kada može odvijati bez planiranja, a da ne bude svrsishodan. Mora postojati neka predstava šta se želi ostvariti kao rezultat rada. Bazična svrha planiranja je ostvarenje svrhe postojanja i poslovanja preduzeća: podmirenje potreba privrede i društva u proizvodima i uslugama, s ciljem da se maksimizira prihod.

Preduzeće veoma često ima iste ciljeve kao i druga preduzeća u grani – podmirenje potrebe dela tržišta. Iz tog razloga, konkurencija između preduzeća stimulira na veću produktivnost i efikasnost u podmirenju potreba privrede i društva. Uspeh u osvajanju tržišta pretpostavlja planiranje. U meri u kojoj konkurentska preduzeća efikasnije planiraju svoje poslovanje, potrebno je preciznije planiranje u

sopstvenom preduzeću. Nepodmirene potrebe korisnika proizvoda i usluga, po asortimanu i kvalitetu, može se prevazići samo planiranjem (5, str. 73).

Planiranje kao faza procesa upravljanja prošla je razvojni put od vremena kada je bilo relativno lakše planirati, i kada je rizik pogrešne odluke bio manje bitan (zbog oskudne proizvodnje i nezasićenog tržišta), pa do današnjeg vremena, kada se tržište roba i usluga proširilo, a masovna proizvodnja uzrokovala problem plasmana. Smatra se da širenje tržišta povećava šanse pogrešnim odlukama. Stoga, planiranje marketing - aktivnosti je neophodna faza upravljanja marketingom, u svim delatnostima (6, str. 199).

Neophodnost planiranja proizlazi iz potrebe preduzeća kao organizacije da se privredi i društvu daju proizvodi i usluge koje podmiruju potrebe tražnje na tržištu. U privredi postoje uvek nepodmirene potrebe, koje znače mogućnost za preduzeće. Preduzeće mora da planira, ako želi da realizuje ciljeve svog poslovanja. Postojanje rizika i neizvesnosti čini planiranje neophodnim. S povećanjem rizika, mogući alternativni pravci akcije preduzeća postaju sve brojniji, i pravilnost planskih odluka manje pouzdana. Kada je cilj definisan, neophodno je izabrati najbolje načine da se cilj ostvari.

Planiranje doprinosi stvaranju stila upravljanja, po kome se sve planske odluke, koje se donose u sadašnjosti, a koje će se sprovoditi u budućnosti, donose ne samo na osnovu analize prošlosti i sadašnjosti, već i na osnovu predviđanja budućnosti. Odsustvo predviđanja promena od strane organizacije dovodi da se promene u okruženju sistema (npr., smanjenje broja lojalnih potrošača) doživljavaju kao nagle. "Predviđanjem se u procesu planiranja dolazi do informacija o faktorima koji determinišu buduće ponašanje radne organizacije. Cilj predviđanja je formulacija planskih pretpostavki, na osnovu kojih će se moći identifikovati buduća kretanja i proučiti njihove implikacije na ponašanje radne organizacije. Predviđanjem se sagledavaju egzogeni i endogeni faktori koji uslovljavaju funkcionisanje radne organizacije u planskom periodu" (7, str. 23). Može se reći da je predviđanje spoljnih promena imperativ za svaki sistem. Samo onaj ko nema kvalitetno predviđanje promena i okruženja može biti iznenađen i da mu se čini da se nešto brzo desilo.

Prema tome, za planiranje su potrebne tržišne informacije o budućnosti, koje se mogu obezbediti jedino adekvatnim prognoziranjem i predviđanjem. U preduzeću u kojem se planira predviđanjem (formulisanjem planskih pretpostavki), minimizira se rizik, a planiranjem se preduzeće osposobljava da preuzme rizik u poslovanju: ide na inovaciju (nove proizvode i procese), ide na nove segmente tržišta, uvodi nove postupke i metode u rad preduzeća.

Prema O. Bakiću (6, str. 201), planiranje bi trebalo biti stavljeno u poziciju *kreiranja željenih promena*. Ovakvo *proaktivno reagovanje* pretpostavlja razumevanje zbivanja koja se dešavaju u okruženju, ali isto tako i u samom preduzeću.

Važnost marketing - planiranja ogleda se u činjenici da mnoge kompanije koriste standardne softverske programe za planiranje, koji omogućavaju planerima da brzo revidiraju svoje planove u odnosu na kritiku i nepredviđene okolnosti. Kompanije idu i korak dalje, praveći modele za procenu (tzv. *simulatore marketing - strategije*), kako će hipotetičke revizije budžeta za propagandu, veličine prodajne snage ili cene, uticati na prodaju i profit. Na taj način se postiže najbolja moguća raspodela marketinških resursa (8, str. 88).

Bez planiranja, teže je odvijanje procesa rada i održavanje preduzeća kao kohezione sile. Planiranje omogućava da preduzeće funkcioniše kao integrisan sistem, a ne kao prost zbir delova.

Strategijsko planiranje u marketingu

Za uspešno upravljanje marketingom, neophodno je planirati marketing aktivnosti. Da bi uprava preduzeća ostvarila svoje ciljeve, menadžment preduzeća sprovodi proces upravljanja marketingom, koji je usko povezan sa stratejskim planiranjem.

Polazna osnova za definisanje marketing - aktivnosti su globalni ciljevi preduzeća. Međutim, ukoliko ciljevi nisu bazirani na konkretnoj analizi snaga i slabosti preduzeća, kao i analizi konkurencije, neizbežne su mnoge teškoće i nesaglasnosti. U tom smislu, stratejsko planiranje marketinga nudi priliku da se, pomoću sistemske analize, identifikuju potencijalni i aktualni rizici okoline, ali i potencijalne mogućnosti, tako da se na bazi tih spoznaja obezbedi konceptualni uticaj na okolnosti u okruženju.

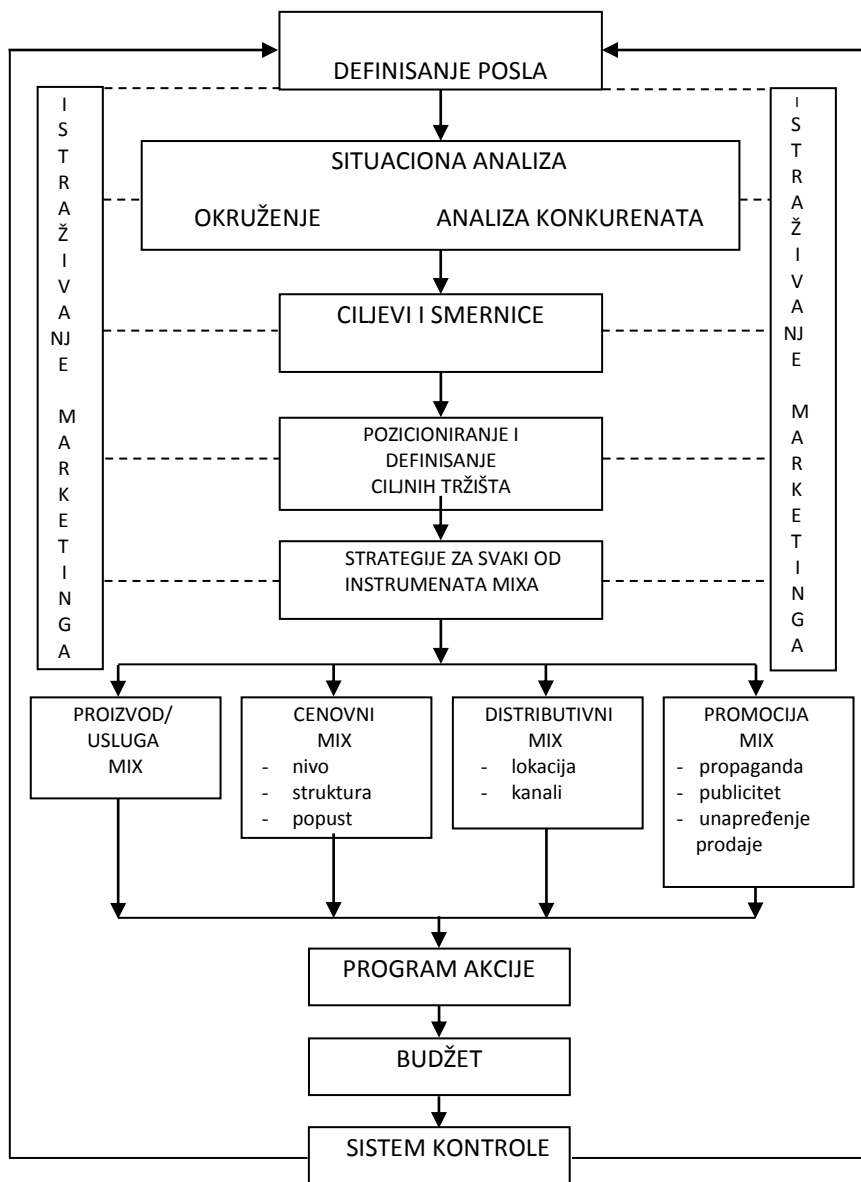
Za uspešno poslovanje, potrebe potrošača moraju biti u fokusu aktivnosti planiranja. Praksa govori da preduzeća koja se prilagođavaju samo trenutnoj situaciji na tržištu, zaostaju u razvoju poslovne politike. Nasuprot tome, preduzeća koje svoju poslovnu politiku baziraju na istraživanjima tržišta i korišćenju rezultata analize tržišta, daleko su spremnija za svaku situaciju koja može nastati na tržištu.

Planiranje je proces koji se obavlja na svim nivoima organizacije preduzeća. Tačnije, planiranje je neprekidna aktivnost koja se obavlja dok postoji preduzeće (9, str. 117). Stoga, planiranje marketing - aktivnosti predstavlja kontinualan proces, koji je u vezi s ukupnim aktivnostima planiranja u preduzeću.

Budući da okruženje postaje sve kompleksnije i manje predvidljivo, dugoročno planiranje, kao menadžment - sistem u sadašnjim uslovima nema upotrebnost vrednost i više se ne koristi u praksi organizacija. Prema B. Mašiću (10, str. 34), strategijsko planiranje postaje nužnost u situacijama kada se promene i izazovi u budućnosti ne dešavaju u kontinuitetu, već se dešavaju diskontinuiteti u odnosu na prošlost, ali takvi koji su predvidljivi. Prema istom autoru, strategijsko planiranje, kao proces formulisanja strategije, orijentisano je na (10, str. 31):

- identifikaciju i ocenu šansi i pretnji iz okruženja,
- identifikaciju snaga i slabosti organizacije,
- identifikaciju postojećih i potencijalnih komparativnih prednosti u odnosu na konkurenciju,
- definisanje: misije, svrhe, ciljeva, politika i konzistentnosti strategija.

Strategijsko planiranje je usmereno na donošenje odluka strategijskog karaktera, vezanih za odnos preduzeća i njegovog okruženja (shema br. 10.1). Prema M. Milisavljeviću (11, str. 457), preduzeće mora da poznaje svoju strategijsku poziciju, da bi odabralo pravi strategijski miks poslovnih funkcija, odnosno onaj strategijski miks koji najviše odgovara mogućnostima preduzeća i mogućnostima sredine. Prema istom autoru, strategijska pozicija određena je mestom preduzeća na glavnim tržišnim segmentima, i relativnim obimom poslovne aktivnosti na svakom od tih segmenata, proizvodnim programom kojim se podmiruju potrebe na pojedinim tržišnim segmentima, i njegovim odnosom s programima drugih proizvođača u grani, učestvom na tržištu, granicama tržišne ekspanzije, finansijskom snagom, i drugim determinantama strategijske pozicije, od kojih su mnoge, direktno ili indirektno, povezane s aktivnostima marketinga kao poslovne funkcije.

Shema br. 10.1. Model strategijskog marketing - planiranja (6, str. 202).

Prema B. Mašiću (10, str. 49), strategijska pozicija organizacije predstavlja zbir profitnih potencijala njenih strategijskih poslovnih jedinica (**SBU – Strategic Business Units**), kao najmanjih proizvodno-tržišnih (ili uslužno-tržišnih) kombinacija za koje se može identifikovati profitni potencijal i obaviti strateško planiranje. Prema M. Milisavljeviću (11, str. 459), SBU je bazična jedinica u strategijskoj analizi, za koju se formuliše posebna strategija na osnovu analize tržišta. Ovaj autor naglašava da SBU u jednom preduzeću može biti pojedini proizvod, linija proizvoda ili kombinacija povezanih proizvoda koji zadovoljavaju zajedničku tržišnu potrebu, ili grupu uzajamnih potreba.

Dakle, strategijske poslovne jedinice su deo organizacije koje se posebno tretiraju s aspekta strategijskog planiranja.

Strategijsko planiranje predstavlja eksterno orijentisano planiranje koje se, kao proces donošenja odluka, može primenjivati za relativno uže polje aktivnosti koje su kritične za uspeh organizacije. U tom slučaju, reč je o *funkcionalnom nivou strateškog planiranja* (3, str. B-28). Da bi se pristupilo strategijskom planiranju, neophodno je preispitati postojeće poslovanje s aspekta vrednosti, tržišta, državne regulative, socijalne odgovornosti, itd. Kako marketing, kao poslovna funkcija, povezuje preduzeće s tržištem, M. Milisavljević (11, str. 457) naglašava da aktivnosti u okviru marketing - funkcije daju osnovu za definisanje strategijske pozicije preduzeća i pojedinih strategijskih poslovnih jedinica, kao i strategijskih pravaca razvoja preduzeća i pojedinih SBU.

Dakle, marketing nije cilj sam sebi, već sredstvo za unapređenje ukupnog poslovanja. Iz tog razloga je i potrebno planiranje marketinga, kao i da marketing - plan bude integralni deo celokupnog plana poslovanja.

Mnoštvo faktora koji doprinose kompleksnosti eksterne sredine preduzeća predstavljaju glavni izvor mogućnosti, ali i opasnosti za sam opstanak preduzeća. Iz tog razloga, permanentno praćenje promena i trendova od strane marketinških stručnjaka, kao i blagovremeno prilagođavanje, imperativni su zahtev savremenog poslovanja. Analiza i procena okruženja za strateško planiranje marketinga je od suštinskog značaja, zato što mogućnosti i opasnosti potiču baš od trendova i promena u njemu.

Prihvatajući marketing kao koncepciju poslovnog odlučivanja, preduzeće mora biti svesno ambijenta marketinga, kako bi identifikovalo svoje slabe i jake tačke, isto tako kao što mora biti svesno tržišnih mogućnosti i ciljnih segmenata s kojima će poslovati, uz primenu odgovarajuće tržišne strategije. Strategijska analiza omogućava razumevanje vrednosti i ciljeva preduzeća, i njihovu usklađenost sa

sredinom (mogućnosti i opasnosti) i izvorima preduzeća (snage i slabosti), a zbog racionalnog reagovanja na promene u preduzeću ili na tržištu.

Strategijski pristup u planiranju marketing – aktivnosti

Kao primarni cilj strategijskog planiranja marketinga, uopšteno se ističe njegov doprinos osiguranju budućeg razvoja preduzeća. Strategijsko planiranje obuhvata celokupnu analizu i ocenu predmeta planiranja na duži rok, s planovima ciljeva i mera za njihovu realizaciju. To znači da se osnova strategijskog planiranja sastoji u donošenju dugoročnog i sveobuhvatnog plana, kojim se teži poboljšanju trenutne pozicije, ili održavanju postojećeg nivoa.

Iz tabele br 10.1. se jasno vidi da proces marketing - planiranja predstavlja jasno definisan put od određivanja poslovne misije do primene i kontrole rezultirajućih planova. Poslovna misija predstavlja svrhu poslovanja i filozofiju preduzeća. Kako ističe B. Mašić, misijom se " daje identitet (bazna uloga) organizaciji, određuje njena filozofija (kultura, politika, vrednosti, verovanja i stavovi) i njena svrha" (10, str. 195). Svrha postojanja jednog preduzeća je stvaranje proizvoda/usluga koje će svojim kvalitetom predstavljati vrednost za potrošače i kreirati nove potrošače. Dvojica autora (4, str. 340) ističu da postoje dva suštinska pitanja na koja bi leaderski tim kompanije trebalo da odgovori: "Kojim se poslom bavimo?", i "Kojim poslom želimo da se bavimo?". Dalje, ovi autori napominju da odgovori na ova pitanja definišu domen i aktivnosti jedne kompanije, a do kojih se dolazi analizom potreba tržišta, kompetencija i porekla kompanije, kao i ličnosti koje čine leaderski tim.

Dakle, misija bi trebalo da bude tako definisana da predstavlja nešto što je ostvarljivo, s obzirom na potencijal preduzeća i izazove njegovog okruženja.

U poslednje vreme, kako u literaturi tako i u poslovnoj praksi, sve više se ističe da bi misija trebalo biti zasnovana na viziji koju menadžment preduzeća ima o budućnosti svoje poslovne organizacije. Vizija predstavlja moćan iskaz o tome čemu kompanija treba da teži. Ona bi trebalo da deluje izazovno, i da motiviše celokupno osoblje organizacije na postizanje ciljeva koji su naznačeni u planu. Stoga, poslovna misija ima presudan uticaj na prirodu marketing - plana (4, str. 341).

Sistematsko ispitivanje marketing - okruženja, ciljeva, strategija i aktivnosti jedne kompanije, sa ciljem da se identifikuju ključna strateška pitanja, problemi i šanse, u literaturi se označava kao **marketing - revizija**. Rezultati marketing - revizije su ključni faktori koji određuju smer u kojem će se kompanija kretati, i mogu da prouzrokuju redefinisane poslovne misije (4, str. 341).

Bazična istraživanja zbivanja na tržištu, mogućih promena i trendova, trebalo bi da daju odgovore prvenstveno na prva tri ključna strateška pitanja u vezi sa planiranjem:

- Gde smo sada?
- Kako smo stigli dovdde?
- Gde želimo da idemo?

Tabela br. 10.1. Ključna pitanja i proces marketing planiranja (4, str. 357):

Ključna pitanja	Faze u marketing planiranju
Gde smo sada, i kako smo stigli dovdde?	Poslovna misija Marketing - revizija SWOT analiza
Kuda smo se uputili?	Marketing - revizija SWOT analiza
Gde bismo želeli da budemo?	Marketing - ciljevi
Kako da stignemo tamo?	Ključna strategija Odluke o marketing - miksu Organizacija Implementacija
Da li smo na pravom putu?	Kontrola

Strategijsko planiranje koristi različite metode, koncepte, alate i tehnike: portfolio matrice, metod scenarija, analiza gepa (jaza), SWOT ili TOWS - analiza itd.

SWOT - analiza predstavlja jednostavan metod za stvaranje sinteze eksterne i interne analize. Interne snage i slabosti dovode se u vezu s eksternim šansama i opasnostima, što omogućava da leaderski tim (re)definiše viziju, misiju i ciljeve, i formuliše strategijske opcije kako za nivo organizacije kao celine, tako i za nivo

SBU (10, str. 133). Pri tome, trebalo bi naglasiti da **šanse** i **pretnje** predstavljaju pozitivne, odnosno negativne trendove faktora eksternog okruženja. S druge strane, sve aktivnosti koje organizacija dobro obavlja, ili bilo koji jedinstveni izvori koje ona poseduje, nazivaju se **snaga**, dok **slabosti** predstavljaju one aktivnosti koje organizacija ne obavlja dobro, ili resursi koji su joj potrebni, ali ih ne poseduje (1, str. 184).

Tabela br. 10.2. SWOT – analiza:

	Pozitivno	Negativno
Unutrašnje	Snage	Slabosti
Spoljašnje	Šanse	Pretnje

U literaturi se taksativno ne navodi koje bi elemente spoljašnjeg i unutrašnjeg okruženja trebalo istražiti. U SWOT - analizu ne bi trebalo uključivati previše kategorija/stavki, jer će, na taj način postati nepregledna, i zbunjivaće one kojima je namenjena. Neki od elemenata koji se mogu uzeti u obzir su (16, str. 175):

- Snage: znanja i veštine (know-how) koje preduzeće poseduje, tehnologija, kvalitet proizvoda i usluga, lojalnost potrošača, jaka finansijska pozicija, i dr.;
- Slabosti: loša unutrašnja organizacija, slaba finansijska pozicija (kreditna zaduženost, nelikvidnost, i sl.), nekvalifikovana radna snaga, slab kvalitet proizvoda, neizgrađena reputacija preduzeća, i dr.;
- Šanse: finansijske teškoće konkurenata, mere državnih organa, demografske promene, pad cena sirovina, i dr.;
- Pretnje: iznenadni nedostatak sirovina na tržištu, lansiranje novih proizvoda konkurenata na tržište, pojava novih konkurenata, pojava proizvoda supstituta, i dr.

Popularnost i široka prihvaćenost SWOT - analize uveliko je rezultat njene jednostavnosti, niskih inicijalnih troškova primene, i transparentnosti same tehnike. SWOT - analiza omogućava menadžerima da identifikuju strateška mesta koja bi preduzeće moglo da iskoristi. SWOT - analiza ima vremensku dimenziju, odnosno kad god je to moguće, korisno je upoređivati i pratiti SWOT - analize napravljene za preduzeće u različitim tačkama vremena, te posmatrati promene stanja, odnosno kretanje preduzeća kroz ovu analizu. Cilj analize je da preduzeće maksimalno iskoristi svoje prednosti i mogućnosti iz okruženja, i svede na minimum svoje nedostatke i ograničenja iz okruženja. Rezultati marketing - revizije i SWOT - analize koriste se za definisanje ciljeva, koji se ostvaruju kroz izbor adekvatne politike i strategije za svaki instrument marketing - miksa, formiranje akcionog programa, obezbeđenje finansijskih sredstava, i kontrolu aktivnosti.

Ciljevi kao osnova za strategijsko upravljanje marketingom

Piter Draker (Peter Drucker) ističe sledeće: "Osnovne definicije posla i njegove svrhe i misije trebalo bi pretvoriti u konkretizovane ciljeve. Inače one ostaju na nivou pretpostavki, dobrih namera i brilijantnih epigrama, koji se nikad ne ostvaruju" (12, str. 31).

Preduzeće svoje ciljeve postavlja tako da dobije maksimalni efekat. S druge strane, opstanak preduzeća zavisao je od stepena podudarnosti njegovih ciljeva s ciljevima višeg sistema, a ta podudarnost se može otkriti kroz aktivan istraživački rad i saradnju s višim sistemima. U tom smislu, proizvod koji društvo kao viši sistem ne prihvata, direktno ugrožava opstanak preduzeća, jer od takve proizvodnje nema neposredne koristi ni za jedan nivo.

Ciljevi predstavljaju okvir za buduće odluke unutar marketing - sistema. U okviru strategijskog upravljanja marketingom, ciljevi se definišu kako bi podržali bazična razvojna opredeljenja i globalne smernice, iskazane u poslovnom modelu preduzeća. Ciljevi svoju kvantifikaciju dobijaju u detaljnim, odnosno operativnim i posebno definisanim, godišnjim planovima. Oni određuju smer dejstva marketing – akcija, i njihov kontinuitet vezan za ono što treba postići. Ciljevi se definišu za duži vremenski period, ali su podložni menjanju, ako se menjaju osnovne pretpostavke na bazi kojih se ciljevi definišu.

Prema Drakeru (12, str. 32), svako preduzeće mora da bude sposobno da stvori kupca. Ovaj autor ističe nekoliko oblasti koje su usko povezane s definisanjem marketinškog cilja, i ostvarenjem marketinškog rezultata (12, str. 34-35):

- postojeći proizvodi i usluge na postojećim i trenutnim tržištima,

- odustajanje od neatraktivnih i prevaziđenih proizvoda, usluga i tržišta,
- novi proizvodi i usluge za postojeća tržišta,
- nova tržišta,
- organizacija distribucije,
- standardi usluga i rezultati pružanja usluga,
- kreditni standardi i izvršavanje kredita.

M. Milisavljević ističe da cilj zadovoljenja potreba kupaca uz ostvarenje dobiti predstavlja generalni marketing - cilj, koji služi kao kriterijum izbora strategije marketinga. Isti autor naglašava da ovaj cilj mora biti operativan, što se postize unošenjem u definiciju cilja dodatnih elemenata: na koji procenat podmirjenja tržišnih potreba računa preduzeće, kakva je dinamika ostvarenja tržišnog učešća, na koje tržišne segmente, i kojim redosledom će akcija biti usmerena (11, str. 447).

Postoje dva tipa marketing - ciljeva: suština strategije, i strateški ciljevi. Suština strategije predstavlja ciljeve koji se odnose na pravac razvoja proizvod/tržišta, odnosno određuje koji bi proizvodi trebalo da se prodaju na kojim tržištima. Strateški ciljevi su ciljevi na nivou proizvoda. Za već postojeće proizvode, adekvatan strateški cilj zavisiće od pozicije u kojoj se proizvod nalazi. SWOT – analiza, i druge tehnike strategijskog menadžmenta, kao što su portfolio matrice koje se koriste kao sredstva za planiranje, pomažu u utvrđivanju pozicije proizvoda na tržištu, i donošenju adekvatnih odluka o miksu proizvoda ili liniji proizvoda (4, str. 348-350).

Marketing - ciljevi obično proizilaze iz finansijskih potreba i ciljeva preduzeća. Za preduzeća, formulisanje ciljeva omogućava da se preciznije odgovori na pitanja, koja su područja delatnosti kojima bi preduzeće trebalo da se bavi. S tim u vezi, ciljevi mogu biti definisani za ukupnu delatnost (globalni ciljevi), ili definisani za pojedinačne organizacione jedinice (parcijalni ciljevi). Dalje, ciljevi mogu biti ekonomski i neekonomski. Ekonomski su ciljevi prvenstveno usmereni na ostvarivanje željenog obima prodaje i troškova. Ciljevi u vezi s povećanjem prodaje mogu se odnositi na povećanje tržišnog učešća, povećanje nivoa iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta, i dr. Ciljevi koji u prvi plan stavljaju sniženje troškova odnose se na takvu izmenu strukture kanala distribucije koja sa sobom povlači niže troškove poslovanja. Neekonomski ciljevi, koji nemaju neposredan učinak na finansijsko poslovanje preduzeća, usmereni su na proces komuniciranja s potencijalnim potrošačima, i odnose se na: pobuđivanje potreba, poboljšanje informisanosti, podsticanje interesa, poboljšanje imidža, porast publiciteta,

uključivanje novih ciljnih grupa potrošača i, dr. Takođe, sve veći broj preduzeća svoje ciljeve postavljaju u domenu društvene odgovornosti. Ovi ciljevi odnose se na odgovorno korišćenje svoje pozicije na tržištu od strane preduzeća, i prevazilaze zadovoljenje potreba potrošača i društvene zajednice.

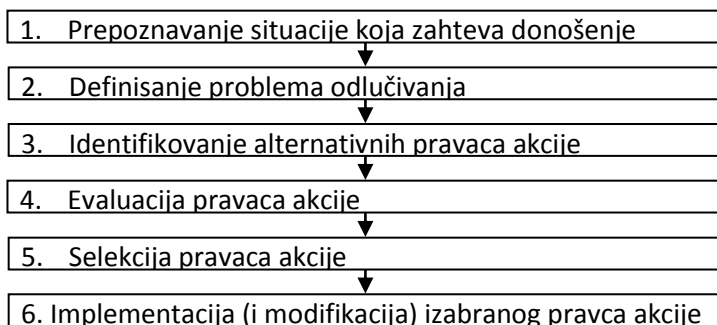
Odluke strategijskog i taktičkog karaktera

Nesumnjivo je da se dostizanje cilja ostvaruje isključivo uz pomoć radnih aktivnosti preduzeća. Sam izbor adekvatne i pravovremene radne akcije određen je, u najvećoj meri, informacionim tokom. Nižim nivoima odlučivanja potrebni su podaci iz poslovnog sistema, a višim nivoima potrebni su podaci iz okruženja. Proces izbora nekog delovanja označava se kao odlučivanje. Akcija se izvršava delovanjem na konkretnu stvarnost. Odluka je utoliko bolja ako je korišćeno više podataka za njeno donošenje.

Pri zboru odluke, teži se izboru najpodesnijeg rešenja između većeg broja mogućnosti. Što je više alternativa, to je odlučivanje teže. Međutim, kada se jednom donese odluka o određenoj akciji, sve zainteresovane strane moraju da shvate da će se ona i sprovesti.

Jedan broj marketinških odluka su tzv. programirane (rutinske) odluke, koje se tiču tekućeg poslovanja, a odnose se na situacije s kojima su se donosioci odluka već suočavali (rutinske situacije). S druge strane, brojne marketinške odluke donose se u uslovima rizika i neizvesnosti, u pogledu elemenata marketinškog okruženja. Donošenje racionalnih odluka u ovakvim situacijama zasniva se na "formalizovanim" informacijama (13, str. 429-430).

Proces odlučivanja može se shvatiti kao proces koji se ostvaruje etapno, kako je i prikazano na shemi br.10.2 .

Shema br. 10.2. Faze u procesu donošenja odluka (13, str. 430).

Sa stanovišta marketinških informacija, odnosno informatičkih potreba u pogledu vrste informacije i nivoa odlučivanja, marketinške odluke se klasifikuju na strateške i operativne. Strateške se donose na višim nivoima odlučivanja, imaju dalekosežne implikacije, i prati ih visok rizik, što, opet, zahteva dugoročno sagledavanje promena u okruženju. Operativne odluke, koje se donose na nižim nivoima odlučivanja, zahtevaju tekuće i kratkoročne informacije iz poslovnog sistema: o kupcima, prodavcima, konkurenciji, i tržišnim rezultatima. Ovo ukazuje na to da se, operativnim odlukama, pažnja usmerava na operacionalizaciju strateških aktivnosti (npr. izrada taktičkih planova za svaki tržišni segment, za svaki instrument marketing miksa, itd.) (13, str. 432).

U tabeli 10.3, dat je prikaz sadržaja strateških i operativnih odluka, kao i vrste marketinških informacija potrebnih za definisanje odluka.

Tabela 10.3. Marketinške odluke (13, 433):

MARKETINŠKE STRATEŠKE ODLUKE	
-	Definisanje misije: izbor grupe kupaca koji će se uslužiti, izbor potreba kupaca kojima će se udovoljavati, izbor tehnologije koji će zadovoljavati te potrebe.
-	Izbor metoda rasta:
❖	intenzivan rast: penetracija na tržišta, razvoj tržišta, razvoj proizvoda;
❖	rast putem integracije: vertikalne i horizontalne;
❖	rast putem diversifikacije: koncentrične, horizontalne ili konglomeratske.
-	Oblikovanje osnovne konfiguracije marketinških (upravljačkih) varijabli za svaku misiju

MARKETINŠKE OPERATIVNE ODLUKE

- **Politika proizvoda:** lansiranje novog proizvoda, izmena i povlačenje postojećeg proizvoda, marka proizvoda
- **Politika cena:** nivo cena, popusti, rok plaćanja
- **Promocija:** lična prodaja (ciljevi, aktivnosti, budžet), ekonomska propaganda (ciljevi, poruke, način oglašavanja, budžet), unapređenje prodaje (ciljevi, metodi, budžet)
- **Distribucija:** kanali (regrutovanje, motivisanje i kontrola distributera)

Iako se marketing - odluke odnose na marketing - aktivnosti, efekti njihovog donošenja i sprovođenja manifestuju se na ukupno poslovanje preduzeća. S tim u vezi, Č. Ljubojević kaže: "Strategijske odluke o proizvodnji mogu biti povezane sa veoma visokim rizikom, ukoliko nisu donesene u snažnoj vezi sa marketingom i kadrovskom politikom" (14, str. 301).

Portfolio analiza predstavlja jedan od pristupa u donošenju odluka u vezi s određenim poslom, dajući uvid u poziciju pojedinih proizvoda, grupa proizvoda ili delatnosti. Portfolio matrice predstavljaju dobar bazični marketinški alat za odlučivanje o poslovima koje trebalo bi ostvariti, podržati, smanjiti ili odbaciti. One daju uvid u procese, ciljeve i pravce delovanja budućih aktivnosti, koje su usmerene da osiguraju uravnotežen - izbalansiran portfolio proizvoda/usluga preduzeća.

Marketing – strategije

Kada je cilj definisan, neophodno je izabrati najbolje načine da se cilj i ostvari. Marketing - plan sačinjava izbor strategije preduzeća, objašnjava postupak i način ostvarenja marketinških ciljeva. Strategije su isključivo usmerene na postizanje specijalnih pozicija na tržištu. Iz tog razloga, izbor optimalne strategije moguće je samo na osnovu sprovedenih istraživanja, analiza, prognoza, definisanja više alternativnih strategija, i odabiranja najpovoljnije. Pritom, ne postoji univerzalno primenjiv koncept selekcije, već se vrši izbor one strategije koja garantuje najviši mogući stepen postizanja cilja, specifičan za neko područje.

Prema Kotleru (8, str. 89), planovi ne vrede ništa ako se ne sprovedu. Snagu svakog plana, bilo da se radi o marketing - planu u celini, ili o zasebnim planovima svake politike unutar marketinga (proizvod, cena, distribucija, promocija), predstavlja i odražava upravo strategija koja inspiriše ove planove. Kotler (8, str. 87) ističe da je zadatak strategije da "odabere najefektivniji tok delovanja za ostvarivanje konkretizovanih ciljeva".

Da bi preduzeće ostvarilo svoju misiju, od suštinske važnosti je odgovor na ključno pitanje: koju strategiju izabrati? Kada govori o strategijama, Draker ističe da strategije "stvaraju, kreiraju klijenta, potrošača – a to je, u krajnjoj liniji, i ona prva svrha i cilj svake poslovne aktivnosti, pre svega ekonomske aktivnosti" (12, str. 164). To znači da svaka organizacija mora naći svoj put do potrošača, odnosno način kako da savlada nove, često nevidljive, oblike konkurencije, nudeći kvalitetne usluge. Dakle, konkurentna prednost predstavlja centralnu oblast marketinga, sa stanovišta praktičnog poslovanja, kao sredstvo razvoja i održavanja superiornije strategijske pozicije preduzeća.

Č. Ljubojević (14, str. 285) definiše strategiju kao skup aktivnosti usmerenih na sticanje trajnih konkurentskih prednosti. Ovaj autor ističe da je namera strategije "da se identifikuju buduće potrebe i da se urede resursi, kako bi se stvorila rešenja za ove potrebe, u kratkom ili dužem roku" (14, str. 285). Dakle, preduzeće stvara strategije da konkuriše u pojedinim poslovnim područjima ili u grani. Preduzeće stvara i sprovodi strategije za pojedine poslove koje mu omogućavaju da stekne konkurentsku prednost, koja mu pomaže da ostvari nadprosečnu dobit. "**Konkurentna prednost** je ono po čemu se izdvaja jedna organizacija, tj. njena izrazita različitost" (1, str. 191). Praksa govori da se preduzeće ne može boriti s konkurencijom na svim područjima. Dakle, trebalo bi izabrati područje u kojem je preduzeće u prednosti. Ljudi, proizvodi i usluge su tri najvažnije prednosti. Saznanja o okruženju omogućavaju preduzeću da izabere kako, kada i gde može najefikasnije konkurisati. Međutim, nije toliko teško postići konkurentsku prednost, koliko ju je teško održati. Konkurentsku prednost moguće je ostvariti i održati poboljšanjem, inovacijama i promenama. Treba kontinuirano insistirati na stalnom poboljšanju postojećeg sistema rada, jer konkurenti lako potiskuju organizacije koje se ne usavršavaju. Kontinuirano inoviranje predstavlja najznačajniji deo održivosti konkurentne prednosti. Jednom stečena prednost može se održati samo traganjem za novim načinom rada, odnosno, stalnim promenama ponašanja organizacije u opštem strateškom kontekstu.

Razmatrajući pitanja vezana za strategiju, Kotler ističe sledeće: "Ako imate identičnu strategiju kao Vaši konkurenti, onda nemate strategiju. Ako je strategija drugačija, ali se lako kopira, onda je to slaba strategija. Ako je strategija jedinstvena u svojoj različitosti i teško ju je kopirati, onda imate snažnu i održivu strategiju" (8, str. 149). U tom kontekstu, pažljiva analiza konkurencije može dovesti preduzeće do toga da mora izmeniti svoju osnovnu koncepciju, ili samo neke postojeće poslovne aktivnosti, kako bi postalo konkurentnije. To, svakako, mora biti svakodnevna praksa, jer se tržišta stalno menjaju. Za preduzeća koja raspolažu s dovoljnim resursima, potrebno je organizovanje permanentne analize konkurentnog okruženja, radi odbrane od mogućih akcija konkurencije.

Ostvarenje prednosti zahteva da preduzeće vrši izbore o tipu konkurentne prednosti koju namerava da ostvari, i širine konkurencije u kojoj želi da je ostvari. Prema Majklju Porteru, nijedna organizacija ne može da bude uspešna ako pokušava da obavlja sve poslove za sve ljude. Po njemu, izbor strategije zavisi od snage organizacije, suštinske kompetentnosti i slabosti njenih konkurenata (1, str. 193). To znači da, u zavisnosti od okolnosti, posebno situacije u grani, neke strategijske opcije više odgovaraju nego druge. U zavisnosti od pozicije preduzeća na tržištu, i strategija konkurenata neke strategijske opcije su atraktivnije nego druge. Svaki tip strategije, u zavisnosti od vremena i grane, daje zadovoljavajuće rezultate.

Prema Kotleru, kompanije poseduju jedinstvenu strategiju, ako imaju specifičnu ciljnu grupu kupaca i potreba i isporučuju drugačiji sklop koristi (8, str. 149). Primer za kompaniju koja je razvila jedinstvenu strategiju zasnovanu na izgradnji osobenog i dobitnog vrednosnog sklopa za ciljno tržište je američka avio-kompanija Southwest Airlines. Ova kompanija je izgradila konkurentsku prednost, pružajući putnicima ono što oni žele – brze, povoljne i zabavne usluge (1, str. 191). Ukupno gledano, izbor adekvatne strategije prožet je dejstvom heterogenih faktora. Zbog toga je uloga marketinga kritična komponenta u definisanju strategije za konkurentsku prednost. Orijentacija marketinga na zadovoljenje identifikovanih potreba potrošača ciljnih tržišnih segmenata, čini ulogu marketinga u formulisanju strategija izuzetno značajnom. Međutim, praksa ukazuje da je, često, logika i vrednost identifikovanja potreba potrošača zanemarena ili ignorisana. Potvrda ove ocene „leži“ u podacima o promašajima brojnih novih proizvoda, iako u većini slučajeva nema ničeg pogrešnog u samom proizvodu. Problem je u tome što potrošači jednostavno ne žele takav proizvod.

Iz prethodnog, jasno je da se sam proces prilagodavanja proizvoda zahtevima tržišta svodi na izbor adekvatne marketinške strategije, kojom valja osigurati konkurentnost i prepoznatljivost u tržišnom okruženju. U praksi se teži nalaženju marketinške strategije, koju je moguće izraziti u obliku više različitih taktika. Takvim pristupom, ostvaruje se konkurentska prednost, jer je, ako zatreba, moguće brže preoblikovati i prilagoditi marketinšku strategiju novonastalim tržišnim uslovima. Stručna literatura nudi različite pristupe za tipologiju tih strategija. Bitno je napomenuti da preduzeća moraju da koriste jednu od mogućnosti, ukoliko žele da budu konkurentna: (1) da osvoje dodatne potrošače, ili pridobiju veći deo tržišta; (2) da pobeđe konkurenciju u osvajanju tržišta koje se širi. To znači da, pored formulisanja strategije koja je usmerena na potrošače, preduzeće mora svoju strategiju da prilagodi i odnosima s konkurentima. U svakom slučaju, bolje je obezbediti takvu saradnju, uvažavajući potencijalne konkurente kao stimulativan faktor u sopstvenom tržišnom ponašanju, nego stvarati mogućnost jačanja konkurenata po raznim osnovama.

Odluke o marketing – miksu

Dok se strategijom utvrđuje konkretan okvir delovanja i određena orijentacija delovanja preduzeća kao poslovnog sistema, marketing - miksom se konkretizuje stvarni proces delovanja. Marketing - miks se može shvatiti kao taktička komponenta strategije, odnosno odluke o marketing - miksu predstavljaju operativno sprovođenje strategije u praksi.

Elementi operativnog nastupa preduzeća na odabranom tržištu sadržani su u marketing - programu. Svaki uspešan marketing - program podrazumeva odgovarajuću kombinaciju instrumenata marketing miksa, kao i neophodnu analizu i znanje kako će marketing - okruženje da utiče na instrumente marketing - miksa. Trebalo bi dati adekvatan tretman svakom instrumentu marketing - miksa, njegovom mogućem uticaju i ograničenjima. U tome je i značaj instrumenata marketing - miksa za stvaranje celovite marketing - strategije preduzeća. Marketing - miks se mora sadržajno oslanjati na prirodu proizvoda i njegove izražajne karakteristike. Proizvod implicira niz odnosa u sektoru cena, kanala prodaje, i promocije.

Stoga, za sprovođenje konkurentski održive marketing - strategije potrebno je specifično usklađivanje svih instrumenata, u kontekstu poslovne i marketing - strategije preduzeća. Oslanjanje samo na cenu, znači odluku preduzeća da se kreće duž date krive tražnje na konkretnom tržištu, dok uključivanje necenovnih instrumenata omogućava pomeranje same krive tražnje. Iz tog razloga, osnovni zadatak upravljačkih struktura je da na adekvatan način kompletira četiri instrumenta marketing - miksa u marketing – program, usmeren na ciljne tržišne segmente sa osnovnom svrhom - tržišno pozicioniranje preduzeća, u skladu s ciljnim tržišnim učešćem u marketing i poslovnim aktivnostima. Razvijati proizvode koji će zadovoljiti potrošače, određivati cene kako bi preduzeće ostvarilo konkurentsku prednost, distribuirati proizvod tako da bude raspoloživ potrošačima na pravom mestu i u pravo vreme, i promovisati ga kako bi podstakli naklonost potrošača, ključni su zadaci menadžmenta preduzeća (2, str. 131).

M. Milisavljević ukazuje na relativnu efikasnost pojedinih instrumenata marketing - miksa, zavisno od nivoa ulaganja u njih. S druge strane, intenzitet korišćenja pojedinih instrumenata i potrebna ulaganja, menjaju se u vremenu. Iz tog razloga, marketing - program mora da sadrži korišćenje pojedinih instrumenata u vremenu i iznos sredstava da se ovi koriste na efikasan način. Bitno je, u ovom kontekstu, podvući činjenicu o neophodnosti promene kombinacije elemenata miksa i realokaciju sredstava, u slučaju da su efekti koji se postižu manji u odnosu na ulaganja (11, str. 482-483).

Prema M. Milisavljeviću (11, str. 484), optimalna kombinacija marketing - miksa bitno je uslovljena karakterom delatnosti, odnosno, tržište na kome preduzeće realizuje svoje proizvode. Preduzeće, pomoću instrumenata marketing - miksa, nastoji da se prilagodi tržišnim kretanjima, ili čak i da deluje na njih. Jasno je da instrumenti marketinga nisu nepromenljive kategorije, već naprotiv, vrlo fleksibilne, u skladu s promenama u okruženju u kojem preduzeće deluje.

Kontrola

Poslednja faza stratejskog planiranja odnosi se na kontrolu ciljne strategije marketinga. Kontrola je kontinuiran proces, u kome se meri ostvarenje ciljeva, strategije i efikasnosti organizacije. Kontrola, u suštini, predstavlja utvrđivanje i merenje odstupanja, analiziranje uzroka tih odstupanja, kao i preduzimanje korektivnih akcija.

"Stvaranje sistema kontrole pretpostavlja formulisanje standarda, stvaranje informacionog feedback sistema koji omogućava poređenje planiranog i ostvarenog da bi se ustanovile devijacije i na osnovu ustanovljenja uzroka, ponašanja preduzeća, korektivnom akcijom, korigovala ka ostvarenju ciljeva. Kontrola ne omogućava samo da se poslovanje odvija prema planu, već daje potrebne informacije da se izvrše eventualne korekcije planova, ako uslovi privređivanja to zahtevaju" (5, str. 99).

Kontrola marketinga je neophodna. I nju treba planirati. Bez kontrole, nije moguće voditi realizaciju, u skladu sa zacrtanim ciljevima i zadacima. Plan bez kontrole nema pravu snagu. "Kontrola marketinga je svestrano, sistematsko, nezavisno i periodično ispitivanje okruženja, ciljeva, strategija i aktivnosti, u cilju određivanja problema na određenim područjima, kao i u cilju identifikovanja šansi i predlaganja akcija da se unapredi uspeh marketing - kompanije" (15, str. 194).

Prema Kotleru, prisutne su četiri karakteristike kontrole marketinga (15, str. 195):

- 1) **svestranost,**
- 2) **sistematičnost,**
- 3) **nezavisnost,**
- 4) **periodičnost**

Svestranost kontrole označava da ona pokriva sve važnije aktivnosti poslovanja. Ova karakteristika ukazuje da marketing - kontrola nije fokusirana samo na pojedine funkcije marketinga i, takva, olakšava lociranje marketinških problema kompanije.

Sistematičnost kontrole podrazumeva redovno ispitivanje makro i mikro - okruženja preduzeća, ispitivanje marketinških ciljeva i strategija, kao i ispitivanje marketing - sistema i specifičnih aktivnosti marketinga.

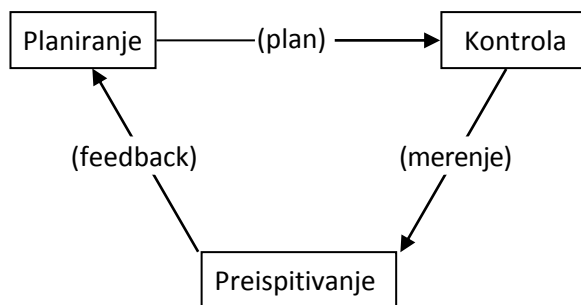
Nezavisnost kontrole ukazuje na činjenicu da nju može vršiti samo preduzeće (odnosno neko njeno odeljenje za kontrolu), ili konsultanti.

Periodičnost kontrole podrazumeva da preduzeće inicira i sprovodi kontrolu najčešće tek pošto nastanu određeni marketinški problemi (pad prodaje, pad morala uslužnog osoblja, i sl.). S druge strane, periodičnom kontrolom marketinških aktivnosti, menadžment smanjuje mogućnost preduzimanja pogrešnih marketinških akcija.

Procedura kontrole marketing - plana osigurava da plan funkcioniše dobro, u svim fazama svoje primene. Greške su neminovne u poslovanju preduzeća u dinamičkoj privredi. Moguće je da, iz različitih razloga, strategija ne funkcioniše na način kako je zamišljeno, i neophodno je da se to konstatuje najbrže što je moguće. Da bi bilo moguće sprovesti efikasnu kontrolu tokom realizacije marketing – plana, svi ciljevi bi trebalo da budu kvantifikovani. Na osnovu ciljeva i politika, a posebno plana i programa, može da se stvori efikasan sistem kontrole, koji blagovremeno ukazuje na devijacije koje bi trebalo da se uklone.

Informacije o devijaciji predstavljaju osnovu da se sistem koriguje intervencijom. Ovaj proces, u literaturi nazvan *povratna sprega (feedback)*, predstavlja podešavanje budućih planskih odluka na osnovu sagledavanja rezultata dosadašnjeg poslovanja. Feedback omogućava da se prošlo iskustvo koristi za poboljšanje rezultata poslovanja u budućnosti. Akumulirano iskustvo iz prošlosti koristi se kod donošenja planskih odluka, kojima se usmerava poslovanje u budućnosti (5, str. 98-100).

Uspostavljanje ciklične veze planiranja i kontrole može ilustrovati redosled toka događaja prikazan na shemi 10.3. Prema jednoj grupi autora (5, str. 102), kontrola je prisutna i u fazi planiranja, jer se planske odluke donose na osnovu analize prethodnog poslovanja – sugerisane korektivne akcije.

Shema 10.3. - Ciklična veza planiranja (5, str. 102).

Da bi se realizovali zahtevi koji se traže od efikasnog sistema kontrola, neophodno je organizovati proces kontrole u tri faze (9, str. 244):

- izrada standarda;
- merenje i poređenje stvarnog poslovanja prema standardu, i utvrđivanje uzroka mogućih devijacija;
- preduzimanje smišljenih korektivnih akcija.

Neophodno je osigurati neki nivo praćenja efekata marketinga, kako bi se pravovremeno mogle poduzeti eventualno potrebne korektivne mere. Ključna sekvenca kontrole je poređenje ostvarenog s onim kako je trebalo da bude. Poređenjem se utvrđuju odstupanja. Dobri standardi su kritičan faktor u procesu kontrole. Realnost standarda je uslov za kvalitet analize. Prema V. Vešoviću (9, str. 244), standard poslovanja se shvata u širem smislu kao željeno buduće poslovanje, definisano ciljevima preduzeća i planovima za njihovu realizaciju.

U literaturi je prisutna podela standarda na objektivne i subjektivne. Objektivni su oni koji se koriste za precizna merenja, kao na primer prodaja izražena fizičkim jedinicama, troškovi rada, volumen prodaje, broj reklamacija, i sl. Ostali standardi su, u suštini, subjektivne norme, kao na primer odnosi s javnošću, kvalitet, učinak personala, i sl.

Neoklasična teorija upravljanja ističe takozvani "princip izuzetka", kao korisnu koncepciju koja može biti primenjivana u cilju efikasnije kontrole planskih odluka. Prema ovom konceptu, menadžeri bi trebalo da reaguju samo na ona odstupanja koja su neuobičajena, izuzetna, ona koja premašuju određenu granicu

tolerancije, što pretpostavlja da se, još u postupku izrade standarda, utvrde dozvoljena odstupanja (5, str. 107-108).

Iz svega iznetog može se zaključiti da aktivnosti praćenja i kontrole marketinga podrazumevaju, s jedne strane, praćenje i kontrolu nad odvijanjem planiranih marketinških aktivnosti, i s druge strane, praćenje efekata preduzetih aktivnosti.

Praćenje i kontrola odvijanja planiranih aktivnosti, pre svega, odnosi se na praćenje troškova marketinga, a koji tipično uključuju troškove promocije, potom znatne troškove razvoja proizvoda, provizija za distribuciju, kao i eventualne troškove istraživanja tržišta. Takođe, neophodno je pratiti pravovremeno odvijanje svih planiranih aktivnosti, imajući na umu da je za mnoge, za primer, promotivne akcije potrebno računati s relativno dugačkim rokovima realizacije.

Praćenje efekata preduzetih marketinških aktivnosti odnosi se na praćenje delotvornosti promotivnih akcija, prodaje i praćenje vlastite pozicije u odnosu na konkurente.

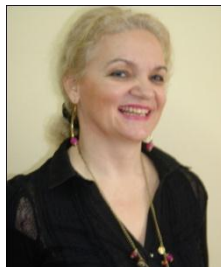
Još jedan kamen temeljac kontrole marketinga jeste ljudski faktor. On obuhvata organizaciju i dodeljivanje posla zaposlenima, njihov raspored obaveza i odgovornosti, te internu komunikaciju u preduzeću. Veoma je bitno da ljudi prihvataju ciljeve i standarde na osnovu kojih se mere rezultati poslovanja. Stav ljudi prema kontroli bitno uslovljava njen uspeh uopšte.

Praćenje i kontrola predstavljaju, dakle, kompleksan i komplikovan proces, jer pretpostavljaju praćenje i kontrolisanje politika, strategija, ponašanja i motiva.

Izvori:

1. Robbins, S., Coulter, M., Menadžment, prevod sa engleskog jezika osmog izdanja knjige, Data Status, Beograd, 2005.
2. Jović, M., i grupa autora, Preduzetnički menadžment: biznis plan i biznis programi, prvo izdanje, Institut za razvoj MPS, Beograd, Centar za investicije, Zagreb, 2004.
3. Đorđević, B., Menadžment, treće dopunjeno i prerađeno izdanje, Univerzitet u Prištini – Ekonomski fakultet, Priština, 1998.
4. Jobber, D. i Fahy J., Osnovi Marketinga, prevod sa engleskog jezika drugog izdanja knjige, Data Status, Beograd, 2006.

5. Jurišić, D. i grupa autora, Planiranje i razvojna politika samoupravnog preduzeća, Naučna knjiga, Beograd, 1977.
6. Bakić, O., Marketing u turizmu, četvrto izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.
7. Lečić, R., Tokovi upravljanja i informacija, IX SKUPS, Zbornik radova, Beograd, 1978.
8. Kotler, P., Marketing od A do Z : pojmovnik, Adizes, Novi Sad, 2004.
9. Vešović, V., Menadžment u saobraćaju, peto dopunjeno izdanje, Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2003.
10. Mašić, B., Strategijski menadžment, treće dopunjeno izdanje, Univerzitet "Braća Karić", Beograd, 2001.
11. Milisavljević, M., Marketing, četrnaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Savremena administracija, 1994.
12. Draker, P., Moj pogled na menadžment: izbor iz dela o menadžmentu Pitera Drakera, Adizes, Novi Sad, 2003.
13. Hanić, H. i Krsmanović, S., Upravljački informacioni sistemi, treće izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2002.
14. Ljubojević, Č., Marketing usluga: put ka potpunoj satisfakciji potrošača, treće izdanje, Stylos - Novi Sad, 2002.
15. Barac, N. i Milovanović, G., Menadžment kanala distribucije, prvo izdanje, Ekonomski fakultet, Niš, 2001.
16. Radun, V., Konkurencija na nišanu: teorijski i praktični aspekti istraživanja konkurencije, Hesperiaedu, Beograd, 2008.

Milan Stanković¹ Dragana Nešović²

EVROPSKI PROPISI IZ OBLASTI ŽELEZNIČKOG SAOBRAĆAJA – NOVI PRISTUP

Rezime

U oblasti saobraćaja zakonodavna komponenta je veoma specifična iz više razloga. Njen značaj za razvoj i poslovanje organizacije je prevashodan jer ona određuje, odnosno propisuje pravila i prava za sve članove društva, koja se moraju slediti i poštovati. Naročito se uticaj ove komponente odražava na velike poslovne sisteme, sisteme koji su višestruko isprepleteni i podređeni, kako međunarodnim tako i nacionalnim zakonima, propisima, pravilima i normama. Nije slučajno železnički sistem upravo pravi primer velikog poslovnog sistema. Kao veliki poslovni sistem, složeni tehničko-tehnološki, socijalni, ekonomski i mnogostruko interdisciplinarni difinisan je proceduralno, standardizovanjem postupaka, procedura i ukupnog poslovanja, propisima, uputstvima i ostalim vidovima pisanog poslovnog komuniciranja između različitih nivoa unutar strukture cele organizacije, odnosno organizacije i okruženja. U tim svim izvorima prednjače propisi iz međunarodnog okruženja. Tematski sadržaj ovog rada usmeren je na određivanjeokvira i domena međunarodnih propisa u železničkom saobraćaju kao izvora prava, dakle odredbe vezane za poslovanje samih privrednih društva iz oblasti železničkog saobraćaja ali i za praktično utvrđivanje vrednosti nezavisnih, zavisnih, kvantitativnih, kvalitativnih i ostalih faktora koji mogu biti od uticaja na poslovanje velikog poslovnog sistema

¹ Dr Milan Stanković, vanredni profesor, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki”- Niš, Zetska 2-4, Niš, milan.stankovic@konstantinveliki.edu.rs

² Doc. dr Dragana Nešović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki”- Niš, Zetska 2-4, Niš, dragana.nesovic@konstantinveliki.edu.rs

kakva je železnica. Cilj ovog rada je da ukaže hronološkom metodologijom objavljivanja kako propisi mogu imati značajnu ulogu na menadžment proces, odnosno kako i naročito koji propisi predstavljaju instrument upravljanja i unapređenja poslovanja, ali sredstvo masovne poslovne komunikacije, koja ima svoju ulogu u prenošenju informacija, naredbi i potrebnih znanja u komunikaciji različitih nivoa odlučivanja ponekad čineći iste šansom u poslovanju ali i pretnjom u pogledu ne pridržavanja ili odsustva istih.

Ključne reči: Direktiva, Uredba, Odluka, TSI (Tehničke Specifikacije Interoperabilnosti)

EUROPEAN REGULATIONS IN THE FIELD OF RAILWAY TRAFFIC - NEW APPROACH

Abstract

In the area of traffic, the legislative component is very specific for several reasons. Its importance for the development and operation of the organization is the most important because it determines, that is, prescribes rules and rights for all members of the society, which must be followed and respected. In particular, the impact of this component is reflected in large business systems, systems that are multiply interlaced and subordinate, both international and national laws, regulations, rules, and norms. It's no coincidence that the rail system is exactly the right example of a large business system. As a large business system, the complex technical, technological, social, economic and multidisciplinary is characterized by procedural, standardization of procedures, procedures and overall business, regulations, instructions and other forms of written business communication between different levels within the structure of the entire organization, or organization and environment. In all these sources, regulations from the international environment are predominant. The thematic content of this paper focuses on determining the domain and domain of international regulations in rail transport as a source of rights, that is, the provisions related to the business of the companies themselves in the field of railway transport, but also for the practical determination of the value of independent, dependent, quantitative, qualitative and other factors that may be from the impact on the business of a large business system like the railways. The aim of this paper is to indicate the chronological methodology of publishing how the regulations can play a significant role in the management process, and, in particular, which regulations represent the instrument of managing and improving

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018*

business, but a means of mass business communication, which has its role in the transmission of information, orders and necessary knowledge in communicating different levels of decision-making sometimes making the same chances in business as well as threats of non-compliance or absence.

Key words: Directive, Regulation, Decision, TSI (Technical Interoperability Specifications)

Uvod

Težnja uključivanja u evropske strukture, naročito u Evropsku uniju i usklađivanje propisa i prakse sa evropskim i međunarodnim standardima je izražena kao cilj Republike Srbije. Usklađivanje domaćih pravnih propisa sa pravnim tekovinama Evropske unije je uslov pridruživanja Evropskoj uniji. Srbija kao “mogući kandidat” za članstvo u Evropskoj uniji nema pravnu obavezu usklađivanja domaćih propisa sa pravom Evropske unije sve do potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Predstoji nam ogromna zakonodavna aktivnost u cilju usklađivanja propisa i prakse u našem pravnom sistemu i prilagođavanje sa propisima Evropske unije. Proces ujednačavanja pravila u železničkom saobraćaju vrši se unifikacijom, i harmonizacijom kao i usklađivanjem neidentičnih pravila koja imaju zajednički cilj. Istorijski posmatrano proces možemo posmatrati prema hronološkom redosledu nastajanja pravnih izvora uključujući i apologizirajući posebno prethodnu pojavu dva ključna mesta i poznavajući: Belu knjigu (1996) – Strategija za obnovu železnica Evropske unije i Konvenciju o međunarodnim prevozima železnicama COTIF sa izmenenama Protokolom iz Vilnjusa (1999).

I pravni izvori železničkog saobraćaja iz međunarodnog okruženja

Direktiva 2001/12 Evropskog parlamenta i Saveta o razvoju železnica Zajednice dopunjuje Direktivu 91/440 EZ

Ovom Direktivom se otvara međunarodno železničko transportno tržište. Uspostavlja opšti okvir za razvoj evropskih železnica koja nameće određene uslove razdvajanja između tela nadležnih za upravljanje železničkom infrastrukturom i tela koja se bave pružanjem transportnih usluga. Uspostavlja se uloga nezavisnih nacionalnih regulatora, uključujući i nadzor nad konkurentnosti aktera na železničkom tržištu. Garantuje se fer pristup železničkoj mreži i železničkoj infrastrukturi.

Direktiva 2001/13/EC Evropskog parlamenta i Saveta o licenciranju železničkih preduzeća, i izmenene Directive 95/18

Ovom Direktivom se uspostavljaju zajednički kriterijumi koji moraju biti ispunjeni da bi se dobila dozvola za rad putničkih ili teretnih prevoznika na železničkoj mreži Evropske Unije. Definiše se i da Države članice moraju uspostaviti nezavisno telo odgovorno za izdavanje EU dozvola. Takođe se predviđa i međusobno priznavanje EU licenci.

Direktiva 2001/14 Evropskog parlamenta i Saveta o dodeli kapaciteta željezničke infrastrukture i naplaćivanju korišćenja železničke infrastrukture i sertifikaciju bezbednosti

Direktiva uvodi definisanu politiku za dodelu železničkih kapaciteta i naplaćivanje naknade za korišćenje železničke infrastrukture

Direktiva 2004/49/EC Evropskog parlamenta i saveta o bezbednosti u železnicama Zajednice i kojom se menja Direktiva Saveta 95/18/EC o izdavanju licenci železničkim preduzećima i Direktiva 2001/14/EC o dodeli kapaciteta železničke infrastrukture i uvođenju naknada za korišćenje železničke infrastrukture i izdavanju sertifikata o bezbednosti (Direktiva o bezbednosti u železnici),

1. Direktivom 2008/57/EC Evropskog parlamenta i saveta o interoperabilnosti železničkog sistema unutar Zajednice, ukinut čl. 14. Direktive 2004/49/EC
2. Direktivom 2008/110/EC Evropskog parlamenta i saveta kojom se menja Direktiva 2004/49/EC o bezbednosti železnica Zajednice
3. Direktivom Komisije 2009/149/EC kojom se menja Direktiva 2004/49/EC Evropskog parlamenta i saveta u pogledu zajedničkih bezbednosnih indikatora i zajedničkih metoda za izračunavanje troškova nesreća
4. Direktivom 2012/34/EU Evropskog parlamenta i saveta o uspostavljanju jedinstvenog evropskog železničkog prostora odnosi se na članove 29. i 30.

Direktiva 2004/51 Evropskog parlamenta i Saveta o razvoju železnica Zajednice, dopunjuje Direktivu 91/440 (deo "II železničkog paketa")

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ -Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018*

Proširuje obim važnosti osnovnih železničkih Direktiva na kompletan teretni saobraćaj (nacionalni i međunarodni) na taj način u se potpuno otvara tržište železničkog teretnog saobraćaja širom EEA od 2007. godine

Direktiva 2007/58 Evropskog parlamenta i Saveta sa izmenama i dopunama Direktive 91/440 i 2001/14 (predstavlja deo "trećeg železničkog paketa" zakonodavstva EU)

Ovom Direktivom se uspostavlja otvoreno tržište za prevoz putnika na čitavoj teritoriji EU od 2010. godine.

Direktiva 2007/59/EZ Evropskog parlamenta i Saveta o davanju ovlašćenja mašinovođama koji upravljaju lokomotivama i vozovima na železničkom sistemu Zajednice

Ovom se Direktivom utvrđuju uslovi i postupci za davanje ovlašćenja mašinovođama koji upravljaju lokomotivama i vozovima na železničkom sistemu Zajednice. Njome se utvrđuju zadaci za koje su odgovorna nadležna tela u državama članicama, mašinovođe i drugi učesniciu sistemu, posebno železnički prevoznici, upravljajući infrastrukture i centri za obuku.

Uredba Komisije 2007/653/EZ o upotrebi zajedničkog evropskog formata za sertifikat o bezbednosti i potrebne dokumentacije u skladu sa Direktivom o bezbednosti. (Ova Uredba je izmenjena i dopunjena Uredbom Komisije 2011/445/EZ)

Definiše usklađen format sertifikata za bezbednost i potrebne dokumentacije za podnošenje zahteva za dobijanje sertifikata za bezbednost.

Uredba 2007/1371/EC Evropskog parlamenta i Saveta o pravima i obavezama putnika na železnici (deo "trećeg železničkog paketa")

Ovom se Uredbom utvrđuju pravila u pogledu :

(a) informacije koje moraju pružati železnički prevoznici, zaključivanje ugovora o prevozu, izdavanje karata i sprovođenje računovodstvenog sistema informisanja i rezervacija u železničkom prevozu;

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018*

(b) odgovornosti železničkih prevoznika i njihove obaveze u pogledu osiguranja putnika i njihovog prtljaga;

(c) obaveze železničkih prevoznika prema putnicima u slučajevima kašnjenja;

(d) zaštita i pomoć osobama s posebnim potrebama i osobama s ograničenom pokretljivošću koje putuju železnicom;

(e) definicija i nadzor standarda kvaliteta usluga, upravljanje rizicima za ličnu bezbednost putnika i rešavanje žalbi; i

(f) opšta pravila za sprovođenje.

Odredbe ove Uredbe su zasnovane na postojećem sistemu međunarodnog prava uzpostavljenog od strane COTIF

Direktiva 2008/110/EC Evropskog parlamenta i Saveta o izmenama i dopunama Direktive o bezbednosti

Zahteva da telo zaduženo za održavanje bude prepoznato za svako železničko vozilo i da je registrovano u nacionalnom registru vozila. Ona takođe uspostavlja formalni režim održavanja koje treba da primenjujete za održavanje kako bi se obezbedilo da železnička vozila za koje je odgovorna bude bezbedno održavana.

Direktiva 2009/149/EC koja menja i dopunjuje Direktivu 2004/49 /EC u delu Zajedničkih bezbednosnih pokazatelja i zajedničkih metoda za izračunavanje troškova nesreća

Uvodi revidiranu metodologiju za izračunavanje Zajedničkih bezbednosnih pokazatelja koji pružaju uvid u bezbednosne karakteristike kod država članica železnički i ekonomski uticaj nesreća.

Uredba 2009/352/ Evropske Komisije o utvrđivanju zajedničke bezbednosne metode radi vrednovanja i procenu rizika prema članu 6 stav 3 tačka a Direktive 2004/49/EZ Evropskog parlamenta i Saveta

Ovom se Uredbom utvrđuje zajednička bezbednosna metoda za vrednovanje i procenu rizika (CSM) kako je navedeno u članu 6. stavu 3. Direktive 2004/49/EZ.

Svrha je CSM-a za vrednovanje i procenu rizika je održavanje ili poboljšanje nivoa bezbednosti železnica EU, kada i ako je to potrebno i izvodivo. CSM olakšava pristup tržištu usluga železničkog prevoza, usklađivanjem:

- postupaka upravljanja rizikom koji se koriste za procenu nivoa bezbednosti i uskladjenosti sa zahtevima bezbednosti;
- razmene informacija koje se odnose na bezbednost, između različitih učesnika unutar železničkog sistema, kako bi se upravljalo bezbednošću putem različitih veza koje mogu postojati unutar ovog sistema;
- rezultata koji proizlazi iz primene procesa upravljanja rizikom.

Odluka Komisije 2009/460/EZ: o usvajanju zajedničke bezbednosne metode za ocenu ostvarivanja bezbednosnih ciljeva, u skladu sa Članom 6. Direktive 2004/49/EZ Evropskog parlamenta i Saveta

U ovoj se Odluci određuje zajednička bezbednosna metoda koju će koristiti Evropska agencija za železnice za izračunavanje i ocenu ostvarenja zajedničkih bezbednosnih ciljeva (CST) na osnovu člana 6. stava 1. Direktive 2004/49/EZ.

Odluka Komisije 2010/409/EC o zajedničkim bezbednosnim ciljevima prema članu 7 Direktive 2004/49/EZ Evropskog parlamenta i Saveta

Ovom Odlukom utvrđuju vrednosti prvom setu Zajedničkih bezbednosnih ciljeva na osnovu nacionalnih referentnih vrednosti, skladu sa članom 7 (3) Direktive 2004/49 / EC i u skladu sa metodologijom utvrđenom Odlukom 2009/460 / EZ.

Uredba 2010/913 Evropskog parlamenta i Saveta u vezi evropske železničke mreže za konkurentni teretni saobraćaj

Ovom se Uredbom utvrđuju pravila za uzpostavljanje i organizaciju međunarodnih teretnih koridora za konkurentni prevoz robe s ciljem razvoja evropske železničke mreže za konkurentni prevoz robe. Određuju se pravila za odabir, organizaciju, upravljanje i indikativno planiranje ulaganja u teretne koridore. Ova se Uredba primenjuje na upravljanje i korišćenje železničke infrastrukture uključene u teretne koridore.

Postavlja se zakonodavni okvir za uspostavljanje međunarodnih, tržišno orijentisanih železničkih teretnih koridora. Namera je da se poveća atraktivnost i efikasnosti međunarodnog železničkog transporta, tako da železnica može povećati

svoju konkurentnost i tržišni udeo na evropskom transportnom tržištu.

Uredba Komisije 2010/1158/EU o zajedničkim bezbednosnim metodama za ocenu usaglašenosti sa zahtevima za dobijanje sertifikata o bezbednosti za železnički prevoz

Ovom se Uredbom određuje zajednička bezbednosna metoda (CSM) za ocenu usklađenosti sa zahtevima za dobijanje sertifikata o bezbednosti za železnički prevoz iz člana 6. stava 3. tačke (b) Direktive 2004/49/EZ.

Zajednička bezbednosna metoda (CSM) uključuje:

(a) postupak i kriterijume za ocenu zahteva železničkih prevoznika za dodelu sertifikata o bezbednosti iz člana 10. stava 2. Direktive 2004/49/EZ, kako je navedeno u prilogima I., II. i III. ove Uredbe;

(b) načela za nadzor usklađenosti sa zahtevima Direktive 2004/49/EZ nakon što nacionalno telo nadležno za bezbednost dodeli sertifikat o bezbednosti, kako je utvrđeno u Prilogu IV. ove Uredbe

Uredba Komisije 2010/1169/EU o zajedničkim bezbednosnim metodama za ocenu usaglašenosti sa zahtevima za dobijanje sertifikata o bezbednosti za upravljanje železničkom infrastrukturom, OJ L 327, 11.12.2010, p. 13–25

Ovom se Uredbom određuje zajednička bezbednosna metoda (CSM) za ocenu usklađenosti sa zahtevima za dobijanje sertifikata o bezbednosti za upravljanje železničkom infrastrukturom u skladu s članom 6. stavom 3. tačkom (b) Direktive 2004/49/EU.

Zajednička bezbednosna metoda (CSM) uključuje:

- postupak i kriterijume za ocenu zahteva upravljača infrastrukture za dobijanje sertifikata o bezbednosti iz člana 11. stava 1. tačaka (a) i (b) Direktive 2004/49/EZ, kako je navedeno u prilogima I. i II. ove Uredbe;

- načela za nadzor usklađenosti sa zahtevima Direktive 2004/49/EU pošto je nacionalno telo nadležno za bezbednost dodeli sertifikat o bezbednosti, kako je utvrđeno u Prilogu III. ove Uredbe.

Odluka Komisije 2011/155/EU

Objavljivanje i upravljanje referentnim dokumentima od strane Evropske železničke agencije iz člana 27 stav 4 Direktive 2008/57 a koji se odnosi na odobrenje vozila koji ne odgovaraju TSI.

Uredba Komisije 2011/201/EU

Obrazac izjave o usklađenosti odobrenog tipa željezničkog vozila

Uredba Komisije 2011/445/EC o sistemu sertifikacije tela zaduženih za održavanje teretnih kola kojom se menja Uredba 2007/653/EC

Ovom se Uredbom utvrđuje postupak sertifikovanja tela nadležnih za održavanje teretnih kola iz člana 14.a Direktive 2004/49/EZ. Uspostavlja sistem sertifikacije tela zaduženih za održavanje za teretnih kola. Definiše se minimum kriterijuma koji treba da budu ispunjeni da bi se telo zaduženo za održavanje teretnih kola sertifikovalo. Ovom sertifikacijom se obezbeđuje potreban minimum bezbednog održavanja teretnih kola. Takođe je i definisan minimum ispunjenosti kriterijuma koji treba da bude ispunjen za sertifikaciona tela.

Odluka Komisije za implementaciju 2011/665/EU

Specifikacija evropskog registra odobrenih tipova železničkih vozila koji će da kreira i održava Evropska železnička agencija (kao što je navedeno u članu 34 Direktive 2008/57). Nacionalni tela za bezbednost će dostaviti informacije o tipovima koji su odobreni. Omogućila je usklađivanje nacionalnih restriktivskih kodova.

Direktiva 2012/34 Evropskog parlamenta i Saveta o uspostavljanju jedinstvenog evropskog železničkog prostora (izmenjena). (Spisak ukinutih direktiva i uzastopnih amandmana je naveden u Aneksu IX)

Konsoliduje Prvi železnički paket (sa izmenama i dopunama) u jedanoj direktivi i jača neke odredbe. Direktivom se nastoji da modernizuje jedinstveno železničko područje EU i razmatraju se tri aspekta: Aspekt otvaranja železničkog tržišta-konkurentnost; poboljšanje interoperabilnosti i bezbednosti nacionalnih mreža; i razvoj železničke infrastrukture.

Direktiva pojašnjava zakonske propise koji definišu evropski železnički sektor kako bi se stimulisala konkurencija, ojačao nadzor nad železničkim tržištem i poboljšali uslova za investiranje u železnički sektor.

Ovom direktivom stavljeni su van snage od 15. decembra 2012. godine sledeći propisi EU:

- Direktiva 91/440/EEZ od 29. jula 1991. o razvoju železnica Zajednice, poslednji put izmenjena Direktivom 2007/58/EC

- Direktiva 95/18/EZ od 19. juna 1995. o izdavanju licenci železničkim preduzećima, poslednji put izmenjena Direktivom 2004/49/EC

- Direktiva 2001/14/EZ od 26. februara 2001. o dodeljivanju kapaciteta železničke infrastrukture i uvođenju naknada za korišćenje železničke infrastrukture i izdavanju sertifikata o bezbednosti, poslednji put izmenjena Direktivom 2007/58/EC

Odluka Komisije 2012/226/EU o drugom setu zajedničkih bezbednosnih ciljeva koji se odnose na železnički sistem

Uspostavlja drugi set Zajedničkih bezbednosnih ciljeva za železnički sistem zasnovan na vrednostima nacionalnih referentnih pokazatelja.

Uredba Komisije 2012/1077/EC o zajedničkoj bezbednosnoj metodi za nadzor koju sprovode nacionalna tela za bezbednost nakon izdavanja sertifikata o bezbednosti ili odobrenja za bezbednost

Ovom se Uredbom utvrđuje zajednička bezbednosna metoda (CSM) za nadzor ostvarenja bezbednosti po izdavanju sertifikata o bezbednosti za železničke prevoznike ili sertifikata o bezbednosti za upravljanje železničkom infrastrukturom iz Priloga IV. Uredbe 2010/1158/EU odnosno Priloga III. Uredbe 2010/1169/EU.

Nacionalna tela za bezbednost primenjuju zajedničku bezbednosnu metodu za nadzor ispunjavanja zakonske obveze priene sistema upravljanja bezbednošću od strane železničkog prevoznika ili upravljača infrastrukture, kako bi se osigurala kontrola svih rizika povezanih s njihovim aktivnostima, uključujući održavanje, snabdevanje materijalom i korišćenje ugovornih prevoznika, te da bi se prema potrebi proverila primena Uredbe Komisije 2012/1078/EU o zajedničkoj bezbednosnoj metodi nadzora, koju moraju primenjivati železnički prevoznici i upravljači infrastrukture nakon dobijanja sertifikata o bezbednosti ili sertifikata o

bezbednosti za upravljanje železničkom infrastrukturom, odnosno tela zadužena za održavanje teretnih kola.

Nacionalna tela za bezbednost primenjuju ovu Uredbu za obavljanje nadzornih aktivnosti u skladu s članom 16. stavom 2. tačkom (f) Direktive 2004/49/EZ i za savetovanje država članica o ostvarenju bezbednosnog regulatornog okvira.

Uspostavlja zajedničke bezbednosne metode za nacionalno telo za bezbednost za praćenje usklađenosti železničkih preduzeća i menadžera infrastrukture nakon izdavanja sertifikata o bezbednosti ili sertifikata za bezbednosti.

Uredba Komisije 2012/1078/EC o zajedničkim bezbednosnim metodama za praćenje železničkih preduzeća, menadžera infrastrukture po dobijanju sertifikata o bezbednosti ili sertifikata za bezbednosti kao i tela zaduženih za održavanje

Ovom se Uredbom uspostavlja zajednička bezbednosna metoda (CSM) za kontrolu kojom se omogućuje efikasno upravljanje bezbednošću u železničkom sistemu tokom njegovog rada i održavanja i, ako je moguće, unapređenje sistema upravljanja.

Ova se Uredba primenjuje na sledeće:

- (a) proveru pravilne primene i efikasnosti svih postupaka i procedura u sistemu upravljanja, uključujući tehničke, operativne i organizacione mere za nadzor rizika. U slučaju železničkih prevoznika i upravljača infrastrukture, provera će uključivati tehničke, operativne i organizacione elemente koji su nužni za izdavanje sertifikata o bezbednosti iz člana 10. stava 2. tačke (a) i člana 11. stava 1. tačke (a) i donesenih odredaba koje se odnose na dobijanje rešenja iz člana 10. stava 2. tačke (a) i člana 11. stava 1. tačke (b) Direktive 2004/49/EZ;
- (b) proveru pravilne primene sistema upravljanja u celini i da li ostvaruje sistem upravljanja očekivane rezultate; i
- (d) identifikaciju i sprovođenje odgovarajućih preventivnih, korektivnih ili jednih i drugih mera u slučaju uočavanja neusklađenosti s tačkama (a) i (b).

Ova se Uredba primenjuje na železničke prevoznike i upravljače infrastrukture nakon što im je izdat sertifikat o bezbednosti za upravljanje

železničkom infrastrukturom ili sertifikat o bezbednosti za obavljanje usluga železničkog prevoza i na tela zadužena za održavanje.

Uspostavlja zajedničku bezbednosnu metodu za železnička preduzeća, menadžera infrastrukture i lica zaduženih za održavanje kako bi se razvio zajednički i transparentan okvir za praćenje bezbednosti strukturnih i operativnih podsistema.

Odluka Komisije za implementaciju 2014/880/EU

Zajedničke specifikacije nacionalnog registra železničke infrastrukture koji će biti objavljen i ažuriran od strane država članica. Registri infrastrukture država članica dostupni su za korišćenje putem zajedničkog korisničkog sistema koji je internetska aplikacija koju treba da kreira i voditi Evropska železnička Agencija.

Direktiva 2016/798/EU Evropskog parlamenta i Saveta o bezbednosti železnica (izmena)

Ovom se Direktivom utvrđuju odredbe za osiguranje razvoja i poboljšanja bezbednosti železničkog sistema Unije te olakšavanje pristupa tržištu usluga železničkog prevoza putem:

- (a) usklađivanja regulatorne strukture u državama članicama;
- (b) definisanja odgovornosti između učesnika u železničkom sistemu Unije;
- (c) razvijanja zajedničkih bezbednosnih ciljeva („CST-ovi“) i zajedničkih bezbednosnih metoda („CSM-ovi“) s ciljem postepenog ukidanja potrebe za nacionalnim pravilima;
- (d) utvrđivanja načela za izdavanje, obnavljanje, izmenu i ograničavanje ili ukidanje sertifikata o bezbednosti;
- (e) zahteva za osnivanje nacionalnog tela nadležnog za bezbednost kao i tela za istragu nesreća i nezgoda u svakoj državi članici; i
- (f) određivanja zajedničkih načela upravljanja, regulisanja i nadzora bezbednosti železnice.

Sporazum od 23. juna 2011 između Međuvladine organizacije za

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018
međunarodni prevoz železnicom ("OTIF") i EU o pristupanju EU
COTIF-u*

Pristupanje EU COTIF-u je radipružanja pomoći OTIF-u ostvarivanju svojih ciljeva promocije, unapređenja i olakšavanja međunarodnog železničkog saobraćaja i olakšavanja razvoja jedinstvenog pravnog sistema za međunarodni prevoz putnika i tereta. Za odluke u pitanjima u kojima EU ima isključivu nadležnost, Unija ostvaruje pravo glasa svojih država članica pod COTIF. U stvari gde je uloga nadležnost EU sa državama članicama, ili Unija ili njene države članice glasaju. Pisana izjava od strane EU u skladu sa članom 7. Sporazuma ukazuje u opštim crtama obim nadležnosti EU.

*Uredba 2016/796/EU Evropskog parlamenta i Saveta o Agenciji
Evropske unije za železnice i stavljanju van snage Uredbe 2004/881/EZ*

Ovom se Uredbom osniva Agencija Evropske unije za železnice.

Ovom se Uredbom predviđaju:

- (a)osnivanje i zadaci Agencije;
- (b)zadaci država članica u kontekstu ove Uredbe.

Ovom se Uredbom podupire uspostavljanje jedinstvenog evropskog železničkog prostora, a posebno ciljevi u pogledu:

- (a) interoperabilnosti u železničkom sistemuUnije u skladu s Direktivom 2016/797/EU;
- (b) bezbednosti železničkog sistema Unije u skladu s Direktivom 2016/798/EU;
- (c) davanja ovlašćenja mašinovođama u skladu s Direktivom 2007/59/EZ Evropskog parlamenta i Saveta.

Direktiva 2016/797/EU Evropskog parlamenta i Saveta o

interoperabilnosti železničkog sistema u Evropskoj uniji (izmena)

Ovom se Direktivom utvrđuju uslovi koji se moraju ispuniti radi ostvarivanja interoperabilnosti u železničkom sistemu Unije u skladu s Direktivom 2016/798/EU kako bi se definisao optimalan nivo tehničke usklađenosti, omogućilo olakšavanje, poboljšanje i razvoj usluga železničkog prevoza u Uniji i s trećim zemljama te doprinijelo kompletiranju jedinstvenog evropskog železničkog prostora i postepenom ostvarenju unutrašnjeg tržišta. Ti se uslovi odnose na projektovanje, izgradnju, puštanje u rad, modernizaciju, obnovu, rad i održavanje delova tog sistema, kao i stručne kvalifikacije te zdravstvene i bezbednosne uslove koji se primenjuju na osoblje koje doprinosi njegovom radu i održavanju.

Ovom se Direktivom za svaki podsistem utvrđuju odredbe o sastavnim delovima interoperabilnosti, interfejsima i postupcima kao i uslovima za potpunu kompatibilnost železničkog sistema Unije koji su potrebni kako bi se ostvarila interoperabilnost.

Direktiva 2016/2370/EU Evropskog parlamenta i Saveta o izmeni Direktive 2012/34/EU u pogledu otvaranja tržišta za usluge domaćeg železničkog prevoza putnika i upravljanja železničkom infrastrukturom

Direktiva unosi izmene u Direktivu 2012/34/EU

Uredba Evropske komisije 2017/6/EU o Evropskom planu uvođenja Evropskog sistema upravljanja železničkim saobraćajem

Ovom se Uredbom utvrđuje raspored za uvođenje Evropskog sistema upravljanja železničkim saobraćajem (ERTMS) u pogledu koridora osnovne mreže, kako je navedeno u Prilogu I. Ova se Uredba ne odnosi na ugradnju sistema ERTMS na vozila kako je navedeno u tački 7.3.3. Priloga III. Odluke 2012/88/EU

Važeće TSI (tehničke specifikacije interoperabilnosti)

Važeće Tehničke Specifikacije Interoperabilnosti odnose se na rešavanje problema gde presudu ulogu imaju:

1.Buka - NOI TSI

Uredba Komisije 2014/1304/EU o tehničkoj specifikaciji za podsistema „železničkih vozila – buka” kojom se menja Odluka 2008/232/EZ i stavlja van snage Odluka 2011/229/EU.

2.Lokomotive i putnička kola - LOC & PAS TSI

Uredba Komisije 2014/1302/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost podsistema „železničkih vozila – lokomotiva i putničkih železničkih vozila” železničkog sistema u Evropskoj uniji.

3.Vagoni - WAG TSI

Uredba Komisije 2013/321/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi s podsistemom „železnička vozila – teretni vagoni” železničkog sistema u Evropskoj uniji i o stavljanju van snage Odluke 2006/861/EZ.

4.Infrastruktura - INF TSI

Uredba Komisije 2014/1299/EU o tehničkoj specifikaciji interoperabilnosti podsistema „infrastrukture” železničkog sistema u Evropskoj uniji.

5.Energija - ENE TSI

Uredba Komisije 2014/1301/EU o tehničkim specifikacijama interoperabilnosti „energetskog” podsistema železničkog sistema u Evropskoj uniji.

6.TSI CCS

Uredba Komisije 2016/919/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi sa „saobraćajno-upravljačkim i signalno-sigurnosnim” podsistemima železničkog sistema u Evropskoj uniji.

7.Osobe sa smanjenom pokretljivošću - PRM TSI

Uredba Komisije 2014/1300/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi s pristupačnošću železničkog sistema Unije osobama s invaliditetom i osobama s ograničenom pokretljivošću.

8. Bezbednost u železničkim tunelima - SRT TSI

Uredba Komisije 2014/1303/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost koja se odnosi na „bezbednost u železničkim tunelima” železničkog sistema Evropske unije.

9. Odvijanje i upravljanje saobraćajem - OPE TSI

Odluka Komisije 2012/757/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost podsistema „odvijanje i upravljanje saobraćajem” železničkog sistema u Evropskoj uniji i o izmeni Odluke 2007/756/EZ;

Uredba Komisije 2015/995/EU o izmeni Odluke 2012/757/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost podsistema „odvijanje i upravljanje saobraćajem” železničkog sistema u Evropskoj uniji.

10. Telematske aplikacije teretnog saobraćaja - TAF TSI

Uredba Komisije 2014/1305/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u odnosu na podsistem telematskih aplikacija za teretni saobraćaj železničkog sistema u Evropskoj uniji i stavljanju van snage Uredbe 2006/62/EZ

11. Telematske aplikacije putničkog saobraćaja - TAP TSI

Uredba Komisije 2011/454/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi s podsistemom „telematskih aplikacija za putnički saobraćaj” transevropskog železničkog sistema;

Uredba Komisije 2012/665/EU o izmeni Uredbe 2011/454/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi s podsistemom „telematskih aplikacija za putnički saobraćaj” transevropskog železničkog sistema;

Uredba Komisije 2013/1273/EU o izmeni Uredbe 2011/454/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi s podsistemom „telematskih aplikacija za putnički saobraćaj” transevropskog železničkog sistema;

Uredba Komisije 2016/527/EU o izmeni Uredbe 2011/454/EU o tehničkoj specifikaciji za interoperabilnost u vezi s podsistemom „telematskih aplikacija za putnički saobraćaj” transevropskog železničkog sistema.

Umesto zaključka

Može se konstatovati da su dobri propisi i njihova harmonizacija koja je strateški usmerena ka efikasnijem poslovanju, jedan od faktora razvoja i važna osnova funkcionisanja modernog poslovnog sistema. Odnos prema neophodnosti propisa, stav o njihovoj podobnosti, ali i samo korišćenje propisa u praksi definiše realno stanje u celoj organizaciji ili pojedinim delovima njenog sistema. Svaki pogrešno uveden propis može u velikom poslovnom sistemu, doneti mnogo štete u poslovanju i za pojedine segmente imati čak i katastrofalne posledice. Uvođenjem savremenih principa menadžmenta i u oblasti propisa u velikim poslovnim sistemima, gde postoje velike unutrašnje rezerve za poboljšanje kvaliteta organizacije i procesa rada, mora se sigurno u velikoj meri pozitivno odraziti na ukupno poslovanje. Takođe ako prihvatimo činjenicu, koja se ne mora posebno dokazivati, da se svaki posao mora raditi znalčki i stručno, a da kvalitet počinje i završava se obrazovanjem onda moramo konstatovati da su propisi dokumentovana baza podataka i baza znanja koja se koristi pored upravne funkcije i za permanentno školovanje, obrazovanje i obučavanje zaposlenih. Propisi daju neophodne informacije i predstavljaju skup normi zahtevanog ponašanja za usmeravanje i vođenje pojedinih elemenata sistema, odnosno organizacije koja se nalazi u turbulentnom tržišnom, ekonomskom, tehnološkom, kulturnom, političkom, obrazovnom i zakonskom okruženju, a adaptacija organizacije na promene i zahteve koje definiše okruženje predstavlja osnovni zadatak ukupne menadžment funkcije radne organizacije. Konačno jedan od stalnih zadataka menadžmenta je i evaluacija propisa, jer se tu postavlja pitanje da li se ocenjuje i kako se ocenjuje vrednost propisa kao sistema opštih akata u odnosu na kvantitativne i kvalitativne zahteve. Adaptacija propisa u cilju njihove aktuelnosti mora se vršiti permanentno, putem davanja izmena i dopuna ili izdavanja novog ili prečišćenog teksta, a cilj je da se stalno održava mogućnost pravovremene dostupnosti informacija i znanja koje oni sadrže u odnosu na postupke i procedure samog procesa poslovanja. Dakle, reafirmacija železničkog saobraćaja zasnovana je na prednostima u ekonomsko eksploatacionim osobinama sredstava i ima za cilj da železnica preuzme ulogu nosioca suvozemnog prevoza masovnih tokova roba i putnika na srednjim i dužim relacijama. Jedan od neophodnih uslova za integraciju železnice Srbije sa železnicom Evropske unije jeste usklađivanje pozitivnih propisa iz oblasti železničkog saobraćaja sa propisima, direktivama, preporukama i standardima Evropske unije a predstavljene direktive, uredbe, odluke i tehničke specifikacije interoperabilnosti su samo jedan od aspekata te mnogovrsne celine.

Literatura

DESA, World Economic and Social Survey 2013: RAILCON '16 RAILWAY AS A SUSTAINABLE MODE OF TRANSPORT 88 Sustainable Development Challenges, United Nations Department of Economic and Social Affairs, E/2013/50/Rev. 1 ST/ESA/344. ISBN 978-92-1- 109167-0, 2013.

European Commission, A European Economic Recovery Plan, COM/2008/0800 final, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0800>, (accessed February 21, 2018).

Hartley, T., (2004) Osnovi prava Evropske zajednice, Pravni fakultet Rijeka

Huber, M. i ostali (2006) Harmonizacija železničkog prava kao integracioni proces, Želkon XII, Beograd.

Kostadinović, S., (2009) *Saobraćajno transportno pravo*, Niš

NE, *Nova Ekonomija* (2017), br.41

Odabrana poglavlja iz “Guide to the transport acquis – EU transport policy”, (2000) Mitrović, J. “Međunarodne konvencije o prevozu robe i putnika, drumom, železnicama, vazdušnim putem i morem”, Todorović, V. “Saobraćaj i komunikacije: 75 multilateralnih međunarodnih konvencija”, knjiga 6, tom I, Službeni glasnik, Beograd

Pantelić-Vujanić, S, Tomić, N., (2004) *Praktikum: Saobraćajno Transportno pravo*, Saobraćajni fakultet, Beograd

Prokopijević, M., *Evropska unija*, (2009), Službeni glasnik, Beograd

Stanković, M. Grahovac, M. (2017) *Geographical Potential of the Railway Network as the Focus of Migration Crises*, “Constantin Magnus, Naissus 2017”, Niš

Vlada Republike Srbije (2004) *Kako usklađivati domaće propise sa pravnim tekovinama Evropske unije*, Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom, Beograd

Нада Штрбац¹, Милован Вуковић², Невена Аранђеловић³

ЕКОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ ОПШТИНА СА ИНТЕНЗИВНОМ РУДАРСКОМ АКТИВНОШЋУ

Резиме

Упоредо са израженијим наглашавањем циљева заштите животне средине у политикама локалних нивоа власти (општина) у Србији, јавља се потреба у индустријским предузећима за лидерима новог кова који могу реализовати иницијативе на плану корпоративне еколошке одрживости. Ово је од великог значаја за локалне економије које у великој мери зависе од експлоатације природних ресурса. Укљученост локалних организација цивилног друштва је такође пожељна у настојању да се побољша стање животне средине у локалним размерама. Овај интерес се такође везује и за скораишња настојања Србије да се прикључи Европској унији.

У овом раду се разматрају питања заштите животне средине на примеру општине Мајданпека, која се простире у источном делу Србије, с десне стране Дунава. Ова погранична област је одабрана за ово истраживање због различитих извора загађења, укључујући рударство и индустрију. С друге стране, ова област нуди одличне могућности за развој различитих грана туризма; понајвише еко-туризма.

Кључне речи: еколошки проблеми, рударство, индустрија, заштита животне средине, Мајданпек.

¹ Проф. др Нада Штрбац, Технички факултет Универзитета у Београду, Бор

² Проф. др Милован Вуковић, Технички факултет Универзитета у Београду, Бор

³ Невена Аранђеловић, Хајдук Вељка 45/50, 19250 Мајданпек

ENVIRONMENTAL SECURITY OF MUNICIPALITIES WITH AN INTENSIVE MINING ACTIVITY

Abstract

As local governments (municipalities) in Serbia place greater emphasis on environmental objectives, many industrial companies must produce the next set of leaders who can realise corporate environmental sustainability initiatives. This has a great importance in local economies heavily dependent on natural resources exploitation. The involvement of local organizations of civic society is also desirable in order to enhance the environmental protection on the local level. This interest, also, is tied to the recent attempts of Serbia to join the Uuropean Union.

This paper considers the issues of environmental protection on the case of the Majdanpek Municipality, located in eastern part of Serbia on the right side of the Danube River. This borderland area has been chosen to this study due to its various sources of environmental pollution, including mining and industry. On the other hand, the region itself offers an excellent opportunity to the development of various branches of tourism, mostly, eco-tourism.

Keywords: environmenal problems, mining, industry, environmental protection, Majanpek.

Увод

Стање животне средине у општини Мајданпек није на задовољавајућем нивоу. То се односи како на стање водних ресурса и ваздуха, тако и на стање биодиверзитета, шума и земљишта. Уз неадекватан приступ у управљању отпадом, присутан је висок ризик од хемијских удеса, као и висок ниво буке и загађености јонизујућим и нејонизујућим зрачењима. Бројни су привредни сектори чије активности додатно неповољно утичу на постојеће стање животне средине у овој општини.

Одрживи развој представља тежњу да се у општем друштвеном развоју, укључујући и локални ниво, оствари равнотежа између различитих димензија тог развоја: социјалне, економске и еколошке. Хармоничан однос екологије и привреде услов је да се природно богатство Планете сачува и за будуће генерације. Остварење овог општег циља подразумева реализацију развоја на принципима одрживости на свим нивоима – почев од глобалног (највишег), преко националног, до регионалног и локалног нивоа. Међутим, да би се

мислило глобално, а деловало локално, неопходно је успоставити и одржавати одговарајуће административно-институционалне механизме, односно јачати постојеће (Миленовић 1996, Јанковић 2000). Бројне јединице локалне самоуправе, посебно оне у пограничним општинама Републике Србије, немају довољан политички капацитет неопходан за ефикасно решавање проблема нарушавања екосистема (Миливојевић 2001).

Дуже од једног века се рудари на територији Мајданпека, а захваљујући овој привредној грани овај град се деценијама налазио у врху по зарадама у некадашњој СФРЈ. Не случајно, традиционални рударски симболи (укрштени чекићи) налазе се и на грбу ове општине (Слика 1). Као последица рударских активности дошло је у овом делу Доњег Подунавља до поремећаја у животној средини попут неповратне потрошње природних ресурса, загађења ваздуха, загађења површинских и подземних вода, деградације земљишта, угрожавања и нарушавања биодиверзитета.

Слика 1. Грб општине Мајданпек (*Извор: <http://www.zastave-grbovi.com/zigs/majdanpek-grb.png>*)

Предочене чињенице представљају разлог због којих је неопходно покретати кампање за подизање еколошке свести. Проеколошко деловање у овом смислу требало би осмислити на начин да скрене пажњу на најзначајније еколошке проблеме и да уједно истакне препоруке о начинима на које сваки појединац може допринети смањењу загађења и заштити животне средине. Циљеви заштите животне средине су заштита здравља и живота људи, квалитета екосистема, заштита биљних и животињских врста и културних добара чији је творац човек, очување равнотеже и еколошке стабилности природе, рационално и адекватно коришћење природних ресурса, али и

ширење информација и подизање јавне свести о глобалним и локалним последицама загађивања животне средине, као и неопходности личног ангажовања како би се последице загађивања смањиле или предупредиле (Ранчић - Јавановић и Сотиров 2003).

Окосницу овог рада представљају питања еколошке безбедности релевантна за општину Мајданпек као и могућности које стоје овој јединици локалне самоуправе на плану унапређења заштите животне средине. Избор ове општине за истраживање овог типа је утолико интересантнији будући да Мајданпек, с једне стране, располаже изузетно привлачним туристичким потенцијалима (захваљујући, пре свега, обиљу шума, другим природним богатствима и, наравно, Дунаву), а, с друге стране, овај град је синоним за интензивну рударску производњу на којој се темељи безмало читава локална економија.

Општина Мајданпек

Општина Мајданпек, која административно припада Борском округу, налази се у североисточној Србији; такође, представља једну од општина Доњег Подунавља, области која се протеже од Великог Градишта до Кладова. Општинско средиште је сам град Мајданпек (Слика 2).

Општина Мајданпек припада групи најпространијих општина у Србији; има површину од 932 km². Према попису становништва из 2011. године на територији ове општине живело је 18.686 становника, (осетан пад у односу на 23.703 житеља према претпоследњем попису из 2002. године), у два градска масеља (Мајданпек и Доњи Милановац) и 12 сеоских насеља (Бољетин, Голубиње, Мироч, Мосна, Тополница, Клокочевац, Црнајка, Рудна Глава, Дебели Луг, Лесково, Јасиково и Влаоле). Ова насеља смештена су на алувијалним и котлинским проширењима речних долина – осим Мироча.

Рељеф општине, претежно брдско-планинског карактера, одликује се континенталном климом са просечном годишњом температуром ваздуха од 7,73°C. Убраја се у територије са малом густином насељености (25 становника по km²), а стопа природног прираштаја бележи негативну вредност – износи 6,7‰ (према подацима из 2004. године). Релативно повољна конфигурација мреже насеља од посебног је значаја за територијално опредељивање привредног развоја. Са северне стране граничи се са Републиком Румунијом, у дужини од 54 km, и то током реке Дунав, што мајданпечку општину чини пограничном. Овај пловни пут представља део коридора VII Рајна – Мајна – Дунав – Црно море. Источни суседи су општине Кладово и Неготин, јужни

општина Бор, а са западне стране суседне општине су Жагубица, Кучево и Голубац.

Што се тиче културно-историјског наслеђа територија општине Мајданпек једна је од најбогатијих у Европи. Располаже бројним археолошким локалитетима међу којим се својим значајем истичу: *Влашац* – где је откривена прва кодирана порука исклесана људском руком; *Лепенски Вир* – место где је праисторијски човек остварио своје непоновљиве домете у области монументалне камено-пластичне уметности; *Праурија* – локалитет из V миленијума старе ере који се налази у самом кругу данашњег рудника; те *Рудна Глава* – најстарији очувани рудник на планети, који документује драму изласка човека из каменог доба и преласка у доба метала.

Слика 2. Панорама Мајданпека (Извор: http://4.bp.blogspot.com/-cdLmaAexgq8/ThDghUJ7foI/AAAAAAAAADU8/IP_dMlCLWw/s1600/copyof1gr1.jpg)

Иако рударство у самом месту траје, са краћим или дужим прекидима, око 7.000 година, данашње име града се први пут помиње 1560. године у једном турском документу, али у облику *Медани Пек*. Ово указује на то да је у предтурско време рудник био под српском влашћу јер се у основи топонима

„Медани Пек“ налази реч *мед* – познати старосрпски назив за *бакар*. Под називом „Medani Piek“ насеље ће се појављивати на европским картама и у другим западним изворима – све до прве половине XVIII века. Тада почиње постепено да га потискује конкурентни турски облик са основом на арапској речи *madän* („рудник, руда“), који се у Србији одомаћио у облику Мајдан са истим значењем. Други део имена града јесте хидроним *Пек*. Име ове реке се, према истраживањима музеја у Мајданпеку, може повезати са грчком речју *πέκος*, која је некада означавала овчје руно.

Историјске су претпоставке да су Грци, још у времену пре Тројанског рата (крај II миленијума старе ере), експлоатисали златоносне реке данашње северне Србије, међу којима се, као најзлатоноснији, свакако издвајао Пек. А за само испирање злата Грци су користили овчје руно које су полагали у корито реке. Ова древна испирачка техника, коју су Грци, према Херодоту, преузели од Колхиђана, задржала се међу становницима долине Пека све до скорашњих времена. Данашње име Мајданпека је по свему судећи, по пореклу, историјска мешавина старогрчких, старословенских и арапско-турских израза, чије је крајње значење: *рудник бакра на златоносној реци*.

Доњи Милановац, друго градско насеље у општини Мајданпек, помиње се у XV веку као варошица Пореч на истоименом дунавском острву. Због честих поплава, по наредби кнеза Милоша из 1830. године, пресељен је на десну обалу Дунава (Слика 3). Име добија по Милану, старијем Милошевом сину, а 1859. године додаје му се и назив Доњи (да би се разликовао од Горњег Милановца, који је основан исте године). Последња промена локације резултат је изградње ХЕ „Ђердап II“ 1970. године. Мајданпечка општина једна је од три чијом територијом се простире Национални парк „Ђердап“, а седиште ЈП „Национални парк Ђердап“ је у Доњем Милановцу.

Слика 3. Панорама Доњег Милановца (Извор: Арађеловић 2013)

Културно наслеђе општине Мајданпек, осим објеката, чине и специфични обичаји локалног становништва као и многобројне манифестације. Сваке године се, рецимо, у организацији Центра за културу одржавају међународне манифестације из области ликовних уметности: *МајданАрт* и *Жене сликари*. Што се тиче природних вредности, уз Дунав и Национални парк „Ђердап“ туристе привлаче и Рајкова пећина, археолошко налазиште Лепенски Вир (датира из периода 5.800 – 4.300. п.н.е.), камени мост под заштитом државе Ваља Прераст, археолошки локалитет *Окно* Рудна Глава (око 3.800 – 3.200. п.н.е.), планина Старица, геоморфолошки комплекс Мали Крш и планина Мироч. Територијом општине Мајданпек пролазе магистрални путеви Мајданпек – Пожаревац (са излазом на ауто пут Београд – Ниш) и Ђердапска магистрала, као и путни правац Мајданпек – Бор – Зајечар.

Привредне делатности општине Мајданпек

Мајданпек је тичичан рударски град. Да није рудника уска долина Малог Пека, неподесна за друге облике традиционалне привреде, остала би

пуста, као што је то најчешће и бивала када је рудник на дуже време престајао с радом. Слична је ситуација и са другим насељима ове општине.

Ипак, специфичан и повољан географски положај, уз богато културно-историјско наслеђе, представља основ за развој туризма, који се види као шанса будућег економског развоја овог краја. Предузетништво је још увек у фази развоја и махом су заступљене услужне делатности, које имају примат над производњом.

Привредна кретања у општини Мајданпек су током протеклог периода опадала, што је утицало да некадашњи индустријски гигант постане једна од општина која је стекла статус девастираног подручја у Србији. Окосницу привреде општине Мајданпек чине предузећа из сектора вађења руде и прерађивачке индустрије метала и дрвета:

- Рудник бакра Мајданпек – РБМ д.о.о. у реструктурирању,
- Фабрика бакарних цеви – ФБЦ а.д.,
- Термал Инжењеринг а.д.,
- ДП Пореч,
- Индустрија за прераду метала:
ИПМ д.о.о. (у реструктурирању),
- Златара Мајданпек,
- Мегапласт Доњи Милановац и
- Фабрика електропроизвода – ФЕП Доњи Милановац а.д.

Рудник бакра Мајданпек д.о.о. у реструктурирању је предузеће у друштвеној својини, настало 1961. године као део РТБ Бор групе. Бави се производњом руде и концентата бакра, магнетита, олова и цинка, али и пружањем производних услуга. Производња се одвија у оквиру три организационе јединице: површинског копа, флотације и производних услуга. После готово четири деценије успешног рада Рудник се налази у периоду који карактерише пад физичког обима производње. Знатно су отежани природни и настали су сложени техничко-технолошки и економски услови експлоатације и прераде руде. Данас је РБМ производно зависно предузеће које послује у оквиру холдинга РТБ Бор д.о.о, а у свим годинама свог постојања био је темељ привредног развоја општине и активан партнер локалне самоуправе.

Фабрика бакарних цеви а.д. основана је 1979. године као саставни део Индустрије прераде бакра из Зајечара. Током година постојања и рада прошла је кроз неколико организационих трансформација, да би 2004. године, на јавној аукцији у Београду, постала приватизована. Данас је то акционарско друштво без државног учешћа. Бави се прерадом бакра, односно производњом инсталационих и индустријских бакарних цеви разних профила. Кључне производе представљају пресоване, ваљане и вучене цеви. Од самог свог оснивања фабрика је оријентисана ка иностраном тржишту. Већ 30 година опстаје у оштрој конкуренцији и на променљивом тржишту, извозећи и до 80% своје годишње производње. Она је познат и признат произвођач и у европским размерама. Али, њени производи могу се наћи и на тржиштима широм Азије и Африке.

ДП Пореч је дрвна индустрија у индустријској зони Доњег Милановца, у Мосни (лоцирана је између ФЕП-а и Мегапласта). Будући да је шумско богатство природни ресурс општине Мајданпек (простире се на 72% њене територије), за развој има сировинску базу, али и неке изграђене капацитете.

Индустрија за прераду метала д.о.о. у реструктурирању Мајданпек је мешовито предузеће у саставу холдинга РТБ Бор, настало 1976. године. Чине је фабрика „Златара Мајданпек“ у Мајданпеку и фабрика „Мегапласт“ у индустријској зони Доњег Милановца, у Мосни. Године 2008. дошло је до приватизације фабрике „ФЕП – Доњи Милановац“, која је пре тога представљала део ИПМ-а.

ИПМ је од дана свог оснивања, прошавши кроз организационе трансформације, до данас представљао један од стубова привреде општине. Пад стандарда, недостатак обртних средстава, отежана набавка сировина, сива економија и нелојална конкуренција у великој мери отежавају пословање овог предузећа, како на домаћем, тако и на страном тржишту.

Златара Мајданпек као основну делатност има производњу и продају предмета од племенитих метала и легура, као и услуга рафинације секундарних племенитих сировина и добијање чистих племенитих метала. Може пружити све услуге златарским индустријама које су везане за идентификацију и процену свих познатих и веома ретких врста варијетета драгог и полудрагог камења. У саставу овог предузећа налазе се и погони Велико сребро и Течно злато у индустријској зони Мајданпека, док се Златара налази у самом центру града Мајданпека.

Мегапласт Доњи Милановац бави се прерадом пластике и метала. Основан је 1973. године са намером да производи амбалажу за накит. Производни програм је проширен производњом артикала од обојених метала, пре свега рондела за новац, значки, привезака, плакета и медаља, металне галантерије, биглова и бравица.

Фабрика електропроизвода почела је да ради 1977. године као произвођач пригушница и малих електромотора. Постепено, овладавањем технологије и постизањем квалитета пригушница, проширила је тржиште. Због тога је дошло до модернизације и проширења линија за израду пригушница. Данас је ФЕП највећи произвођач пригушница у земљи. У тежњи да се сопствени мотори за мале кућне апарате боље пласирају на тржишту и имају већи степен валоризације, ФЕП је приступио развоју апарата за домаћинство, а затим и производњи светилки за унутрашње осветљење (што је виша фаза производње пригушница). Данашњи производни програм обухвата: пригушнице, трансформаторе, апарате за домаћинство, мале електромоторе и економичне флуоресцентне светилке. Некада организациони део прерађивачког комплекса ИПМ-а Мајданпек, ФЕП је продат на лицитацији словеначкој фирми Електроковина.

Већину описаних индустријских капацитета карактеришу застареле технологије. Привреда Србије се иначе суочава са ниским нивоом енергетске ефикасности, високим интензитетом штетних емисија у процесима производње, као и високим степеном стварања индустријских отпада по јединици производа и нерационалним коришћењем сировина (Ставановић - Чарапина 2005). „Прљаве“ индустрије учествују у структури укупне индустријске производње са око 53%. Проблеми загађења животне средине су, добрим делом, резултат застареле технологије и опреме и недостатка финансијских средстава за измену постојећег стања, као и ниске енергетске ефикасности и сировинске ефикасности, високог нивоа стварања отпада итд.

Нежељене промене на екосистемима се уочавају и у општини Мајданпек као резултат делатности поменутих предузећа. На пример, у процесу производње у ИПМ користе се разни штетни агенси који негативно утичу на радну и животну средину. При производњи сребрних лемова и лемљењу златног накита настају испарења са одређеном количином кадмијума. Приликом процеса полирања настаје велика количина прашине од пасти које се у том процесу користе. У рафинацији, галванизацији и хемијском третману накита користе се киселине попут хлороводоничне (HCl), азотне (HNO₃) и сумпорне (H₂SO₄), као и цијанидни раствори. Рудник бакра у

Мајданпеку (РБМ), с друге стране, испоставља велики проблем везан за одржавање јаловишта.

Стање животне средине у општини Мајданпек

Стратегија одрживог развоја требало би да обезбеди оквир за одрживи привредни развој, користећи досадашња искуства и чињенице до којих се дошло применом Стратегије за смањење сиромаштва и Стратегије придруживања наше земље Европској унији, али и уз предлагање конкретних мера за очување ресурса уз брз напредак у одговарајућим сегментима процеса придруживања (Бајец и др. 2006). Актуелност појма одрживог развоја подразумева суочавање с бројним изазовима, укључујући и еколошке. Неки од тих изазова су: глобално загревање, смањивање озонског омотача, „ефекат стаклене баште“, нестанак шума, претварање плодног земљишта у пустиње, појава киселих падавина, изумирање животињских и биљних врста.

Биодиверзитет

Биосфера функционише као најстарије „предузеће“ и успешно осигурава свој опстанак. Биолошка разноликост подразумева разноликост живих организама који настањују копно и воду, као и разноликост унутар различитих врста, између врста и екосистема. Биодиверзитет није само свеукупна разноликост облика и појава биљног и животињског света, већ и разноликост функција живих организама. Процена стања биодиверзитета је најважнији корак у њеном очувању, заштити и унапређењу.

Међу критично угроженим врстама на територији општине Мајданпек су, пре свега, рибе – шаран, јесетра, ибис, као и змија шарка (МЗЖС РС 2007, 2009). За сада се жаба крастача, слепи миш, пијавица и шумски мрав налазе у мањој опасности и потребно је предузети све мере да не би изгубили те и многе друге драгоцене врсте са овог подручја.

Земљиште

Главну штету земљишту на територији општине Мајданпек наносе загађења тла и ваздуха, ерозија, салинизација, прекомерна урбанизација и поплаве, а за његову заштиту не постоји заједничка стратегија на нивоу локалне самоуправе, иако ти проблеми сваког дана попримају све веће размере. Употреба пестицида и ђубрива у пољопривреди, загађивање тла отпадом и из атмосфере само су неки од акутних проблема с којима се суочава општина Мајданпек.

Посебан облик земљишта представљају заштићене површине које су таквим проглашене с циљем да се заштити осетљива животна средина, животињски и биљни свет, истакнута посебна лепота тих површина или њихова туристичка корист. Заштићене површине су од великог значаја јер одржавају биодиверзитет, резервоари су кисеоника и чисте воде и сл. У заштићене површине спадају природни резервати, национални паркови, природни споменици, заштићена станишта и друге врсте земљишта. Када оне обухватају најмање две земље називају се „паркови мира“, а то је случај и са Ђердапом.

Водни ресурси

У општини Мајданпек потреба за водом, упркос малобројном становништву, већ превазилази залихе (Табела 1). Квалитет воде за пиће, изворишта и речни водотокови имају виталан значај за општину и редовно се контролишу, уз додатно праћење присуства тешких метала и укупне радиоактивности. Нажалост, последњих година становништво је, путем медијских јавних сервиса, обавештено да вода са извора није за пиће (концентрације испитиваних параметара у узорцима налазе се у оквиру законом недозвољених граница).

Поред сталног повећања потреба за водом, истовремено тече и процес све већег загађења природних водних ресурса, како по пространству, тако и по интензитету. Посебан проблем представља загађење подземних вода. Ова загађења једним делом узрокује пољопривреда – због коришћења вештачког ђубрива и отпадне воде из сеоских насеља.

Према расположивим подацима о развоју индустријских и канализационих система насеља, постојећу ситуацију канализације насеља у општини карактерише вишедеценијски изостанак реализације најважнијих програмских циљева у овој области, а то су: (1) недовољан развој канализационих система насеља у складу са развојем водоснабдевања и (2) прихватање индустријских отпадних вода након предtretмана на заједничким уређајима за третман градских отпадних вода. Иако лошем стању вода доприносе и застареле технологије у фабрикама и неразумни људски поступци, насеља општине Мајданпек своје отпадне воде испуштају директно у Дунав, Поречку реку и Пек, без икаквог пречишћавања. Зато је стратегија одрживог развоја средство за доношење одлука којим се обезбеђује оквир за систематско промишљање у сектору управљања водним ресурсима и даје могућност за

решавање међусобно повезаних друштвених, економских и проблема заштите животне средине.

Табела 1. Коришћење водних ресурса у општини Мајданпек (*Извор: Аранђеловић 2013*)

Укупно захваћене количине воде:	3.298.000 m ³	
Укупно испоручене количине воде:	2.149.000 m ³	
Укупне количине отпадних вода:	1.430.000 m ³	
Пречишћене отпадне воде:		0 m ³
Број домаћинстава прикључених на водоводну мрежу:	5.700	
Број домаћинстава прикључених на канализациону мрежу:	5.057	

Експлоатацијом руде бакра и циркулацијом рудничких вода кроз рударске радове и одруњену средину, створени су услови за интензивну оксидацију пирита (SeS₂) и других силфидних минерала; у првом реду бакарних. При томе се воде обогаћују појединим јонима, повећава се садржај SO₄ и укупног гвожђа (Fe), садржај тешких, токсичних метала, и то у концентрацијама да се ове воде не могу сврстати ни у једну постојећу класификацију вода у погледу квалитета за потребе водоснабдевања, пољопривреде и др.

Технолошке отпадне воде настају у погону флотације, погону дробљења руде, сервису тешких возила и филтраже. Испуштањем оваквих вода у површинске токове Малог и Великог Пека долази до загађења површинских вода, а преко њих подземних вода и тла. Из лежишта Северног и Јужног ревира рудничке воде са површинског копа (Слика 4) избацују се у Мали Пек, односно из површинских копова минерализоване рудничке воде истичу у површински ток, утичући на измену физичко-хемијских карактеристика вода, како Малог, тако и Великог Пека. Такође, отпадне воде из јаловишта, које неконтролисано провиру или се процеђују испод брана, кроз терен и шупљине директно загађују воде Великог Пека и околни терен, то јест алувијалну средину са

подземним водама. Поред тога што неповољно утиче на животну средину, рудничке и отпадне воде агресивно делују на бетон и металну опрему у руднику.

Токсичне материје површинских токова и деградираног околног простора, изазваног рударском активношћу, директно угрожавају подземне воде. Тло и речни седимент су екстремно оптерећени високим количинама токсичних метала као што су: бакар (Cu), жива (Hg), кадмијум (Cd), арсен (As), олово (Pb), хром (Cr), цинк (Zn) и манган (Mn).

Слика 4. Језеро Површинског копа (*Извор:*
<https://static.panoramio.com/storage.googleapis.com/photos/large/13828678.jpg>)

У процесима токсикације земљишта и подземних вода јављају се видне разлике. Док се код површинских вода обнављање квалитета може одвијати непосредно након уклањања узрочника загађења, земљиште и подземне воде остају контаминирани дуже време, годинама, па и деценијама. Процеси у динамичном земљином систему су у перманентној интеракцији. Одвијају се процеси адсорпције, таложења, растварања и процеси биолошке деградације.

Ваздух

Велику опасност за становнике општине Мајданпек представља присуство лебдеће минералне прашине у радној и животној околини. Ветрови узрокују подизање прашине са јаловишта. Интензитет могућег загађења зависи од више фактора, од којих су најзначајнији: особине одложене јаловине,

климатски и метеоролошки услови, техника и технологија депоновања и ефикасност примењених метода заштите.

Са становишта заштите околине, код подизања прашине најповољније би било да је цела површина јаловишта под водом. Са становишта стабилности јаловишта, потребно је одржавати што мање воде у језеру. Оптимална средина је основна и, практично, једина ефикасна и економски подношљива метода *квашења*. На осталим странама природну заштиту од прашине представљају пошумљени терени око јаловишта, који се налазе изнад коте јаловишта.

Лежишта минералних сировина у себи садрже велики проценат слободног силицијум-диоксида (SiO_2), који представља специфичну штетност по здравље људи. Најопаснија за изазивање силикозе је прашина која у свом саставу садржи управо ово једињење! Присутност осталих материја у прашини има утицаја на степен њене агресивности. Штетност прашине расте уколико у себи садржи једињења олова (Pb), арсена (As), живе (Hg) итд. Уз то, доказано је да честице прашине мање од 10 микрона могу да продру до алвеола плућа и да се у њима таложе. Вероватноћа депоновања честица зависи од величине зрна; највише се таложе честице величине од 1 и 2 μ .

Осим ових, најчешће загађујуће материје су и угљен-моноксид (CO), сумпор-диоксид (SO_2), азот-диоксид (NO_2) и микрочестице чађи. Специфичне загађујуће материје ваздуха су и олово (Pb), кадмијум (Cd), манган (Mn), арсен (As), никл (Ni), хром (Cr), цинк (Zn) и други тешки метали и органски спојеви, који настају као резултат различитих активности.

Планирање и имплементација одрживог развоја

Међузависност развоја и квалитета животне средине, као и просторно уређење и заштита животне средине, намећу потребу конципирања таквог организационог приступа који ће путем интегралног сагледавања развоја омогућити остварење одрживог развоја (Сладић 2004). Остварење одрживог развоја захтева велики организациони напор општине. Досадашњи приступ планирању, усмеравању и праћењу развоја пољопривреде, водопривреде, индустрије, енергетике, саобраћаја и осталих грана привреде и непривреде мора прерасти у целовити систем управљања простором заокружен на нивоу појединих држава, са све већим оспособљавањем за усаглашавање и уједначавање стандарда заштите на међународном плану (ISO 14000) оних просторних целина чији се утицаји и интереси прожимају (Лековић - Милојковић 2001). Ти утицаји и интереси све више се шире на глобалне

светске размере, о чему говоре и појаве као што су: стаклена башта, киселе кише, ширење области под пушћама и сл.

Велики еколошки проблем општине Мајданпек јесте нерешено питање депоније које представља пример ткз. „еколошке бомбе“ (Аранђеловић 2013). Дивље депоније представљају места на којима се одлагао или се одлаже отпад на претходно припремљену локацију, која није ни погодна за одлагање отпада, односно не испуњава основне критеријуме локације на којој је могуће градити депонију. Број дивљих депонија је променљив јер оне настају релативно великом брзином, па чак ни покушаји да се оне уклоне, односно да се отпад пренесе на санитарну депонију, често остају без значајнијег ефекта. То је проблем који је настајао годинама будући се нико није бавио тим питањем. Отуда су неопходна значајна финансијска средства како би се постојеће депоније санирале.

Основни проблеми везани за постојање дивљих и старих депонија произилазе из чињенице да су оне евидентан извор загађења, односно да представљају ризик по животну средину (Усек јаловишта Површинског копа и Усек поред магистралног пута М24). Отпад на овим депонијама има већи или мањи негативан утицај на земљиште на којем се налазе, подземне и површинске воде и ваздух, као и да директно угрожавају оне који се налазе у њиховој непосредној близини. Овакве депоније нису физички ограђене од околине, па постоји опасност од приступа животиња које до оваквих локација долазе у потрази за храном.

Месне заједнице Дебели Луг, Лесково, Јасиково и Влаоле припадају тзв. потезу села „Горње реке“ и приоритетан проблем им је чишћење водотокова на укупној дужини од 66,7 km. Савремен начин живота довео је и на село до увећања количина комуналног отпада. Ниједна од месних заједница нема одређена места за одлагање насталог комуналног отпада већ се исти одлаже на сметлишта и дивље депоније које су, углавном, смештене на обалама река и потока.

Очигледно, еколошка свест грађана је нешто на шта се за сада не може рачунати. Осим ограђивања и увођења чуварске службе, у сузбијању дивљих депонија полагају се велике наде у најављену комуналну полицију, а метода „новчаних казни“ требало да покаже видљивије резултате. Оптимално решење је да се на депонијама обавља селекција и рециклажа отпада. Такође, могуће је извршити категоризацију (класификацију) депонија према типу отпада који се на њима одлаже. Оне се могу припремити уважавањем принципа инжењерства

животне средине тако да се искористе течни продукти или гас настао распадањем органског отпада.

Удружење грађана за заштиту животне средине општине Мајданпек – УГ ЕКО 030 – почело је са реализацијом пројекта „Рециклирајмо“, а функционише уз финансијску помоћ Балканског фонда за локалне иницијативе – БЦИФ, од 1. фебруара 2009. године. Овим пројектом жели се подићи образовни ниво становништва општине Мајданпек о значају и принципима рециклаже, али и истаћи неопходност израде заједничког акционог плана за подстицање рециклаже. Такође, треба континуирано утицати на надлежне институције и друге актере у друштву, да се у оквиру својих надлежности активније укључе у решавање проблема одлагања отпада, кроз стварање услова за селекцију и одвајање отпада, као неопходног услова за процес рециклаже.

Овај пројекат је наставак својевремено предузетог пројекта „Чисто“, у оквиру којег су, у сарадњи са СО Мајданпек, набављене канте за отпатке и контејнери за прикупљање ПЕТ амбалаже. У току његове реализације планирано је покретање медијске кампање којом би се са циљевима пројекта, али и значајем рециклаже упознао велики број грађана. Истовремено, емитоваће се и радио емисије посвећене пројекту на којима ће бити представљене све актуелности везане за његову реализацију.

Главна активност током пројекта биће уличне активности – током којих ће чланови и волонтери УГ ЕКО 030, у директном контакту са грађанима, објашњавати све чињенице везане за пројекат и његове циљеве. Током ових активности предвиђено је да се, у договору са родитељима, укључе и најмлађи становници општине Мајданпек, који ће симболично у контејнере за ПЕТ амбалажу одлагати по једну пластичну флашу, а за узврат добити мали поклон. Предвиђено је да се акције, у оквиру овог пројекта, периодично понављају.

Европска унија, осим јачања унутрашњег тржишта, истраживања и развоја, образовања, иновација и предузетништва, запослености и социјалне кохезије, нарочито истиче значај друштвене одговорности предузећа с обзиром на снагу, важност и водећу улогу коју пословни сектор има у погледу одрживог развоја и заштите животне средине. Друштвена одговорност предузећа битан је концепт којим су се предузећа добровољно определила да допринесу стварању бољег друштва и чистије животне средине, укључујући у тај процес запослене, власнике, кориснике, јавност, локалне заједнице, добављаче, партнере и друге интересне групе. Док су за питања заштите животне средине препоручене заједничке законски одређене смернице, за питања друштвене одговорности, због културолошких различитости,

предложена је примена заједничких стандарда у њиховој имплементацији. Очекује се да земље кандидати, већ од почетка процеса прилагођавања прихвате и примене препоручене стандарде, јер они представљају усклађивање са темељним вредностима ЕУ, с којим би се земље кандидати требало да ускладе већ пре формалног придруживања Европској унији.

Општина Мајданпек, упркос централном месту рударства у локалној економији, има и пратеће индустрије обојених и племенитих метала, дрвно-прерађивачке, занатске центре, интензиван друмски и железнички саобраћај, Топлану и др. Ово су, као што је описано у раду, најозбиљнији загађивачи који утичу на квалитет животне средине путем неконтролисане емисије гасовитих, течних и чврстих отпадака.

Закључак

У досадашњем развоју општине Мајданпек, а посебно у периоду транзиције, долазило је до сталног нарушавања животне средине. Наиме, индустрија, а у новије време и трговинско-услугне делатности и објекти често запоседају просторе природно и планом предодређене за сасвим друге намене (становање, одмор, рекреацију, комуникацију, инфраструктуру и сл.). Претежно су се, при томе, уважавали критеријуми очекиваних (брзих) производних и услужних ефеката, а запостављала питања утицаја на животну средину, уништавања културно историјске баштине, угрожавања здравља, онемогућавања нормалног кретања дуж најпрометнијих улица и тротоара (коришћењем тог простора за „летње баште“) и сл.

Заштита природног амбијента, у савременим друштвено-економским условима, спроводила се у циљу уклањања последица неконтролисаног развоја, то јест накнадно. Испоставља се, међутим, да је неопходно у политику будуће урбанизације уградити такве механизме, посебно планско-просторне инструменте, мере и средства, који би у корену осујетили деловање фактора који, пратећи урбанизацију и друге развојне процесе, могу дугорочно да угрозе животну средину општине Мајданпек. Реч је о потреби афирмације активног, а не пасивног (као што се до сада чинило), односно Санационог приступа заштити и унапређењу животне средине, уграђивањем еколошких критеријума у темеље свих инвестиционих и других развојних одлука, које се односе на разне врсте просторних планова заснованих на принципима одрживог развоја.

Простор општине Мајданпек по питању квалитета екосистема, сагледан као скуп предеоних целина, може се вредновати исподпросечном оценом. Донедавно је преовладавао став да се са решавањем проблема заштите животне

средине може одлагати све док се не достигне виши ниво економске развијености. Насупрот овом мишљењу, у новије време све више се увиђа да изостављање мера заштите животне средине доводи у питање и потенцијални развој општине. Живот у општини Мајданпек могао би бити организован на бољи начин уколико би се, рецимо, интензивирањем рециклирања ограничене количине сировина претвориле у обновљиве ресурсе. Отуда се и за простор општине Мајданпек императивно намеће као кандидат за увођење интегралног и мултидисциплинарног сагледавања проблема одрживог развоја.

Захвалница

Припремљено у оквиру теме пројекта ТР 34023, на чему се аутори захваљују Министарству за науку и технолошки развој РС.

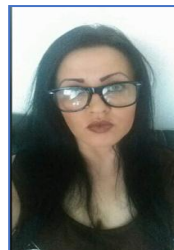
Литература

1. Аранђеловић, А., „Значај управљања у области заштите животне средине у општини Мајданпек“, Технички факултет, Бор, 2010.
2. Бајец, Ј., Милутиновић, С., Илић, М., „Извештај тима за анализу стратешких докумената владе Републике Србије (2002 – 2005)“, Београд, 2006.
3. Јанковић, М., „Концентрација и имплементација одрживог развоја са посебним освртом на улогу државе у Србији“, *Квалитет*, 10(5-6): 33-36, 2000.
4. Лековић - Милојковић, Б., „Стандарди серије ISO 14000 у светлу глобалне промене климе“, *Квалитет*, 11(9-10): 63-66, 2001.
5. Миленовић, Б.С., „Еколошка економија, економски развој и животна средина“, Факултет заштите на раду и Институт за унапређење квалитета радне и животне средине, „Први мај – Ниш“, 1996.
6. МЗЖС РС, „Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2008. годину“, Министарство животне средине и просторног планирања, Агенција за заштиту животне средине, 2009.
7. МЗЖС РС, „Индикатори животне средине у Републици Србији – Кратак водич“, Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине, Београд, 2007.
8. Миливојевић, З.Ђ., „Животна средина: кључни изазов XXI века“, *Квалитет*, 11(9-10): 60-62, 2001.
9. Ранчић - Јовановић, Ј., Сотиров, С., „Увођење интегрисаног система управљања квалитетом и заштитом животне средине“, *Квалитет*, 12(9-10): 85-86, 2003.
10. Сладић, Б., „Еколошки захтеви одрживог развоја и серија стандарда ISO 14000“, *Квалитет*, 14(3-4): 50-53, 2004.

11. Стевановић - Чарапина, Х., „Достизање ЕУ стандарда у заштити животне средине – изазов и услов за одрживи развој“, *Квалитет*, 15(5-6): 52-55, 2005.

Извори са интернета:

12. <http://majdanpek.rs/>
13. www.ipm-mpek.rs
14. www.fbc-m.com
15. www.ekoplan.gov.rs
16. www.ekoforum.org
17. www.ekoserb.gov.rs
18. www.zelenainicijativa.com
19. www.stat.gov.rs
20. www.sepa.gov.rs
21. www.parlament.gov.rs
22. www.zakon.co.rs
23. www.minpolj.gov.rs
24. www.hidmet.gov.rs
25. www.unep.org

Rade Biočanin¹, Zdravko Aničić², Ms Mubina Čolaković³

INVESTICIJE I EKONOMIČNOST GRADNJE SPORTSKIH OBJEKATA ZA MEĐUNARODNE SPORTSKE DOGAĐAJE

Rezime

Sportski objekat je građevina, odnosno prostor (građevinski objekat, odnosno deo ili uređena površina), namenjen sportskim aktivnostima, koji ima prateći prostor (sanitarni, garderobni, spremišni, gledališni) i ugrađenu opremu (građevinsku i sportsku). Sport nije sam sebi cilj, on je sredstvo obrazovanja, vaspitanja, zabave, mode, statusnog simbola, egzistencije i biznisa. Svaki sportski događaj je ekonomski, prostorno, vremenski i kadrovski determinisan. Ima određen početak, trajanje, precizno definisane termine i sam završetak događaja. Završetak sportskog događaja najčešće predstavlja njegov vrhunac i podrazumeva posebnu ceremoniju zatvaranja manifestacije, ali i trenutak za najavu nove. U sportu je svaki završetak sportskog nadmetanja ujedno i početak novog izazov za države-učesnice brojnih sportskih manifestacija na planeti Zemlji. Veliki sportski događaji podrazumevaju najveće svetske manifestacije koje su definisane brojem takmičara i posetilaca, ostvarenim prihodom i psihološkom odrednicom – događaj koji se mora videti ili događaj koji se ne može propustiti. Sportska nadmetanja, rezultati, podvizi i spektakli su inspirisali autore ovog naučno-stručnog rada, da predstave svoja mišljenja, interesovanja, zapažanja i istraživanja na velike

¹ Akademik prof. dr Rade Biočanin, Internacionalni univerzitet Travnik, Travnik, BiH

² Ms Zdravko Aničić, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

³ Ms Mubina Čolaković, Internacionalni univerzitet Travnik, Travnik, BiH

investicije, ekonomske instrumente i moć država-organizatora velikih takmičenja, da ostvare svoje grandiozne ciljeve, posebno u narednom period (Rusija, Katar). Naravno, autori ovog rada očekuje aktivnost ostalih učesnika naučnog skupa, koliko se oni slažu sa ovim razmišljanjima, ocenama i procenama.

Ključne reči: sportski objekti, investicije, sportska nadmetanja, ekonomska isplativost, eko-bezbednost, održivost obekata

INVESTMENTS AND COST OF CONSTRUCTION OF SPORTS FACILITIES FOR INTERNATIONAL SPORTS EVENTS

Abstract

The sports facility is a building or space (building structure or part or decorated surfaces), for sports activities, which has a trailing space (sanitary, dressing, storage, auditorium) and installed equipment (construction and sports). Sport is not an end in itself, it is a means of education, education, entertainment, fashion, status symbols, livelihood and business. Each sporting event is the economic, spatial, temporal and personnel determined. It has a definite beginning, duration, precisely defined terms and the very end of the event. Completion sporting event usually presents its peak and includes a special closing ceremony of the event, but also a moment for the announcement of the new. In sports, the completion of each sports competition also marked the beginning of a new challenge for the countries-participants of numerous sporting events on the planet Earth. Large sporting events include the world's largest events that have defined the number of participants and visitors, revenues and psychological determinants - an event that has to be seen or an event not to be missed. Sporting events, results, accomplishments and spectacles inspired the authors of this scientific and professional work, to present their opinions, interests, observations and research on major investments, economic instruments and the power of state-organizers of major competitions, to realize their grandiose goals, particularly in the following period (Russia, Qatar). Of course, the authors of this work are expected activity of other participants of the scientific conference, how much they agree with these opinions, expectations and assessments.

Key words: sports facilities, investments, sporting events, economic viability, ecological security, sustainability of buildings are located.

Uvod

Vreme u kojem živimo prepuno je izazova i promena koje zadiru u sva područja života, pa i za sportska zbivanja na svim nivoima Tehnička i naučna dostignuća iz dana u dan ruše granice svita koji smo poznavali, premošćujući udaljenosti među najudaljenijim civilizacijama planete Zemlje, štoviše, sve dostupnijim nam čineći i one druge. Ustaljeni obrasci i navike življenja iz dana u dan bivaju dovedeni u pitanje (Irak, Libija, Sirija). I to plaši. Budi strah od promene pri kojoj nužno umire manji ili veći die staroga, poznatog nam sveta, kako bi ustupio mesto nekom novom, nepoznatom. Česta su sportska takmičebha na svetskom nivou i uvek se plašimo: *da se ne dogodi neka tragedija većih razmera, posebnou uslovima „dronovanja“ i NHB terorizma?*

Sport kao delatnost od javnog interesa zauzima značajno mjesto u gotovo svakoj državi Zapadnog Balkana, Evrope i Sveta. Finansijska i druga učešća u području sporta kroz budžete na svim nivoima, određivanje pravnih lica u sportskoj delatnosti, poreske olakšice i drugo, značajna su i važna pitanja u svim zemljama, bez obzira na status i odnose NVO i sportskih asocijacija.

U postmodernom ambijentu, svet se nalazi pred novim izazovima, kako očuvati zdravlje, kvalitet života i kvalitetnu životnu sredinu. Mnogo se toga promenilo, posebno u razvijenim državama sveta, a bolji životni standard produžio je vek života, smanjio broj bolesti, posebno onih, koje su najčešće prisutna u našem podneblju: debljina, bolesti srca i krvnih sudova, šećerna bolest, karcinomi i osteoporoza. S druge strane, u savremenom životu, u eri masovne vožnje automobila, kompjuterske tehnike, igraonica, kafića, kladionica, sve je manje kretanja u prostoru i vremenu, trošenja energije, koja je bitna isto koliko i kvalitete unosa dobre hrane.

Karakter sportske aktivnosti i sportske delatnosti, koji se ogleda u multidisciplinarnosti i interdisciplinarnosti, zahteva znatno viši stepen naučnih i stručnih informacija nego što je to bio slučaj u prošlosti. To je stvorilo potrebu da se menadžment više i sistematičnije bavi problemima savremene sportske prakse koji korespondiraju sa ostvarenjem vrhunskog sportskog rezultata. Tako su nastale posebne oblasti u okviru menadžmenta u sportu – menadžment sportskih objekata i menadžment sportskih projekata, koji se bave: planiranjem, projektovanjem i fi

nansiranjem izgradnje i tekućeg poslovanja sportskih objekata, projektovanjem i organizovanjem trenažnih i poslovnih procesa, vođenjem tih aktivnosti i kontrolom širokog spektra učesnika, procesa i podelemenata ovih sistema⁴.

Sportski objekat je građevina, odnosno prostor (građevinski objekat, odnosno njegov deo ili uređena površina), namenjen sportskim aktivnostima koji ima prateći prostor (sanitarni, garderobni, spremišni, gledališni) i ugrađenu opremu (građevinsku i sportsku). Definišemo ih kao ukupnost nepokretnih objekata (stvari) koji su neophodni za određenu sportsku aktivnost, nevezano za to da li su objekti građeni za tu namenu ili za određeno vreme služe sportskoj svrsi. To su resursi proizvodnje sportskih i rekreativnih programa koji obuhvataju sve prostore, građevine, zalihe i opremu u okviru sporta i rekreacije. 4. Sportski objekat je infrastruktura (tj. materijalno-tehnička baza) programiranja i proizvodnje (isporuke) programa sportskih aktivnosti, različitim korisnicima kao što su: profesionalni sportisti, amateri, publika, sportske i druge organizacije. Ovi objekti su čvrste građevine i prateće ravne površine koje se koriste za postizanje sportskog rezultata u cilju isporuke satisfakcije posetiocima sportskog događaja.

Istorijat sportskih događaja u svetu

Na našim prostorima i u profesionalnim klubovima je još od druge polovine prošlog veka (u drugačijim socio-ekonomskim uslovima) nastala je svest o potrebi profesionalnog upravljanja. Tako je stasala prva generacija menadžera u sportu. Međutim, nedavno su u sportskoj praksi obelodanjeni primeri dva najveća fudbalska kluba u Srbiji u kojima su postavljene uprave sastavljene od istaknutih poslovnih ljudi sa velikim privrednim iskustvom. Nakon perioda od 10 meseci, klubovi su poslovali znatno oslabljeni i u sportskom (slabi timovi) i u ekonomskom smislu (veliki dugovi, afere), pa čak i u smislu vidljive perspektive budućeg razvoja.

Antička Grčka osnivač organizovanog i planiranog sporta. Sportista je tada bio idealni u fizičkom i u psihičkom smislu. Antičke olimpijske igre, najveći grčki sportski događaj, su jedan od najranijih primera povezanosti sporta i turizma. Dakle,

⁴Svetski sportski kongres koji je održan u Arnhemu 2002.g. u organizaciji Međunarodnog olimpijskog komiteta doneo je Deklaraciju koja ističe: "Sportska zajednica se suočava s novim društvenim izazovima poput javnog zdravlja, pravednosti, tolerancije i očuvanja okoline, koji traže razuman odgovor masovnog i elitnog sporta."Želimo li živeti u civilizovanom društvu i društvu u kojem vladaju odgovornosti za budućnost naše dece, moramo delovati i posvetiti se omasovljenju sporta, jer to na kraju predstavlja korist i za pojedinca i za društvo u celini.

menadžment i korporativno upravljanje sportskom organizacijom nije potpuno isto što i upravljanje preduzećima u okviru drugih privrednih delatnosti. Potrebna su specifična znanja za upravljanje svim resursima određene sportske organizacije u skladu sa Zakonom o sportu, visokom obrazovanju i Pravilnikom o nomenklaturi sportskih zanimanja i zvanja.

Sport nekada, danas i sutra (Grčka, Rusija, Katar)

Slika 1. Od Grčke olimpijade (1896) do Sočija (danas) i Katara (sutra)

Olimpijske igre starog doba održavane na Peloponezu privlačile su takmičare, ali i posetioce-posmatrače (samo muškarci). Osim tih takmičenja u slavu Zevsa, održavane su i igre posvećene Heri (samo za neudate devojke iz okoline Olimpije). Uz takmičenja su održavane i druge priredbe. ‘Sportski objekti’: gimnasion sa tremom, za pripreme u trčanju i pentatlonu; palestra sa unutrašnjim dvorištem i sobama (boks, rvanje, pankration) i za sportsku ‘kozmetiku’ (premazivanje tela maslinovim uljem i skidanje peskom); stadion dužine 192,28 m, za 35-40.000 ljudi (bez sedišta). Postojao i ‘hotel’ (Leonideon) za zvanične goste, sa 80 soba, ukrašen sa jonskim i dorskim stubovima

Probleme savremene sportske prakse treba da rešavaju kompetentni sportski menadžeri koji su stekli neophodna znanja u akreditovanim visokim školama i fakultetima i imaju potrebno iskustvo. Ključne reči: sportski objekti, menadžment sportskih objekata, modeli upravljanja sportskim objektima, upravljanje projektima u sportu, restrukturiranje sportskih objekata.

Jedna država može umesto novčanih kompenzacija iz budžeta sportistima (po osnovu osvojenih medalja za SP, EP i OI), dati vlasnička prava na sportskim objektima u vidu deonica. Time bi se ostvarile uštede u budžetu, a sa druge strane bi se sportisti podsticali da povećavaju svoje vlasničke udele dokupom istih. To bi povećalo njihovu motivaciju i posvećenost dugoročnom razvoju sportskih grana u okviru kojih su postigli natprosečne rezultate. Činjenica je da sportski objekti imaju nezamenljivu ulogu u razvoju sporta svake države i da predstavljaju preduslov bez čijeg se postojanja većina sportova i sportskih disciplina ne može uopšte organizovati i upražnjavati.

Ceremonija zatvaranja je prilika da se učesnici sportskog događaja opuste, zbliže i da se na poseban način naglasi integrativna i društveno značajna uloga sporta. Sam čin zatvaranja manifestacije je, takođe, i prilika organizatorima da se zahvale svim sponzorima, institucijama i angažovanim licima i na neki način uvažavaju i nagrade napori svih zaslužnih za uspeh sportskog događaja. Ukoliko je sportska manifestacija već ustanovljena i redovno se održava, na samom zatvaranju se promoviše novi domaćin, odnosno organizator, činom preuzimanja zastave (najčešće) ili na neki drugi uobičajen ili ustanovljen način.

Uloga, značaj i vrste sportskih objekata

Sport i fizička aktivnost imaju važnu ulogu u svim područjima ljudskog života. Fizička aktivnost pozitivno utiče na usvajanje zdravog načina života, unapređuje zdravlje i kvalitet života. Sport je danas "medij" kojim se šire poruke mira, jednakosti i prijateljstva među ljudima. Redovna fizička aktivnost jedan je od ključnih faktora za zdrav život. Nemoguće je nabrojati sve pozitivne aspekte fizičke aktivnosti, no bez sumnje neke od njih su: unapređenje zdravlja i kvaliteta života, produžuje očekivano trajanje života i smanjuje rizik za hronično nezaraznih bolesti kao što su bolesti srca i krvnih sudova, šećerna bolest, maligne bolesti i sl.

Pozitivni aspekti redovne fizičke aktivnosti uočavaju se kod fizičkog i mentalnog zdravlja, kao i psihosocijalnog razvoja. Nikada nije prerano da se započne s usvajanjem zdravih navika i edukacijom o važnosti fizičke aktivnosti:

studije pokazuju da većina dece koja se bave sportom i fizički su aktivna u detinjstvu, zadrže takve navike i kasnije kad odrastu. Sport ima pozitivan učinak na razvoj osobenosti - deca koja se od malena bave nekom sportskom aktivnošću, već u ranoj životnoj dobi razvijaju radne navike i samodisciplinu. Sport sa druge strane ima pozitivnu ulogu i u emocionalnom razvoju dece budući da olakšava i proces njihove socijalizacije.

Trenutno je od velike važnosti najnovija inicijativa WHO uvrštavanja fizičke aktivnosti među prioritete domaće zadatke, u svrhu suzbijanja globalog povećanja broja nezaraznih bolesti, kako u razvijenim zemljama, tako i u zemljama u razvoju. To je novi izazov i velika mogućnost za sportski pokret u celini, a posebno za dostupnost sporta svakome.

Mnogobrojni su razlozi koji govore u prilog bavljenja sportom. Sport i fizička aktivnost preventivno deluju na prekomernu debljinu (težinu) u djetinjstvu i naravno u odrasloj dobi. Sport i fizička aktivnost razvijaju samosvest i smanjuje anksioznost i stres. Uči dete kako pobeđivati ali i prihvatati poraz, uči ga fair-play-u u igri i životu, razvija prijateljstvo. Deca koja se bave sportom imaju zdravije navike hranjenja, manje puše, manje konzumiraju alkohol, manje se razboljevaju...Sportski programi dovode kod mladih ljudi do razvoja veština, timskog rada, samodiscipline, bolje socijalizacije u društvu. Sport i fizička aktivnost ispunjavaju društveni život mladih i ne prepušta ih negativnim socijalnim pojavama i kriminalu i u njima se javlja pozitivniji pristup životu...

Razvoj sporta u regionu treba posmatrati kao integralni deo ukupnog razvoja državae na putu uključivanja u evropske i svetske tokove. Sport kao delatnost od javnog interesa treba da ispuni svoju naglašenu društvenu i ekonomsku misiju, koja pored takmičarskog ima važan vaspitni, zdravstveni kulturni, socijalni i drugi sadržaj. Dakle, sport nije sam sebi cilj, on je sredstvo obrazovanja, vaspitanja, zabave, mode, statusnog simbola, egzistencije i biznisa uopšte.

U ostvarivanju javnog interesa u sportu definiše se podela nadležnosti između državne uprave i lokalne samouprave, pri čemu se uređuje način ostvarivanja javnog interesa. Kao dugoročni interes za razvoj sporta, Vlada jedne države donosi Nacionalni program razvoja sporta, kojim se utvrđuju sportski razvojni ciljevi, a donošenjem godišnjih programa sporta (na državnom i lokalnom nivou) i njihovom implementacijom, na transparentan način će se određivati i sufinansirati izvršiooci izabranih programa u sportu.

Nacionalni program razvoja sporta se bazira na prakse iz drugih zemalja kao i na iskustva u funkcionisanju sistema sporta nu državi. Na njegovu izradu uticalo je

nekoliko faktora, među kojima su: analiza postojećeg stanja, međunarodni standardi i domaće zakonodavstvo. Za izradu ovog Nacionalnog programa, uz odgovarajuću modifikaciju i prilagođavanje specifičnostima sistema sporta, primenjena su iskustva organizacije i strategija razvoja sporta u mnogo razvijenijim državama Evrope (Španiji, Francuskoj, V. Britaniji, nemačkoj, Sloveniji i Hrvatskoj).

Kriterijumi podele sportskih objekata:

- Prema vrsti sporta (podloge terena za igru),
- Prema broju aktivnosti koji se u njemu održavaju,
- Prema otvorenosti (ski staze) i zatvorenosti konstrukcije (hale, balon sale, arene),

- Prema arhitektonskom tipu,
- Prema vlasničkom modelu.

a) *Vrste sportskih objekata prema nameni*

- javni, projektovani za posebne namene (npr. objekti niskogradnje: trim staze, bazeni),

- objekti za usmerene ili spontane aktivnosti u okviru prirodnog ambijenta (parkovi, rečne obale, šume, plaže, planine),

- projektovani, tipa: jednonamenski (fudbalsko igralište, streljište.) ili višenamenski projektovani objekti visokogradnje (stadioni, rekreativni centri, centri za lepotu, sportske hale).

Grade se zbog namene koja omogućava vođenje sportskih aktivnosti (trening, organizacija priredbi, takmičenja)

b) *Prema granama sporta (nameni):*

- sportove na travi -travnati objekti kao rezultat rada i ulaganja (kanali za drenažu, zatravljanje i sl.tipa stadioni, golf-tereni);

- laku atletiku (sa pripadajućom opremom za trčanje i hodanje na različite dužine, skokovi u vis, s motkom, u dalj, troskok; bacanje kugle, kladiva, diska i koplja...);

- auto-moto sportove (specijalno konstruisane auto-strade, privatne ili javne saobraćajnice);

- objekti niskogradnje tipa: hipodromi, sportski aerodromi, teniski tereni, otvoreni tereni za kolektivne sportove: rukomet, odbojku, košarku;

- dvoranski sportovi (visokogradnja: arene, školske sale, terme, teretane);

- skijaški objekti -hale ledenih sportova, nisko-gradnja:ski-staze, skakaonice, klizališta...

c) *Prema broju aktivnosti koje se u njima odvijaju*

- Jednonamenski/univalentni sportski objekti (ski-staze, atletske staze, hipodromi, bazeni);

- Višenamenski (multifunkcionalni, polivalentni), kao što su sportske hale, , koji su troškovno efektivniji (veće iskorišćenje kapaciteta - 200 dana godišnje, što ih čini rentabilnijim u odnosu na jednonamenske (ARENA-Beograd).

d) *Prema otvorenosti konstrukcije*

- otvoren (otvoreni sportski objekti imaju manji broj dana iskorišćenja kapaciteta, više su izloženi vremenskom riziku, što utiče na to da je upravljanje kompleksnije zbog rezervnih opcija, te većih troškova stvaranja potrebnih ambijentalnih uslova- grejanje, hlađenje, zaštita od elementarnih nepogoda).

- zatvoreni (arene i stadioni danas predstavljaju primarna mesta za profesionalne i amaterske sportske događaje, pri čemu arena čini zatvoren fizički ambijent za pružanje sportskih usluga, a stadion – otvoreni (uz različit značaj akustike i broja posetioca).

e) *prema arhitektonskom tipu*

- Objekte niskogradnje (stadioni, hipodromi, atletske staze, staze za automoto trke, sportski aerodromi);

- Objekte visokogradnje (arene, sportske hale, sportsko-rekreativni centri, školske dvorane i sl.).

f) *Prema vlasničkom modelu*

- Državni (društveni), koji su ujedno i najbrojniji,

- Privatni (najzastupljeniji su kod fitnes klubova),

- Mešoviti (razni oblici partnerstva, kao najviše projektno-organizacione forme).

Ministarstvo sporta po pribavljanju saglasnosti Ministarstva nadležnog za poslove prostornog planiranja i mišljenja opštine na čijem se području nalazi objekt, izuzetno može odobriti privremeno ili trajno korišćenje sportskih objekata i njihovih delova namenjenih izvođenju sportskih aktivnosti, obuhvaćenih odgovarajućom urbanističkom dokumentacijom, te za namene koje nisu sportske, pod uslovom da je na odgovarajući način obezbeđeno obavljanje sportskih aktivnosti na području na kojem se nalazi objekat. Dopušta se promena namene dela sportskog objekta pod

uslovom da taj deo ne služi izvođenju sportskih aktivnosti (sala, igralište, borilište, strelašte, bazen), da nije u funkcionalnoj vezi sa prostorom za izvođenje sportskih aktivnosti (garderobni i sanitarni prateći prostor) i da promena namene ne ugrožava izvođenje i praćenje sportskih aktivnosti.

Sportski događaj je sredstvo za afirmaciju univerzalnih sportskih vrednosti, zdravog životnog stila, sporta jedne države, sporta određenog geografskog područja, afirmaciju pojedinačne sportske grane, a kada je reč o profesionalnom sportu, sve više i sredstvo za ostvarivanje profita. Organizacija sportskih događaja obuhvata široku lepezu manifestacija u oblasti sporta, od onih najjednostavnijih i najmanje zahtevnih (lokalni turniri, takmičenja sportista rekreativaca, pojedinačne utakmice u najnižim rangovima takmičenja, sportsko-promotivni iverenti), preko amaterskih turnira, liga i drugih manifestacija u oblasti takmičarskog sporta, profesionalnih takmičenja sa velikim auditorijumom koja zahtevaju visok nivo organizacije, pa sve do Olimpijskih igara, svetskih prvenstava i ostalih visokokomercijalnih vrhunskih sportskih događaja⁵.

Prema značaju i nivou, odnosnu rang manifestacije, sportski događaji se mogu podeliti na pet osnovne vrste. Vrste sportskih događaja: Lokalni, Nacionalni, Regionalni, Međunarodni i Planetarni/Svetski. Međunarodni sportski događaji su manifestacije u oblasti sporta od posebnog značaja i organizuju se u koordinaciji sa nadležnim međunarodnim sportskim federacijama, nacionalnim savezima, a uz podršku države, regije ili jedinica lokalne samouprave. Ovi događaji imaju izuzetan društveni i državni značaj i često su sredstvo za promociju sporta i sportskih vrednosti, ali i organizatora, kao i učesnika takvih manifestacija.

Sportski događaj može imati takmičarske, ekonomske, marketinške ili edukativne karakteristike. Bez obzira koje karakteristike događaj poseduje postoji veliki broj marketinških aktivnosti koje organizatori mogu (i trebalo bi) da sprovedu kako bi povećali publicitet samog događaja i upoznali javnost sa njim.

Svaki sportski događaj određuju sledeće karakteristike:

- vremenski je determinisan (početak, kraj, trajanje, precizna satnica),
- promotivna snaga,

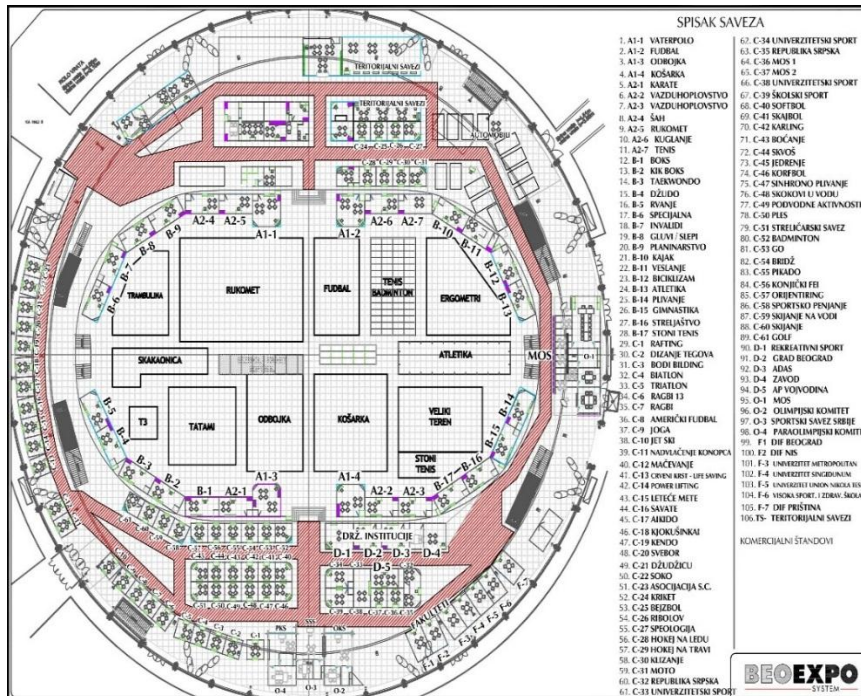
⁵ *Olimpijade, Univerzijade, Svetska prvenstva, Igre Komonvelta (skup međunarodnih sportskih takmičenja u različitim disciplinama (Ragbi, Kuglanje, Kriket itd.) na kojim učestvuju za zemlje Komonvelta, bivše kolonije V. Britanije, osnovane su 1930. godine, a održavaju se svake četiri godine kao i Olimpijske igre. Neke od zemalja učesnica su Velika Britanija, Kanada, Novi Zeland, Irska, Australija, Indija, Malezija, Južnoafrička republika, Jamajka...*

- zahteva velike organizacione i menadžerske sposobnosti,
- zahteva dobro opremljene i funkcionalne sportske objekte.

Vreme je jedna od osnovnih karakteristika sportskih događaja. Svaki sportski događaj ima precizno definisan početak, trajanje, vreme održavanja svakog pojedinačnog događaja, kao i završetak kompletne manifestacije. Vreme održavanja i satnice sportskih takmičenja su jasno definisane i određene mnogo pre same realizacije manifestacije, što je od velikog značaja za učesnike u smislu kvalitetne pripreme za sportski nastup. Veoma su retke situacije kada dolazi do izmena ili odlaganja unapred određenih termina i obično su posledica nepredvidivih situacija ili više sile. Sportski događaji, po pravilu, imaju izuzetnu promotivnu snagu.

Postoje sportske manifestacije koje se mogu organizovati u prirodnim uslovima i na terenima i objektima koji ne moraju bezuslovno ispunjavati visoke standarde, ali je mnogo sportskih takmičenja koja nije moguće realizovati bez dobro opremljenih i funkcionalnih sportskih objekata. Kada je reč o velikim sportskim takmičenjima i manifestacijama najvišeg ranga, međunarodne sportske federacije propisuju sve strožije standarde koje sportski objekti moraju da ispune, a u cilju većeg kvaliteta takmičenja i komfora učesnika i publike.

Finansiranje izgradnje i održavanja sportskih objekata od nacionalnog međunarodnog značaja može biti iz budžetskih izvora, multinacionalnih kompanija, većih preduzeća i putem privatizacije. U teoriji sportskog menadžmenta smatra se da koncentracija kapitala doprinosi efikasnosti sporta (i sportskih objekata), ali negativno utiče na tržišnu vrednost, a imovina bez tržišne vrednosti je neatraktivna, postaje neefikasna i samim tim sklona propadanju. Osim toga, novoizgrađeni sportski centri (za potrebe sportskih manifestacija međunarodnog ranga- Olimpijade, Sportska prvenstva, Kupovi) služe za ostvarivanje javnog interesa u oblasti sporta koji se ogleda u stvaranju tehničkih i logističkih uslova za bavljenje sportom dece, omladine i ostalih građana koji žele organizovano da se rekreiraju. upravljačka prava.

Slika 2. Republika Srbija-država vrhunskih sportova i rezultata

Organizacija i sprovođenje sportske manifestacije

Koraci pre podnošenja kandidature: Ciljevi, Studija izvodljivosti i. Uslovi za aplikaciju. Nakon pozitivne odluke referentne sportske asocijacije o dobijanju organizacije, dolazi do formiranja Organizacionog odbora manifestacije.

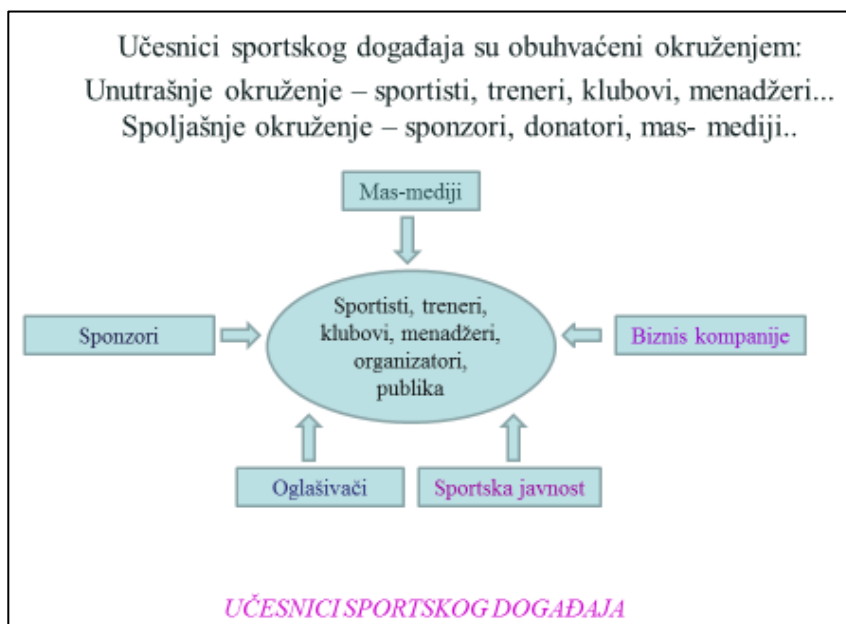
Organizacioni odbor obično čine predstavnici svih institucija koji su uključeni u organizaciju sportskog događaja, bilo direktno, bilo kao podrška manifestaciji (predstavnici klubova, saveza, lokalne samouprave, državnih organa, ministarstava, sponzora, medija...). Izvršni odbor se formira od ljudi koji aktivno i svakodnevno učestvuju u realizaciji svih potrebnih aktivnosti za organizovanje događaja na kvalitetan način.

Finansijski plan događaja se kreira odmah pošto se utvrdi budžet manifestacije, kao i izvori finansiranja. Ovaj plan obuhvata plan prihoda i plan

rashoda, odnosno troškova neophodnih za pripremu i realizaciju manifestacije. Zatim se pristupa formiranju organizacione strukture sportskog događaja, sa jasnom i preciznom podelom zadataka, obaveza i dužnosti po službama i sektorima. Za efikasno odvijanje svih planiranih aktivnosti, neophodne su dobra komunikacija, koordinacija, kao i rukovodeće veštine menadžera sportskog događaja.

Koraci po dobijanju organizacije događaja:

- 1) formiranje organizacionog i izvršnog odbora manifestacije,
- 2) izrada planova,
- 3) budžetiranje (finansijski plan događaja),
- 4) organizaciona šema sportskih objekata u centru,
- 5) podela zadataka, obaveza i dužnosti,
- 6) komunikacija i koordinacija aktivnosti,
- 7) uključivanje mas-medija u događaj.

Slika 3. Okruženje u javnim sportskim događajima

Investicije, finansiraje tj. budžetiranje sportskog događaja je jedan od najkritičnijih i najosetljivijih postupaka pri organizaciji svake sportske manifestacije. Bez finansijskih sredstava potrebnih za realizaciju planiranih aktivnosti, nemoguće je organizovati sam događaj. Finansije su neophodan uslov za realizaciju događaja. Stoga je od izuzetne važnosti dobro i realno definisanje budžeta manifestacije. Mora se odlično poznavati priroda konkretne manifestacije u smislu predviđanja svih neophodnih troškova. Finansijski plan mora biti precizan i najvažnije - realan.

U većem delu sportskih disciplina, bez sportskih objekata tog sporta ne bi bilo. Zakon određuje pojam sportskog objekta, a to su su uređene površine i objekti namenjeni obavljanju sportskih aktivnosti. Podvođenje sportskog objekta pod pojam građevine u građansko-pravnom smislu nije moguće, jer sportski objekti imaju više različitih oblika. (u pojam sportskog objekta ulaze i svlačionice, tribine, ograde, travnati objekti uključujući golove). Pojam sportskih objekata kod atletike, skijanja, moto trka i sl. Svi sportski objekti moraju biti pristupačni licima sa posebnim potrebama.

Uloga Organizacionog odbora je upravo ključna u ovom segmentu organizacije. Organizacioni odbor ima prevashodnu funkciju da obezbedi budžet za realizaciju sportskog događaja i može da imenuje menadžera ili tim koji će upravljati budžetom sportskog događaja i biti odgovoran za racionalno trošenje sredstava. Dobro budžetiranje sportskog događaja podrazumeva sledeće aktivnosti:

- Izrada finansijskog plana (plan prihoda i rashoda)
- obezbeđenje izvora finansiranja sportskog događaja
- definisanje strukture finansiranja sportskog događaja
- upravljanje budžetom sportskog događaja
- budžetiranje je neophodan uslov za organizaciju sportskih događaja, ali kritičan faktor uspeha realizacije sportskih manifestacija su, svakako, ljudi.

U svetu, tzv. stafing (personal) sportskog događaja čine: Menadžer sportskog događaja (Izvršni direktor), Timovi, Tehničke službe, Volonteri i Novinari.

Regionalni prostorni planovi posebne namene, prostorni planovi gradova i opština, generalni urbanistički planovi, planovi generalne regulacije, urbanistički projekti i realizacije, konkursi istraživanja i studije iz oblasti prostornog i urbanističkog planiranja svakako da imaju veliki uticaj u realizaciji ovih grandioznih ciljeva u narednom period održivog razvoja.

Tu spada još zaštita ambijentalnog i graditeljskog nasleđa kroz studije, istraživanja i projekte. Zaštita prirode i životne sredine kroz studije, istraživanja i

projekte, pejzažna arhitektura kroz studije, istraživanja i projekte, digitalne tehnike, dizajn i produkcija u arhitekturi i urbanizmu, medijska prezentacija urbanizma i arhitekture.

Slika 4. Velelepni objekti za više sportskih disciplina

Zaključak

Osnovi uslov za sprovođenje aktivnosti iz oblasti sporta i sportskih takmičenja na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou, je postojanje dovoljnog broja sportskih objekata u jednom prostoru. Rad sportske organizacije nemoguće je organizovati i sprovesti bez adekvatnog sportskog objekta kao neizostavnog resursa. Tek sadejstvo ljudskog faktora i odgovarajućeg objekta omogućava realizaciju sportskog potencijala, odnosno omogućava stvaranje sportskog rezultata, kao primarnog cilja u sportu. Nije, međutim, važan samo dovoljan broj objekata, već i da ti objekti zadovoljavaju propisane uslove (u pogledu dimenzija i bezbednosti, sanitarno-higijenskih, protivpožarnih, instalaciono-tehničkih i ekoloških uslova), kako bi se u njima mogle obavljati sportske aktivnosti. Bez objekta je nemoguće bilo šta raditi u sportu.

Savremeno upravljanje u sportu, sportskim objektima i projektima, zahteva sticanje znanja, veština, sposobnosti i kompetencija koje se stiču putem strukovnog i akademskog obrazovanja u skladu sa zakonom. Menadžment u sportu je delatnost koja zahteva multidisciplinarna znanja i stručno obrazovanje i usavršavanje. Ono što

bi trebalo da krasi svakog sportskog menadžera, pored stečenog formalnog obrazovanja na relevantnoj visokoškolskoj ustanovi ili fakultetu, su veštine rezonovanja, sposobnost odlučivanja i jasan uvid u problematiku rukovođenja i upravljanja sportskom organizacijom i infrastrukturom.

Savremeni sportski menadžer mora biti sposoban da stečeno znanje iz oblasti menadžmenta i drugih nauka primeni u odgovarajućoj situaciji; da unapređuje sport putem naučno-istraživačkog rada: da analizira probleme; bude kritičan prema situaciji; adekvatno zaključuje prilikom donošenja odluka; da se na kulturnan način ophodi prema organizacionim strukturama i menadžerima na pojedinim nivoima tih struktura; poznaje komunikacijske veštine koje su ključne za ulogu menadžera; poznaje organizaciju i njenu kulturu i u skladu sa njom realizuje svoj posao; poznaje različite stilove rukovođenja; radi na dobrim i produktivnim međuljudskim odnosima u organizaciji; da je osposobljen za rad na administrativnim, tehničkim i sličnim poslovima u sportskoj organizaciji, savezima, društvima, klubovima, itd.

Pojavom privatnog preduzetništva u sferi obrazovanja stvorene su mogućnosti za buduće brže i jasnije definisanje prostora obrazovanja sportskih menadžera, koje sada ima veoma razučeno programsko ustrojstvo. Ove ideje i obrazovni sadržaji mogu se smatrati velikim pomakom ka napred. Ali, sportskoj delatnosti i praksi sportskog menadžmenta prepuštenoj stihiji i improvizacijama, ustanovljavanjem posebnog tržišta sportskih proizvoda i usluga u konkurentskim uslovima u skoroj budućnosti slede kvalitativne i krupne promene.

Nove generacije školovanih sportskih menadžera treba da u Srbiji, crpeći iskustva razvijenih zemalja, stvore pretpostavke za nastanak uspešnijih sistema i institucija sporta, bržu i energičniju transformaciju sportske delatnosti u sportsku industriju, i njeno približavanje i uključivanje u globalne svetske tokove

Literatura

1. Beech, J., Chadwick, S. (2013). Sportski menadžment. Zagreb: MATE.
2. Biočanin R., Škrbić V. Ekološka bezbednost i održivi razvoj kao uslov za evropske integracije, NUBL, Banja Luka, 2011.
3. Biočanin R. Humana ekologija, Farmaceutsko-zdravstveni fakultet u Travniku, Travnik, 2014.
4. Dugalic S. (2011). Risk Management in Sports and Sports Organizations. Sport – Science & Practice, 2 (3), 65-76.

- 5.** Biočanin R. Badić M. Tešić M. Ekološka bezbednost u vanrednim situacijama sa akcentom na države zapadnog Balkana. FTS, Univerzitet u Travniku, jun. 2016.
- 6.** Dugalić D., Krsteska A . Izazovi upravljanja sportskim objektima i projektima u 21. veku sport, Nauka i Praksa, Vol. 3, №2, 2013.
- 7.** Mašić, Z. (2005). Karakteristike savremenih sportskih objekata na primeru stadiona američkog i evropskog tipa. 1. Međ. konferencija “Menadžment u sportu”, Beograd: Univerzitet BK.
- 8.** Perić V. “Mediji i komunikacije u funkciji zaštite i unapređenja ekološke bezbjednosti”, Internacionalni univerzitet u Brčkom, 15.07.2013., Distrikt Brčko, 2013.
- 9.** Raič, A. (1999). Osnove sportskog menadžmenta. Beograd: Sportska akademija.
- 10.** Šuput, D. (2009). Sport i privatizacija. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- 11.** Šurbatović J. Menadžment u sportu, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Радомир Д. Ђорђевић¹

ПАТРИОТИЗАМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У СКЛОПУ ГЛОБАЛНОГ РАЗВОЈА СВЕТА И СРПСКОГ НАРОДА

Резиме

У раду се анализује развој глобализације у светлу негативних промена које са собом она доноси, и супротно од онога што она подразумева. То се нарочито односи на изражавање другачијих друштвених појава, и које никако не подразумевају присутност појава као што су национално, идентитет, патриотско (домовинско).

Како је глобализација све више у замаху, и која, схватање света посматра пре свега у оквиру преизводње и прерасподеле на светском нивоу, она за собом доноси и низ нових преусмерења али и негативности у друштвеном погледу. Глобализам, отуда, руши све устаљене вековне друштвене норме у корист капитала, што за последицу има јачање националног и патриотског, и изражавање националног идентитета народа.. Отуда, ствара се и велика недоумица, да ли глобализам заиста укида све што је национално и патриотско (нарочито код малих земаља), или је он премоћ великих земаља над малим и у форми - “мали народи морају да слушају

¹Проф. др Радомир Ђорђевић, Филозофски факултет Косовска Митровица, Катедра за социологију, редован професор, radomir.djordjevic@hotmail.com

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018*

велике”? Да се то не би десило у потпуности, глобализам је увелико приморан од стране малих земаља, да изражава и оне карактеристике које су у сфери индивидуалности сваког народа: патриотизам, идентитет, националност, родољубље.

Као супротност свему, мале земље се супростављају свему оном што глобализација промовише као позитивност и напредак у савременом свету. Таква, су у основи изворна осећања народа која су и део српског народа и његовог развоја.

Кључне речи: глобализација, свет, велике земље, мале земље, националност, патриотизам, идентитет.

PATRIOTISM AND NATIONAL IDENTITY WITHIN GLOBAL DEVELOPMENT OF THE WORLD AND SERBIAN NATION

Abstract

The paper analyzes the development of globalization in the light of negative changes that it brings about, and contrary to what it implies. This particularly refers to the expression of different social phenomena, which in no way imply the presence of phenomena such as national, identity, patriotic (homeland).

As globalization is growing more and more sweeping, conceiving the world in the context of the production and distribution at the world level, it brings a series of new reorientations, but also negative phenomena in a social way. Globalism, hence, destroys all the established centuries-old social norms for the benefit of capital, which as a consequence causes strengthening of the national and patriotic, and emphasizes the national identity of the people. Hence, there is a great dilemma about whether globalism really abolishes everything that is national and patriotic (especially in small countries), or is it exercising the power of the large countries over the small ones, in the form - "small nations must obey the great ones"? If this were not to be fully realized, globalism is largely compelled by small countries to express those characteristics that are in the sphere of individuality of each nation: patriotism, identity, nationality, patriotism.

As a consequence, small countries are opposed to everything that globalization promotes as a positive trend and progress in the modern world. Such are basically

*Keywords: globalization, world, large countries, small countries, nationality,
patriotism, identity.*

Глобализација и њене последице

“Налазимо се у кризи човечанства које не успева да постане човечно.

Едгар Морено

Говорити о глобализацији данас, испоставља низ недоумица и научних проблема, јер је њено заснивање или трансформисање, још увек у некој фази претпоставке. Ипак, она је све присутнија, или као таква изгледа, у савременом свету.

Одмах на почетку о глобализацији, можемо закључити да она представља у свом ужем смислу светску вољу моћника, и која подразумева - пре свега савремено доба са низом динамичких, економских, политичких и културних процеса, којима је захваћен савремени свет – нарочито на почетку трећег миленијума. (Види шире у: Марковић, Ж.Д.: 2010, стр. 14, 44). Брзи и све очигледнији развој савременог света у свим доменима па и неке врсте друштвене експлозивности у процесу рада, светске индустрије, сврстава глобализацију у савремену експанзију модерног света широких размера. У свему овом, глобализацији нарочито помажу, све већа према медијској заступљености, и у простору и у времену. Тиме, глобализација добија далеко шири значај, од онога што ми доиста мислимо о њој. Често се напомиње, да је глобализација у тако постављеном глобалном окружењу, и њене све веће експанзионистичке улоге и процеса - подложна све већим контролним мерама у сваколиком облику.

Да би саговорнике на ову тему ближе упознали са глобализацијом модерног света, морамо пре свега рећи, како је она почела и из ког домена друштвених ресурса. Пре свега, глобализација нам долази са општим друштвено-економским кретањима у свету, и који су у једном тренутку прерасли свој нормални ниво развоја. Да би се на неки начин таква економска експанзија – нарочито великих земаља, довела у неки вид нормализације светских економских односа, глобализација је започела са општим реструктурирањем света, његове базичне и економске сфере, стварајући јединствено економско тржиште крупног капитала у лику мултинационалних

корпорација, и које су сопственим прав- илима које су донели заштитиле себе од било каквог напада против њих. Иза свега, опет се могао назрети крупан капитал моћних компанија или корпорација, и како би се стечени капитал прогресивно заштитио од евентуалних „ниских удараца“, било кога. Супротно од овога, довело би до низа последичних проб- лема. Уколико би се то допустило, дошло би до цепања екон- омског тржишта, као и власти крупног капитала, а на дужи рок и потпуне неизвесности и коначног исхода у развоју модерног света.

У оквиру овог предњег реченог, не смемо да испустимо из вида, да је економска надмоћ, уједно и нека врста политичке надмоћи, што је опет, у спрези са крупним капиталом, и што доноси још једну од неопходности заштите таквог капитала. У том смислу, политичка глобализација је видно допринела да се створи јединствено тржиште света, али исто тако, и сасвим занемарљиво учешће малих земаља у економској и политичкој деоби светског тржишта капитала. То пак доводи надаље, да мале државе ни у ком случају не могу да се појаве са својим прои- водима на светском тржишту, или се на неки начин такмиче у својој конкурентности на светском тржишту. Овим се, надаље, подстиче тежња великих земаља да малим земљама наметну не само економска већ и политичка моћ, и како оне не би могле да доносе одређене одлуке у сфери економије, или пак да путем легалних политичких избора, омогуће долазак оних снага на власти, које нису по вољи светских глобалних сила. Овим се сужава простор многих влада мањих земаља за деловање на сопственом простору, јер се „невидљивим концима“ њихов рад минимизира или буквално зауставља у име глобалних компанија.

Културна глобализација као стварност

Од овога, до тзв. “културне глобализације”, дели нас са- свим мали корак, јер и тзв. светска или мас-култура, делује по истом принципу маргиналности свих мањих култура, а у корист супремације глобалне светске културе, и коју заправо не интере- сује одакле је произашла, или из ког краја одређене земље долази, и дали је уопште треба представљати као особену националну културу у светском омеђеном простору. Културна глобализација је увелико у току, и она је започела по нама још 60-година прошлог века, када је започела и музика рокенрола или пак ширење тзв. хипи покрета, и који је у себи већ одражавао назнаке еволутивности, прогреса и глобализације културе у светском простору. (Види и: Божиловић, Н. :2007.).

Културна глобализација заправо нема своју националну омеђеност нити свој национални идентитет, јер то није ни потре- бно у светском окружењу. Културна глобализација тежи за прото- ком свих облика културе, иако драстично укида сваки облик сазнања на чему оне почивају, или (како би се могло могло још закључити), без ознака одакле заправо таква култура потиче. Глобализација у свом происходишту, подстиче скоро нулту култу- рну толерантност, јер би другачије, у светском окружењу подста- кла и неке друге особености, и који свакако нису пожељни за једно мултикултурално друштво. У тако постављеним условима и окружењу националне културе мањих државица само су једна од многих који се мешају са осталима и где им се губи национални траг и њихова изворност. *„Културна глобализација је сусрет различитих светских култура и обичаја. Проток роба, капитала и људи преко државних граница носи са собом и проток навика, обичаја и култура. Овај процес код различитих људи често изазива низ различите реакција.“* (Извор: Wicipедија, globalizacija.: Приступ:29.05. 2017.g.). И док неки сматрају да се оваквим путем полако затиру све националне културе малих земаља, дотле, многи сматрају, да се у оваквим процесима, свет у целости културно обогаћује својом разноликошћу. Између овога што смо навели, доиста је тешко изабрати шта је исправно. Сматрамо, да је ипак доминација и идентитет једне културе доминантан у представ- љању, јер се и сам свет у свом физичко-биолошком облику састоји из низа разноли- сти и чиме постаје занимљивијим и особенијим.

На другој страни, униполарност света па и саме културе уопште, иако може на изглед, да делује подстицајно, на дужи рок губи своја првобитна одредишта и неприметно спаја све у једну велику мрежу у којој су „ухваћене све рибе света“ и без неких већих сазнања, која од њих где припада.

Остале последице глобализма

Глобализам је историјски започео оног тренутка, када је свет био пред завршетком хладног рата и када је свет требало другачије прерасподелити. Слом и крах бившег СССР-а пољу- љале су свет социјализма из темеља, тако да он данас не представља ни делић снаге које је имао у глобалним процесима у свету. Свакако, њега још има и задржао се код неких земаља, али са битно измењеним лицем или наличјем који је имао пре званичног пада 1989.г., односно са падом тзв. “Берлинског зида“, или ти уједињењем две до тада немачке државе. Од тада, свет је све до данас у једном стално активном стању нереди, иако су многи прогнозирали, да наступа ера глобализације, света, и где

ће свет коначно бити уједињенији него пре тога. Мада се то и дешавало, спорадично, нарочито са стварањем Европске уније, више од тога се није могло у светским односима. Остала је да стрчи као супер и једина светска сила тадашњег времена САД, и која није ни сама знала како да се постави у новим околностима. Као таква, и која је преостала, САД је почела доминирати над свима осталима, заснивајући полако свет глобализма, и за кога је веровала да може бити нова пронађена формула егзистенције света. Заједно са својим „сателитима“, нарочито из Европе, САД је покушавала да одржи било какву равнотежу у светском окружењу, али се пред њом појавио нови фактор – *религијско-култур-ни и цивилизацијски*. Не схватајући у довољној мери, сву кохерентност културе, религије и осталих особености сваког од народа, САД се упустила у дугорочну борбу и коју је С. Хантингтон назвао, *сукобом цивилизација* и који ће се првенствено темељити на сукобу религија. (Види: Хантингтон, С.: 2000.) Не желећи да схвати све противречности у које је запала, и својом политиком доминације јединог „светског жандара“, САД је нужно потпала под утицајем хегемонизма над светом, јер је за тако нешто и имала простора. Са једне стране заговарајући политику једног света – униполарног, а са друге, светског „супер визора“ са негативним предзнаком, САД је у међувремену, започела низ локалних сукоба са земљама за које је мислила да довољно не уважавају нова правила. Интерес сопственог крупног капитала и профита, био је одлучујући, и како би се извлачио првенствено из сиромашних земаља. То је надаље био и један од узрока, настајања периода сталних и локалних ратова, и који су регионално и географски били подељени. САД се с тога није либила ни да започне отварање фронта на Балкану, и разбуктавање међуетничког и верског сукоба бивших југословенских народа. Дајући првенство „слабљима“ у рату и против Србије, као супериорније државе, САД се окренула против Србије, иако је знала праву истину око сукоба на Балкану. На крају ни то није било довољно, већ је и отворено бомбардовала Србију 1999.г. тзв. „осиромашеним уранијумом“, заговарајући општу лаж, да су Срби извршили геноцид над шиптарским становништвом. Ако оставимо ове догађаје по страни, поново се сусрећемо са глобализацијом и њеном формом овладавања светом. Морамо да укажемо, да ниједно светско питање или проблем, није до сада адекватно решено и на задовољство свих грађана света. Уједињене нације немају више ону снагу коју су имале пре сламања социјализма, и ушле су у период слабљења са неизвесним исходом надаље. Дотле, у оквиру глобализације света и даље се врши својеврсна пресија над свим народима који не желе или не разумеју смисао глобализације. Уместо смиривања народа или прекида ратних сукоба, свет је поново запао у свеопшту кризу међунационалних односа, захваљујући и томе што, највећа сила на

свету САД, полази од заштите првенствено својих интереса у свету али и приоритета, које оваква земља има. Глобализација се на неки начин претвара све више у обичну флоскулу, поштапалицу, и која је добродошла за све оне који наивно верују у суживот међу народима. Нажалост, њега неће бити, све дотле док једна страна, или једна држава, или било шта друго ремети складност природног и тзв. „цветања 1000 цвeto- ва”, како се то говорило у Кини после смрти Мао Це Тунга. Под овим, мислимо на цветање различитих култура, ма какве оне биле по свом пореклу, обичајима или манифестацијама. Немешање и завиривање у туђа дворишта никада није ништа добро донело – нити комшијама нити народима.

Оно што би се могло надаље закључити о глобализацији, то је однос и према *глокализацији*, односно, односима међу народима у свету. Једно је свакако тачно, да су сви односи у свету међусобно повезани или испреплетени хиљадама нити, и где свака држава или народ има своју нит, коју ткаје на свом разбоју. Коначан циљ јесте простирка са хиљаду боја, уједињених под једним зајдничким оквиром. Свет је један и недељив. Свако ко покуша да га дели, или да из нечега прави неку нову супротност коју је поставила природа, излаже се опасности сопствене будућности. Оно што је свакако евидентно али и недовољно у процесу глобализације, јесте: да је свет закорачио у највећу друштвену и економску промену од некадашње индустријске револуције, која је својим открићима задивила свет, али га је истовремено и почела уништавати својом небригом у еколошком погледу. Истовремено, у савременом свету или глобалистичком, све више се ствара међузависност између земљама које предводе такву међународну политику, и са друге, све већих проблема у друштву. Глобализација је не/намерно покренула национални сегмент међу државама играјући на карту „завади па владај“.

САД и поједине европске државе су у овоме доста поодмакле, стварајући нездраву атмосферу међу народима, нарочито у Европи, после стварања ЕУ, и када многе државе нису примљене у ову европску зграду народа. На једној страни, многе државе су своју националност пренеле на извршну власт ЕУ, док су друге државе одражавале, све веће буђење националног интереса. Неједнакост међу народима је била све израженија, како у економском смислу тако и у социјалном смислу. То је пак значајно, да неке државе или народи имају повлашћенији положај на тржишту, док су се друге сматрале тзв. „друштвеним отпадом“. Изразом „друштвени отпад“, означавају се нпр. радници у Индији, и који зарађују много мање него у Европи. *“Њихова је плаћа мала (јефтина радна снага), тада подuzeћа пријете синдикатима пресељењем у земље јефтине радне снаге што може бити и*

пог- решина одлука јер циљ није да се само производи, већ производи буду што ближе тржишту.” (Извор: <https://coomns.wikipedia.org/wiki/Category:Globalization?Uselang=bs/>, Приступ: 29.05.2017. г.).

Тиме се дошло до неједнакости у плаћању рада и који је зависио директно од воље управљачког капитала и капиталисте који располаже њиме. Дошло се до тога, да исти рад није и исто плаћен у свим земљама. Јефтина радна снага, која се појавила у сиромашним земљама, била је коначан пронађени облик увећања капитала, односно, „modus vivendi“, и како да се старије и углед- није државе докопају још профита на светском тржишту. Свакако, као последица свега то се огледало у великим превирањима радне снаге, и која се покренула из сиромашних земаља ка богатијим, селећи се у другу средину и сањајући бољи живот. То је надаље резултирало низом животних катастрофа на путу до земаља *благостања*, и које се и данас догађају.² Глобализација у овом случају није много помогла, напротив, многе земље у Европи су се побуниле против толиких избеглица из Африке, Блиског Исто- ка, као и појединих земаља Азије, због тероризма у сопственим земљама.

Посебан проблем представљају они проблеми који се тичу целе планете, као што су организован и међународни конфликти, међународни тероризам – који је све више у замаху. Затим, упо- треба АБХ оружја, ефекат стаклене баште, неједнака распо- дела светског прихода и много чега другог, такође изазива непријатне утиске и забринитост, и што се не може решити само од стране једне државе. Зашто? Вероватно, из разлога сујета многих вел- иких земаља, које никако не могу да се сложе око расподеле профита и коме ће он више припасти. Глобализација је испустила свог “тигра из кавеза” и ослободила ”дивљи”, либерарни капита- лизам, који је, као и сваки ослобођени тигар, почео показивати своје склоности дивље звери. Као што се може видети, глоба- лизација ипак почива на највећим земљама и понајвише одговара њима самима. Такве земље доносе своје глобалне ставове, али исто тако и низ противречности на штету малих земаља.

„Али и данас, капитал и нема где да оде. Свуда су вредности каматних стопа нула или су стопе негативне. Тачније, бићемо сведоци озбиљних ломова унутар читавог система, зато, што ће се систем распасти и то и економија и политика вођења економије, уопште. Већ је почео прелазак на нови светски

² Велики број избеглица или исељеника из сиромашних земаља, утопио се током 1916. г. и 1917. г. у Средоземном мору, желећи да га пређу и дођу до неких земаља Европе, најчешће Немачке. Несреће су се догађале због пренатрпаности избеглица на примитивним гуменим чамцима или мањим бродовима, односно, превелике тежине, или немирног мора и великих таласа.

поредак. И чини се да новац неће бити главни адут. Главни алат ће бити спровођење тврде моћи.“ (Извор:/Geoplitka.ru, Carthago delenda est/, Приступ, 30.05.2017.г.)

Отуда, често се може наићи на следеће рећи: Глобализација се на крају показала у свој својој наготи, огољеном, и на којој се заправо више ништа и не види. Она је сама од себе направила фатаморгану, искључујући низ осталих земаља, и како би унапредили своје сопствене интересе под плаштом глобалног кишобрана, глобалне одбране, тако и ширења своје моћи на читав свет. Такав подухват ипак није допринео ономе што се желело. Не схватајући, да се свет не може обухватити ”кишобраном“ ма колико он био широк или свеобухватан.

Неприродност глобализације света се понајвише користи у *културним моделима*, и које треба представити као локалне и изворне, а опет дати им форму глобалног и универзалног културног модела. Из овако постављених начела, глобализација црпи своје упориште свуда тамо где је то могуће, где нешто што би требало представити као локално не задира превише у глобално. Ипак, протоком времена се схватило, да тако уједињене државе ипак имају своје особености - пре свега културне, и којих је тешко уклопити у оквиру опште заједнице. Схватило се наине, да се глобални културни трендови мењају и прилагођавају локалним праксама, те тако постају ближи конзументима и потрошачима. Тако се као пример спомиње Јапан, који је успео да избегне донекле препреке глобализације, у неким сферама развитака.

Сматра се, да је уговором из Мастрихта 1999.године препозната не само економска, политичка и културна димензија европског уједињења, док многи сматрају, да је овим поступком, и глобализација доведена у крајње незавидан положај и која жели, униполарност света. Ипак, да би се како тако одржала, глобална суверенизација света, морала је да прихвати одређене моделе сарадње на регионалном или локалном нивоу. Од тада, када је реч о ЕУ, “...она поштује националну и регионалну разноликост култура држава чланица националну и религиозну разноликост култура држава чланица, али ипак у први план ставља њихово заједничко европско културно наслеђе. Програм се реализовао у периоду од 2000–2006. г., а главни циљеви били су промовисање културне разноликости и културног наслеђа”.(Извор: <https://search.yahoo.com/search/>Приступ:30.05. 2017.)

Удаљем поступку, ЕУ је подстицала европску културну разноликост, сарадњу и напредак и развијала масовну европску културну индустрију. То је ипак било само привидно и како би се стекао утисак да је глобализација све

мање у оптицају а њено ширење све неизвес-није. Она је као вид овладавања светом постала прилично дисфункционалном у светским односима, и све више”занемарљивијом”. Могло би се рећи, да се свет ипак креће по својим законитостима, док је људска активност или памет, још увек немоћна да га у потпуности уобличи. Али и када би то могла да учини, да ли би свет био доиста бољи. Досадашња искуства нам указују, да свуда где је људска рука покушавала да уобличи природу или свет у целину, увек је доживљавала неуспех.

Развој индетитета, патриотизма и националног код српског народа, као последица глобализације

У свом изворном и историјском значењу, патриотизам се везује за најранији развој етногенезе народа, односно, његов почетак са историјским периодом развоја људског друштва. Сама реч патриотизам долази нам из латинског језика и речи *patria*, чиме се означавала домовина. У прво време, патриотизам се изражавао на нивоу веће, истородне скупине људи и који говоре истим језиком и имају исту територију на којој живе. Заправо, патриотизам се изражавао скоро код свих народа, који су били мање или више племенски организовани, а затим и на већем нивоу окупљања истородних саплеменика – чинећи тиме друштво или народ, и који су изражавали међусобно низ заједничких карактеристика. Све њих повезивао је истоветан прајезик заједнички простор на коме се живели, и истоветно порекло родова, братстава и племена, и које спадају у елементарне и својствене чиниоце одлика једног народа. Посебно се неговало изражавање љубави према својим ближњима и окружењу у којем су живели. Од ових почетних заједничких назнака, па до изражавања самостивости о једном и јединственом колективитету, и који се код нас означава као љубав према заједништву „истородних“ и заједничког земљишта на коме се живи, све више је у употреби истоветан међународни термин *патриотизам*. Ипак, патриотизам у себи носи, чини се, и једну још ближу особину – субјективно изражавање љубави према свом народу, односно, у ширем смислу, колективном и истоветном понашању свих јединки према својој заједници – домовини, и што ми често означавамо и изразом „родна грудa“. Својим васпитавањем у кругу породице, а затим и у ширим оквирима друштвене заједнице, појединац стиче одређена сазнања о свом пореклу и заједници у којој живи и којој припада, а тиме и заштиту и сигурност коју добија од ње. Самим тим, и верност према

њој је нешто што се подразумева, што је природно, па тиме и љубав која се рађа према својој заједници – народу из којег је настао.

Током од XII до XVII, XVIII века у Западној Европи. Такве нове заједнице које се формирају имају и нов назив – „нација“, и које постају основама “нових” држава. У таквим националним заједницама првобитан термин „народ“, губи свој суштински смисао и уступа место новом - "нацији". Могло би се у складу са овим, поставити питање, да ли се стварањем нација, почиње да се губи смисао љубави према отаџбини или патриотизму? На ово питање тешко је потврдно одговорити, а да се не западне у противуречност. Наиме, може се приметити из досадашњег развоја европске историје, да је осећање патриотизма у неким случајевима и даље опстајало, у свом изворном облику, а у неким је помало и слабило и није било као у ранијем периоду када је фигурирао термин народ.

Нације су производ новог друштвено-политичког система – капитализма, и који полази од капитала као основе богатства народа – нације. Иако су на почетку, многе нове нације изгледале прилично нехомогене, протоком времена, разноликост која је на почетку била присутна, све више се губила, да би се коначно дошло до нове *друштвености*, у виду шире хомогенизације сличних народа, именујући нове народе изразом нације. У том смислу можемо се сложити са констатацијом да је :

“Нација (од лат. nasci, што значи бити рођен) етапа је у развоју народа, која се манифестује у стварању државе. То је друштвена заједница људи који говоре истим језиком, који су заједнички проживели политички и културни развој и који су прожети свешћу о узајамној припадности и целовитости у односу према другим нацијама. Нација има заједничку територију, тло, земљу као колевку живота и гаранцију опстанка, свој језик, националне установе (породица, традиционалне обичајне установе, типично етничке, културне установе) и државу са системом политичких институција и тела. Упркос свему, нација није друштво и не прекорачје праг политичког реда односно националне државе. И реч нација чешће има значење сви држављани, а у Средњој Европи, националност, односно народност везује се за етничност...” (Извор: <https://sr.wikipedia.org/sr/Приступ:01.08.2016.>).

Са друге стране, патриотизам иако је као израз и осећање по формирању нација био прилично „запуштен“ али није био и заборављен. Он се и данас употребљава уколико се жели потцртати дубљи смисао родољубља и

љубави према својој домовини, односно, држави.³ Изражавање љубави у глорификовању нације у садашњем времену, као да губи на значају, док се патриотизам поново јавља у свом пуном првобитном облику. Тако ће Шкотлађанин за себе прво рећи да воли свој шкотски народ, па тек онда и Велику Британију као своју државу. Каталаноц у Шпанији ће се понашати слично. Сећање на првобитни облик заједништва – „народ“, није се заборавило нити се то жели. Сличне примере имамо и на нашем подручју – Балкана, и наше бивше државе Југославије. И овде је дошло до распада југословенскенаци- „нације“ на низ од ранијих не/постојећих народа, али који су политичким путевима добили статус посебног народа. У распаду вештачки створенеј угослове- нске нације, на крају је преовладала жеља и повратак на старо – *статус народа*. Бивша југословенска нација се увелико заборавља и постаје реликт прошлости, без обзира на законе развоја капитала и капиталистичког друштва. Да ли ће се то догодити и са осталим нацијама у Европи још увек је и даље непознаница. Да ли на овај начин капитализам као друштвени систем, ипак није успео у својој далекосежној намери – стварању нација (и како су нас уверавали), далеко вишој форми уједињавања људи различитих по пореклу, раси, језику?⁴

Ипак, ова реч није увек била добродошла у међусобним државним политичким разговорима или конфликтима и сукобима који се јављају у друштву. Често се дешава, па и данас, многе нације (некадашњи удружени народи), не реагују истоветно на проблеме који се јављају, па се тиме и губио првобитан позитиван појам љубави према домовини, а уместо тога развијало осећање *националистичког*, што је надаље подразумевало као стање негативитета, према сваком другом ко није припадник свог народа. У ширем смислу термин *националистички* – у себи одражава изразито непримерен и негативан однос према другој нацији, подстичући мржњу и негативна афективна стања личности према другој, који није исти са њим.

³ Указујемо, на данашње стање у појединим западно-европским државама (Шпанији (Каталонија, Баскија), Велика Британија (Шкотска и део Ирске), Француска (Корзика), Белгија (Фламанци и Валонци) итд. и где се и данас јавља жеља за повратак на почетно стање – сопствености народа а не нације.

⁴ Француска је очит пример, да се француска нација увелико раслојава на низ различитих етничких групација. Она је пример земље где све више нараста незадовољство унутар „француске нације“ и која је све више опхрвана различитостима у националном и религијском погледу. То пак доводи до крајње озбиљних „националних немира“ у друштву и нејединства француске нације. У Немачкој се такође догађају сличне ствари и у којој је такође на делу вишеслојност или хетерогеност народносних група и њихово изједначавање са главним немачким народом. Канцелар Немачке Г-ђа Ангела Меркел, својевремено је изрекла став, да се завршава епоха мултикултурализма у Немачкој, и да је пројекат јединства стварања нације неуспео и неостварив.

„Поставља се, питање, међутим, може ли се та способност испољена према националној независности преокренути у отпор свакој тиранији и шире, утолико пре, што анализе „националног карактера“ указују на велику приврженост идеји правде и једнакости, које се косе са ауторитарним само- држављем и привилегијама. Владимир II. Јанковић, наглашава и ту идеју када констатује да је код Срба сачувано оригинално хришћанство – као вера у једнакост, слободу и хришћански универзализам братске заједнице.“ (В. Павловић, 1995:67.)

Упоредо са овим, развоју друштвене заједнице.⁵ Све више, национално се изједначавало са националистичким, задржава се и патриотско осећање и припадност према своме народу, са жељом да се код супротне стране стави до знања, да се хомогеност народа не може уништити и да је његово јединство неприкосновено.

Постепено, национализам се у тој мери преобликовао, да је са ступањем европских народа у међусобне сукобе у току двадесетог века, национализам означавао као једна од најнегативнијих страна једне нације. Иако је национализам у свом првобитном облику био само замена за патриотизам, у складу са ондашњим временом, фашистичке државе су изазвале европско крвопролиће и геноцид над другим народима или нацијама. Томе је допринела понајвише и националистичка политика фашистичке Немачке, али и која је у себи дубоко желела да се врати на позиције ранијег изражавања заједништва - јединство народа. У сварности, то се покушало остварити применом силе, и на крају ратом према свима који се нису слагали са тадашњом политиком фашистичке Немачке. Многи су тада постали непожељни или пак прогањани (Јевреји, словенски народи, Роми), у име јединства и припадности једном – првобитном немачком народу.

У савременом добу, међу нацијама (нарочито у Европи, споља и изнутра), још увек није престало, да се национално“ и у складу са тим, на изражавање националних осећања, гледа као на нешто што је негативно у основи. Корак до још тежег нивоа изражавања - јесте израз *националистички*, и који *подразумева* са изражавањем најнижих негативних изражавања према

⁵ Тако се сматрало, да је бивша тзв. *југословенска нација*, све до њеног распада изазваног ратом (споља и из унутра током 1991-1995.), сматрана једном од најхомогенијих нација у Европи и шире. Довољно је било да се појаве низ унутрашњих (пре свих политички) проблема, и који су изазвали ланчано потресе у некад јединственој југословенској нацији. У нашем случају све се завршило ланчаним ратним сукобима између неколико главних бивших југословенских нација.

другим нацијама – мржњом према њима, односно, *шовинизмом* према сваком другом, који не припада већинској нацији.

Национализам и његов смисао

Под изразом *национализам*, најчешће подразумевамо, зап-раво у ужем смислу испољавање националних особина, а у пежоративном значењу – испољавање националне мржње према другој и који припада другој нацији.⁶ Свакако, овакво значење изражавања национализма увек су у функцији, када су две нације блиске једна другој, или када су у блиском окружењу, али и у неким потпуно ирелевантним ситуацијама: и када се мрзи једна нација, која је на посве другом континенту. За тако нешто разлози могу бити многи. Један, нама најближи пример је, када су САД заједно са НАТО пактом бомбардовали СР Југославију, потоњу Србију и Црну Гору 1999.г., а после догађаја на Косову и Метохи-ју. Америчка нација, која је све до тада била међу најомиљени-јим нацијама код Срба, после бомбардовања Србије, постала је једна од најомраженијих нација. Ипак, да ли је све ово што смо навели и доиста тачно, или има и неку другу конотацију.- Рекло би се да има, двоструку страну, с тим што је први појам, *мржња*, уобичајен према другој нацији. Отуда, Н.Витроф и напомиње: – *“Мора се признати да су за национализам често везане мржња према непријатељима своје нације, употреба свију средстава у борби са њима и тежња да их уништити.”* Исто, Никола А. Витроф, стр.24. Док је изражавање национализма као - *љубав према својој нацији, ређе* присутнији. Такође, Радован Биговић истиче, да Срби као “Као бог-оносни народ, (Срби) су месијански народ у чијој су се прошлости на најбољи могући начин разрешавале све противуречности хришћанске историје“. (Р. Биговић, 1998:358.) Зашто је овај други појам мање присутнији, а много више заступљенији појам”мрж-ње” према другој, може се констатовати пре свега у политичком дискурсу.

Национализам данас, није само питање части једног народа већ и његова насушна потреба. Он нам даје она животна усмерења, који нас чини нацијом – народном заједницом и која се уважава од стране других националних заједница. Отуда, Н. А. Витроф, децидно закључује:

“Губитак националних особина је велика опасност. Онај који их изгуби постаје безличним створом, јаловом луталицом по туђим путевима, инте-

рнацио-налистом 'без рода и племена', док цео народ са изгубљеним националним особинама заслужује још једино да му се подигне историјски надгробни споменик над његовом прошлошћу, јер будућности он више и нема." (Н. Витроф, 1997-:26).

Очигледно, Н. Витроф нас према својим схватањима, упо- зорава на све погубности губљења националних особина, уколико се препустимо губљењу националног идентитета – што вољом других, што добровољно. Интернационализам као општа идеја је у том погледу нарочито био штетна идеја, јер је изражавао одрицање од националности у корист blasphemичног интернацио- нализма и који никада у пракси није саживео. Зато, Витроф опет закључује: *"Свако стваралаштво је национално"*, такође, свако појединачно стваралаштво је опет национално и што опет све то чини тзв. националну културу једне заједнице. Из свега проистиче закључак, да је свака нација уствари градитељ нечег посебног у свом неком делу изражајности, и чиме даје допринос заједничком наслеђу човечанства. Отуда, национализам не може и несме да буде мржња према било коме који је припадник неке друге нације, већ и могућност, да се своја нација уздигне и да се сваки њен припадник поноси својом нацијом и њеним колективним успехом. Зато нас, Н. Витроф поново изненађује својом виспрено- шћу ставова о национализму. *"Стварни национализам је резултат тежње ка служењу вечитим вишим вредностима – збиру духовних, социјалних и политичких идеја на благо своје нације и целог човечанства."* (Н. Витроф, 1997.:26.) Очигледно, Витроф у оквиру национализма подразумева "више циљеве" којима треба да тежи, насупрот неким приземним вредностима који се и иначе манифестују код неких земаља. Српски национализам ретко кад је испољавао такву врсту национализма и само онда када је био "натеран" од стране других. Он се испољавао само у оним случајевима, када је као народ доведен на руб опстанка. То се нажалост, када је у питању српски народ исувише пута дешавало. Па чак и онда, српски народ је увек покушавао да својим званичним изјавама релативизује ствари, иако су очигледно од неких страних званичника ишле противу српских интереса. Сетимо се, само ултиматума од стране Аустроу-Угарске монархије који је упућен Србији уочи отпочи- њања Првог светског рата. И тада је, Србија прешла преко понижавајућих услова који су јој наметнути, свесно и спремно прихватајући већину таквих услова, сем два и што би свака часна држава одбила. Бранећи своје интересе и своју националну част, Србија је у предвечерје Првог светског рата показала да ништа није тако вредно као заштита своје нације, дајући могућност истовремено и другој страни да преиспита своје исхитрене ставове и који увелико одударају од части сваке нације која имало

држи до неког свог респектовања. Свакако, све што је тада Србија учинила, ипак није уразумило другу страну и Аустроу-гарска је кренула у рат против Србије, која, само што је изашла из претходних Балканских ратова. У вези овога, треба истаћи, да се српски народ често сусретао са одсудним чиниоцима свог опстанка. У оквиру овога, често је демократско одлучивање више штетило народном јединству него што му је помагала у оквиру његове саборности. Тако др З.Мило-шевић истиче, да, "...демократија (је) систем који напушта саборно, органско стање народа и доприноси распаду јединства народа, односно ствара *раздор* у народу, док Берђајев закључује: "...демократија је нездраво стање народа". (Према: Др З. Милошевић, 2004: 105)

Разумевање националног осећања код Срба је увек била у функцији самоодржања самих себе, а ретко против других, сем у ситуацијама када би се постојећа ситуација отргла институционалној контроли и директно угрожавала само биће нације. Такав пример код нас, може се упоредити са ратом у бившој Југославији, и када су букнули тзв. међу-етнички сукоби између Срба, Словенаца, Муслимана и Хрвата од 1991.г. Зато, можемо рећи, да су се ти злочини касније преносили широм захваћених подручја бивше Југославије, док је Србија као република означена главним кривцем. у тадашњим југословенским републикама. Србија је од стране међународне заједнице означена као главни кривац за избијање рата на простору тадашње Југославије, окривљујући је за покушај стварања "Велике Србије". Национализам који се појавио на бившем југословенском простору, ипак и поред свега није сузбијен. Он се и данас води само другим средствима.

Литература

- Божиловић, Н., (2007.), Култура и идентитети на Балкану, Фил. факултет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш.
- Биговић, Р., (1988.), „Од свечовека до богочовека“, „Рашка школа“, Београд.
- Benjamin, R., Према: pristupljeno: Globalizacija ([https://commons.wikipedia.org/wiki/Category: Globalization?Uselang=bs/](https://commons.wikipedia.org/wiki/Category:Globalization?Uselang=bs/), pristup: 29.05.20).
- Vitrof, H. A., (1997.), Osnove nacionalnog shvatanja, Slobodna knjiga, Beograd.
- Милошевић, Др З., (2004), Транзиција и српска црква, ИПС, Београд.
- Марковић, Ж.Д., Глобалистика и криза глобалне економије, "Графипроф", Београд.

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018
Pavlovic, V., (1996.), Potisnuto civilno društvo, Eko-centar, Beograd.
Хантингтон, С.(2000.),Сукоб цивилизација, ЦИД, Подгорица.

Електронски извори:

Извор: Wikipediја, globalizacija.: pristup: 29.05.2017.g.)

Извор:Wikipediја „Zavadi pa vladaj (lat.*Divide et impera*), pristup: 29.05.2017.)

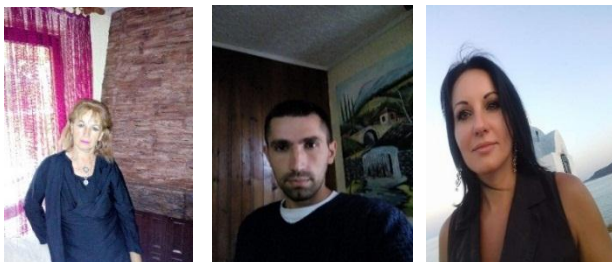
Преузето са,<https://commons.wikipedia.org/wiki/Category:GlobalizationUselang=bs/>,pristup:29.05.2017.g.

Преузето са:/Geoplitka.ru,Carthago delenda est/, приступ, 30.05.2017.g.

Преузето са:<https://search.yahoo.com/search?>,pristup:30.05.2017.g.

Преузето са: <https://sr.wikipedia.org/sr/>,приступ: 01.08.2016

RADOMIR D. DJORDJEVIC

Dragica S. Ilić¹, Boris Ilić², Mirjana Marković³

УЛОГА МОРАЛА, ЕТИКЕ И ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ У ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ И ВОДЕ ЗА ЧОВЕКОВУ И ЖИВОТИЊСКУ УПОТРЕБУ

Резиме

Морал има велику улогу у заштити животне средине, изградњу моралности код људи, што представља поступање по моралним принципима како би се одвијао живот на планети Земљи у чистој и здравој животној средини, у изобиљу и благостању уз очување духовне и физичке вредности свих људи на земљи, без обзира на пол, расу и националност. Велике промене, које се дешавају више не прете, већ продиру дубоко у наше животе и потпуно преображавају све око нас, делујући мутагено на сав живи свет. Зато својом етиком, посебно еколошком етиком, не смемо дозволити да нестане људске популације са ове планете. Морамо васпитавати будуће генерације да живот више вреди од било каквог богатства и да код њих формирамо еколошку свест. Еколошка свест као целовит однос према природи одликује се јасном опредељеношћу за чисту и здраву средину: ваздух, воду, земљу и храну. Како је животна средина све више загађена опасним материјама, морал, етика и еколошка свест морају бити водиле у циљу очувања живота на овој планети.

¹ Dr Dragica Ilić, vanredni profesor, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki” u Nišu

² Ms Boris Ilić, O.Š. “Vuk Karadžić” u Doljevcu

³ Dr Mirjana Marković, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Pirotu

THE ROLE OF SEA, ETHICS AND ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FOOD AND WATER SAFETY FOR HUMAN AND ANIMALS USE

Abstract

Morality has a major role in protecting the environment, building morality in people, which is a process of moral principles in order to make life on the planet Earth in a clean and healthy environment, in abundance and well-being, while preserving the spiritual and physical value of all people on earth, regardless of sex, race or nationality. The great changes that are happening are no longer threatened, but they penetrate deeply into our lives and completely transform everything around us, acting mutagensively on the whole living world. Therefore, we must not allow our ethics, especially ecological ethics, to disappear from the human population of this planet. We need to educate future generations that life is worth more than any kind of wealth and that we are creating ecological awareness. Ecological awareness as a holistic relationship with nature is characterized by a clear commitment to a clean and healthy environment: air, water, land and food. As the environment is increasingly contaminated with dangerous substances, morality, ethics and ecological awareness must be the guiding principle for the preservation on life of this planet.

Key words: air, voda, ethics, ecological awareness, morale, environment, life, healthy environment, food.

Увод

Од свог постанка, па до данас, човек као природно, историјско, друштвено, генеричко, психичко, естетско и радно биће везано је за своју околину, мењајући је током историје, прилагођавајући је својим потребама, а у исто време изграђујући себе у биће које заборавља да је део природе, да својом делатношћу (производњом) и бездушном експлоатацијом њене утробе уништава полако, али сигурно људску цивилизацију и сав живи свет на овој

планети. Доминирајући над природом човек своје победе почиње да слави не знајући да за њима хода и смрт, која се полако најављује. Поносан на своја људка достигнућа, на невероватне подухвате технике и индустријске преокрете, човек постаје похлепан, занемарујући чињеницу да је само један међу многим животињским врстама и да за њега важе исте законитости као и за сва жива бића, да је природа једна и јединствена, да је ставио свој планетарни опстанак у питање, а да са ове планете нема где да оде. Човеков опстанак условљен је његовим мењањем природе. Као природно биће покоравао се низу законитости природе, али је као друштвено биће, која ствара сопствену средину, ту природу и мењао. Генетским инжењерингом створио је нове врсте, повећавао продуктивност у производњи хране, како би се прехранило становништво на планети Земљи, али ти нови производи постали су опасни по здравље људи и животиња. Вода је све више загађена опасним материјама (због складиштења хемијског, биолошког и радиоактивног отпада). Све је мање чисте пијаће воде на земљи а подземна вода све се више загађује отпадним водама из фабрика, депонија и из домаћинства (септичким јамама). Реке, језера, мора и океани постали су депонија опасним материјама, због изливања, канализација, танкера, хаварија нуклеарних електрана и складиштења нуклеарног отпада. Храна коју једемо богата је пестицидима, нитратима и разним антибиотцима који утичу на здравље становништва, изазивајући разне опасне болести (леукемију, карцином, разне алергије итд.).

Етика

Етика је наука о моралу и нормативним законима којих људи треба да се придржавају у свом деловању. То је скуп правила о моралу. Етика је наука о моралном расуђивању и понашању. Она анализира и објашњава моралне појаве, како са њихове субјективне, тако и са објективне стране. Она разматра природу свести, снагу разликовања; шта је исправно, а шта погрешно, природу највиших вредности или исправних понашања. “Етика је филозофска дисциплина која истражује изворе моралних норми, порекло и развој морала, моралне вредности, проблем савести и моралних санкција, однос морала према обичајима, праву, религији и другим облицима друштвене свести” (Коларић, 2006: 374). Потиче од грчке речи етос-навика, обичај, морал. Задатак етике је анализа, објашњење и разумевање морала. “У новије време развија се посебна грана теоријске етике коју можемо назвати логиком или гносеологијом морала” (Павићевић, 1967: 24). Она се бави особеношћу и природом моралног суђења, посебно, особеним гносеолошким статусом моралних атрибута добро

и зло. Од почетка развоја људског друштва човек је настојао да сазна свет око себе, “да упозна појаве које му се непосредно намећу и утиче на њих” (Илић, и други, 2013 :128). Како је напредовао у свом људском развоју, удаљавајући се од животиња, тако је јачала потреба сагледавања интереса целе друштвене групе којој припада. Потреба о нужности заједничког деловања наметнула је стварање норми којима се регулише понашање људи једне друштвене групе и друштва у целини. Развијајући се кроз историју својим радом, човек је мењао како себе тако и природу, да је загадио до те мере да је етика посебно еколошка етика веома битна у заштити животне средине. Заштита животне средине моралног човека данас мора бити на првом месту, јер је развој индустрије и технологије достигао горњу границу, када се више не могу неконтролисано узимати сировине (рудна богатства) из природе и када се више у природу не могу испуштати и бацати отпадни материјали без ранијег контролисања и пречишћавања. Земља је њима већ презасићена. Етика нас мора водити. Ми не живимо у времену благостања индустријализма, већ у општој кризи, налазимо се у средишту револуције која свет преображава, која полако покопава све популације. Велике промене, које се дешавају више не прете, већ продиру дубоко у наше животе и потпуно преображавају све око нас, делујући мутагено на сав живи свет. Зато, “својом етиком, не смемо дозволити да нестане људске популације са ове планете” (Илић, 2013: 163). Својом активношћу у природи, човек је толико изменио све око себе да ни природна средина није у могућности да се самообнавља без посредства човека. “Човек мора велике напоре да уложи како би је заштитио. Раније је само експлоатисао а данас уз експлоатацију природе, мора водити рачуна и о њеној заштити” (Илић, Д., Илић, Б. 2016: 146) како би је сачувао и за будућа поколења. “Под заштитом животне средине подразумева се предвиђање свих негативних одраза било којом људском акцијом, интервенцијом, односно променом у средини у циљу спречавања узрока деградације, загађивања или уништавања животне средине и прекомерног трошења ресурса и простора. Такође, под тим називом подразумева се и предузимање низа мера (административних: законских и планерских, техничких, технолошких и других) које на најбољи начин могу да спрече узроке или да ублаже или отклоне последице” (Ђукановић, М. 1996: 225). Човек је озбиљно угрозио животну средину и биосферу у целини, а тиме и свој опстанак. С тога нужно мора предузети адекватне мере заштите средине у којој живи. Од изузетне важности је етички однос човека према животној средини. Коришћење природних ресурса мора бити по мери природе, односно у функцији очувања природе и биодиверзитета. Биолошки и минерални ресурси се не могу више прекомерно користити и исцрпљивати. Приликом коришћења и заштите

биолошких ресурса мора се уважити стратегија која има етички однос према животној средини. Еколошка етика подразумева морално и поштено понашање људи према свим живим бићима у средини као и према факторима који тај живот обезбеђују.

Морал

Морал је скуп или систем норми људског понашања. Термин долази од латинске речи *mores* која значи обичај, нарав, ћуд, и представља назоре друштва (групе, класе, народа, нације), о томе како појединац треба да се односи према другим члановима заједнице у којој живи, и према самој заједници, да би важио као добар, исправан, честит, пристојан, частан, поштен или да би се рачунао као патриота или лојалан грађанин. Може се прихватити и схватање по коме „морал представља скуп правила понашања људи у заједници, изграђених на схватању заједнице (или ужих група) о томе шта је добро, а шта је зло, односно шта је човека достојно, а шта није“ (Марковић, 1989: 140). Са социолошке стране морал се може одредити као друштвена норма, као друштвени однос, као друштвени процес, или као друштвена делатност. „Као и свака друштвена духовна творевина, и морал настаје одговарајућим друштвеним процесом, поред тога што у том настајању постоје и индивидуални процеси“ (Лукић, 1982:23). Свако живо биће природно тежи да обезбеди опстанак себи, свом потомству и својој врсти и мисли да је морално оно понашање које најбоље служи тој сврси, а неморално – супротно понашање. Морал одржава друштво тиме што обезбеђује поузданост у вршењу друштвених процеса, јер се друштво састоји из скупа друштвених процеса. Морал наводи појединца да води рачуна о другима, о друштву, да жртвује своје посебне интересе у корист општих интереса⁴. Општи интереси су интереси и појединца, али дугорочни и посредни, јер без њих не може опстати друштво, а без његовог опстанка не може опстати ни појединац. Егзистирајући у високо индустријски развијеном друштву, човек мора преиспитати своју позицију у свету као и свој став према њему. У својој еволуцији он је дуго био

⁴ Морала личност никада неће лични интерес ставити у први план већ ће интерес друштва бити и његов. Морална личност се може видети код заштите животне средине. Она никада неће изградити фабрику без одговарајућих филтера, нити испустити отпадну дову из фабрике у реку без ранијег пречишћавања, бацати папир на улицу, пушити у просторији где бораве непущачи и неконтролисано уништавати своје окружење пестицидима и разним отровима. Морална личност зна да мора оставити чисту воду, ваздух и земљу за будуће генерације. Због профита неморалне личности трују народ пестицидима – увече испрскају парадајз а сутра га возе на пијацу и продају трујући тако децу и одрасле.

ограничен природном околином и био зависан од ње. Ма колико је у процесу производње стварао услове (нова оруђа, подела рада) који су га еманциповали од природе, све више формирајући своју нову, друштвену производњу, ипак је толико везан за њу да мора целим бићем бити окренут природи, јер природа је почела да се свети човеку. Све учесталије катастрофе које погађају нашу планету и остављају катастрофалне последице, које ће осећати будуће генерације натерале су човечанство да пред собом постави нов задатак „управљање развојем биосоцијалних система на планетарном, националном, регионалном и локалном нивоу. То захтева ширење еколошких знања, нову оријентацију у научно-технолошким решењима и јединствено управљање процесима акумулације знања“ (Жарковић, 1987: 99). Јавила се потреба за етичким приступом који очување човекове средине види, не само у томе како предупредити деградацију природе, већ и како у највећој мери обезбедити хуманизовање средине човековог живота. У том циљу друштво, нарочито оно које је закорачило у пост-индустријску еру и државу благостања, мора да преиспитује своја гледишта и своја понашања у многим стварима које се тичу човекове животне средине.

Визија савременог човека мора бити широког хоризонта која ће омогућити новом нараштају живот у што хуманизираној природи, природи која неће стварати мутагене и светити се модерној цивилизацији. Сваки део планете мора бити сачуван јер еколошка деградација (загађење) не познаје границе; и ако настаје локално, шири се глобално. Похлепа за што већим профитом не сме заслепити постиндустријског човека, јер тренутна срећа може бити кратког века, кобна по читаво човечанство. Довољно је само сетити се катастрофе која се десила у Чернобилу, Јапану и НАТО бомбардовање наше земље од које ће стотинама година испаштати будуће генерације. Наш ум мора превазићи пљачкашку епоху природе и друштва и постати што хуманији у циљу очувања благостања на Земљи.

Данас се формира поглед на свет који представља ставове да је привредни раст и материјално богатство највећи успех и срећа човека и човечанства те да је научно-техничка револуција у служби хуманистичких циљева и све већих људских слобода. Међутим, „ако фанатици раста и даље буду у већини – стојимо тек на почетку једног развоја. На његовом крају моћи ће се приказати сва количина мртвих – али тада неће постојати ратне штете“ (Лешевић, 1987: 119). Знамо да човек у свом научном развоју се никада неће зауставити. Освајаће нова поља, нове висине, али мораће свој однос према свом окружењу да промени. „Стратегија човечанства у том смислу треба да буде логична, промишљена и далековида“ (Китановић, 1979: 367). Природна

богатства су ограничена, али људска мисао не зна за границе. Освајаће нова пространства и због тога за будућност наше цивилизације од великог је значаја социјална мисао која надахњује даље путеве развоја, која крчи основну магистралу у кретању напред, мисао која ће се базирати на етичкој основи. Личност која носи прогрес мора бити високог морала, развијене свести како његов прогрес не би уништио цивилизацију и сав живи свет на овој планети, већ допринео високом стандарду, благостању, новом животу у изобиљу и срећи. Нови производи који се лансирају на тржиште морају бити еколошки како не би нарушавали здравље животиња и човека.

Еколошка свест

Еколошка свест као целовит однос према природи одликује се јасном опредељеношћу за чисту и здраву средину човековог живота и рада као значајну вредност друштва. То је свест о здравој човековој средини, свест о нужности, друштвеној оправданости постојања квалитета те средине. Човекова средина, како природна тако и друштвена, захваљујући човековом радном односу према природи и стваралаштву као битном човековом обележју, стално се мењају, што има како позитиван, тако и негативан утицај на човека и његов делатан однос према природи. Сво загађење природе потиче из делатног односа човека према природи, а „загађење човека је највеће зло друштва и нашег века. Људе је много теже ослободити загађења, него воду, ваздух или тле. Загађен човек загађује простор, а овај њега. Та међусобна узрочност води ка потпуном загађењу и општој деградацији природе и човека“ (Максимовић, 1995: 199).

Битна компонента еколошке свести јесте свест о животу, његовој угрожености и потреби његовог очувања, свест да живот представља највеће богатство. Без свести о значају живота нема ни заштите човекове животне средине. С обзиром да убрзано расту захтеви за успостављањем одговарајућег односа човека према природи и према другом човеку, па и еколошка свест мора бити развијенија и изражајнија. Треба је изграђивати на потребама човека (друштва) за здравом средином, на реалним основама. При указивању на значај и улогу еколошке свести у решавању еколошких проблема не може се мимоићи ни указивање на облик друштвених односа који су најповољнији на активност субјективног фактора.

Еколошка свест као свест о здравој човековој средини, свест о нужности и друштвеној оправданости постојања квалитета те средине има и своје

садржаје: „сазнање о ограничениости природе чији је интегрални део и човек; сазнање о нужности укидања доминације човека над природом и успостављању динамичке равнотеже између природних система и човековог система; свест о еколошкој кризи као друштвеној кризи; свест о глобалном обележју еколошке кризе; свест о решењима еколошке кризе; свест о потреби глобалне стратегије развоја као претпоставци опстанка живота и свест о постојању социјалних снага, као и њихову способност да комуницирају и остваре динамичку визију друштва“ (Цифрић, 1987: 198).

Еколошка свест у себи садржи више димензија: теоријску, вредносну, социјалну, историјску, политичку и субјективну димензију. Једноставније речено еколошка свест садржи сазнање о еколошкој ситуацији, вредносно одређивање према њој и понашање којим треба да се оствари еколошко стање коме се тежи. У садржинском смислу три су основна елемента еколошке свести: еколошко знање, вредновање еколошке ситуације и еколошко понашање.

Еколошко знање представља важан елемент еколошке свести. Поседовање еколошких знања омогућава схватање еколошке ситуације и предузимање мера за отклањање неповољног тока. Поседовањем еколошких знања људи имају и еколошки начин мишљења, који им омогућује да се другачије односе према природи и човеку (друштву). Други, релевантан садржај еколошке свести за који је друштво посебно заинтересовано јесте вредновање еколошке ситуације. Човек у принципу ништа не предузима без разумевања ситуације у којој се налази. Еколошка свест у свом садржају обухвата и понашање појединаца у одређеним ситуацијама. Свакодневно еколошко понашање траје као непосредна повезаност међу људима у очувању и развоју квалитета човекове средине. Изграђивање друштвено пожељног еколошког понашања неопходно је због тога што велики број људи усваја у свакодневном понашању и деловању затечена понашања, која нису увек адекватна еколошким ситуацијама. Друштво развоју еколошке свести мора прићи организовано и систематски. Еколошка свест мора превазилазити ограниченост индивидуалних и групних интереса, па и интереса целокупне данашње генерације, јер се проблеми квалитета човекове средине тичу и будућих генерација. Расипништво и разарање природне средине не смеју довести у питање квалитет живота будућих генерација. Човек мора бити свестан последица своје радне делатности, што је директно повезано с изграђеним друштвено пожељним еколошким понашањем.

Друштво је значајан чинилац у обликовању еколошке свести и еколошког понашања. Друштво које је економски, телесно и душевно стабилно, друштво које егоистички и бездушно не исцрпљује природне ресурсе и не загађује земљу пестицидима и разним хемијским загађивачима, због профитно оријентисане економије, које улаже у очување животне средине, у еколошко васпитање и образовање ради изградње бољег квалитета живота, где ће технологија служити човеку а не обрнуто, моћи ће и да еколошко понашање својих грађана прилагоди опште друштвеним интересима. Сви људи треба да схвате да један живот много више вреди од било каквог материјалног богатства и да не деградирају (загађују) своје животно окружење јер здрава животна средина потребна је како човеку тако и биљкама и животињама.

Заштита воде и хране

Вода је ресурс који се може обнављати, али снабдевање пијаћом водом ограничено је расположивим количинама и њеном дистрибуцијом. „Највећи део водене масе (97.2%) налази се у морима и океанима, знатан део је блокиран у поларним леденим капама (2.2%), док свега 0.60% водене масе остаје на располагању људима за пиће, исхрану, прање и хигијенске потребе, као и за индустријске потребе“ (Илић, 2013: 43).

Индустрија троши све више питку воду или речну која је неопходна за одржавање живота на копну и у води. Она узима из река и бунара чисту воду, а враћа често воду загађену материјама опасним по здравље биљног и животињског света.

Укупна данашња светска потрошња воде достиже преко 5.500 кубних километара годишње, то јест, око 800 кубних метара по сваком становнику планете. Да би се задовољиле физиолошке потребе човека потребан је минимални део ове количине: дневно око 2,5 литара. Али и тако мала количина воде није доступна свуда становницима Земљине кугле. Око 60% целокупне површине Земље су зоне у којима нема довољно слатке воде (мада, у тим регионима живи само око 5% становништва). „Готово четвртина човечанства осећа њен недостатак, а преко 500 милиона људи пати од болести изазваних, осим недостатком, и лошим квалитетом пијаће воде“ (Китановић, 1979: 183). Пестициди, чија производња у свету износи око 25.000 тона годишње, и соли тешких метала ушли су у све ланце исхране. Доказано је да се концентрација отрова повећава кроз карике ланаца исхране, а како се човек

налази на крају тих ланаца, припада му највише тих отрова. Данас су посебно загађена и угрожена приобална мора у Европи (Средоземно, Јадранско и Балтичко) која чине мале затворене екосистеме. Реке које дотичу у та мора доносе тоне отпадних супстанци, пестицида, соли тешких метала, детерџената и др. Осим тога, знатне количине нафте и њених деривата доспевају у мора и океане као последица удеса танкера и кварова на нафтним платформама. У водене токове испуштају се фосфати и нитрати из вештачких ђубрива, детерџенти из домаћинства и хемијске индустрије и тиме их хемијски загађују. Канализације урбаних површина такође представљају опасне загађиваче воде.

Болест која се јавља приликом загађења воде и хране је свака болест узрокована контаминираним стварима: водом и храном. Загађење воде показују *колиформне бактерије*. Сем њих, постоје и други микроорганизми који живе у загађеној води (па самим тим и у храни), а узрочници су болести загађења. Најизраженије је присуство следећих врста:

- Burkholderia pseudomallei (мелиоидоза)
- Cryptosporidium parvum (криптоспоридиоза)
- Giardia lamblia (гиардија)
- Salmonella (салмонелоза)
- Novovirus (гастроентеритис)
- Паразитски, а првенствено плљоснати црви.

Сем микробиолошких, постоје и друге болести загађења. Најбољи примери су четири велике болести загађења Јапана:

- Минамата и Нигата обољења – тровања живом која се биоакумулирала у риби услед испуштања отпадних вода у море. Жива је коришћена као катализатор етанола у етанол. Симптоми су били немогућност прављења уједначених или икаквих покрета, смањење видног поља, парализа, кома и смрт⁵.

⁵ Некада је риба била здрава храна, а данас пуна отрова (живе и других метала и пестицида). Чак и у поларној риби нађени су пестициди. А после нуклеарне катастрофе у Јапану – Фокушима риба из тих вода није препоручљива за исхрану како животиња тако и човека.

- Јокачима астма – тровање сумпор-диоксидом и азот-диоксидом услед паљења петролеума и сирове нафте. Симптоми су били распад плућа, хронични бронхитис и бронхијална астма.

- Четврта је Итај-Итај болест (буквално јао-јао) – тровање кадмијумом који је испуштен у реке током ископавања руда. Симптоми су јаки болови у целом телу услед слабости и кртости костију.

Још један случај који је старији, мање познат јесте Тороку болест – тровање арсеном испуштеним из оближње фабрике који се излио у реку, а који је изазивао промене на кожи и рак коже.

Загађеност воде је у блиској вези са повећаним потребама становништва за ресурсима, што обично прати пораст становништва, развој привреде и технологије, као и раст животног стандарда. Од искоришћене чисте воде, настаје прљава, отпадна вода, која штети екосистему уколико се претходно не пречисти. Вода је извор живота, радости, одмора и лепоте, међутим, све чешће лоше изгледа и мирише, а што је најопасније све више је радиоактивна, контаминирана радиоизотопима из ваздуха (нуклеарна испробавања, хаварије у термоелектранама) или зато што многи напуштени рудници, мора и океани постају депоније нуклеарног отпада.

Заштита воде је скуп мера и активности којима се квалитет површинских и подземних вода штити и унапређује. „Приликом чишћења отпадних вода могу се примењивати неколико метода:

- Метод механичког чишћења. Суштина овог метода је у механичком удаљавању из отпадних вода нерастворивих примеса.

- Метод хемијског чишћења. Приликом хемијског чишћења отпадних вода убацују се у њих специјални хемијски реагенси који, ступајући у реакцију са загађивачима, доприносе да у талог доспу нерастворене колоидне и делимично растворене материје. Неке нерастворљиве материје претварају се у нешкодљиве растворене материје.

- Чишћење отпадних вода методом електролизе. Његова суштина се састоји у пропуштању електричне струје кроз загађену воду. Образују се јони електролита и усмеравају ка аноди и катоде. Овде се разлажу и дају нова једињења.

- Метод биолошког чишћења. Суштина биолошког чишћења састоји се у минерализацији органских загађивача отпадних вода помоћу аеробних биохемијских процеса. Захваљујући биолошком чишћењу, вода

добија прозачан изглед, не заудара на трулеж и садржи растворени кисеоник“ (Илић, 2006:55).

Храна је било која материја која апсорцијом у људском организму доприноси очувању његове хомеостазе. Храну у ужем смислу чине следећи састојци: угљени хидрати, беланчевине, масти, витамини и минерали. Све животне намирнице, осим неких изузетака (вода за пиће, минералне воде и кухињска со) су животињског или биљног порекла, па се стога намирнице према пореклу деле на: намирнице биљног и намирнице животињског порекла.

Већина хране води своје порекло из биљки. Нека храна се добија директно или из биљака и служи за животињску и људску исхрану. Неки типови хране који не потичу од животињских или биљних извора су разне јестиве гљиве, а посебно печурке. Многе биљке и биљни делови се једу као храна, а око 2000 биљних врста се гаји за храну. Под притиском глади у свету, човечанство је спремно да плати сваку цену за производњу хране, а тиме и да прихвати сваки облик индустријске производње. Због повећања приноса у пољопривреди користе се минерална ђубрива, пестициди и хербициди који су веома опасни по сав живи свет. Производња генетски модификоване хране такође, веома је опасна јер такви производи изазивају разне туморе код животиња и човека а и сами научници незнају кроз колико година таква храна како може утицати на животиње и човека. Може ли се десити да човек уместо носа има парадајз или јагоду?

Генетски модификована храна код животиња изазива: чиреве на желуцу, оштећења јетре, панкреаса, тестиса, бубрега и срца. Такође, смањује плодност код животиња и скраћења животног века, што се исте последице јављају и код човека.

Што се тиче животне средине, ГМО врши контаминацију земљишта и природе – заувек. Последице би могле да буду катастрофалније од оних које нам оставља радиоактивни отпад.

Закључак

Заштита животне средине човека данас, мора бити на првом месту, јер је развој индустрије и технологије достигао горњу границу када се више не могу неконтролисано узимати сировине (рудна богатства) из природе и када се у природу више не могу испуштати и бацати отпадни материјали без ранијег контролисања и пречишћавања.

Друштвени развој (производња материјалних добара, хране) мора бити усаглашен са еколошким могућностима, савремена технологија не сме имати негативну страну стварајући катастрофалне еколошке последице које човек ни вековима неће моћи отклонити.

Етички приступ очување човекове средине види, не само у томе како предупредити деградацију природе, већ и како у највећој мери обезбедити хуманизовање средине човековог живота. Визија савременог човека мора бити широког хоризонта која ће омогућити новом нараштају живот у што хуманизираној природи, природи која неће стварати мутагене и светити се модерној цивилизацији.

Велику улогу у заштити човековог окружења има његова етика, јер од његове свести, посебно еколошке свести зависи и изградња и примена нове модерне технологије како у индустрији тако и у пољопривреди а посебно у примени генетског инжењеринга.

Воду као највеће благо на свету морамо сачувати од загађења јер чисте воде на Земљи све је мање. Такође, нашим радом и похлепом не смемо загађивати: ваздух, земљу и храну. Болест не бира пацијенте. Од последице загађења умиру сиромашни и богати, необразовани и образовани људи, одрасли и деца. Зато да би смо живели и уживали у благостању морамо водити рачуна о заштити нашег окружења и моралног деловања у свим срединама где год се налазили. Храна коју производимо треба да пружи човеку ужитак а не да се осећа на пестициде и оставља трајне негативне последице по здравље човека и животиња.

Литература

1. Цифрић, И. (1987) *Социјална екологија*, Загреб: Глобус.
2. Ђукановић, М. (1996) *Заштита животне средине и одрживи развој*, Београд: Елит.
3. Жарковић, Д. (1987) *Економија и екологија*, Зборник радова „самоуправно друштво и екологија“, Београд: Центар за марксизам.
4. Илић, Д. (2006) *Допринос социјалне екологије заштити животне средине*, Врање: Учитељски факултет у Врању.
5. Илић, Д. (2013) *Социјална екологија за студенте Учитељског факултета*, Врање: Учитељски факултет у Врању.

6. Илић, Д., Марковић, М., Илић, Б. (2013) *Еколошко васпитање*, Врање: Аурора.

7. Илић, Д, Илић, Б. (2016) *Енергија и заштита животне средине*, Врање: Аурора.

8. Коларић, И. (2006) *Филозофија*, Златибор: Агенција за издаваштво и компјутерске услуге МИК Ужице.

9. Лукић, Р. (1982) *Социологија морала*, Београд: Научна књига.

10. Марковић, Ж. Д.(1989) *Социјална екологија*, Београд: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.

11. Максимовић, В. (1995) *Социјална загађења и последице*, Зборник радова „Еко-конференција 95, Заштита животне средине градова и приградских насеља са међународним учешћем, Нови Сад: Еколошки покрет.

12. Павићевић, В. (1967) *Основи етике*, Београд: Култура.

Ivana Marinović Matović¹, Zoran Cvetković²

CLUSTERS IN EU COUNTRIES AND THE REPUBLIC OF SERBIA – ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF DEVELOPMENT STRATEGY

Abstract

Clusters are an important instrument in acquirement of tenable economic development in underdeveloped countries, as well as instrument in inducing economic uprising in prosperous countries. Although the cluster terminology has the similarly content in economic literature, the concept of cluster development in transition countries differs from the same concept in developed countries. The aim of the paper is to highlight the importance of economic and legal environment for the cluster development in the Republic of Serbia. Another goal is to make a comparison between the EU countries and the Republic of Serbia, regarding the economic and legal aspects of cluster development strategies. Improving the economic environment implies the creation of a legal environment, and provides legal security, administrative simplicity and economic development.

Key Words: Cluster, EU, the Republic of Serbia, economic environment, legal environment.

¹Ivana Marinović Matović, PhD, Assistant Professor, Faculty of Law, Security and Management „Konstantin Veliki“ Niš, ivana.matovic@konstantinveliki.edu.rs

²Zoran Cvetković, PhD, Assistant Professor, Faculty of Law, Security and Management „Konstantin Veliki“ Niš, zoran.cvetkovic@konstantinveliki.edu.rs

Introduction

Cluster is a form of association of small and medium-sized enterprises (SME) and entrepreneurs that drives innovation, productivity and competitiveness through collaboration between business community, educational institutions and public sector. Cluster is a term that has the similarly content in economic literature. The difference of cluster development between transition and developed economies contributes to the development of decision-making models in clusters that operate in transitional economic environment. Prerequisites for cluster development are the existence of infrastructure, legal regulations and national cluster development strategies, all harmonized with European strategic documents.

The importance of applying the cluster development concept in the transition economy is reflected in the value creation, such as: greater innovation, higher employment, economic development and entrepreneurial initiatives. Small and medium-sized enterprises affiliated in clusters have better competitiveness and greater willingness to engage in research and development. Cluster specialization contributes to the regional employment rate.

In Serbian Business Registers Agency, 83 clusters are registered (Marić, 2013), operating in all economic sectors. The results of the mapping, done by the business development organization "Cluster House" from Niš (the national cluster development platform in the Republic of Serbia, and the professional support of the "Cluster Council of the Serbian Chamber of Commerce"), indicate that 44 cluster organizations are active in the Republic Serbia (<http://clusterhouse.rs/>).

EU economic growth is based on supporting the SME sector development, by adopting the strategic cluster development document by 2020, by preparing an action plan and budget for its implementation. The Republic of Serbia, as a country in transition and pre-accession to EU phase, although having a trend of many cluster initiatives in the country, does not have a systematic strategic direction for cluster and SME development.

Cluster as an instrument of financial development and economic growth

In practice, cluster is a congregation of mutually linked business organizations and relevant institutions, located at different levels of agglomeration, engaged in a particular activity or from vertically-related activities. They are linked by common characteristics and complementarity, while the membership in the group

is an important component of their individual competitiveness. The cluster components usually are the following partners, actors or entities, with their characteristics (Clusters Balancing Evolutionary and Constructive Forces, 2012):

- One large enterprise or a group of similar enterprises that form a vertical chain of businesses and institutions;
- Horizontal chain consists of industries that use common procuring and selling channels, or produce complementary products and services, as well as additional clusters of bidding activities using similar production factors and technologies;
- Institutions that provide cluster with specific skills, technology, information, capital or infrastructure;
- State at different levels of executive power and its regulatory bodies.

Industry sector clusters are compositive models, compiled from business organizations from a single or multiple industries, geographically interconnected, and includes complementary and diverse activities. Clusters at the same time comprise other coherent institutions, which form active cooperative and communication chains, based on productive cooperation, trade and service delivery. In those chains, the companies' development is launched in a flexible way, with increased efforts, and enhances the competitiveness and productivity. Strict cluster definition within an economic activity can be destructive in terms of competitiveness. Marking one single business activity as cluster would mean overseeing cross-sectoral links, and would strongly impact the competitiveness. It is necessary to make a distinction between clusters and associations. The new Law on Associations RS defines the term association as follows: The association is a voluntarily interconnected, nongovernmental nonprofit organization. The association is based on leberly of joining between some individuals or business organizations, founded for the purpose of achieving and promoting a certain common goal and interests, not contrary to the law (<http://minrzs.gov.rs/>). Freedom of association should not be prevented by anyone, and professional associations should clearly highlight their goals, make them visible and harmonize with the law. The role of the association is to enable members of the association to exchange ideas, experiences, improve professional knowledge and opportunities and contribute to creating a better environment for the work and development of the profession.

Professor Porter, in his book called "The Competitive Advantage of Nations", presented clusters as the basis of a "new competitive economy", emphasizing their importance for increasing the competitiveness in the domestic and international markets. He defines clusters as geographical concentrations of interconnected

companies, specialized suppliers, service providers, related businesses, and related relevant institutions: universities, standardization agencies and professional associations, that compete and cooperate in certain areas (Porter, 1998). Cluster, as a concentration of "critical mass" (Porter, 1998) of exceptional competitive success in a particular activity, represents a significant feature of each state, regional and local economy, especially in developed countries. In the literature there are differences in understanding and defining cluster, which can lead to differences in their identification within national economies, as well as to differences in the cluster development strategies.

Defining cluster depends on the activities and segments in which companies operate, the functions they perform and the strategies they use. Clusters can occur in a variety of industries, sectors, subsectors, areas, groups, industry groups, or at the level of small local companies such as restaurants, shops or agricultural producers. They can be formed in large and small economies, developed, underdeveloped and transitional countries, in urban and rural areas, at several geographical levels - among regions in the country or between regions of neighboring countries, in wider urban areas and in cities. Some of them consist primarily of SMEs, others include large and small companies, and the third include universities, higher education and research institutions (Porter, 1998).

The concept of cluster development, first proposed by professor Porter in 1990, instantly attracted the attention of government authorities, consultants and of academic community. Many governments and industrial business organizations around the world have begun implementing this concept, in order to stimulate local and regional economic development. The result of this was launching the large number of cluster initiatives and establishment of cluster organizations, starting in the 1990s, and continuing till this day. The first comprehensive initiative in the field of cluster research around the world was recorded in the book "The Cluster Initiative Greenbook" (Sölvell et al., 2003), which was presented at the Global TCI Conference in Gothenburg, Sweden in 2003, organized by the global cluster development organization TCI in Barcelona. By 2005, more than 1400 cluster initiatives and organizations around the world were covered by the research. Although the goal of cluster initiatives and associations is empowerment of cluster development in economic terms, through competitiveness reinforcement, one must make a distinction between these public-private organizations, business organizations and government development institutions.

In June 2007, "The European Cluster Observatory" (<http://ec.europa.eu/enterprise/dg/>) started and was supported by the European

Commission, with the aim of providing information on clusters, cluster initiatives and cluster development strategies in 32 European countries (<http://ec.europa.eu/>). By 2008, "The European Cluster Observatory" mapped more than 2,000 cluster initiatives and organizations around the world (The Concept of Clusters and Cluster Policies and Their Role for Competitiveness and Innovation, 2008).

In principle, cluster empowerment is based on a systematically designed utilization of cluster members' chances and requests. Also, meaningful and designed collaboration with the external environment (other business organizations, state administration and research institutions) and meeting the stated needs of most cluster members. The importance of applying the concept of cluster development in the national economy is reflected in the values creation such as (Milojković, 2012):

- achieving more innovations,
- achieving higher employment,
- enhancing economic development
- achieving more entrepreneurial initiatives.

Research has demonstrated that 71% of business organizations, joined in clusters, have boosted the competitiveness; that cluster specialization sized up the regional employment level; that business organization joined in clusters are much more innovative; that business organizations joined in clusters are more included in research projects (Cluster Learning Trip to Denmark, 2011). Although clustered companies compete with one another, they simultaneously cooperate in various fields. Cluster members cooperate in terms of procurement, sales, business organization, employment, and other business services. The cluster concept stood out as the main tool of competitiveness and development at the end of the 20th century. Clusters organized in the industry can be classified as (Stanojević Gocić, 2012):

- horizontal clusters - partners at the same level in the value-added chain that use the common market, technology, natural resources and employees
- vertical clusters - connect companies from industry and other activities to the value creation chain
- regional clusters - partners from the regional industrial sector
- clusters in the industry - partners in the specific field of activity
- entrepreneurial clusters - partners SMEs and entrepreneurs
- international clusters - overlapping cluster industrial networks

Cluster development in Europe

The trend of cluster initiatives and organizations growth in the world has led to the cluster development policy as one of the leading European Union policies. This policy was pointed out by the EU 2020 strategic document (Europe INNOVA / PRO INNO Europe, 2008) defining the SME and cluster development in the EU by 2020. European Union does not lack clusters, but needs more of them in the world class of excellence. That is why European Commission has begun to create a policy framework (Europe INNOVA / PRO INNO Europe, 2008) entitled “Towards world-class clusters in the European Union: Implementing the broadbased innovation strategy”, in order to raise the level of cluster excellence and openness. This includes (Europe INNOVA / PRO INNO Europe, 2008):

- Establishing the "European cluster policy group" at the highest level, to help EU countries in cluster support;
- Spreading political dialogue within the "European cluster alliance";
- Encouraging transparency of cooperation between cluster organizations;
- Promoting the excellence of cluster organizations;
- Further development of the "European cluster observatory" into a full info service on clusters for enterprises, thereby improving the integration of SME into clusters;
- "European INNOVA Cluster network".

The latest challenges in cluster support in EU countries are (Milojković & Stojković, 2013):

1. Determining the cluster policy priorities of EU member states, according to the needs of cluster world class in EU. There are numerous cluster policies and initiatives at the regional and national levels. What is always missing is the priority and concentration of different support actions to create a master class clusters in EU, in order to accelerate regional specialization.
2. Neutral and reliable information on clusters, for better informing of EU member states and regions. The "European cluster observatory", established in 2006 and internationally recognized, is the initial step forward in creating a EU cluster vision. In order to facilitate transnational cooperation, more information is needed on cluster initiatives, organizations and their activities.

3. Greater operational cooperation at the political level among EU member states. The essential objective of the "European cluster alliance" is to strengthen upstream political cooperation among EU member states. New challenges to promote better ways for achieving a world class cluster excellence in Europe have not been solved. New challenges need to be supported by targeted cluster policies and tools.

4. Better integration of innovative SMEs into clusters and "Lead Market" initiatives. Many cluster initiatives and organizations didn't fully exploit their potential. This is maybe due to the fact that SMEs haven't joined clusters, and do not take advantage of different cluster initiatives. The "European INNOVA cluster network" records excellent outcomes regarding SMEs joining clusters and fostering collaboration with research and other enterprises.

5. Improving the quality of cluster management across Europe. Since cluster organizations have a significant part in providing specialized operations, their quality level is highly important.

The policy program for world excellence cluster support in EU (Towards world-class clusters in the European Union, 2008) includes the following EC support measures:

- Supporting EU member states and regions in their efforts to improve cluster policy, in particular through objective information, as well as through facilitation of EU learning policy;
- Ensuring better consistency and complementarity among cluster support instruments of different communities, fully in line with the principles of subvention;
- Establishing "European cluster policy group" for advising EC and EU member states on possible strategic determinations for the emergence and growth of world class cluster in Europe;
- Encouraging the development of a common European area for research and innovation, through the facilitation of transnational practical cooperation between clusters;
- Launching the pilot EU initiative for the cluster organizations excellence;
- Improving information on innovation support services for SMEs, offered by cluster organizations in Europe, in particular through the "European cluster observatory" and the "European entrepreneurship network".

- Providing support, through the "Competitiveness and innovation program", for developing new and improving existing tools for easier SME participation in innovative clusters.

Clusters have an important role in EU competitiveness, also in innovation and job formation. However, in order to fully exploit the cluster preferences, EU will reinforce the aid to its member states. Aid will promote quality at all levels; strengthen cooperation between EU countries, with the purpose of producing more master-class clusters. Clusters should be forthright, adaptable and engaging for the most talented and available expertise on a global scale. Efforts at the regional, national and EU levels should be facilitated by intercluster connections, as well as by establishing links with leading research institutes in Europe and beyond. Cluster organizations provide better support to EU member states and more efficient integration of innovative SMEs into clusters.

Cluster development in the Republic of Serbia

European Charter for Small Enterprises (The European Charter for Small Enterprises, 2018) was adopted on June 13, 2000 by EU leaders, and is very important for the promotion and implementation of the economic development policy. The Charter emphasizes the importance of the SME sector for economic development, and gives guidelines and recommendations what should states and the European Commission do for improving the business environment. The Republic of Serbia accepted in 2003 this Charter, and obligated that the measures of the state economic policy will help implementing the Charter's goals.

Ministry of Economy, ie Ministry of Economy and Regional Development, since 2003, in cooperation with EC and the OECD, evaluates the implementation of the Charter in the countries of Western Balkans. In the period 2006-2007, The Republic of Serbia has made significant progress, due to its fast transition from the stage of making strategic goals in the next phase - the phase of their implementation. The conclusion adopted in 2008, is that The Republic of Serbia has made progress in supporting the innovative companies, start-up companies, improvement of business services, strengthening the information platform, improving the dialogue between the public and private sector.

However, in a research study for The Republic of Serbia, Radulović (2008), came to conclusion that the reason for connecting enterprises to clusters is overcoming common business problems, and not economic benefits, as it is pointed out in economic theory. The study was conducted for 33 companies organized in 5

clusters. The cluster members were predominantly micro and small enterprises, and there were no scientific research institutions in clusters. Research stated that small and medium enterprises, organized into clusters, could be the main driving force of economy, if government helps them in seeking partners.

In order to successfully organize clusters, according to Morača (2009), it is necessary to develop the following areas: education and training; favorable start-up businesses; legal system; own research capacities; IT connectivity; SMEs doing business in domestic and foreign markets; tax system; technological capacities in SMEs; supporting small business; cluster promotion. However, it's important to determine what areas will have development priority, or what is the reflection of a particular area in other fields. Institutions in the Republic of Serbia are most often not ready to provide professional assistance to the development of SMEs, which is particularly relevant for tax and financial institutions, because financing start-up business by banks is very scarce.

The base of cluster is cooperation, ie an increase in business impact by highlighting the effect of synergy, since the synergetic operations are stronger than the bunch of the individual. This type of business activity has been popularized in the Republic of Serbia in the period 2008-2013, through the "Cluster Development Incentives Program in Serbia" which are implemented by the Ministry of Economy and Regional Development of the Republic of Serbia and Germany Association for Technical Cooperation (Deutsche Gesellschaft fuer Technische Zusammenarbeit - GTZ). The agencies and networks are being developed for better support in education for the establishment of a small business. Business infrastructure in the Republic of Serbia is stronger, the necessary information can be found on the state agencies portals, (for example, <http://www.preduzetnickiservis.rs/sr/biblioteka-dokumentenata>, <http://www.narr.gov.rs>). What is lacking is the response of actors - managers, entrepreneurs, who should regularly submit up-to-date information to state agencies. On the other hand, there is a problem regarding the process of learning and changing of state institutions.

The concept of a cluster based regional development involves:

- updated databases on potentials and resources of the geographical area,
- updated databases on clusters and their production / service programs,
- developed business infrastructure,
- clear vision for a common entry into the global market,
- active cooperation with the system institutions.

There are several sources of registered clusters, the Cluster House with headquarters in Niš (<http://www.clusterhouse.rs/>), National Agency for Regional Development (<http://narr.gov.rs/>) Serbian Chamber of Commerce, Regional chambers and other sources, but the data in this sources are not identical, because there is no unique, an updated, transparent database of clusters, their products and services.

Economic and legal environment in the Republic of Serbia - an important factor for cluster development

By analyzing the environment in the Republic of Serbia, ie by identifying the position of cluster organizations and their members in the environment, input information and data are provided for understanding of possibilities for strategic cluster development. Conduction of environmental analysis determines the threats, chances and limitations in the environment of cluster organizations. The presence of chances in the environment is in direct correlation with the fact that a cluster organization knows the wishes and opportunities of its members. Cluster organization should be able to provide services that meet the sophisticated needs of members, and contributes to gaining profit. Threats come from the global market, from new technology, and the like. Restrictions are usually associated with the legal system, existing technology, market factors such as the availability of capital for investment projects, the supply of labor (labor market), resource availability, etc.

Economic environment. The economic environment is a very complex system consisting of several subsystems that, more or less autonomously, affect the cluster and its members. Depending on the degree of geographical and market distribution of business activities, or the degree of their internationalization, one cluster can be related to national economy, second cluster to international economy, and the third cluster to global economy. Some clusters relate to smaller parts of the socio-economic community: municipality, district, region and the like.

The overall economic environment is extremely important for the operation of each individual cluster. A favorable general economic situation is a stimulating environment for undertaking new business and expanding existing ones. A favorable general economic situation implies, for example, the availability of relatively inexpensive capital, rising demand and the security of cash flows. The general stability of the economy is particularly expressed in the level of inflation, in the of employment level, in the level and dynamics of the economic activities (growth rates

and other indicators), through monetary policy, international economic relations. In modern economies, special attention is paid to the general trend of prices (inflation at the economy level), then the prices in the immediate market, as well as the general trend of monetary flows and changes in monetary policy (changes in interest rates, exchange rates, availability of capital funds). For business organizations involved at international market, the foreign exchange balance of own and foreign countries is very important.

Lack of favorable financing sources, inadequate legal framework for business, lack of employees with certain occupations and qualifications, mismatch of business with requirements of quality standard, as well as lack of information about markets and technologies, are some of the key problems in the Republic of Serbia. In particular, the problem of insolvency and deadlines for payment and collection is highlighted. Entrepreneurs cite state support as a basic prerequisite for business advancement. After that, they require reducing of state restrictions, strengthen bank support and local government support, better mutual cooperation and governance (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu u 2011, 2012). Banking institutions are reluctant to provide adequate financial support when it comes to start-up business organizations. For start-ups, banks bind the lack of credibility, given the fact that newly established companies do not have enough documentation to enable a realistic financial risk assessment. In addition, there are still banks that are facing the problem of their own liquidity, lack of capital for loan disbursement, or banks have complicated loan approval procedures for "young" companies. Foreign investments enter into commercial and investment banking, e.g. credit line of Danish program LEDIB in amount of 2 million EUR through a commercial bank, etc.

Business organizations in the Republic of Serbia can also count on the funds of the Development Fund of the Republic of Serbia and the Development Fund of AP Vojvodina. The model of using these funds is on a credit basis. Given the favorable credit terms (repayment period, grace period, interest rate), these funds are not sufficient for all potentially interested users, and there are a large number of programs on the waiting list. The role of the Guarantee Fund of Belgrade and AP Vojvodina is the establishing and improving of investment activity and attracting investors' funds. Priority tasks are: creating conditions and opportunities for access to credit resources by banks and other credit institutions, and facilitating the guarantees for approved loans to a wider circle of beneficiaries (SMEs) that do not have the ability to provide comprehensive guarantees. The international financial institutions' contribution is to promote investments in underdeveloped national economies, help downsize poorness and upgrade the quality of people's lives. In

particular, IFC, the private sector arm of the World Bank Group, transfers investment in the underdeveloped national economies, acquires financial resources on the international capital market and ensures technical help and council to governments and economies.

The Republic of Serbia is according to The Global Competitiveness Report 2014-2015, among total of 144 countries, at:

- 98th place according to the availability of financial services,
- 110th place in terms of their accessibility,
- 121st place in terms of access to credit and
- 132nd place in terms of availability of entrepreneurial capital.

These estimates are worse than the ratings of most neighboring countries. Measures for improving access to financial resources should be realized through:

1. Improving the quality of the banking sector offers for SMEs (improvement of the executive procedure, regulations in the field of pledged law, lending of SMEs, giving importance to professions such as appraisers, accountants, auditors, in order to obtain credible financial data, etc.).

2. Development of new financial instruments (development and improvement of financing SMEs, improvement of the issuing credit guarantees, creating conditions for investment of entrepreneurial capital, investment in equity, investments of business angels in SMEs, improving the conditions for leasing and factoring by SMEs).

3. Strengthening the SMEs' ability to access different financial resources (information on available financing resources and characteristics of non-bank financial instruments, improving the knowledge and skills of SMEs' representatives in the area of financing).

Legal environment. The legal environment, to a large extent, represents the state influence in economic area. The influence of the state in market economies is manifested in a variety of forms, from very direct to completely indirect. For example, the state can influence the faster or slower development of certain segments of technological development by stimulating economic policy measures; its impact is very immediate and obvious when it comes to the state of the economy, the regulation of monetary, fiscal and other elements of economic policy; it can stimulate a certain demographic policy (eg, a policy of slowing down the population growth, or vice versa, encouraging its growth), etc. The most important and the greatest state influence on the business organizations in one state, is related to defining the institutional basis of the economic system, on the one hand, and

defining and implementing the measures of economic policy, on the other. The state's activities in defining the institutional basis of the economic system are determined by:

- General environment in which business organizations operate,
- Legal forms in which business organizations can be constituted,
- Possible ways of communicating with business and other organizations,
- Structure and flows of competencies of state and other institutions involved in the economic life of the country, etc.

A particularly important part of this system is the regulation of the forms and ways of communicating with foreign countries (foreign trade regime, foreign currency exchange regime, forms of joint ventures and investments with foreign partners, transfer of capital, etc.). The basic characteristic of this state influence form is its neutrality, that is, the equal relation to all economic system subjects. The state activities of defining and implementing economic policy measures influence the economic subjects more directly and often selectively. From the aspect of strategic analysis, the state influence is of particular importance precisely because of its potential discriminatory action. The economic policy measures such as: exchange rate policy, price policy, policies for encouraging technological development, etc. can be general and affect all business organizations equally. Antitrust policy of the state limits the possibility of integrating more companies above a certain degree of concentration, prohibiting price agreements, sharing markets, and so on. The state also appears as a direct participant and one of the more important partners in business life, for example, the state role in procuring equipment for communal economy, for airline industry, for the procurement of military equipment, and in the most developed countries in the space research program. In some industries, the state appears as the direct production organizer, more precisely as the business organization owner and the entrepreneur. The state competencies are equal to each other's owner, and they are realized through management that is engaged and controlled by the appropriate state authorities. The aim of this engagement is to prohibit monopoly behavior in production sectors of a particular national interest, but also to avoid their lagging behind in the development, due to possible lack of interest of private sector to engage seriously, because of their smaller profitability or generally more difficult business conditions. The influence of the political factor, its character, structure of the political system and its general stability, are also of importance. It is of special importance to business organizations with pronounced international elements of business, although of course not only for them. Political changes can, and usually do, cause important changes in the economic system, with

a drastic change in the company's position. For example, they are revolutionary socio-political changes, such as nationalization or expropriation, greater agrarian reform, prohibition of foreign companies operations, and the like. Transnational clusters and multinational companies pay special attention to this part of the strategic analysis. Its results are one of the most important information inputs for decision making regarding capital allocation in certain geographical areas.

From the aspect of legal and political environment, the Republic of Serbia in period from 2004 to 2012 has made a significant shift in completing a stimulating business environment and foreign and domestic investors. The acceleration of economic reforms has increased the legal safety of business organizations and improved business conditions, especially important for foreign investors: the laws have passed that enable a better business environment, protection of property, contracts, creditors and investors, economic subjects, bankruptcy, registration of business organizations, civil proceedings, mortgages, foreign trade operations, protection of competition, etc. The cluster way of SMEs organizing in the Republic of Serbia first appeared in 2007 as a result of the international organizations' activities. In period 2007-2012, the Ministry of Economy of the Republic of Serbia had a budget of 1.61 million EUR for cluster development programs. This program included 26 clusters of 43 mapped, and 86 registered (Marić, 2013). Danish program for local economic development in the Balkans, LEDIB, in period 2007-2012, allocated 3 million EUR for the cluster development in the agriculture, construction and textile sector in the area Nisava district. The EU program SECEP, worth 3.5 million EUR, in period 2009-2011 invested in cluster development in Serbia and the establishment of Serbian Association of Exporters. The project "Vojvodina Metal Cluster - VMC" was realized in period 2011-2013 with the EU financial support in the amount of 739.687 EUR and own participation in the amount of 122.319 EUR. The EU has invested about 50 million EUR in Serbian SMEs, including 20 million EUR in direct credit line, until 2006, with an additional 6.5 million EUR from IPA in 2007 and 2008 (<http://europa.rs/>).

Awareness and knowledge on the cluster development concept in the Republic of Serbia has been developed through: the capacity building projects in cluster organizations, the organization of workshops and study tours, participation in conferences and similar business events, membership in the global cluster network TCI, organization of the Balkan cluster conference "Cluster days" and cluster conferences in the Republic of Serbia, establishment of cluster organizations network and the "Balkan Cluster Network" with the coordination center in the "Cluster house" in Niš (<http://clusterhouse.rs/>), the development of the expert magazine for the cluster development in Serbia "Infocluster", recording of the

special TV series “Clusters in Serbia” and “Cluster house”, and similar projects that were financially supported by international donor organizations or EU funds. The lack of a national strategy of cluster development and legal regulation are key challenges in the cluster systematic development in the Republic of Serbia, and sustainable economic development by applying the SMEs’ cluster organization concept.

Improving the economic environment implies, above all, the creation of a legal environment and the administrative business framework that provides legal security, administrative simplicity, incentives for the economic development, implementation of the EU motto “Think first of all about the little ones”, and more. All measures taken must be implemented efficiently at all government levels.

There are several documents through which the economic environment can be monitored: World Bank Report on the Republic of Serbia, Global Competitiveness Report of the World Economic Forum, the White Paper of the Foreign Investors Council, analyzes carried out through projects (for example, Project for better business conditions USAID), reports from the Serbian Chamber of Commerce and the Employers' Union of Serbia, and others. Each of these documents indicates the areas in which reforms and business conditions need to be improved, in order to facilitate the economy. Some reviews on business environment will be displayed here, in Table 1, taken from the SME 2013 Report (<http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/05/Izvestaj-o-MSP-za-2013.pdf>).

Table 1: Indices of the legal environment

	Rank (144 states)	Total grade (1-7)
GCI 2014-2015	94	3.9
Administrative burden created by regulations	140	2.2
Transparency of public policies forming	108	3.6
Number of procedures to register business organization	57	6 (based on procedure number)
Number of days needed for business organization opening	61	11.5 (based on number of days)
Distribution of trade barriers	90	4.3

Burden created by customs procedures	109	4.0
Efficiency of labor law regulations	119	3.73

Source: <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/05/Izvestaj-o-MSP-za-2013.pdf>

Improvement of the economic environment should be realized through improvement of legal environment:

- Establishing an incentive legal framework adapted to the SMEs operations (improvement of legal framework for founding, operating, shutting down of SMEs, reduction of fiscal and para-fiscal charges, improvement of the labor relations, inspection supervision, and the like).
- Effective implementation of administrative procedures in the state administration and local self-governments (strengthening of e-government, establishment of a one-way system, efficiency control of administrative procedures and administrative costs of the economy, improvement of conditions for SMEs participation in public procurement).
- Transparent regulatory and public policy processes (inclusion the representatives of the economy in these processes, the formation of the Entrepreneurship and competitiveness council, establish the mechanisms to monitor the effects of regulations relating to business environment).

Conclusion

Cluster, as a form of SMEs association that drives innovation, productivity and competitiveness through collaboration with educational research institutions and the public sector, is at the same time a tool for achieving economic growth in developed countries and economic growth in underdeveloped national economies. Prerequisites for the successful cluster development are the existence of infrastructure, legislation and national cluster development strategy in line with European strategic documents, which unambiguously indicates the existence of differences in the cluster development concept between the transition economies and the developed ones.

Countries in transition are economies that are changing from centrally planned to free-market economies. These countries are pursuing economic liberalization in which market forces influence the prices formation, trade barriers are reduced to abolition, privatization of state-owned enterprises, and creation of a

financial sector with the aim of easy private capital transfers. Transition processes in the Republic of Serbia are characterized by reforms and creation of new institutions, private companies, changed state role, creating fundamentally different government institutions, and promoting private business organizations. The needs of the Serbian business community for innovative and competitive business influence the trend of continuous growth of initiatives for the cluster organizations establishment in all industrial sectors of the Republic of Serbia, despite the lack of national policy on cluster development and other mechanisms that contribute to the systematic SME development. An efficient and effective application of the cluster development concept requires an analytical approach to the examination of economic and legal environment. The strength of the cluster development concept in the Republic of Serbia is in cluster managers who, by their enthusiasm, knowledge and dedication, organize businessmen and institutions with the goal of business informing and connecting, lobbying, developing and commercializing innovations, promotion and emerging to new markets. The biggest challenge in the cluster development in the Republic of Serbia is capacity building and the development of the authorities' awareness regarding the significance of the cluster development concept as a tool for achieving sustainable local economic development.

The key challenge of business organizations cluster networking is the low level of confidence, due to the long-term inadequate functioning of business associations - chambers, unions, cooperatives, trade unions. The process of building confidence is a long-term, just as the process of economic development itself. For the country's economic recovery and development, a national development strategy is necessary, followed by action plans, budget, and experts for its application and control. In addition to national strategic planning, it is necessary to develop cross-border economic relations, and create an environment to attract investors, as well as regulations that will stimulate exports. Then many development institutions/agencies in the country, formed under the EU and other projects, would start to launch missions for which they were founded, and would contribute to the barriers removal through the building of the confidence in Serbian economy.

References

1. Cluster Learning Trip to Denmark 20.-22.9.2011., prezentacija REG X – The Danish Cluster Academy, Kolding, www.regx.dk (2011.)
2. Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and the Committee of

- the Regins. Towards world-class clusters in the European Union: Implementing the broad-based innovation strategy {SEC(2008) 2637}, Brussels (5.11.2008.)
3. Copenhagen Cleantech Cluster 27.01.2012. презентација, SÖLVELL 2008: Clusters Balancing Evolutionary and Constructive Forces, cphcleantech.com (2012.)
 4. Europe INNOVA / PRO INNO Europe paper N° 9, The Concept of Clusters and Cluster Policies and Their Role for Competitiveness and Innovation: Main Statistical Results and Lessons Learned, European Communities, Luxemburg (2008.)
 5. Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu u 2011. Ministarstvo finansija i privrede RS, Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave RS i Nacionalna agencija za regionalni razvoj RS, Beograd, 2012.
 6. Marić Z., Ministarstvo privrede RS, prezentacija „Policies and tool for cluster excellence“, IV Balkansko Crnomorska konferencija „Dani klastera 2013“ u Sofiji, Bugarska <http://daniklastera.clusterhouse.rs/> (2013.)
 7. Milojković D., Training Cluster facilitators for Cluster Development in Serbia, TCI Network, World Trade Center, Barcelona, SPAIN, <http://www.tci-network.org/news.card/454> (2012.)
 8. Milojković D., Stojković N., Klasteri – instrumenti za upravljanje privrednim razvojem i rastom, zbornik radova 18. Međunarodni naučni skup „Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope“, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Srbija, strane 663-678, UDK 658.114.5 (2013.)
 9. Morača, S. (2009). Cluster Development and Development Strategy in AP Vojvodina, Provincial Secretariat for Economy, Center for Competitiveness and Cluster Development, Novi Sad, pp. 9-10, 7-8.
 10. Porter M.E., Clusters and the New Economics of Competition, Harvard Business Review, New York (1998.)
 11. Radulović, M. (2008) The Creation, Importance and Economic Benefits of Industrial Clusters for Serbian Companies, A Dissertation presented in part consideration for the Degree of MSc International Business.
 12. Sölvell Ö., Lindquist G., Ketels C., The Cluster Initiative Greenbook, Bromma tryck AB, first edition, Stockholm (2003.)
 13. Stanojević Gocić M., Obrazovanje i razvoj klastera, Nauka + Praksa, Institut za građevinarstvo i arhitekturu Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu, br. 15, ISSN 1451-8341, strana 144 (2012.)
 14. The European Charter for Small Enterprises, <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN / TXT / uri = URISERV: n26002> (access 10.05.2018.)

15. The Global Competitiveness Report 2014-2015, World Economic Forum, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (access 10.05.2018.)
16. <http://clusterhouse.rs/>
17. <http://ec.europa.eu/enterprise/dg/>
18. http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/interregional/ecochange/index_en.cfm (access 09.05.2018.)
19. http://europa.rs/en/projects/projektne_aktivnosti/1372/EU+Support+to+Establishment+of+the+Serbian+Exporters+Association.html#sthash.o6E1VZGj.dpuf (access 08.05.2018.)
20. <http://minrzs.gov.rs/doc/porodica/Demografski%20pregled/2013/47%20Popis%20stanovnistva%202011.Osnovne%20strukture%20populacije%20Srbije,.pdf> (access 07.05.2018.)
21. <http://www.clusterhouse.rs/> (access 12.05.2018).
22. <http://narr.gov.rs/> (access 12.05.2018).
23. <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/05/Izvestaj-o-MSP-za-2013.pdf> (access 13.05.2018).

Aleksandra Jovanović¹

KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT MALOLETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA U SRBIJI

Rezime

Izvršenje odnosno činjenje krivičnih dela, posebno od strane maloletnih lica predstavlja interesantnu manifestaciju ljudskog ponašanja. Činjenje krivičnih dela od strane maloletnika izaziva veliku pažnju javnosti i smatra se posebnim problemom društva, problemom kome pravni sistem mora pokloniti naročitu pažnju. Ne treba zanemariti činjenicu da je veliki broj punoletnih izvršilaca krivičnih dela svoju kriminalnu aktivnost započeo u periodu maloletništva ili čak kada je bio dete. To je razlog da u ovom radu sagledam problem maloletničke delinkvencije i krivičnopravni aspekt iste.

Ključne reči: maloletnik, krivično zakonodavstvo, vaspitne mere, vaspitni nalog

¹ Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment Konstatitn Veliki, Niš, aleksandra.aj17@gmail.com

CRIMINAL-LEGAL ASPECT OF THE MINORITY INSTITUTION IN SERBIA

Abstract

Execution or the commission of criminal offenses, especially by minors, represents an interesting manifestation of human behavior. The commission of juvenile offenses causes great public attention and is considered a special problem of the society, the problem with which the legal system must pay special attention. One should not ignore the fact that a large number of adult perpetrators of criminal offenses began their criminal activity in the period of juvenile or even when they were a child. That is why in this paper I take into consideration the problem of juvenile delinquency by criminalizing the aspect of it.

Key words: juvenile, criminal legislation, educational measures, educational order

Uvod

Maloletničku delinkvenciju možemo definisati kao ponašanje dece i maloletnika inkriminisano pozitivnim propisima jedne zemlje. Šire posmatrano ona nužno ne uključuje krivičnu odgovornost učinioca, već se njome označavaju sva ponašanja koja nailaze na negativnu osudu društvene sredine. Za maloletnike se smatra da pored kršenja prekršajnih i krivično-pravnih normi krše i moralne norme društva.

Maloletničko ponašanje je slika samog društva I zato je glavni indikator lošeg stanja u društvu upravo asocijalno, antisocijalno I delinkventno ponašanje maloletnika. Ako ovo imamo u vidu društvo ima zadatak da uspostavi efikasan pravni sistem I kontrolu nad prestupništvom maloletnika što je naročito teško posebno u slučajevima eskalacije delinkventnog ponašanja.

Stanje maloletničke delinkvencije je zabrinjavajuće, što ukazuje na neophodnost uspostavljanja primene različitih mehanizama kojima se ostvaruje

vaspitni uticaj na maloletnike, jer je krivičnopravna reakcija samo poslednje sredstvo.

Istorijat sankcija

Dokazi o postojanju lošeg ponašanja mladih nalazimo još u Hamurabijevom zakoniku oko 2270 g.p.n.e u kome se pominju kazne za mlade koji ne slušaju svoje roditelje. U X veku u Engleskoj za prestup su kažnjavana deca starija od 12 godina (za krađu veću od 12 penija propisana sankcija je smrt). U XVIII i XIX veku kazna za maloletne prestupnike je zatvor. Deca do četrnaest godina su novčano kažnjavana za laž a starija od šesnaest godina kažnjavana su za psovanje (mogla su dobiti smrtnu kaznu).

U Kraljevini Srbiji u XIX veku posotojala je skromna zakonska regulativa maloletničkog prestupništva zato što se u odnosu na druge industrijski razvijene zemlje Evrope kasnije susrela sa ovim problemom. Kraljevina Srbija je preuzimala gotova zakonska rešenja ove problematike od drugih evropskih zemalja. Krivični Zakonik iz 1860. godine smatrao je da su roditelji dužni i vaspitavati i kažnjavati decu do 12 godina starosti pri čemu je zabranjeno nečovečno postupanje. Osnovno sredstvo za postizanje poslušnosti kod mladih bile su batine. Mladi su kažnjavani za lenjost, nepristojno ponašanje na javnom mestu, prouzrokovanje štete nastale nepažnjom, sitne prevare i krađe. Pored fizičke krađe maloletnici su kažnjavani novčano, ili retko, zatvorskom kaznom.

Maloletničko prestupništvo, prvenstveno imovinski delikti rastu po završetku srpsko-turskih ratova. Imovinski prestupi su strogo kažnjavani, uhvaćeni prvi put mogli su dobiti kaznu 2-10 godina zatvora a povratnici čak i smrtnu kaznu. Kazna javno batinanje biva zamenjena kaznom zatvora (apsane)10-30 dana pri čemu maloletnici dobijaju priliku da stupe u kontakt sa punoletnim zatvorenicima i da se izvešte u kriminalnom zanatu. Nedostatak u tadašnjem periodu su još i loša resocijalizacija (u periodu 1896-1900 godine svaki peti maloletnik koji je robijao u Topčiderskom zatvoru je recidivirao).[1]

U peridu SFRJ smatralo se da će maloletnički kao i ostali kriminalitet vremenom nestati, prvenstveno zbog društvenog uređenja što nije opravdano jer je prestupništvo maloletnika nastavilo rast. Iz tog razloga naučnici, prvenstveno pravne i sociološke struke tokom 60-tih godina ovom problemu posvećuju posebnu pažnju.

Treba pomenuti da su se u periodu 60-80-tih godina uzroci kriminaliteta nalazili u društvenim uslovima: migraciji, industrijalizaciji i masovnoj kulturi.[2]

Maloletničko prestupništvo raste devedestih godina dvadesetog veka pri čemu se uzroci nalaze u društvenim uslovima a pre svega blizini ratišta, dostupnosti oružja, talasu izbeglištva, ogromnoj razlici bogati-siromašni, neprihvatanju stavova i saveta roditelja o obrazovanju. Uzroke prestupništva nalazimo i u školskom sistemu: sukobima u školi, nedovoljnom autoritetu nastavnika i svim bitnim aspektima društvene realnosti. Psihološke studije tog perioda fokusirale su se na odnose u porodici i crte ličnosti maloletnih delinkvenata [3] pri čemu je zanemarinavana potencijalno značajna veza između maloletničke delinkvencije i socijalne pozicije porodice maloletnika. [4]

Maloletnički kriminalitet raste u XIX veku, naročito u evropskim industrijskim gradovima ali i u Srbiji. Dolazi do potrebe rešavanja istog problema što je dovelo do stvaranja raznih bioloških, psiholoških i socioloških teorija i razvoja različitih studija koje izučavaju faktore koji utiču na nastanak kriminalnog ponašanja kao što su :

- genetski prenos fizičkih i psihičkih odlika pojedinca (Lombroz),
- unapred određenost tipa zločina fizičkim odlikama zločinca (Hoton),
- genetsko nasleđe (Groing),
- uticaj odsustva roditelja u detinjstvu usled smrti, razvoda i boravka u zatvoru (Murray i Farrington),
- socijalni faktori ,dostupnost oružja, medijsko nasilje, neadekvatne obrazovne mogućnosti (Webber) ;
- nizak stepen inteligencije (Bush),
- mentalna insuficijencija (Barulink) ,
- moralna manjkavost učinioca (Beccaria),
- siromaštvo (Bentham) , itd.

Teoretičari i istraživači dolaze do raznih zaključaka :

- bolje je sprečiti nego sankcionisati zločinačko ponašanje i u tom cilju vaspitavati mlade u duhu opšteprihvaćenih društvenih vrednosti (Bekarije) ;
- priroda odnosa u kapitalističkom društvu zasnovana na razmeni podstiče egoizam pojedinca (Bogner) ;
- nemogućnost zadovoljenja sopstvenih potreba na društveno prihvatljiv način okreće mlade devijantnoj mikrosredini (Tracher) ;
- najviša stopa delinkvencije u zajednici čija je raspodela ekonomskih kulturnih i društvenih vrednosti najnepovoljnija (Show i McKay) ;
- pripadnost etničkoj manjini - rizični faktor u nastanku delinkvencije ;
 - pol deteta ;
 - način kontrole deteta od strane roditelja ;
 - uticaj vršnjaka ;
 - siromaštvo koje se vezuje za niži akademski uspeh i
 - nisko samopouzdanje...

Danas je pažnja velikog broja naučnika okrenuta ka integrativnom pristupu u proučavanju etiologije maloletničke delinkvencije, koji karakteriše uzimanje u obzir biološkog nasleđa, socijalnog i porodičnog okruženja koji se međusobno prepliću.

Maloletnici u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije

Kao « *lex specialis* » Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnika prvi put objedinjuje i sistematizuje krivično-pravne, krivično-procesne odredbe o primeni vaspitnih naloga i izvršenju krivičnih sankcija i posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku. Krivično-pravne odredbe o maloletnicima unose u naše zakonodavstvo specifične vanprocesne mere - vaspitni nalog, zatim posebnu vrstu vaspitnih mera - posebne obaveze koje se pod određenim uslovima izriču u svrhu usmeravanja maloletnika, regulišu izvesno skraćivanje trajanja vaspitnih mera i kazne

maloletničkog zatvora, uz mogućnost uslovnog otpusta i kod upućivanja u vaspitnu ustanovu. Krivično-procesne odredbe identifikuju subjekte i učesnike postupka prema maloletnicima. U Zakonu poseban značaj se pridaje specijalizaciji, edukaciji kadrova, sudija za maloletnike, javnih tužioca za maloletnike, branioca za maloletnike i policajaca za maloletnike, kao i lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih. Zakon uključuje širu primenu načela oportuniteta u postupanju tužioca za maloletnike i saradnji sa organom starateljstva bez čijeg mišljenja sud ne bio mogao sprovesti krivični postupak. Posebna novina se ogleda u uvođenju obavezne stručne odbrane za sva krivična dela ne odvajajući dela s obzirom na težinu zaprećene kazne. Zakon uvodi i policajca za maloletnike kao službeno lice koje je ovlašćeno da prikuplja potrebna obaveštenja. Moram pomenuti izričitu zabranu primene mere izdržavanja osumnjičenog koju propisuje ZKP.

Donošenjem Krivičnog zakonika Srbije i Zakona o krivičnom postupku koji su usaglašeni sa ratifikovanim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i zakonskim rešenjima modernog evropskog zakonodavstva i stupanjem na snagu Zakona o maloletnicima u mnogome se promenio i popravio položaj maloletnika ali i drugih kategorija lica u krivičnom postupku. Potrebu integralnog odvajanja punoletnih i maloletnih lica u nauci, zakonima i sudskoj praksi srećemo još u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji i Nemačkoj početkom dvadesetog veka. Propise o maloletnicima u Srbiji, procesnog karaktera, celovitije i sistematizovane nalazimo u Zakoniku o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije u kom kada su u pitanju mlađi maloletnici uzrasta četrnaest do sedamnaest godina života, postupak je svrstan u naročite postupke uz nadležnost naročitih odeljenja okružnih i sreskih sudova u zavisnosti da li se radilo o zločinu ili prestupu. Poseban krivično-pravni položaj maloletnika u posleratnom periodu uspostavljen je donošenjem i proširivanjem krivičnog zakonodavstva Jugoslavije u kome je položaj maloletnika, iako povoljniji u odnosu na punoletnike, uređen istim pravnim aktima. Sa uvođenjem načela oportuniteta u postupanju javnog tužioca, u izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku iz 1959. godine, menja se položaj maloletnika prijavljenog za krivično delo za koje je zaprećena novčana kazna ili kazna zatvora u slučaju da javni tužilac oceni neceleshodnost pokretanja krivičnog postupka prema maloletniku. Tome je doprinela Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta ali i Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije, Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe, Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode i dr.

Potreba da se odredbe o maloletnicima sagledavaju kao posebne celine u krivičnom zakonodavstvu u odnosu na punoletna lica dovele su do stvaranja jedinstvenog akta septembra 2005. godine i njegovog stupanja na snagu 01.01.2006. godine.

Krivične sankcije prema maloletnicima

Mlađim maloletnicima mogu se izreći samo vaspitne mere a starijim maloletnicima mogu se izreći vaspitne mere i izuzetno kazna maloletničkog zatvora. Zakon propisuje da se maloletnicima po određenim uslovima mogu izreći i mere bezbednosti.

Svrha vaspitnih mera je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu.

Zakon o maloletnicima predviđa sledeće vaspitne mere :

- mere upozorenja i usmeravanja (sudski ukor i posebne obaveze) koje su zamenile ranije disciplinske mere,

- mere pojačanog nadzora pri čemu su zadržane ranije predviđene mere i propisane nove (npr. pojačan nadzor od strane usvojioca i pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika i

- zavodske mere pri čemu je starim merama dodata nova mera - upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje. Time je ranija zavodska mera upućivanja u ustanovu za defektne maloletnike zamenjena ovom merom.

Kazna maloletničkog zatvora je mera koja se izriče krivično-odgovornom starijem maloletniku za teža krivična dela. Zakon o maloletnicima smanjuje opšti minimum i maksimum ove kazne te ista može trajati od šest meseci do pet godina zatvora. ili pak deset godina u slučaju da je za krivično delo propisana kazna zatvora od dvadeset godina ili teža kazna ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela za koja je propisana kazna zatvora teža od deset godina.

Zakon redefiniše uslovni otpust i isti uvodi i kod vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu pod uslovima koje predviđa zakon.

Mere bezbednosti su postojale i u ranijim propisima ali je ovim zakonom broj istih uvećan. Njihova svrha je da se otklone stanja ili uslovi koji mogu uticati na učinioca da u buduće ne vrši krivična dela. Prilikom izricanja opomene posebno se mora uzeti u obzir odnos maloletnika prema krivičnom delu i oštećenom.

Vaspitni nalozi kao diverzioni model postupanja

U cilju jačanja lične odgovornosti maloletnika u zakonodavstvu se uvodi mera – vaspitni nalog. Ostvarenje svrhe ove mere moguće je ukoliko postoji njegova potpuna pravna uređenost i sistemski obezbeđena logistika.

Diverzioni postupak daje maloletniku šansu da nema kriminalni dosije i da se putem vaspitnog naloga reši krivični slučaj. Celishodnost vaspitnog naloga može se posmatrati i sa stanovišta principa legitimnosti i ekonomičnosti. Prema Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica u članu 58 oportunitete, u odlučivanju o preduzimanju krivičnog gonjenja prema maloletniku za javnog tužioca je uslovljen izvršenjem krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do šest godina. U slučaju procene javnog tužioca za krivično gonjenje prema maloletniku da u konkretnom slučaju nije celishodno primeniti krivične sankcije, ostaje mogućnost primene diverzionog modela - vaspitnog naloga. Ne treba zaboraviti da je ova mogućnost uslovljena saglasnošću maloletnika, njegovih roditelja, usvojioca, staraoca i spremnosti maloletnika da prihvati i ispuni izrečene vaspitne naloge.

U slučaju pokretanja pripremnog postupka javni tužilac može predložiti sudiji primenu vaspitnog naloga pri čemu uz saglasnost sudije odluku donosi veće za maloletnike u roku od osam dana. Sud ima pravo da izrekne bilo koji od pet vaspitnih naloga predviđenih zakonom za razliku od javnog tužioca koji je u izboru ograničen.

Kao svojevrsan vid diverzije, primena vaspitnih naloga treba da omogući dalji pravilan razvoj maloletnika kroz jačanje njegove lične odgovornosti da se ne bi ponavljalo nezakonito, odnosno, nedozvoljeno ponašanje.

Primena vaspitnih naloga je primarna u odnosu na alternativne krivične sankcije. Pravni sistem mora pratiti poseban status maloletnog lica i njegovo usmeravanje u pravcu rehabilitacije i reintegracije pri čemu se posebna pažnja mora posvetiti zaštiti dece od svih oblika nasilja. Iako je primarno reaktivan, sistem krivičnog pravosuđa, kada su maloletna lica u pitanju, ima i značajan aspekt prevencije odnosno sam vaspitni nalog predstavlja jedan od preventivnih instrumenata kojim se ostvaruje preventivno dejstvo pravosudnog sistema kojim se maloletnici usmeravaju na sistem socijalne zaštite. Samo ostvarivanje diverzionog postupanja prema maloletnicima trebalo bi ostvariti u najranijoj fazi postupka pri

čemu bi se izbegla stigmatizacija maloletnog izvršioca krivičnog dela. Primenom vaspitnog naloga izbegava se prinuda ili sila.

Osnovne karakteristike diverzionog postupka su sledeće: primena u najranijoj fazi postupka i to u kratkom vremenskom periodu po saznanju za učinjeno delo i učinioca; poštovanje osnovnih prava deteta; obavezna saglasnost deteta/roditelja/staratelja; dete-izvršilac nema kriminalni dosije; postojanje odluke da se neće voditi krivični postupak; poštovanje osnovnih prava deteta, po pravilu se zasniva na principima restorativne pravde iako ne predstavlja uvek postupak restorativne pravde. Kada govorimo o restorativnoj pravdi trebamo istaći da tu maloletnik nije u centru pažnje jer je u ovaj proces uključena i sama žrtva. U tim postupcima moramo imati u vidu da ostvarivanje pravde ne sme ići na štetu prava maloletnika.

Zakon o maloletnicima u članu 7 predviđa sledeće vrste vaspitnih naloga:

- poravnanje sa oštećenim,
- redovno pohađanje škole i odlazak na posao,
- uključivanje u rad humanitarnih organizacija ili poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja i to bez naknade,
- podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom opojnih droga ili alkoholnih pića.
- uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Pri izboru vaspitnog naloga organ postupka mora u svakom konkretnom slučaju voditi računa o interesu maloletnika ali i interesu oštećenog i da primenom naloga ne remeti proces školovanja ili zaposlenja maloletnika. Vaspitni nalozi se određuju na period najduže šest meseci. Izbor, zamena i kontrola odnosno nadzor nad primenom naloga vrši se u saradnji sa roditeljem, starateljem ili usvojioцем maloletnika, kao i organom starateljstva. [6] U slučaju da maloletnik ispuni vaspitni nalog javni tužilac donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave odnosno predloga oštećenog za pokretanje postupka, a sudija za maloletnike donosi rešenje o obustavljanju postupka. U slučaju neispunjenja vaspitnog naloga protiv maloletnika se vodi krivični postupak.

Neadekvatna ili nedovoljna kvalifikacija koja se ogleda kroz pedagoško i psihološko znanje i iskustvo lica koja učestvuju u postupku predstavlja jedan od problema u praksi. Sledeći problem se javlja u slučaju vaspitnog naloga - odvikavanje od zavisnosti upotrebe opojnih droga ili alkohola i uključivanje maloletnika u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu zato što u RS zdravstvene ustanove ne primaju pacijente mlađe od šesnaest godina i što se dnevni tretman odvikavanja može realizovati samo uz dvomesečno prisustvo roditelja (za roditelje je problem odsustvo sa radnog mesta). Prisustvo roditelja odnosno staratelja je obavezno prilikom davanja terapije maloletniku. Problem nastaje i u činjenici da se u slučaju agresivnog ili antisocijalnog ponašanja maloletnika-pacijenta u toku terapije isti automatski isključuje sa terapije bez obzira što postoji odluka organa postupka.

U okviru Projekta « Unapređenje dostupnosti pravde u Srbiji » čiji je nosilac bilo Ministarstvo pravde, donacijom su bila obezbeđena sredstva za osiguranje maloletnika od povrede na radu tokom realizacije vaspitnih naloga što ukazuje na to da ovo pitanje nije rešeno ni dugoročno niti sistematski. Od početka samostalne primene do decembra 2014, godine tužioci za maloletnike nisu uvek inicirali primenu vaspitnog naloga kada su za to bili ispunjeni uslovi. Oko 30% iniciranih vaspitnih naloga nije realizovano već je podnet zahtev za pokretanje pripremnog postupka pred sudom iz sledećih razloga; nadležni centar za socijalni rad je našao da nema mesta primeni vaspitnog naloga jer je maloletnik više puta bio u sukobu sa zakonom i centar za socijalni rad nije uspeo da kontaktira maloletnika i njegovu porodicu. Najčešće je u primeni vaspitni nalog - uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija, a u manjem broju slučajeva izrečeno je redovno pohađanje škole i poravnanje sa oštećenim davanjem izvinjenja. Razlozi koji otežavaju primenu vaspitnog naloga - poravnanje sa oštećenim - je neophodnost pristanka oštećenog za primenu ovog naloga i to što tužilac nije edukovan za medijatora niti je Centar za socijalni rad u prilici da tužiocu pruža ovakav vid usluge.

Krivična dela kod kojih se tužilac u dosadašnjoj praksi opredeljivao na primenu vaspitnog naloga su : krađa, sitna krađa, utaja, oštećenje tuđe stvari, neovlašćeno držanje opojnih droga, ugrožavanje javnog saobraćaja, falsifikovanje isprave i falsifikovanje znakova za vrednost.

Od momenta iniciranja primene vaspitnog naloga do momenta donošenja rešenja o odbačaju krivične prijave nakon realizacije vaspitnog naloga najčešće protekne onoliko vremena koliko je potrebno da se pred sudom završi pripremni postupak, a ono što je naročito značajno su dobri rezultati primene vaspitnih naloga.

Krivično-procesni položaj maloletnih lica

Krivični postupak prema maloletnicima spada u posebne krivične postupke, [7] iako pojedini autori razlikuju više vrsta krivičnih postupaka (opšti, osobeni i posebni) postupak prema maloletnicima svrstavaju u osobeni krivični postupak. Postupak prema maloletnicima više ne regulšu odredbe Zakona o krivičnom postupku, već su sve odredbe posebnog krivičnog postupka sadržane u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica u članovima od 42. do 85. Ovaj Zakon sadrži dve grupe krivično-procesnih odredbi : - odredbe koje se odnose na postupak prema maloletnicima i odredbe koje se odnose na krivično-pravni postupak u kome se maloletno lice pojavljuje kao oštećeno određenom kategorijom krivičnih dela koje i ne predstavljaju poseban krivični postupak već se njima samo modifikuju određena pravila krivičnog postupka u kome se pojavljuje oštećeni koji spada u određenu starosnu kategoriju.

Ako posmatramo opšta pravila prema maloletnicima vidimo da se ista svode na zakonsko definisanje određenih posebnih načela koja važe u krivično-pravnom postupku prema maloletnicima, odnosno na modifikovanje određenih krivično-procesnih načela koja deluju u opštem krivično-pravnom postupku, te uopšte drugačije uređenje konstrukcije postupka, prava i dužnosti određenih procesnih subjekata, formulisanje nekih drugih procesnih mehanizama u odnosu na opšti krivični postupak i tako dalje. Opšta pravila iz oblasti postupka prema maloletnicima svrstavamo u pravila koja predstavljaju modifikaciju određenih opštih krivično-procesnih načela, pravila koja možemo smatrati posebnim načelima karakterističnim za postupak prema maloletnim licima i ostala pravila. Opšta načela krivičnog postupka važe i u postupku prema maloletnicima. Načela koja su tipična samo za postupak prema maloletnicima su :

- načelo hitnosti postupka,
- načelo procesne protektivnosti u odnosu na maloletnika,

- načelo terminološke povlašćenosti maloletnika (nastojanje zakonodavca da u najvećoj mogućoj meri izbegne u odredbama postupka prema maloletnicima korišćenje procesnih termina čija primena je uobičajena u opštoj krivičnoj proceduri kao što je npr. krivičan, protiv, okrivljujući itd.

- načelo povišene procesne diskrecije.
- načelo funkcionalnog spajanja pripremnog postupka i faze suđenja.

Osim opštih pravila postupka prema maloletnicima koja se objašnjavaju u okviru ovih načela postoje i druga opšta pravila ovog postupka kao što su :

- stvarna i mesna nadležnost,
- obavezna stručna odbrana maloletnika,
- nemogućnost oslobađanja od dužnosti svedočenja,
- pozivanje maloletnika i dostavljanje pismena maloletniku,
- posebna pravila lišavanja i ograničenja slobode maloletnika,
- odbacivanje krivične prijave protiv deteta ili obustava postupka prema maloletniku koji je krivično delo učinio kao dete,
- zabrana suđenja u odsustvu,
- razdvajanje i spajanje postupka

Osnovi maloletničkog krivičnog izvršnog prava

Maloletničko krivično izvršno pravo obuhvata skup normi kojima se regulišu pravila pod kojima se primenjuju vaspitni nalozi i izvršavaju krivične sankcije u odnosu na maloletnike i kao takvo ono predstavlja važan segment ukupne materije maloletničkog krivičnog prava. Ono je funkcionalno povezano sa materijalnim krivičnim pravom za maloletnike koje ustanovljava sistem krivičnih sankcija i drugih mera koje se primenjuju prema maloletnicima. Zakonodavac izričito govori o primeni vaspitnog naloga a ne o njihovom izvršenju. Ovakva terminološka razlika proizilazi iz prirode vaspitnih naloga koji ne predstavljaju krivične sankcije već posebne *sui generis* mere i svojevrsne »parasankcije« iako su i one formalno

krivične sankcije, i izvršavaju se na način karakterističan za druge sankcije. Suštinski se ne može napraviti bitna razlika između primene i izvršenja.

Izvršna materija koja se odnosi na primenu vaspitnih naloga regulisana je posebnim podzakonskim aktom koji donosi ministar nadležan za pravosuđe u saradnji sa ministrom nadležnim za rad, za školovanje i socijalna pitanja i sa Republičkim javnim tužiocem. U praksi se srećemo sa problemom primene vaspitnih naloga iako je isti stupio na snagu pre više godina, iz razloga što nadležni javni tužioci i sudije za maloletnike oklevaju da vaspitne naloge određuju samo na osnovu postojanja zakonskih normi a bez podzakonskog akta koji nije donesen, a na to upućuje sam Zakon.

Osnovna pravila izvršenja krivičnih sankcija za maloletnike odnose se na načela izvršenja krivičnih sankcija za maloletnike kao što su načelo ravnopravnosti prema kojima se izvršavaju krivične sankcije, načelo individualizacije izvršenja istih i načelo širokog pristupa obrazovanju maloletnika prema kojem se izvršavaju krivične sankcije i opšta pravila koja se odnose na nekoliko normativnih aspekta društvenog pitanja kao što su utvrđivanje kruga lica na koje se primenjuju odredbe o izvršenju krivičnih sankcija, pravila o medicinskom i psihološkom nadzoru maloletnika, pravilo o minimiziranju upotrebe sile prema maloletnicima, pravilo o troškovima izvršenja krivičnih sankcija i zakonski okviri i mehanizmi zaštite prava maloletnika.

Postoje dve kategorije izvršnih odredbi maloletničkog krivičnog prava koji se odnose na vaspitne mere: odredbe opšteg karaktera koje se odnose na određivanje organa koji je nadležan za izvršenje tih krivičnih sankcija za maloletnike i utvrđivanje socijalnog kontrolnog mehanizma u odnosu na izvršenje vaspitnih mera. Za izvršenje vaspitnih mera nadležan je po pravilu organ starateljstva osim ako supsidijarno zakonom nije drugačije određeno. Nadzor nad izvršenjem vaspitnih mera i kontrolu njene realizacije vrši sudija za maloletnike suda koji je sudio u prvom stepenu. Prvostepeni sud je dužan da po službenoj dužnosti vodi kontrolu izvršenja vaspitnih mera i sačinjava spise praćenja i kontrole njihovog izvršenja.

Zakonodavac pripisuje obaveznu periodičnu kontolu izvršenja vaspitnih mera. Sudija za maloletnike i javni tužilac za maloletnike dužni su da najmanje jedanput godišnje vrše neposredni nadzor i kontrolu izvršenja vaspitnih mera i da o tome sastave izveštaj.

Zvanični statistički podaci Republike Srbije

Zvanični statistički podaci Republike Srbije uzeti iz sudske evidencije ukazuju na broj učinioca za čije delo je utvrđena pravosnažna krivična presuda ali ne i podaci o njihovim porodičnim prilikama i uopšte o optuženicima. Podaci o osuđenim maloletnicima primarno se odnose na sankcije i neke aspekte prestupništva maloletnika (tip delikta, pol maloletnika, porodična struktura i zanimanje roditelja).

Protiv velikog broja prijavljenih maloletnika se ne podnosi predlog za izricanje sankcija, a procenat onih protiv kojih postupak nije pokrenut ili je pripremi postupak obustavljen iz sledećih razloga: delo nema obeležje krivičnog dela ili je njegova društvena opasnost mala ili usled nedostatka dokaza ili razloga celishodnosti se u periodu od 1980. godine do 2006. godine kretao od oko 22% do oko 45%. [5] Podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije ukazuju na oscilaciju broja osuđenih maloletnika u ovom periodu. Osim 1981. godine kriminalitet maloletnika je u porastu i kulminaciju dobija 1994. godine (broj se udvostručio u odnosu na 1980. godinu). U periodu 1996-2004. godine osim 1998. godine prisutan je pad ukupnog broja optuženih maloletnika u odnosu na period 1991-1995. godine što se objašnjava brojnim etiološkim faktorima, neažurnošću pravosudnih službi i činjenici da od 1999. godine podaci o kriminalitetu, broju prijavljenih, osuđenih i optuženih maloletnika na Kosovu i Metohiji nisu dostupni. Broj dela protiv života i tela kao najtežih dela je uz neke oscilacije stalno rastao i dostigao maksimum – 266 optuženih maloletnika u 2003. godini. 2004. godina beleži pad optuženih maloletnika (1983) i procentualnog udela krivičnog dela protiv života i tela u njemu (11,85%). Pored ovih beleži se i rast krivičnih dela protiv privatne imovine, naročito 2000. godine.

Brojna istraživanja su ukazala da maloletna lica ženskog pola daleko ređe čine krivična dela u odnosu na maloletnike muškog pola. Primer je učešće maloletnica 3,5% 1993. godine sa tendencijom pada.

Posmatrajući porodične prilike maloletnika, iz nepotpunih podataka dolazim do stava da u ukupnom broju optuženih maloletnika preovladavaju deca iz nepotpunih porodica i da se njihov procenat kreće od 71-87% s tim što je isti u padu i što je procenat optuženih maloletnika, iz potpunih i deficitarnih porodica, za

krivična dela protiv života i tela, veći u odnosu na maloletnike iz nepotpunih porodica. Treba pomenuti i podatak da je broj optuženih maloletnika veći u slučaju kada dolaze iz deficijentne porodice (razvod, odvojenost porodice) u odnosu na smrt jednog od roditelja. Istraživanjima dolazim do rezultata da je veća verovatnoća da će deca razvedenih roditelja biti delinkventna u odnosu na decu koja žive u potpunim porodicama ili u porodici gde je jedan roditelj umro. Procentualno učešće osuđenih maloletnika iz potpunih porodica postepeno opada i 2003. godine iznosi 71.84% . Učešće maloletnika, koji potiču iz nepotpune porodice, pri čemu je veći broj onih koji žive sa majkom (a maloletnicima se ređe određuje otac kao staratelj), osuđenih za krivična dela protiv privatne imovine se povećava. Najveći broj majki maloletnika osuđenih za krivična dela obavlja zanimanje domaćice i isti procenat opada od 62% na 35%.

Zaključak

Kriminalitet maloletnika kao deo društvene stvarnosti zaokuplja pažnju opšte i stručne javnosti. Može se reći da na izvestan način predstavlja pokazatelj uspešnosti odnosno neuspešnosti mera kojima se jedno društvo brine o maloletnicima. Maloletnici, posebno osetljiva kategorija društva uz posebnu pažnju zahtevaju konstantno praćenje njihovog razvoja i ponašanja i neprestanog nalaženja efikasnog rešavanja problema, naročito krivično-pravnih problema kako bi se što manje nanela šteta maloletniku kao učiniocu krivičnog dela i pri tome postigla svrha - jačanje lične odgovornosti maloletnika za sopstvene potrebe. Zadatak društva je da maloletnika zalutalog u kriminalnu zonu vratiti « na pravi put ».

Potrebno je istaći da propust u vaspitanju i odrastanju maloletnika ne možemo kompenzovati krivičnim sankcijama niti iste možemo koristiti kao zamenu za neadekvatan, slab ili nepostojeći sistem zaštite dece. Neophodno je maloletnog prestupnika zaštititi od štetnih uticaja okoline i što više ga udaljiti od krivičnog pravosuđa uvođenjem diverzionih modela sa ciljem primene rešenja alternativnih mera krivičnom sistemu i krivičnom postupku pri čemu će se koristiti nerepresivne mere. Pri tome treba imati u vidu i maloletne prestupnike ali i maloletnike kao svedoke. Primena diverzionih mera moguća je u meri koja obezbeđuje humanizaciju sistema krivičnih sankcija i otklanjanje krivične procedure u slučajevima srednjeg kriminaliteta koji je inače procentualno najzastupljeniji u odnosu na celokupan kriminalitet maloletnika. Rešenje je usmeravanje postupka ka porodičnom i

socijalnom pravu odnosno skretanje krivične procedure u pojedinačnim slučajevima kada su za to ispunjeni uslovi. Potrebno je istaći neophodnost kontrole pri izricanju i primeni vaspitnih naloga od strane tužioca i sudija za maloletnike kako preveliko uplitanje drugih aktera u primenu diverzionih mera, odnosno vaspitnih naloga ne bi dovelo do povećane arbitrarnosti koja u pravu, naročito krivičnom pravu može doneti mnogo više štete nego koristi.

Vaspitavanje, prevaspitavanje i stvaranje uslova za pravilan razvoj maloletnika praćeno adekvatnim obrazovanjem i pravilnim odnosom prema radnim obavezama čine specifičnost kriminalno političkih ciljeva koji se nastoje ostvariti suzbijanjem maloletničkog kriminaliteta.

Prevenција ima posebno značajnu ulogu kada se radi o delinkventnom ponašanju maloletnika. To podrazumeva složen sistem mera i radnji raznih subjekata ostvaren kao primarna, sekundarna i tercijalna prevenција uz kvalitetne rezultate istraživanja sprovedene na maloletnicima u suzbijanju delinkventnog ponašanja.

Posebno se moraju odrediti izvori i načini finansiranja, propisati načini vođenja evidencije, uspostaviti kvalitetni mehanizam međusobne saradnje, utvrditi standarde za primenu vaspitnih naloga, utvrditi pravila koja će se ticati svih organizacija i pojedinaca koji učestvuju u tom procesu, sklopiti ugovore o saradnji ili protokole sa ustanovama koje se bave obrazovnom, zdravstvenom, humanitarnom i sličnom delatnošću a u kojima se realizuju vaspitni nalozi.

Osnovna pravila kojih se treba pridržavati prilikom primene vaspitnih naloga su da se ona određuju u najboljem interesu maloletnika uz poštovanje njegovih prava i uz njegovu saglasnost, pri izboru vaspitnog naloga a u cilju njegovog ostvarenja treba voditi računa o ličnosti maloletnika i njegovim navikama, motivima, sklonostima, mogućnostima potrebama ali i karakteristikama spoljašnjih uslova i socijalnih faktora. Izbor vaspitnog naloga podrazumeva timski rad suda, roditelja/staratelja, organa starateljstva i samog maloletnika.

Donošenje Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravoj zaštiti maloletnih lica, označava stvaranje autonomnog zakonodavstva u odnosu na maloletnike. U njegove osnove ugrađena su dostignuća krivično-pravne nauke od kojih inače polazi većina savremenih ekonomskih zakonodavstava. Nažalost sporo prihvatanje i edukacija su nedostaci koji nas prate od donošenja istog.

Literatura

Jovanović V. (2001): Maloletničko prestupništvo u Srbiji krajem 19-og veka, u: Godišnjak za društvenu istoriju, Čigoja, Beograd, 19-31

Beograd Matić O. (1974): Ispitivanje ličnosti maloletnih delinkvenata, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd

Knežević G. (1993); Tipologija porodica i ličnost maloletnog delinkventa, Magistarski rad, Beograd

Hrnčić J. (1999): Delinkvent ili pacijent:studija porodičnog neuspeha, Zadužbina Andrejević, Beograd

Sociološki pregled. vol XXXX(2006)., no. 4, pp591-631

Bugarski T.D., Vaspitni nalozi kao diverzioni model

Dimitrijević D., (1965) Krivičnoprocesno pravo, Beograd, pp 261-266

Ackerman N. (1987): Psihodinamika porodičnog života: dijagnoza i lečenje porodičnih odnosa, Pobjeda, Titograd
Barylnik J. (2003): Psychopathology, Psychosocial Characteristics and Family Environment in Juvenile Delinquents, u: The German Journal of Psychiatry, 6, 30-32

Becker S.H. (1963): Outsiders-Studies in the sociology of deviance, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London Bilten br. 444, 453,

Maloletni učinioci krivičnih dela-prijave, optuženja i osude-2003, 2004, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2003., 2006

Degue L., Roche S. (2005): Birth order and youth delinquent behaviour: testing the differential parental control hypothesis in a French representative sample, u: Psychology, Crime and Law, 11(1), 73-85

Grgić-Bigović, J., Hudina, B., Knežević, M. (1978): Maloljetni delinkventi i radne akcije, Istraživanja 7, Centar društvene djelatnosti saveza socijalističke omladine Hrvatske

Grosden P.N., Kramp P., Gabrielsen G., Lesoft D. (2003): Prevalence of mental disorders among 15-17-year-old male adolescent remand prisoners in Denmark, u: Acta Psychiatrica Scandinavica 107, 102-107

Grujić D. (1995): Maloletnička delinkvencija u Beogradu, u: *Socijalna misao*, 5-7, str. 27- 33

Haralambos M. (1980): *Uvod u sociologiju*, ČGP Delo, Globus, Zagreb

Hrnčić J. (2002): *Analiza socijalnih relacija adolescenata sa komorbiditetom depresivnih simptoma i antisocijalnog ponašanja*, Doktorska disertacija, Beograd

Ignjatović Dj. (2002): *Kriminološko nasledje*, Policijska akademija, Beograd

Ignjatović Dj. (2006): *Kriminologija*, Službeni glasnik,

Beograd Ilić V. (1995): *Mere koje sudovi preduzimaju u suzbijanju maloletničke delinkvencije*, u: *Socijalna misao*, 5-7, str. 48-63

Jarjoura G.R., Triplett A.R., Brinker P.G. (2002): *Growing up Poor: Examining the Link between Persistent Childhood Poverty and Delinquency*, u: *Journal of Quantitative Criminology*, 18(2), 159-188
Kron L. (2002): *Kainov greh-psihološka tipologija ubica*, IPG Prometej, Zemun, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Matić O. (1974): *Ispitivanje ličnosti maloletnih delinkvenata*, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd
Milašinović S. (2001): *Kriza, mladi, kriminal*,

M. Čale, Beograd
Murray J., Farrington P.D. (2005): *Parental Imprisonment: effects on boys antisocial behaviour and delinquency through the life-course*, u: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(2), 1269-1278

Ozbay O. (2006): *Class and self-reported juvenile delinquency: Evidence from Turkey*, u: *Journal of Criminal Justice* 34, 237-249

Sociološki pregled, vol. XXXX (2006), no. 4, str. 591–613 613

Pešić V., Janković I. (1988): *Društvene devijacije: Kritika socijalne patologije*, Naučna knjiga, Beograd
Shelton D. (2000): *Health Status of Young Offenders and Their Families*, u: *Journal of Nursing Scholarship*, 32(2), 173-178
Shelton D. (2001): *Emotional Disorders in Young Offenders*, u: *Journal of Nursing Scholarship*, 33(3), 259-263

Smith A.C., Farrington P.D. (2004): *Continuities in antisocial behavior and parenting across three generations*, u: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(2), 230- 247
Spruijt E., De Geode M., Vandervalk I. (2000): *The well-being of*

youngsters coming from six different family types, u: *Patient Education and Counseling*, 45, 285-294

Statistički bilten 2383, Maloletni učinioci krivičnih dela-prijave, optuženja i osude-2002, Zavod za statistiku SiCg, Beograd, 2005 Statistički bilten br. 1468,1472, 1753, 1708, 1824, 1912, 1949, 2065, 2117, 2162 ,2207, 2245, 2280,2321,2362, Maloletni učinioci krivičnih dela-prijave, optuženja i osude- 1982.,1983., 1984., 1986., 1987.,1988, 1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002 , Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1985., 1987., 1988, 1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002,

Steinberg L., Blatt-Eisengart I. (2006): Patterns of Competence and Adjustment Among Adolescents from Authoritative, Authoritarian, Indulgent, and Neglectful Homes,: A Replication in a Sample of Serious Juvenile Offenders, u: *Journal of Research on Adolescence*, 16(1), 47-58

Todorović A. (1973): Sociologija maloletničke bande, Radnički Univerzitet "Radivoj Čirpanov", Novi Sad Tubbs Y.C., Roy M.K., Burton M.L. (2005): Family Ties: Constructing Family Time in Low-Income Families, u: *Family Process*, 44(1), 77-91

Горан М. Младеновић¹

КРИМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА И ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Резиме

Све учесталија појава кривчних дела привредног криминала са елементима криминала белог оковратника, у последњих неколико година јавља се илегално обављање послова, супротно законским прописима у домаћем, иностраном и светском тржишту. Последице се осећају на унутрашњем и међународном тржишту, што превазилази класичан криминалитет, како по обиму финансијских добити тако и по величини штете на привреду и економију једне земље и целе међународне заједнице. Привредна делатност компанија која се остварује на националном ниво тако и на међународном нивоу у виду националних и транснационалних компанија директно или индиректно погађају тржишта и економију земаља у којима раде. Скривеност, тајност и изненадни финансијски проблеми, доводе до веома малог броја радова на ову тему. Предмет овог рада је криминалитет белог оковратника и његова повезаност са привредним криминалитетом, са аспекта криминолошког и кривичноправног реаговања на ову врсту криминала код нас и у свету, користећи упоредноправне резултата. Пракса показује да је

¹ Доц. др Горан Младеновић, Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики“ - Ниш, drgoranmladenovic27@gmail.com

приврени криминал знатно заступљенији у односу на криминал компанија и других видова привредних субјеката у односу на облике угрожавања људских живота, животне средине и радне средине, као и околине самих привредних субјеката. Велики број кривичних дела, привредних преступа и прекршаја остаје непријављен, остаје неоткривен што производи велике штете како за саму економију државе тако се користи и за финасирање тероризма. Теоријско емиријским подацима утврђено је да се у привредним субјектима поштује закон код лица која нису кажњавана у односу на она која су кажњавана, јер они настављају са својим наученим моделом криминалног понашања. Уочава се пракса судова да је са великог броја условних осуда прешла на репресивнију казнену политику и кажњавањем затвором, одузимање имовине стечене криминалом и забрана обављања одређених функција и послова у привреди. Друштвени положај извршилаца у групи кривичних дела у привреди нема утицаја на одмеравање и изрицање казне код судова у домаћој и страном пракси. Теоријским и практичним резултатима, утврђено је да има недостатака у примени кривичног права према Закону о одговорности правних лица за кривична дела, привредне преступе и прекршаје.

Кључне речи: Криминалитет, криминалитет белог оковратника, привредни криминалитет, криминалитет компаније, криминолошка анализа криминалитета, правни аспекти криминалитета у привреди, одговорност правних лица, одговорних лица, предузетника и физичких лица за кривична дела.

НАУЧНА ОБЛАСТ: Правне науке

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: Кривично право

CRIMINOLOGICAL DETERMINATION OF THE CRIMINALITY OF THE WHITE OWNER AND COMMERCIAL CRIMINALITY

Abstract

The more frequent occurrence of criminal offenses of economic crime with elements of white collar crime, in the last few years, there is an illegal performance of jobs, contrary to the legal regulations in the domestic, foreign and world markets. The consequences are felt on the domestic and international market, which goes beyond the classic crime, both in terms of financial profits and the size of the damage to the economy and the economy of one country and the entire international

community. The economic activity of companies that is realized at the national level and at the international level in the form of national and transnational companies directly or indirectly affect the markets and economies of the countries in which they operate. Hiding, secrecy and sudden financial problems lead to a very small number of papers on this topic. The subject of this paper is the criminality of the white collar and its connection to economic criminality, from the aspect of criminological and criminal justice to this type of crime in our country and in the world, using comparative results. Practice shows that criminality is much more prevalent in relation to the crime of companies and other types of business entities in relation to the forms of endangering human lives, the environment and the working environment, as well as the environment of the business entities themselves. Large numbers of criminal offenses, economic offenses and offenses remain undeclared, remains undetected, which produces great damage, for the state's economy itself, for the financing of terrorism. Theoretical empirical data show that commercial entities respect the law of persons who are not punished in relation to those who are punished because they continue with their learned model of criminal behavior. It is noted that the courts have moved from a number of conditional sentences to a more repressive penal policy and punishments imprisonment, confiscation of property acquired through crime and prohibition of performing certain functions and businesses in the economy. The social position of the perpetrators in the group of criminal offenses in the economy has no influence on the determination and sentencing of the courts in domestic and foreign practice. Theoretical and practical results have found that there are shortcomings in the application of criminal law under the Law on Responsibility of Legal Persons for Criminal Offenses, Economic Offenses and Misdemeanors.

Key words: Crime, crime of white collar, economic criminality, crime of the company, criminological analysis of crime, legal aspects of crime in the economy, responsibility of legal persons, responsible persons, entrepreneurs and individuals for criminal offenses.

SCIENCE: Legal sciences

SCIENTIFIC FIELD: Criminal law

Увод

Актуелност привредног криминалитета и криминалитета белог оковратника чини ову тему актуелном због њеног доприноса разумевању специфичног криминалног феномена у привреди. Основни циљ привредног криминала је остваривање високог профита и утаја законских обавеза плаћања пореза и других новчаних обавеза. Први зачеци привредног криминала јављају се у енглеској, компанија South Sea Company, основана 1711.године у Лондону, када је акционарима обећавала велику зараду на основу трговина робовима и трговине са земљама Јужне Америке. Ова компанија је обављала и обавештајне послове за потребе Енглеске у овим земљама. Како није била развијена штмпа, тако су пласиране информације без провере да је уносно инвестирати у овој компанији. Акционари су улагали новац а профит је повећан у првој години, да би за пар година порастао енормно али се после седам година појавила конкуренција других компанија па је дошло до финансијског губитка. Ова компанија се појављује као прва појава финансијске кризе² и ако је имала велику подршку енглеске државе у обавештајним пословима у иностранству. Криминалитет у компанијама представља посебну врсту привредног криминалитета због величини компанија, које покривају једну националну територију или територију више држава, чинећи компанију међународног значаја. Тако се и криминалитет компанија класификује као подврста криминала белог оковратника, јер га спроводе директори и власници великих компанија. Криминалитет у компанијама се најчешће појављује у ситуацијама појаве јаке конкуренције, ради обезбеђења ликвидности компаније. Тиме се штити углед, бренд својих производа и ако нема финансијске ликвидности, а поред тога штит се и углед менаџмента корпорације и обезбеђује каријерно напредовање али и национална привреда.

У литератури се криминалитет белог оковратника и криминалитет компанија изучава у саставу привредног криминалитета, са широким обухватањем, шта све спада под овим термином. Једно гледиште привредни криминалитет обухвата сва кривчна дела која се односе на пословање привредних субјеката, у свим фазама производње, расподеле, размене и потрошње. Носиоци криминалних активности је управљачка гарнитура

² G. Geis, The Evolution of the Study of Corporate Crime, in: M. B. Blankenship (ed.), Understanding Corporate Criminality, New York, 1993, p. 3-2

(менаџмент компанија) са управљачким овлашћењима, одлучивања и спровођења одлука. Уво указује да у привредни криминалитет улазе и кривчна дела против службене дужности (проневера, злоупотреба службеног положаја, давање и примање мита, послуга, несавестан рад, превара, крађе, утаје, оштећење туђе ствари, прикривање у привреди и др.), али као учесници кривчно-правне одговорности појављују се и одговорна лица у компанијама. Поред кривчно-правне одговорности у компанијама појављују се и привредни преступи и привредни прекршаји. Тако се под привредним криминалитетом подразумевају „сви облике понашања појединаца, група и правних лица којима се на било који начин напада наш привредни систем и имовина, а која су инкриминисана позитивним прописима у форми кривичних дела, привредних преступа или прекршаја.“³ Ова дефиниција осветљава привредни криминалитет који је обухваћен законском регулативом. У домаћој литератури криминалитет белог оковратника и криминалитет у компанијама мало се истражује у практичним појавним облицима у привреди, којег има на националном (приватизације, стечајна мафија, путна мафија итд.) и међународном нивоу (АГРОКОР (2017.године Хрватска-Србија-Словенија-Црна Гора-БиХ). Истраживање у области криминалитета белог оковратника различито је дефинисано тако да је то „вид имовинског криминалитета састављен од дела кажњивих у кривчном законнику, извршених од стране лица високог друштвеног положаја у оквиру њиховг занимања, чиме они злоупотребљавају поверење које због положаја или занимања уживају.“⁴ Такође извршиоци кривичних дела белог оковратника су људи, чиновници, лица са посебним друштвеним положајем, статусом у служби, власт, утицај, моћ утицаја на суд на контролу, примену и извршење закона. То су најодговорнија лица у појединим службама државне хијерархије и привреде, осигурања, банкарни, трговинске институције, привредне коморе, железнице, инспекције, полиција, царина, пореска служба, ревизорске институције и др.⁵

³ А. Petrović, *Osnovi kriminologije privrednog kriminaliteta*, Beograd, 1988, p. 22.

⁴ Ђ. Игњатовић, Појмовно одређење криминалитета белог оковратника, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 1-3, 1996, стр. 229-242

⁵ S. Konstantinović-Vilić, V. Ristanović-Nikolić, M. Kostić, *Kriminologija*, Beograd, 2010, p. 191.

Теоријско одређење криминалитета белог оковратника и привредног криминалитета (Компанија)
Криминолошко одређење и дефинисање криминала белог оковратника и привредног криминалитета

У криминолошкој литератури криминалитет компанија је сврстан у област криминалитета белог оковратника, још од његовог првог проучавања од стране Сатерланда (1939). Такође појединци су и раније указивали на неприхватљиво понашање компанија, директора и руковођаца, који манипулишу запосленима у циљу остваривања профита, где уживају велики иглед и поштовање.⁶ Криминалитет уопште речено не врше само нижи слојеви већ и високи и највиши слојеви друштва или класе „белог оковратника“ који уживају поштовање у друштву, што је социолошки аспект одређења овог криминала а не кривичног. Веома активна истраживања овог облика криминала одвија се од 1970 године, када и тужиоци увиђају тајност овог облика криминала, корупције на вишем привредном нивоу. Тако се криминал са уличног простора преусмерава на највише слојеве друштва, када долази до изражаја социјалне разлике становништва.⁷ Сатерланд је правно уочио разлику криминалитета белог оковратника и криминалитета компанија. Криминалитет белог оковратника одређивао је као организовано деловање професионалних лопова у кршењу закона, а да средина у којој жив није препознавала њихов криминално деловање. То су лица која припадају вишим друштвеним слојевима, која су научила од других како да се криминалом баве.⁸ Тако карактеристике криминала белог оковратника и криминала компанија одликују два елемента: то су лица која су на високим и највишим друштвеном положају и да кршење правних прописа није ограничено на кривична дела. Данас развојем индустрије, технологије и приступ свима, да се баве привредном делатношћу, омогућавају злоупотребу, вршећи кривична дела која се могу сврстати у кривична дела белог оковратника и криминала компанија. Друга истраживања криминалитета белог оковратника и криминалитета компанија желела су да избегну социјалне карактеристике, и што је за кривично право оправданје и практично примењиво, заменили су називима:

⁶ E. Ross, *Sin and society: An Analysis of Latter-Day Iniquity*, Boston, 1907, p. 48-49.

⁷ M. B. Clinard, R. F. Meier, *Sociology of Deviant Behavior*, Belmont, 2011, p. 178.

⁸ E. H. Sutherland, *Crime of Corporations*, in: L. Orland (ed.), *Corporate and White Collar Crime*, an Anthology, Cincinnati, 1995, p. 99-105.

криминалитет професије и криминалитет компанија. Криминалитет професије односи се на криминално понашање, које се врши у оквиру званичног занимања, док се други односи на недозвољено понашање компанија.⁹ Тако постоје и кривична дела повреда права интелектуалне својине, утаја пореза, корупција, која не морају бити извршена у корист компаније нити у оквиру званичне професије, али то су дела белог оковратника. Тако Сатерланд наводи да за кривична дела проневере 90% случајева није дошло до покретања кривичног поступка, већ само грађанског. Посебно се наглашава имунитет који поседују лица од кривичног гоњења у вишим друштвеним слојевима, односно то су лица са могућношћу утицаја на друге људе на положају, која врше кривична дела према нижим, подчињеним и сиромашним слојевима. Ово је супротно у односу на конвенционални криминалитет где слабији и сиромашнији врше кривична дела на штету богатих, због тога се према њима примењују класичене казне, док се према вишим слојевима примењују грађанско правне.¹⁰ Постоји потреба за утврђивањем тамне бројке компанијског криминалитета, јер он постоји, а кривично право садржи дољан број инкриминација, а неке инкриминације су веома широко одређене да се у њиховм оквиру могу подвести многобројне ситуације и понашања компанија.¹¹ Тако се на основу дефиниције могу класификовати кривична дела: 1) лична кривична дела која се врше зарад сопствене користи у окружењу које није пословно као што је на пример утаја пореза или злоупотреба кредитних картица; 2) злоупотреба поверења која се односи на вршење дела у пословном окружењу било да се ради о приватном или јавном сектору као што је пример са корупцијом или проневером; 3) кривична дела у пословном окружењу која се врше зарад остваривања пословне предности као што је пример са повредом конкуренције или кршењем прописа у области производње и стављања у промет намирница, али то није централна и једина активност учинилаца; 4) криминалитет белог оковратника као занимање или као централна активност. Пример су различите варијанте превара, којима се жртве наводе да улажу новац у пословне операције. Истраживања од стране правосуђе САД-а утврдила су следеће: „Поред непотребног анализирања карактеристика учинилаца, овај тип понашања треба одредити на основу врсте кривичног дела а у питању су: превара у вези са хартијама од вредности, превара извршена електронским путем, банкарска проневера, корупција, повреда конкуренције,

⁹ L. M. Salinger (ed.), *Encyclopedia of White-Collar and Corporate Crime*, Volume 1, Thousand Oaks, 2005, p. 174.

¹⁰ E. H. Sutherland (1940), *op.cit.*, p. 91-93. 35 E. McLaughlin, J. Muncie (ed.), *The Sage Dictionary of Criminology*, London, 2001, p. 320.

¹¹ D. R. Simon, *Elite Deviance*, Boston, 1999, p. 11-20. 43

лажне изјаве, кредитна превара, пореска утаја.¹² Криминалитету у компанијама треба додати и криминалитет који врше средњи слојеви у компанијама односно запослени и предузетници. Посебно криминалитет белог оковратника и компанија се дефинише на следећи начин: „Илегална или неетичка дела којима се од стране појединца високог или уваженог друштвеног статуса или организације крше идуцијарне обавезе јавно указаног (делегираног) поверења, најчешће у оквиру легитимне професије, како би се остварила имовинска корист за себе или за организацију.“¹³ Практично сагледавање криминалитета белог оковратника и криминалитета компанија указје на битна три елемента:

1. Друштвена штетност. Висина друштвене штетности показује и степен оасности по једно друшво, то се види и по висини запрећене казне за поједина кривчна дела у привреди. Пракса показује да друштвено штетна понашања чији су актери компаније или држава нису дефинисана као кривична дела.¹⁴

2. Поверење. Поверење је изграђен однос сигурности између привредних субјеката. Овај кључни елеменат изигравање поверења и сигурности чини основу кривчног дела белог оковратника. Сматрамо да друштвена опасност и штетност чини битан елеменат кривчних дела у привреди, компанији и белог оковратника.

3. Углед учиниоца. Дуга пракса и стечено поверење пословних субјеката и потрошача стварају висок степен угледа.

4. Ризик. Способност појединаца, менаџмента, и власника да на основу малог броја пословних, економских и других информација, која не гарантују успех инвестирају у несигурне и непредвидиве привредне токове ради стицања имовинске користи. Овакво поступање је често у случајевима непридржавања прописа о безбедности на раду или о очувању животне средине. Ризик се отклања само када предстоји непосредна опасност, док се далекосежни негативни ефекти пренебрегавају.¹⁵ Интегративни приступ дефинисању криминал белог оковратника обухвата први елемент дефиниције јесте професија и то легална и легитимна професија како би се могла направити разлика у односу на професионалне криминалце и организовани

¹² M. L. Benson, S. S. Simpson, , op.cit, p. 10. 47

¹³ D. O. Friedrichs, op.cit, p. 6.

¹⁴ R. J. Berger, op.cit, p. 8.

¹⁵ D. O. Friedrichs, op.cit, p. 8-13

криминалитет. Професија даје такву моћ појединцу и прижа могућност за илегалан поступак, није битно дали решава неки финансијски проблем или прибавља за себе или другог корист. Овде је битно својство учиниоца и жртве, дело може бити кривично или било које кршење прописа, а превара и злоупотреба поверења чини одлику овог кривичног дела.

Кривичноправно одређење и дефинисање криминалитета белог оковратника и криминалитета компанија

Кривичноправно одређење криминалитета белог оковратника и криминала компанија мора да обухвата само кривичноправну инкриминацију ових кривичних дела. Данас највећи број држава прихвата да правна лица могу бити одговорна за кривична дела учињена у њиховом интересу. То значи да је могуће одвојити кривичну од других облика правне одговорности ових субјеката и у анализу узети само понашања која заиста представљају криминалитет. Анализом случајева кривичне одговорности физичких лица која су кривична дела учинила у корист правног лица може се доћи до података о криминалитету компанија и у случајевима када је изостало кривично гоњење правног лица. Друго, не може се пренебрегнути постојање суштинске разлике између кривичног права и других правних грана. Кривичним правом пружа се заштита виталних функција и то од најопаснијих облика напада и угрожавања.¹⁶ У време када је Сатерленд дефинисао овај тип криминалитета многа понашања која су данас прописана као кривична дела тада то нису била. Међутим, не треба изгубити из вида да кривично право представља сет техника које имају одређену сврху, а то је пре свега заштита друштва кроз сузбијање криминалитета и она се постиже тако што се људима представља која понашања јесу кривична дела и затим од њих очекује да то и поштују.¹⁷ Приликом одлучивања да ли да неко понашање пропише као кривично дело законодавац би свакако требало да узме у обзир све оне критеријуме који су релевантни за одлучивање да ли је таква инкриминација оправдана. Кривично право одликује и принудни карактер, јер оно у крајњој мери треба да очува ненарушеност правног поретка кроз државну принуду. Иако принуда постоји и у другим гранама јавног права као и у приватном праву, она чини суштину кривичног права. Када су исцрпљене све друге

¹⁶ Z. Stojanović, *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 2013, p. 6.

¹⁷ H. V. Ball, L. M. Friedman, *The Use of Criminal Sanctions in the Enforcement of Economic Legislation: A Sociological View*, in: L. Orland (ed.), *Corporate and White Collar Crime*, an Anthology, Cincinnati, 1995, p. 33-38.

могућности, остаје кривично право које осигурава поштовање забрана и наредби правног поретка.¹⁸

Однос криминала белог оковратника и привредног криминалитета према другим сродним кривичним делима
Међусобни однос кривичног дела белог оковратника и привредног криминалитета

Криминалитет компанија се у литератури најчешће одређује заједно са криминалитетом белог оковратника као његов подоблик. По мишљењу великог броја криминолога овај тип криминалитета одликују следеће карактеристике: 1) одвија се у оквиру легитимне професије; 2) мотив је стицање имовинске користи или постизање професионалног успеха; 3) не постоји намера да се користи насиље.¹⁹ Као кључна разлика узима се чињеница да ли се кршењем прописа корист жели прибавити себи или организацији. Притоме, могуће је да се исто лице нађе у улози учиниоца оба типа криминалитета. Ако на пример директор компаније проневери новац то чини у сопственом интересу, а на штету компаније због чега би се ово понашање окарактерисало као криминалитет белог оковратника. Ако исти директор изврши кривично дело трговине поверљивим информацијама како би обезбедио корист организацији у којој ради у питању је криминалитет компанија. Немогуће је одвојити појединца од компаније, тако корист иде или у корист компаније или у корист појединца, односно није могуће одвојит криминалитета белог оковратника од криминалитета компаније, где компанију треба посматрати као средство у извршењу кривичних дела, као што је оружје средство извршења многих конвенционалних кривичних дела.²⁰ Треба имати у виду да је криминалитет компанија сегмент криминалитета белог оковратника и може се одредити као организациони тип криминалитета који се одвија у контексту комплексних и разноврсних међуодноса између борда директора, управног одбора и менаџера са једне стране и корпорације и њених сегмената са друге стране. За разлику од криминалитета белог оковратника чији је акценат на појединцу и професији која му омогућава вршење кривичног дела,

¹⁸ Н. Н. Jescheck, Т. Weigend, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil, 1996, Berlin, p. 2.

¹⁹ D. O. Friedrichs, op.cit, p. 5.24

²⁰ M. B. Clinard, P. C. Yeager, op.cit, p. 106-107.

криминалитет компанија се не може узети само за појединца.²¹ У литератури се такође наводи да треба направити разлику између криминалитета белог оковратника и криминалитета професија. Постоји разлика између криминалитета компанија који се чини у интересу организације; криминалитета белог оковратника који врше лица на вишим позицијама у компанији, а у сопственом интересу и; криминалитета професија који врше запослени (генерално на нижим позицијама) у сопственом интересу, а на штету организације.²² Непостоји јасна граница између криминалитета белог оковратника и криминалитета професија, разлика се прави на основу карактеристика учинилаца који код криминалитета професија припадају углавном средњем друштвеном слоју. Кривична дела која они врше често су иста као и кривична дела припадника виших друштвених слојева, али се у судској пракси знатно чешће осуђују лица из средњих друштвених слојева.

Приведни криминал и однос према организованом криминалитету

Особеност криминалитета компанија је примена нефизичких средстава, односно испољава се организациони елемент компаније. Тако појединац има употребну вредност само што делује у циљу остваривања циљева компаније, а организација је правни субјект која може независно од појединца бити кривичноправно одговорна.²³ Организовани криминалитет је криминалитет компаније и државе, а специфично гледиште указује да је организовани криминалитет и компаније. Тако постоје различити ниво и путеви повезивања, тако се компаније одликују: подела посла у виду постојања различитих професија; активности појединца у оквиру организације су координисане на основу прописа и договора; организација је рационално устројена како би остваривала одређени циљ.²⁴ Због тога поједини аутори и праве разлику између три категорије учинилаца: оних који делују појединачно, у оквиру професије и напослетку оних који користе организацију. Криминалитет белог оковратника односно криминалитет компанија структурални криминалитет, јер позиција у друштвеној класи као и организацији утиче на вршење ових дела, али има утицаја и на блаже

²¹ S. Wheeler, M. L. Rothman, *The Organization as Weapon in White-Collar Crime*, Michigan Law Review, vol. 80, 1982, p.1402-1426.

²² P. Gottschalk, *op.cit.*, p. 24-25

²³ R. J. Berger, *op.cit.*, p. 10

²⁴ E. H. Sutherland, D. R. Cressey, *Criminology*, Philadelphia, 1978, p. 282-283.

кажњавање.²⁵ Постоји и посебно гледиште, појмом синдикализовани криминалитет подразумева организовани криминалитет мафијашког типа, јер га одликују постојање организације у коју је приступ ограничен, коришћење насиља, стицање профита као циљ деловања и коришћење корупције. Синдикализовани криминалитет користи компаније ради прања новца, а са њима сарађује и код закључивања тзв. „љубавних уговора“ којима се компанијама гарантује да неће доћи до штрајкова радника, док се са друге стране радници оштећују у погледу њихових плата и других права. Може се такође рећи да код оба типа криминалитета утицај има економски притисак, а циљ им је стицање профита. Но, између криминалитета компанија и организованог криминалитета постоје и разлике: 1) док је организовани криминалитет резултат деловања илегалних група које немају правни статус, криминалитет компанија је резултат деловања легалних правних субјеката; 2) примарно тржиште организованих криминалних група је криминално тржиште, док је код компанија ситуација обратна и њихово деловање је усмерено примарно ка легалним а секундарно ка илегалним тржиштима. Организоване криминалне групе су основане са циљем да врше кривична дела како би стекле профит, док се компаније не оснивају са истим циљем. Организоване криминалне групе се укључују у легални бизнис како би побољшале своју позицију на илегалном тржишту, док супротно важи за кршење прописа од стране компанија. Као критеријуми разликовања наводе се и: 1) занимање и друштвени углед учиниоца; 2) коришћење насиља у вршењу послова (код организованог криминалитета ово је правило, док је код криминалитета белог оковратника односно компанија изузетак. Но, ови критеријуми нису од помоћи у случајевима када одговорна лица једну организацију створену за обављање законитих делатности временом преоријентишу на вршење криминалних.²⁶ Због тога многи аутори и наводе да није јасно када се завршава организовани криминалитет, а почиње легитимни бизнис.

Привредно-државни криминалитет

Термин државно-компанијски криминалитет осмишљен је 1989. Године како би се њиме означила она понашања која представљају резултат заједничког деловања политичких и економских субјеката. Дефинише се као

²⁵ J. Hagan, P. Parker, White Collar Crime and Punishment: The Class Structure and Legal Sanctioning of Securities Violations, *American Sociological Review*, 1985, vol. 50, pp. 302-316.

²⁶ Б. Игњатовић (1996), оп.цит, стр. 239.

илегално или друштвено штетно понашање које је резултат заједничких циљева једне или више политичких и економских институција. Криминалитет компанија може бити инициран од стране државе (случајеви у којима држава има главну улогу у предузимању криминалних активности) или толерисан у смислу да државне институције не реагују на илегално поступање компанија. Аутори који су указали на овај тип криминалитета узели су за основу две студије случаја које показују какви могу бити резултати заједничког деловања државе и привредних субјеката.²⁷

Први је случај лансирања свемирског брода Challenger 1986. Године када је само 73 секунде после лансирања у експлозији погинуло седам чланова посаде. Анализа случаја је показала да је до несреће дошло због заједничког деловања Националне аеронаутичке и свемирске администрације (NASA) и компаније Thiokol. Почетком 80-их година на NASA је вршен велики притисак тадашње Реганове администрације како би се убрзала употреба свемирског програма у економске, војне и научне сврхе. Са друге стране, од 70-их година је знатно смањен износ финансијских средстава за ову организацију тако да је она морала да прави компромисе у погледу конструкције свемирских бродова. NASA је сарађивала са компанијом Thiokol, а још 1978. године су њени инжењери указали на лошу конструкцију свемирског брода ове компаније која је могла довести до цурења врелог гаса. Ипак, без обзира на наведено као и на чињеницу да су у конструкцији брода коришћени половни делови, ризик је оцењен као прихватљив.²⁸ Други случај одиграо се 1991. године када је 25 радника погинуло а 30 рањено у фабрици Imperial Food Products. Истрага је утврдила да су радници погинули зато што је противпожарни излаз био закључан и нису могли да се евакуишу. Овај случај је окарактерисан као државно-компанијски криминалитет не само због пропуста компаније већ и због дуге историје пропуста државних инспекција да предупреду овакве случајеве. Државна агенција за безбедност и заштиту на раду је током 80-их година остала без значајних средстава што је утицало и на смањење броја инспектора који треба да контролишу да ли послодавци поштују прописе о заштити на раду.²⁹ Фридрихс наводи и друге примере државно-компанијског криминалитета. Тако је на пример влада САД била укључена у промену режима у неким државама у којима су интернационалне компаније те режиме оцењивале као претеће по сопствене економске интересе.³⁰ Ова повезаност

²⁷ Наталија Д. Лукић, Докторат *Криминалитет у компанијама*, Правни Факултет у Београду, 2017.

²⁸ Ibid str.56.

²⁹ Ibid str.56.

³⁰ D. O. Friedrichs, op.cit, p. 160

државе и компанија посебно долази до изражаја у ратним околностима. Тако се на пример наводи да је Први светски рат донео велики профит америчким националним компанијама и створио најмање 20.000 нових милионера и милијардера. И за време Другог светског рата било је примера сарадње компанија са државама. Тако је на пример америчка компанија ИВМ преко своје ћерке-фирме снабдевала нацистички режим у Немачкој машинама које су омогућиле брутално убијање људи на ефикасан начин, док је компанија I. G. Farben, која је била под контролом нацистичког режима, користила као радну снагу људе који су били у логору Аушвиц. Слични примери постоје и данас па се тако на пример наводи да је инвазија на Ирак 2003. године била значајно потпомогнута интересима америчких и британских компанија ради заузимања нафтних поља и остваривања профита.³¹ Блиско феномену државно-компанијског криминалитета је и политички криминалитет белог оковратника. Ради се о повезивању путем коруптивних метода привредних субјекта са појединцима који су носиоци политичке моћи или са политичким странкама. Компаније донирају средства припадницима законодавне, извршне и у мањој мери судске власти како би остваривале своје интересе. Само у 2007. години је, како наводи овај аутор, против више од десет чланова америчког Конгреса био покренут кривични поступак због примања мита у замену за политичке услуге.³²

Покушај одређења криминалитета компанија

Криминолошки приступ изучавању криминалитета у компанијама има своје недостатке, због става да се под криминалитетом подразумевају само кривична дела, али постоји опасност да се из ове групе кривичних дела изоставе сва друга понашања која су регулисана грађанским закоником и другим судским одлукама. Стално повећавање броја инкриминисаних дела, којима се подводе одређена понашања компанија, али не и криминално означених као кривична одговорност. Схватајући да руководеће функције обављају лица из високог социјално-економског статуса, која су основала компаније само ради вршења злоупотребе, што даје посебне карактеристике у односу на лица која руководећи доносе одлуке да се пропис крше јер је то једини начин да компанија позитивно финансијски опстаје. На основу тога потребно је дати

³¹ S. Tombs, D. Whyte, *The Corporate Criminal – Why Corporations Must be Abolished*, New York, 2015, p. 55-62.

³² Ibid, p. 147-153.

дефиницију криминалитета компанија: „подразумева вршење кривичних дела у интересу компанија или у интересу учioniоца кривичног дела и компанија од стране руководиоца или запослених у компанији у чијем се интересу кривично дело врши“. Због прецизности криминалитет у компанијама обухвата само кривична дела, а не и друга девијантна понашања. Међутим трба имати у виду да у анализи треба узети у обзир и прекршаје и привредне преступе када су они са кривичне одговорности преиначени на прекршаје или привредне преступе. Треба имати у виду да се код нас лако оснива привредни субјект и да се лако може доћи у позицију директора компаније или предузећа. Тако лице учинилац кривичног дела у компанији може бити на руководећим местима, али и остали запослени могу имати могућности за кршење прописа и извршити кривична дела за које је одговорна компанија.

Феноменолошка димензија криминалитета компанија

Подаци о распрострањености привредног криминал, белог оковратника и криминала компанија

Сатерленд је средином прошлог века први спровео истраживање како би утврдио аспрострањеност криминалитета компанија. У тој студији је прикупио податке о 70 највећих компанија у САД у то време, при чему је период анализе у просеку обухватао око 45 година. Против ових компанија је укупно донето 980 одлука, али аутор истиче да је сигурно било више кршења прописа. Од тога, 98% компанија има статус рецидивиста, јер против себе има најмање две одлуке. Око 90% има статус хабитуалног преступника, јер је у то време према закону овај статус имао преступник са најмање четири осуде. Потребно је ипак напоменути да Сатерленд под злочиним подразумева не само кршење кривичноправних норми, већ и грађанских и управних прописа. Стога је његова анализа обухватила одлуке различитих судова, али и комисија. Тако се на пример детаљно бави излагањем о обмањивању потрошача при чему такво понашање дели у три групе: а) реклама производа који су штетни, а то се не објављује или се бар умањује, б) реклама којом се претерује у описивању карактеристика производа и в) реклама којом се повређује конкуренција, а не потрошачи, па се на пример наводи да производ само те компаније садржи одређени квалитет што заправо није тачно. Аутор такође даје примере за кршење Закона о раду којима се ограничавају права радника, а бави се примерима проневере на штету компаније. Посебну пажњу Сатерленд посвећује и повреди конкуренције и наводи да оваква пракса доводи до нарушавања правила слободног тржишта. Истраживање је показало да је у 307

случајева укупно 60 од 70 америчких компанија прекршило Шерманов закон о заштити конкуренције. Многе компаније се труде да одрже и иначе високу цену производа тако што смањују производњу како би профитирале. Компаније стварају приватне савезе, а унутар њих и своје судове како би санкционисали 34 своје чланове и наизглед показали фер и демократски приступ, али како би санкционисали и компаније које нису чланови у ком случају се понашају као рекеташи.³³ Друга позната студија је она коју су спровели Клинард и Јегер 70-их година прошлог века која је обухватила 582 компаније у САД. Од тога је 477 компанија обављало делатност производње, 18 се бавило продајом, 66 малопродајом и 21 пружањем услуга. Као и у Сатерлендовој студији, биле су искључене делатности попут осигарања, банкарства, транспорта због другачијих и строжих законских прописа којима су биле подвргнуте поменуте привредне делатности. Резултати су показали следеће: више од 60% компанија из студије имало је у периоду од 1975. до 1976. године бар једну одлуку донету због кршења прописа. Аутори су одлуке разврстали према врсти изречене санкције које су изrekli кривични и грађански судови али и управни органи.³⁴ Иако се у литератури могу наћи приговори упућени студији коју су спровели Клинард и Јегер, пре свега због широке дефиниције криминалитета компанија због чега су ови аутори прикупљали податке и о другим врстама правних санкција,³⁵ сматра се да је њихово истраживање са методолошког аспекта било боље од Сатерлендовог и у то време једно од најбољих истраживања овог феномена.³⁶ Рос у свом раду износи списак компанија које су од 1970. године учиниле неко од пет криминалних понашања: корупција, превара, илегално донирање средстава, утаја пореза и повреда конкуренције. Од укупно 1.043 компаније које су биле обухваћене студијом 117 односно око 11% је било укључено у бар једно од наведених понашања. Највише је учествовало у повреди конкуренције – 98; потом 28 у неком облику коруптивног деловања; 21 је илегално донирала средства политичким субјектима; 11 је учинило превару, а 5 је утајило порез, разлику од осталих студија чији су резултати представљени, једино се резултати овог истраживања односе искључиво на кривична дела.³⁷ У чланку који је 1982. године објавио часопис U.S. News and World Report наводе се слични подаци о кршењима прописа највећих компанија у САД. Од 500

³³ E. H. Sutherland (1995), *op.cit.*, p. 99-106.

³⁴ M. B. Clinard, P. C. Yeager, *op.cit.*, p. 112-113.

³⁵ L. Orland, *op.cit.*, p. 129-130.

³⁶ F. T. Cullen, W. J. Maakestad, G. Cavender, *op.cit.*, p. 126

³⁷ I. Ross, How Lawless are Big Companies? in: L. Orland (ed.), *Corporate and White Collar Crime*, an Anthology, Cincinnati, 1995, p. 114-117.

компанија 115 је у деценији која је претходила било осуђено за неко теже кривично дело или је платило накнаду штете у грађанском поступку.

Жртве привредног криминала, компанија и белог оковратника

У глобалној студији о криминалитету компанија представљени су резултати добијени анкетањем 5.500 компанија у свету. Покривени су сви континенти (укупно 34 државе), а компаније су бирани на основу различитих критеријума: број запослених, цене акција на берзи, пословни успех. Од укупног броја 25% чиниле су велике компаније познате широм света. У питању је студија о жртвама, јер су компаније испитиване о виктимизацији одређеним кривичним делима (злоупотреба имовине у виду крађе и проневере; превара; лажно представљање финансијског стања; корупција; трговина инсајдерским информацијама; прање новца; повреда права на интелектуалну својину), а од стране својих запослених или запослених у другим компанијама. Резултати показују да је готово свака друга компанија (око 45%) била у последње две године (у питању су 2004. и 2005. година) виктимизирана неким од наведених дела. Свакако, разлике постоје између континената, а аутори то генерално објашњавају културалним разлозима, начинима реаговања на овај криминалитет, различитим стопама криминалитета на континентима. На афричком континенту је виктимизација компанија откривена у 77% случајева, што је нешто више у поређењу са Аустралијом (63%) и Северном Америком (54%), али аутори сматрају да је у афричким земљама вероватно велика тамна бројка и да откривање ових дела није подједнако ефикасно као на друга два поменута континента. У Азији је пријављен знатно мањи проценат ових кривичних дела (око 32%), а аутори посебно издвајају Јапан и сматрају да се ради о избегавању пријављивања или о томе да се нека понашања уопште не посматрају као криминалитет.³⁸ Напрвом месту по броју виктимизација је злоупотреба имовине (око 30%), превара (22%) и повреда права на интелектуалну својину (12%), трговина инсајдерским информацијама (4%) и прање новца (3%). Корупција је заједно са лажним представљањем финансијског стања на четвртом месту и заступљеност варира – од 1 до 30% у зависности од државе. У Азији је корупција била заступљена у 12% случајева (у Јапану нешто ниже), а у Западној Европи око 7%.³⁹ Прикупљени овом студијом не пружају могућност утврђивања размера криминалитета компанија,

³⁸

³⁹ 102 K. D. Bussmann, M. M. Werle, Addressing Crimes in Companies, First Findings from a Global Survey of Economic Crime, *British Journal of Criminology*, 46, 2006, p. 1128-1144.

јер су учиниоци наведених дела често појединци који желе себи прибавити имовинску корист. Ова студија о криминалитету компанија спроведена је и 2011. и 2014. године. Србија је била укључена у оба истраживања. Резултати показују да је 37% испитаника било виктимизовано неким од наведених кривичних дела у 2014. години. Разлике и даље постоје између континената тако да је ситуација најповољнија на Блиском истоку (21%)¹⁰⁴ а најлошија у Африци где је 50% испитаника пријавило виктимизацију. У државама Источне Европе тај удео је 9%, док је нешто бољи у Западној Европи и износи 35%. Што се тиче врсте кривичних дела, злоупотреба имовине је и даље на првом месту (69%), док је на другом превара у поступку јавних набавки (29%), праћена корупцијом (27%), кибер криминалитетом (24%) и рачуноводственом преваром (22%). За многе државе које су учествовале у овом истраживању објављене су и детаљни национални резултати.⁴⁰ У компаративном истраживању које је обухватило компаније у Немачкој, Швајцарској и Аустрији утврђивано је у којој мери је заступљена њихова виктимизација, којим кривичним делима, каква је перцепција компанија о ризику од виктимизације и чиме се недозвољено понашање на штету компанија може објаснити. Ови подаци само делимично могу бити показатељ криминалитета компанија, а пре криминалитета белог оковратника. Наиме, најчешће учињена кривична дела била су проневера, утаја, превара, а као учиниоци су се у скоро половини случајева (Немачка 48%, у Аустрији 41% а у Швајцарској 57%) нашла лица која раде у виктимизованој компанији. Кривична дела која су типична за криминалитет компанија (као што је договор о ценама) пријављена су у занемарљивом проценту.⁴¹ Подаци о виктимизацији привредних субјеката прикупљају се и у Енглеској и Велсу и на основу њих је тешко закључити у којој мери је потребно је напоменути да је из овог дела света у испитивању учествовао најмањи број компанија (232). мери се пријављена понашања могу приписати правним, а у којој мери физичким лицима.⁴²

Закључак

Истраживања немогу дати јединствен већ издиференциран одговор о

⁴⁰ <http://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/> (20.05.2018.)

⁴¹ Доступно на <http://www.kpmg.at/uploads/media/pub-20130313-wirtschaftskriminalitaet-de.pdf> (20.05.2018.)

⁴² ¹⁰⁷ Доступно на:

https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/342577/crime-against-businesses-detailed-13.pdf (20.05.2018.)

привредном криминалитету, криминалитету компанија и криминалитету белог оковратника. Како је у питању пре свега криминолошки феномен, и различито схватање у битним елементима зато и долази до опречних мишљења и интерпретаци. Разликовање криминала белог оковратника од криминала компанија је оправдан, али немогу се јасно изразити границе криминала белог оковратника и криминала компанијама јер је истовремено појављивање лица на високим функцијама, компанијска правна регулатива и прописна кривчна дела. Пракса је показала да велики број извршених кривчних дела односи се на прибављање користи привредном друштву, али постоји и лична корист. Кривчна дела се врше у продуженом трајању и ако су предузете радње, тако се позиција одговорног лица злоупотребљавају, не само ради опстанка привредног субјекта већ и због остваривања личне добити. Показало се да у великом броју случајева починилац кривичног дела је и власник или заступник привредног друштва, без обзира на одвојеност физичког и правног лица. Немали број лица са са власничким уделом и код којих је прибављена корист припала правном лицу. Са друге стране, велика и позната привредна друштва, нарочито она основана у правној форми акционарских друштава, која послују дужи временски период и имају доста запослених ретко се појављују у случајевима регистрованог криминалитета. Спорно питање у криминолошком одређењу криминалитета компанија је и својство учиниоца кривичног дела. Највећа дилема постоји у разматрању да ли учинилац може бити било који запослени или то мора бити лице на каквом руководећем положају, а по старијим схватањима и лице које ужива друштвени углед. Ова чињеница је разумљива ако се има у виду да је оснивање привредних друштава са ограниченом одговорношћу једноставно и пружа прилику свима који би хтели да се баве привредним пословањем да постану директори. Но, иако највећи број учинилаца има завршену средњу школу, не може се занемарити да је у поређењу са целокупном популацијом пријављених као и осуђених лица, удео преступника са завршеним факултетом знатно већи. Нажалост, недоступност података спречила нас је у доношењу закључака о поседовању имовине као и о висини месечних примања и утврђивању да ли се и у којој мери ови учиниоци разликују у поређењу са конвенционалним преступницима. Дакле, може се закључити да мањи удео чине лица која имају високо образовање и солидне месечне приходе (нпр. Док свако десето лице из узорка пресуда за кривично дело пореске утаје са завршеном средњом школом има месечне приходе веће од 40.000 динара, свако треће лице са факултетом остварује ове месечне износе). Не би било оправдано изоставити из анализе случајеве у којима одговорно лице припада већ поменутом криминалитету плавог оковратника, јер су и то примери криминалитета компанија имајући у виду да се корист

прибавља правном лицу, али има оправдања да се праве подкласификације што би допринело бољем разумевању разлика између ових група по питању врсте кривичних дела, начина узвршења, карактеристика компанија.

Литература

- A. Petrović, *Osnovi kriminologije privrednog kriminaliteta*, Beograd, 1988.
- D. Davidović, *Privredni kriminalitet i uloga društvene kontrole u njegovom suzbijanju*, Beograd, 1965.
- D. Nelken, *White Collar and Corporate Crime*, in: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner, *The Oxford*
- E. H. Sutherland, *White-Collar Criminality*, *American Sociological Review*, n. 5, 1940. Према: F. T. Cullen, M. L. Benson, *White Collar Crime: Holding a Mirror to the Core*, *Journal of Criminal Justice Education*, vol. 4, n. 2, 1993.
- E. Ross, *Sin and society: An Analysis of Latter-Day Iniquity*, Boston, 1907. E. H. Sutherland, *Crime of Corporations*, in: L. Orland (ed.), *Corporate and White Collar Crime, an Anthology*, Cincinnati, 1995.
- E. McLaughlin, J. Muncie (ed.), *The Sage Dictionary of Criminology*, London, 2001.
- E. H. Sutherland, D. R. Cressey, *Criminology*, Philadelphia, 1978.
- Z. Stojanović, *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 2013.
3. Кековић, М. Милошевић, *Криминалитет корпорација: криминолошки и културолошки аспекти*, *Социолошки преглед*, бр. 1, 2011.
- I. Ross, *How Lawless are Big Companies?* in: L. Orland (ed.), *Corporate and White Collar Crime, an Anthology*, Cincinnati, 1995.
- M. Milutinović, *Kriminologija*, Beograd, 1990.
- M. B. Clinard, R. F. Meier, *Sociology of Deviant Behavior*, Belmont, 2011, p. 178.
- Наталија Д. Лукић, *Докторат Криминалитет у компанијама*, Правни Факултет у Београду, 2017
- R. J. Berger, *White Collar Crime, The Abuse of Corporate and Government Power*, Boulder, 2011.
- S. Konstantinović-Vilić, V. Ristanović-Nikolić, M. Kostić, *Kriminologija*, Beograd,

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018
2010.

S. P. Shapiro, Collaring the Crime, not the Criminal: Reconsidering the Concept of White Collar Crime, *American Sociological Review*, vol. 55, 1990.

S. Wheeler, M. L. Rothman, The Organization as Weapon in White-Collar Crime,

H. Becker, *Autsajderi*, u: Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji*, Beograd, 2009.

H. H. Jescheck, T. Weigend, *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil*, 1996, Berlin.

Анета Атанасовска-Цветковић¹

ПРИКАЗ УГОВОРА О ЛИЦЕНЦИ – УГОВОР КОЈИМ СЕ ВРШИ ПРЕНОС ПРАВА КОЈА ПРОИЗИЛАЗЕ ИЗ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ

Резиме

Уговор о лиценци није новина у Праву и Правном систему Републике Србије. Ради се о уговору који је препознат и признат Законом о облигационим односима. Као уговор, један је од носиоца начина вођења бизниса, а због његовог предмета овај уговор је у тесном корелативном односу са индустријском својином, а самим тим и са Правом интелектуалне својине. Овим радом се врши приказ Уговора о лиценци као један од уговора који су примарни а тичу се робног промета и трговине, генерално, где ће бити дефинисан његов појам, субјекти, права и обавезе које имају, а произилазе из уговорног односа, као и његов престанак. Циљ овог рада биће анализа Уговора о лиценци, који као један конкретан уговор дотиче, обухвата и комбинује три гране права: Уговорно право, Конкурентско право и Право интелектуалне својине.

¹ Др Анета Атанасовска-Цветковић, своје звање је стекла на Правном факултету у Нишу, запошљена на Факултету за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики“ у Нишу, e-mail: a.atanasovska@yahoo.com

REVIEW OF A LICENSE AGREEMENT - A CONTRACT USED FOR TRANSFERING THE RIGHTS ARISING FROM INTELLECTUAL PROPERTY

Abstract

The license agreement is not a novelty in the law and the legal system of the Republic of Serbia. It is a contract that is recognized and admitted by the Law on Obligations. As a contract, it is one of the carriers of the way of leading business now days, and because of the subject of the contract, it is in close correlativ relationship with the industrial property law and therefore with intellectual property law. This paper relates to the presentation of a license agreement as one of the essential contracts in the field of merchandise trade and trade, in general, where it will be defined its concept, entities, rights and obligations that they have, arising from the contractual relationship, as well as its termination. The purpose of this paper will be to analyze the license agreement as one very specific contract that will include and, if it can be said, combined three rights: contract law, competition law and intellectual property law.

Keywords: law, contract, license, trade, intellectual property, business.

Увод

Сматрамо да не постоји лице које никада није чуло за термин лиценца. За лаике је довољна реч „кока-кола“ како би успешно схватили о чему се ради, дакле, лиценца заузима, у материји проналазачких права, јако битно место. Њој припада значајни проценат целокупне трговине у свету. Данас, у нашем друштву, водећи се драстично бржим напретком и техничко-технолошким знањем, укључујући и подизање трговине на један нови и, може се рећи, успешнији ниво, уговори којима се преноси могућност искоришћавања туђег проналаска у оквиру привреде и те како добијају на значају.

Имајући у виду да је Уговор о лиценци облигациони однос који настаје на основу слободно изражене воље уговорних страна, ипак, могло би да се каже, да овај уговор кад год да се закључује, мора да прати правна правила четири битне гране права: Облигационог права, Права интелектуалне својине, Конкурентског права и Трговинског права. Најновији трендови указују на то да се право интелектуалне својине приближава трговинском праву и конкурентном праву управо због тога што је право интелектуалне својине, данас, најцењенија и највреднија имовина коју може да поседује било које правно и физичко лице. Та имовина, коју поседују правна и физичка лица, представља предмет специфичне трговинске трансакције.²

Облигационо право и трговинско право је нама ближи концепт, па чак и лаик, на основу слутње, може да нам дефинише појмове ових права, али шта је са правом интелектуалне својине? Ради се о, нама, новој правној дисциплини која добија на значају као резултат савремених токова, а регулише заштиту права индустријске својине и ауторског права. Интелектуална својина или на француском „*propriete intellectuelle*“ или енглеском „*intellectual proprety*“ регулише односе у домену патената, модела, трговинских марки, индустријског дизајна, ознаку порекла производа и географске ознаке, топографију интегралних кола, књижевност, науку, а у најновије време обухвата и права, односно односе који произилазе из извођења дела (*performing right*).

Онда, где је та повезаност између права интелектуалне својине и Уговора о лиценци који представља класичан облигациони однос? Одговор се, свакако, крије у дефинисању појма Уговора о лиценци. Дакле, Уговор о лиценци представља инструмент за извршавање промета права који произилазе из интелектуалне својине, а односе се на патенте и њихова права³, знакове којима се могу разликовати⁴ као и нека ауторска права.⁵

Уговор о лиценци је један јако битан уговор који се користи на пољу робног промета. У најужем смислу, Уговор о лиценци је такав уговор који ствараоцима даје могућност да имају економски бенифит од свог

² Погледајте само развој софтвера и рачунарске технологије.

³ Патент, know-how, корисне моделе

⁴ Трговачка марка и индустријски дизајн

⁵ Види: Дабовић-Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца- начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр.15

стваралаштва. Данас, уговор о лиценци уређен је у Закону облигационим односима („Сл.лист СФРЈ“, бр.29/78, 39/85,45/89-одлука УСЈ и 57/89, „Сл.лист СРЈ“ бр.31/93 и „Сл.лист СЦГ“бр.1/2003-Уставна повеља)⁶ и то у члановима 686- 711.

Даље у овом раду биће разрађена комплетна анализа Уговора о лиценци.

Појам Уговора о лиценци

Када погледамо ЗОО и одредбе посвећене Уговору о лиценци, прво шта ради законодавац је дефинисање појма. Тако, у члану 686. Закона, законодавац тачно дефинише појам Уговора о лиценци и то: **„Уговором о лиценци обавезује се давалац лиценце да стицаоцу лиценце уступи, у целини или делимично, право искоришћавања проналаска техничког знања и искуства, жига, узорка или модела, а стицалац лиценце се обавезује да му за то плати одређену накнаду.“**

Како не би дошло до забуне, дужни смо да укажемо на чињеницу да интелектуална својина у себи садржи две области и то: право индустријске својине и ауторско право.

Дакле, законодавац се држи следећег става: обавеза уступања и преноса, са једне стране, и омогућавање искоришћавања заштићеног проналаска, са друге стране.⁷

Из овако дефинисаног појма, може се подвући:

1. Уговорне стране су давалац лиценце и стицалац лиценце;
2. Уступање права искоришћавања је обавеза која произилази из уговорног односа и уступање може да буде у целини или делимично; и
3. Право плаћања накнаде је обавеза (или право) која, такође, произилази из уговорног односа.

⁶ У даљем тексту: ЗОО

⁷ Види: Капор, В., Царић, С. – Уговори робног промета, Београд, 1990, стр. 487

Ако погледамо компаративно, осим дефиниције која се налази у одредбама ЗОО, Уговор о лиценци дефинишу и многи други научници. Кроз правне научне литературе могу се срести различите дефиниције:

„Уговор о лиценци је дозвола и могућност стицатеља лиценце да стиче права резервисана за даваоца лиценце која проистичу од њега као титулара права интелектуалне својине.“⁸

„Уговор о лиценци је такав уговор којим се стицатељу лиценце омогућује искоришћавање одређеног право из патента, know-how, идустриског дизајна, трговачке марке или ауторског права, ово искоришћавање, уколико не би постојао уговор, значило би повреду ових права.“⁹

„Уговор о лиценци је такав уговор којим творац, проналазач или аутор уступа другом лицу право искоришћавања интелектуалне својине, на одређеној територији, на одређено време и под одређеним условима.“¹⁰

Интересовање за лиценцу, нарочито за Уговор о лиценци је велико, значајно и свеобухватно у свим деловима света и представља ступањ више у трговинском промету робе и услуга.

Карактеристике – правне особине Уговора о лиценци

Неспорна је чињеница да је Уговор о лиценци класичан облигационо-правни однос који је резултат слободно изражених воља уговорних страна као и то да су посебне, конкретне одредбе посвећене Уговору о лиценци права реткост, па је заиста битно да се утврде карактеристике Уговора о лиценци.

Наиме, о Уговору о лиценци, данас, у савременим правним системима и не постоје конкретне одредбе којима се регулише овај уговор. Међутим, то није случај код бивших југословенских република, самим тим и у правном систему Републике Србије.

Дакле, у сагласности са правном регулативом Р.Србије, ради се, пре свега, о **именовном** уговору. Именованим се сматра зато што постоје законске

⁸ Види: Wolf, A.- The Industrial Property Aspects of Licensing Agreement, London, 1997, стр.2.

⁹ Види: Cronish, W.R. – Intellectual Property, London, 1989, стр.185.

¹⁰ Види: Међународен патентен договор за искључителна лиценза, Лицензионни договори, Шамбака, Софија, 1992,стр.2.

одредбе које указују на његово признање и постојање у закону. Наведено је да га национални закон, ЗОО признаје и препознаје у члановима 686-711. И не само то, већ постоји и велики број упутстава и образаца који указују на његово постојање у правном систему Р. Србије.

Уговор о лиценци је и **двострано-обавезујући** уговор. То значи да из облигационог правног, уговорног односа, произилазе права и обавезе за обе уговорне стране. Следствено, оно што је право за уговорну страну која је давалац лиценце, то је обавеза за уговорну страну која је стицатељ лиценце и обрнуто. Ова карактеристика је строго везана за његов теретни карактер.

Дакле, из дефиниције Уговора о лиценци може се увидети плаћање извесне накнаде која представља извесну корист која произилази из уговорних одредаба. Наиме, једна уговорна страна уступа искоришћавања проналаска, али за то очекује правичну накнаду. Ова обавеза која припада уговорној страни која је стицатељ лиценце, указује на **теретност** и успуњава се доктринарно правило о теретности, а односи се на противчинидбу.¹¹ Уколико не би постојала ова обавеза онда би уговор био доброчин, али у случају Уговора о лиценци то није реч.

Уговор о лиценци прати и **синалагматичност** и **трајност** облигационог односа.¹² Карактеристика синалагматичности произилази из двострано-обавезујућег односа који настаје приликом закључивања уговора. Дакле, ради се о правном послу код ког свака уговорна страна је, истовремено, и поверилац и дужник у уговорном односу. Приликом закључивања овог уговора стварају се трајни односи, јер важан критеријум код Уговора о лиценци је и дужина престације. Релативно често, у правном промету, овај уговор закључује се на дужи временски период.

Закључивање овог уговора и те како зависи од личности давалаца, односно стицалаца лиценце т.ј. њиховог личног својства. Тако, овај уговор за себе вуче карактеристику **intuit personae**. Сматра се за строго лични уговор,

¹¹ Види: Бабић, И. –Основи имовинског права, увод у грађанско право и стварно право, Службени гласник, 2008, стр. 133.

¹² Види: Јањић, М. – Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада, Београд, 1987, стр. 896.

будући да уговорне стране треба да се познају и међусобно уживају поверење.¹³

Овај уговор сматра се и **комутативним** будући да је у тренутку закључивања позната висина и зајамни однос престације. То значи да кад се закључи уговор о лиценци тачно се зна, на основу уговора, ко коме колико и шта дугује односно треба да да.¹⁴

Сматра се да овај уговор улази у групу **каузалних** уговора. Дакле, разлог, циљ закључивања, правни основ је јасно видљив.¹⁵ Отуда, код овог уговора се јасно види његов циљ обавезивања уговорних страна, а то је уступање права коришћења проналаска или техничког знања или искуства итд.

На крају, мора да се напомене и то да је уговор о лиценци стого **формалан** уговор. Мора бити састављен у писаној форми, а на то указују и захтевају одредбе које произилазе из самог ЗОО.¹⁶

Битни елементи Уговора о лиценци

Код Уговора о лиценци, а полазећи од дефиниције појма датог у одредбама ЗОО, битни елементи овог уговора су: *а) права које се преносе – конститутивни пренос и б) накнада.*

а) права које се преносе – конститутивни пренос

Да би давалац лиценце, који може да буде правно или физичко лице, могао да пренесе права стицаоцу лиценце, он би морао прво правно да заштити свој проналазак у складу са Законом о патентима („Сл.гласник Р.С.“ бр.99/2011 и 113/2017 др.закон) и на тај начин стекне извесна права. Дакле, давалац лиценце, у складу са Законом има право да пренесе право искоришћавања права која произилазе из интелектуалне својине, односно од

¹³ О томе: Јањић, М. – Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада, Београд, 1987, стр. 896; као и Дабовић, Анастасовска Ј.- Договор за лиценца- начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр. 201.

¹⁴ О томе: Јакшић, С. – Облигационо право, општи дио, Сарајево, 1957, стр.137-138

¹⁵ Детаљније: Галев, Г., Дабовић – Анастасовска, Ј. – Облигационо право, Скопље, 2008, стр. 360-361

¹⁶ Види: чл. 687, ЗОО

пријављеног проналаска - од проналаска заштићених патентом или малим патентом.¹⁷

Уговором о лиценци, овако заштићено право преноси се на стипендијца лиценце, чиме се конституише нов правни однос. Дакле, давалац лиценце уступа права из свог проналаска, преноси их, да би стипендијца лиценце могао исто да искористи у одређеној сврси, а за узврат стипендијца лиценце плаћа извесну накнаду.

Међутим, шта се догађа уколико давалац лиценце одбије да уступи право на економско искоришћавање заштићеног проналаска? Одговор на ово питање налази се у Закону о патентима. У члану 26. Закона о патентима, се наводи да уколико давалац лиценце (носилац права) одбије да уступи право, онда се издаје принудна лиценца.¹⁸ Ову принудну лиценцу издаје орган државне управе надлежан за послове из области у којој проналазак треба да се примени, свакако на захтев заинтересованог лица.

б) накнада

Накнаду плаћа стипендијца лиценце даваоцу лиценце и представља противвредност за уступање права искоришћавања проналаска. Уговорним странама је дозвољено слободно да уговарају висину накнаде у сагласности са односима који произилазе из уговорног односа. Накнада, такође, произилази из теретности уговора и лиценце и његовог двострано-обавезујућег карактера. Накнада се најчешће изражава у новчаној вредности, а то, надаље имплицира да у облигационом праву, накнада треба бити одређена или најмање одредива, правична, објективно могућа и дозвољена.¹⁹

Закључивање Уговора о лиценци

Имајући у виду да је уговор о лиценци облигациони однос који настаје између уговорних страна, морају се испунити следећи општи услови о пуноважности уговора: *а) сагласност воља; б) правна и пословна способност*

¹⁷ Види: чл.6, ст.2, Закон о патентима.

¹⁸ Види: чл.26, ст.2, Закон о патентима.

¹⁹ Види: Бабић, И. – Уговори облигационог права, Београд, 2006, стр. 193

*уговорних страна; в) предмет уговора; г) основ уговора*²⁰, а код овог уговор посебан значај имају и *д) преговори*.

а) сагласност воља

У складу са ЗОО, стране су слободне да своје односе уреде по својој вољи.²¹ Са друге стране, ЗОО наводи да је уговор закључен кад су уговорне стране постигле сагласност о битним елементима.²² Имајући у виду да у Уговору о лиценци постоје правне одребе којима је он регулисан, припада групи именовних уговора, сматра се да ће уговорне стране закључити овај уговор кад одреде предмет лиценце, садржај и обим овлашћења који су предмет конститутивног преноса, назначивања времена трајања уговора и висине накнаде лиценце.²³

б) правна и пословна способност уговорних страна

Један од битних услова за пуноважност уговора је и пословна односно правна способност уговорних страна. Уколико је уговор закључен од лица која немају подобну пословну способност не производи правну важност. Уговорне стране код уговора о лиценци могу бити физичка и правна лица, како домаћа тако и страна, а називају се давалац лиценце и стицалац лиценце.

Пословна способност зависи од два фактора: узраста и душевног здравља.²⁴ Породични закон Републике Србије прописује да физичко лице стиче пуну пословну способност навршавањем 18 година живота.²⁵ Са друге стране, правно лице стиче правну способност у моменту када се упише у Агенцију за привредне регистре.

У правној литератури можемо често срести ко све може бити давалац лиценце и своди се на: лице које је титулар опредељеног искључивог субјективног права интелектуалне својине, лице може бити и субјекат који је поднео пријаву за заштиту опредељеног права индустријске својине, титулар који је постао субјекат апсолутног права на основу цесије, титулар искључиве

²⁰ Види: Јакшић, С, Облигационо право, општ дио, Сарајево, 1975, стр. 97-101.

²¹ Види: чл. 10, ЗОО

²² Види: чл. 26, ЗОО

²³ Детаљније: Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр. 206-207.

²⁴ Види: Ковачевић-Куштримовић, Р. – Грађанско право, општи део, Ниш, 1995, стр. 71-75

²⁵ Види: чл. 11, ст. 1 Породични закон („Сл. гласник РС“, бр. 18/2005, 72/2011.-др. закон и 6/2005)

лиценце²⁶ и титулар неискључиве лиценце²⁷ са условом да је овлашћен да даје подлиценцу^{28, 29}.

в) предмет уговора

Уговором о лиценци врши се уступање искоришћавања права која произилазе из проналаска, али само она права која су заштићена у складу са законом (на пр. Закон о патенту). Дакле, лиценца за искоришћавања патентираног проналаска узорка или модела не може бити закључена за време дуже од трајања законске заштите тих права.³⁰ Отуда, јако је битно водити рачуна о различитим врстама права индустријске својине који се јављају као предмет уговора о лиценци на националном нивоу. Уговором о лиценци се уговорне стране осигуравају да ће давалац лиценце уступити, а стицатељ лиценце стећи извесна права чиме се остварује и циљ уговора о лиценци.

Међутим, у пракси се јавља ситуација где је предмет уговора повезан са принципом конзумације. Оваква ситуација се јавља у ситуацији кад давалац лиценце преноси овлашћење на стицаоца како би овај ставио извешан производ у промет или употребу. Такав уговор има основ само ако овлашћење није већ било на неки други начин искоришћено.³¹

На крају, као предмет уговора о лиценци појављује се искључиво право које не постоји (пр. поништени патент), онда не постоји ни сам уговор, односно уговор о лиценци је ништаван.

г) основ уговора

²⁶ Уговором о лиценци стицалац лиценце стиче искључиво право искоришћавања предмета лиценце само ако је то изричито уговорено (искључива лиценца).

²⁷ Ако у уговору о лиценци није назначено о каквој је лиценци реч, сматра се да је дата неискључива лиценца.

²⁸ Стицалац искључиве лиценце може право искоришћавања предмета лиценце уступити другоме (подлиценца).

²⁹ О томе: Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр. 198-203.

³⁰ Види: чл. 688, ЗОО

³¹ О томе: Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр. 204.

Са уговором о лиценци, у суштини, ствара се могућност за оно лице које није носитељ права интелектуалне својине користи сва права која произилазе, у одређено време и одређени простор. Код овог облигационог односа карактеристично је то што титулар права интелектуалне својине и надаље остаје титулар ових права, а ово указује на конститутивни пренос на та конкретна права.³²

д) преговори

Код уговора о лиценци³³, ради се о једном јако сложенем процесу зато што, пре свега, давалац лиценце себи ствара конкуренцију на тржишту за време трајања уговора о лиценци. У исто време, различити уговори о лиценци, а има их више, захтевају различит обим преговора, а неки од њих захтевају кад се закључи уговор и обавезу чувања тајне.³⁴ Исто тако, мора да се има на уму да се уговором о лиценци преносе и технологије које се везују за мултинационалне компаније, увек се преговара о рестриктивним клаузулама које важе за обе уговорне стране.

Будући да не постоји стандардизован уговор о лиценци³⁵, да је он јако близак Уговору о цесији права који произилазе из интелектуалне својине, преговори су јако важни, увек се воде различито, имају своје карактеристике, а врло често зависе од предмета уговора о лиценци односно које право из интелектуалне својине је предмет уговора о лиценци.³⁶

На крају, уколико након вођења преговора, не дође до закључења Уговора о лиценци, онда важе општа правна правила позитивног права Р. Србије. Страна која је водила преговоре без намере да закључи уговор одговара за штету насталу вођењем преговора. У исто време, одговара за штету и страна која је водила преговоре у намери да закључи уговор, па

³² Види: Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр. 205-206.

³³ Детаљније: Драшкић, М. – Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада, том други, 1978, стр. 970-998; чл. 32, ЗОО.

³⁴ Код know-how уговоре.

³⁵ Иако у пракси често се може срести да једна мултинационална компанија технологије има свој типизиран уговор о лиценци.

³⁶ Види: Jones, N.- Purpose and Structure of Licensing/Technology transfer Agreements, London, 1997, стр. 19.

одустане од те намере без основаног разлога и тиме другој страни проузрукује штету.³⁷

Обавезе уговорних страна

Садржину уговора чине права и обавезе уговорних страна. Код уговора о лиценци обавезе су подељене на *а) обавезе уговорне стране даваоца лиценце* и *б) обавезе уговорне стране стицаоца лиценце*.

а) обавезе уговорне стране даваоца лиценце

Обавезе даваоца лиценце уређене су одредбама ЗОО и оне су: 1) предаја предмета лиценце, 2) давања упутстава, обавештења и гарантовање искоришћавања предмета лиценце и 3) јемство.³⁸

1) предаја предмета лиценце

У сагласности са ЗОО давалац лиценце је дужан да стицаоцу лиценце у одређеном року преда предмет лиценце.³⁹ Како што смо већ увидели, предмет уговора о лиценци је уступање права искоришћавања права која произилазе из интелектуалне својине. Давалац, као уговорна страна преноси на стицаоца само она овлашћења у погледу искоришћавања предмета лиценце која су била уговорена.⁴⁰ Дакле, кад давалац лиценце преда предмет Уговора о лиценци, онда је циљ Уговора о лиценци испуњен.

Сматра се да је предаја предмета лиценце природна обавеза.⁴¹ Међутим, уколико се предмет уговора односи на права интелектуалне својине који захтевају карактеристичну документацију, цртеже, конкретне информације

³⁷ Види: чл. 30, ст. 2 и 3, ЗОО.

³⁸ Кроз правну литературу срећу се још и обавеза уздржавања (односи се на искључиве лиценце) и обавеза монополског права (ако предмет уговора је монополско право)

³⁹ Види: чл.691, ст. 1, ЗОО

⁴⁰ Види: Капор, В., Царић, С. –Уговори робног промета, Београд, 1990, стр. 492.

⁴¹ Види: Јанић, М. –Лексикон имовинског права и права удруженог рада, том први, Београд, 1978, стр. 898

како би се успешно искористио предмет уговора онда је давалац лиценце дужан да преда техничку документацију протребну за практичну примену.⁴²

С обзиром да закон препознаје и искључиву лиценцу, давалац овакве лиценце, у погледу обавезе, има једну јако специфичну обавезу. Ради се о томе да давалац лиценце не може ни у ком виду сам користити предмет лиценце, нити његове поједине делове, нити то поверити неком другом у границама просторног важења лиценце.⁴³

2) давања упутства, обавештења и гарантовање искоришћавања предмета лиценце

Да би се предмет уговора о лиценци искористио целовито, постигао извесне резултате, и тиме се омогућило стицаоцу лиценце економско искоришћавање, у обавези је даваоцу лиценце да да сва упутства и обавештења која су потребна за успешно искоришћавање.⁴⁴ У исто време, у обавези даваоца лиценце је и то да гарантује техничку изводљивост и употребљивост предмета лиценце.⁴⁵

3) јемство

У складу са ЗОО, давалац лиценце има обавезу да јемчи право искоришћавања које је предмет уговора о лиценци. Тако, давалац јемчи, пре свега, да право припада њему, да не постоје никакви терети, да није право ограничено у смислу да га користи треће лице.⁴⁶ У исто време, јамчи за техничка и материјална својстава и квалитет предмета уговора о лиценци и његову техничку применљивост. Даваоци лиценце морају да јамче и за правна својстава предмета Уговора о лиценци. Уколико се као предмет Уговора о лиценци јавља неко заштићено право индустријске својине, онда давалац јамчи да не постоји неко монополско право, да има права искључивог располагања и

⁴² Види: чл. 691, ст.2, ЗОО

⁴³ Види: чл. 695, ЗОО.

⁴⁴ Види: чл. 692, ЗОО.

⁴⁵ Види: чл. 693, ЗОО.

⁴⁶ Види: чл. 694, ст.1 ЗОО.

да на то право не постоје никакви терети.⁴⁷ Право које је предмет конститутивног преноса не сме бити ограничено од трећих лица, па зато давалац лиценце је у обавези да чува и брани право уступљено стицаоцу лиценце од свих захтева трећих лица.⁴⁸

б) обавезе уговорне стране стицаоца лиценце.

ЗОО наводи следеће обавезе које припадају стицаоцу лиценце: 1) обавеза искоришћавања предмета лиценце и 2) плаћање накданде.

1) обавеза искоришћавања предмета лиценце

Стицалац лиценце стиче само она овлашћења која су изричито уговорена, а дужан је и да користи предмет лиценце на уговорени начин и у уговореном обиму.⁴⁹ Уколико је предмет лиценце подложен допунском усавршавању, побољшању или надограђивању, стицалац лиценце ће их користити исључиво ако су уговорена или ако је законом то одређено.⁵⁰ У ситуацији када се ради о непатентираном проналаску или неко техничко знање које има квалификацију тајне, стицалац лиценце је у обавези да чува тајни предмет из Уговора о лиценци.⁵¹

Закон налаже да уколико је стицаоцу уз лиценцу за производњу уступљена и лиценца за употребу жига, да произведену робу може ставити у промет само ако поседује жиг, и има квалитет који је адекватан квалитету производа који производи давалац лиценце, и исту робу обележи знаком да је производња извршена по лиценци.⁵²

⁴⁷ Детаљније: Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр.246-254.

⁴⁸ Види: чл 694, ст.3, ЗОО.

⁴⁹ Види: чл.696, ЗОО.

⁵⁰ Види: чл.697, ЗОО.

⁵¹ Види: чл. 698, ЗОО; као и Капор, В., Царић, С. –Уговори робног промета, Београд, 1990, стр. 493; Перовић, С., Стојановић, Д. (редактори)- Коментар закона о облигационим односима, Крагујевац и Горњи Милановац, 1980, стр. 481. ; и Јанић, М. –Лексикон имовинског права и права удруженог рада, том први, Београд, 1978, стр. 899.

⁵² Класичан пример је пример о производњи „кока-коле“.

Прекорачењем права коришћења предмета лиценце, стизалац лиценце крши уговорне одредбе, проузрукује штету, па чак и долази у ситуацију да недозвољено користи туђа искључива права.⁵³

2) плаћање накнаде

ЗОО у члану 701 намеће обавезе да је стизалац лиценце дужан исплатити даваоцу лиценце уговорену накнаду. Та накнада ће бити исплаћена у време и на начин уговорен Уговором о лиценци. Ова обавеза произилази из теретности уговора, изражава се у новцу, и мора бити уговорена самим уговором будући да се ради о битном елементу Уговора о лиценци. Може бити конкретно уговорена, а може да буде и паушална. Висина накнаде зависи од разних фактора, а најчешћи су: обим датих права, технички и привредни ефекат који се очекује од коришћења предмета уговора о лиценци.⁵⁴

Такође се мора водити рачуна о сразмерном односу приход-накнада. Ако је уговорена накнада, која током времена постала несразмерна у односу прихода која произилазе из коришћења предмета уговора о лиценци, онда, је подложна измени која је захтевана од заинтересоване стране.⁵⁵

Престанак Уговора о лиценци

Престанком важења уговора о лиценци престаје и правни однос који је настао између уговорних страна. Поред тога што се ради о облигационом односу у коме облигационо право даје начине његовог престанка, задржаћемо се само на оне начине престанка који су конкретни за Уговор о лиценци.

⁵³ О овоме: Јанић, М. –Лексикон имовинског права и права удруженог рада, том први, Београд, 1978, стр. 899.

⁵⁴ Детаљније: Јанић, М. –Лексикон имовинског права и права удруженог рада, том први, Београд, 1978, стр. 899.; као и Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр.255-267.

⁵⁵ Види: чл. 703, ЗОО.

Закон наводи: *а) протек одређеног времена, б) отказ, в) смрт, стечај и ликвидација*⁵⁶

а) протек одређеног времена

Уговорне стране слободно уређују свој уговорни однос, па самим тим слободно уређују и дужину трајања уговора о лиценци. Уколико протекне време за које је уговор закључен, логична последица је престанак Уговора о лиценци.⁵⁷

б) отказ

Отказом престаје Уговор о лиценци, кад уговорне стране нису утврдиле његово време трајања у уговорној клаузули. Свака страна може дати другој страни отказ уговора, али мора да има у виду отказни рок, који треба бити уговором одређен. Ако овај рок није наведен у уговорним клаузулама, онда закон нормира отказни рок који износи 6 месеци и намеће услов; да у првој години давалац лиценце не може отказати Уговор о лиценци.⁵⁸

в) смрт, стечај и ликвидација

Смрт као услов престанка Уговора о лиценци јавља се у случају кад је уговорна страна физичко лице. Ако смрт наступи код физичког лица који је давалац лиценце, уговорни однос престаје за даваоца лиценце, али наставља се лиценца. Настављају његови наследници, ако другачије није уговорено.⁵⁹ Ако смрт наступи код физичког лица, уговорна страна, стичалац лиценце, такође, наставља се лиценца са његовим наследницима који продужавају његову делатност.⁶⁰

Код стечаја и ликвидације, као начинима престанка уговора о лиценци, закон је јасан. Уколико стечај или ликвидација наступе код уговорне стране

⁵⁶ Детаљније: Јанић, М. –Лексикон имовинског права и права удруженог рада, том први, Београд, 1978, стр. 901-902.; као и Дабовић- Анастасовска, Ј. – Договор за лиценца-начин за водење бизнис, Скопље, 2009, стр.272-274.

⁵⁷ Види: чл.708, ЗОО.

⁵⁸ Види: чл.710, ЗОО.

⁵⁹ Види: чл.711, ст.1, ЗОО.

⁶⁰ Види: чл.711,ст.2, ЗОО.

која је стицалац лиценце, који је у овом случају правно лице, онда давалац лиценце може раскинути уговор о лиценци.⁶¹

Уместо закључка

Овако презентован Уговор о лиценци потврђује његово присуство и важност у правном промету као и његов велики економски значај. Брза промена технологије, велика улагања у истраживања и развој, намећу закључење једног оваквог уговора, где се као уговорне стране поред домаћих лица могу јавити и страна лица. Уговор о лиценци није само један универзални уговор, који се може саставити као један типски уговор и користити у свакој ситуацији. Напротив, он се може уврстити у неколико категорија у зависности од права интелектуалне својине који су предмет Уговора о лиценци. Пракса, а и право препознаје неколико врста: уговор о лиценци за патент, уговор о лиценци за индустријски дизајн, уговори о лиценци know-how, уговор о лиценци за трговинску марку итд. Широки је спектар примене овог уговора, а његово присуство помаже физичким и правним лицима сваког дана у сектору трговине, нарочито робноновчане, у сектору економије, и друштву генерално.

Instead of conclusion

The ever-presented license agreement confirms its presence and importance in legal transactions, as well as its great economic significance. Rapid changes in technology, high investments in research and development imply the conclusion of such agreement, which as contract parties can be reported foreign parties as well as domestic parties. The license agreement is not just one universal contract, which can be compiled as a single type contract and use it in every situation. On the contrary, it can be classified into several types depending on the intellectual property rights that are the subject of the license agreement. Practice and the law, recognizes several types: patent license agreement, license agreement on industrial design, know-how license, license agreement on trademark etc. There is a wide range of application of this contract, and its presence helps natural and legal persons every day in the trade sector, economy sector and society, in general.

⁶¹ Види: чл.711, ст.3, ЗОО.

Литература

Законски текстови:

1. Закон о облигационим односима, Сл.гласник Р.С. бр.1/2003.
2. Закон о патентима, Сл.гласник Р.С. бр.99/2011 и 113/2017 др.закон.
3. Породични закон, Сл. Гласник бр.18/2005, 72/2011-др.закон и 6/2015.

Домаћи извори:

1. Бабић, И., Уговори грађанског права, Београд, 2006.
2. Бабић, И., Лексикон облигационог права, Београд 2001.
3. Бабић, И., Основи имовинског права – увод у грађанско право и стварно право, Пето измењено издање, Службен гласник, 2008.
4. Благојевић, Б., Круљ В. (редактори): Коментар Закона о облигационим односима, I књига, Београд, 1983.
5. Благојевић, Б., Круљ В. (редактори): Коментар Закона о облигационим односима, II књига, Београд, 1983.
6. Драшкић, М. – Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада, том други, 1978.
7. Јанјић, М., *Industijaska svojina i autorsko pravo*, Београд, 1982.
8. Јанјић, М., *Enciklopedija imovinskog prava i udruženog rada*, Београд, 1987.
9. Ковачевић-Куштримовић, Р., *Грађанско право (општи део)*, Сиријус, Ниш, 1995.
10. Карог, V., Carić, S., *Ugovori robnog prometa*, Београд, 1990.
11. Лоза, Б. – *Облигационо право, општи дио*, Београд, 2000.
12. Мијачић, М. – *Облигациони уговори*, Београд, 1988.
13. Перовић, С. – *Облигационо право, књига прва*, Београд, 1986
14. Перовић, С., Стојановић, Д. (редактори): Коментар Закона о облигационим односима књига прва, Горњи Милановац – Крагујевац, 1980.

15. Перовић, С., Стојановић, Д. (редактори): Коментар Закона о облигационим односима књига друга, Горњи Милановац – Крагујевац, 1980.

16. Радишић Ј., Облигационо право општи део, Београд, 1979.

17. Радишић Ј., Облигационо право општи део, „С.А.М.„ Београд, 1993.

18. Ристић, С., Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада I–III, том други, Београд, 1978.

Страни извори:

1. Cronish, W.R., Intellectual Property, London, 1989

2. Галев Г., Дабовић- Анастасовска Ј., Облигационо право, Скопје 2008.

3. Дабовић-Анастасовска Ј., Договорите во „новото облигационо право на Република Македонија, Деловно право, бр, 3/4, Скопје, 2001.

4. Дабовић–Анастасовска, Ј., Договор за лиценца – начин за водење бизнис, Скопје, 2009.

5. Jakšić, S., Obligaciono pravo- opšti dio, Sarajevo 1957.

6. Jakšić, S., Obligaciono pravo – opšti deo, Sarajevo, 1962.

7. Jones, N.- Purpose and Structure of Licensing/Tehnology transfer Agreements, London, 1997.

8. Loza B., Obligaciono pravo posebni dio, Sarajevo, 1961.

9. Loza B., Obligaciono pravo, II Posebni dio, Sarajevo, 1970.

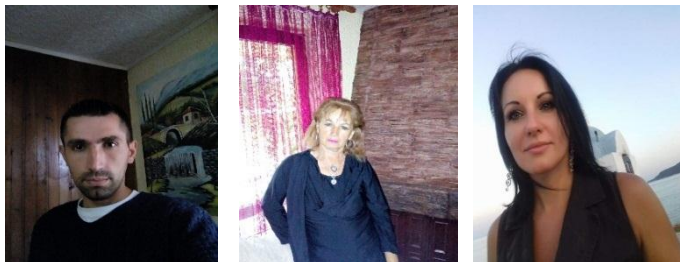
10. Loza B. Obligaciono pravo II Posebni dio (Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Sarajevo, 1974.

11. Международен патентен договор за исклучителна лиценца, Лицензионни договори, Шамбака, Софија, 1992.

12. McManis, C.r., Intellectual Property Rights in the Global Economy, Institute for international economics, Washington DC, August 2000.

13. McJohn, S.M., Intellectual Proerty, Aspen Publishers, 2003.

14. Wolf, A.- The Industrial Property Aspacts of Licensing Agreement, London, 1997.

Boris Ilić¹, Dragica Ilić², Mirjana Marković³

EKOLOŠKA SVEST I EKOLOŠKA POLITIKA U OBLASTI OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Резиме

Ekološka svest ima zadatak da usmerava privredni razvoj u saglasnosti sa ekološkim zahtevima, razvoj koji koristi pozitivna naučna saznanja i time izbegava ekološko razaranje. Ona podrazumeva i određeni oblik “ekološkog morala”, morala zasnovanog na saznanju da je zajednički i opšti interes da se čuva i racionalno koristi čovekova sredina.

Ekološki problemi koji su dobili obeležja ekološke krize usloveli su potrebu za vođenjem jedne nove politike koja prvenstveno ima za cilj zaštitu životne sredine. Ta nova politika treba da ukaže na potrebu da se usmeravanjem čovekove delatnosti prema prirodi, uz pomoć i angažovanje države i političkih organizacija, posebno političkih stranaka, obezbedi očuvanje ekološke ravnoteže u prirodi.

U vođenju ekološke politike centralno mesto mora zauzeti ekološka svest, moral i vizija nove budućnosti u izobilju i blagostanju, bez ekoloških katastrofa i nestajanja pojedinih vrsta flore i faune.

¹Ms Boris Ilić, O.Š. “Vuk Karadžić” u Doljevcu

²Dr Dragica Ilić, vanredni profesor, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki” u Nišu

³Dr Mirjana Marković, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Pirotu

ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS AND ECOLOGICAL POLICY FOR EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

Ecological consciousness have a tasle to aim economy development, in concord with ecological demands a development that use positiv scientific knowledge and with that avoid ecological destruction. Ekological consciousness mean a specific form of "ecological morality", morality establish on knowledge that a commmmon and general interest to protect and rationali use human environment.

Ecological problems that get characteristic of ecological crisis is a condition of need for leadering a new politic that firstable has for aim protection of environment. That new politic need to point out on need that human work must bee directed on nature, with support and engage of state and politics organisation, especaly political parties, to preserve ecological balans, in nature.

In gwiding politics, centraly place must occupy ecological consciousness, moral and vision of new human future in prospreity and welfare, without ecological disaster and disappearing of some kind of flore and faune.

Key words : ecological consciousness, ecological politics, ecological disaster, ecological balans, ecological education, environment.

Ekološka svest i ekološka politika u oblasti obrazovanja za održivi razvoj

Sa naraslim ekološkim problemima koji su dobili i obeležja ekološke krize, javlja se potreba za vođenjem jedne nove politike⁴ koja bi prvenstveno imala za cilj

⁴ Videti opširnije: Politika zaštite i unapređivanje životne sredine u Jugoslaviji sa merama za njenu realizaciju, "Savezni sekretarijat za razvoj", Beograd, 1991.

zaštitu životne sredine, a to je ekološka politika, koja treba da ukaže na potrebu da se usmeravanjem čovekove delatnosti prema prirodi, uz pomoć i angažovanje države i političkih organizacija, posebno političkih stranaka, obezbedi očuvanje ekološke ravnoteže u prirodi.

Kako je politika svesna društvena delatnost kojom se posredstvom države ili političkim organizacijama usmeravaju druge društvene delatnosti radi ostvarivanja određenih ciljeva određenim sredstvima, ona predstavlja postojanje programa za određene aktivnosti i sredstava kojima se programom predviđene aktivnosti ostvaruju. Kakva će biti politika, u kom pravcu i sa kojim ciljem i korišćenjem kojih sredstava će se vršiti usmeravanje pojedinih društvenih delatnosti u pojedinim društvima to zavisi od stepena razvijenosti pojedinih društava, njihove klasne strukture i razvijene njihove kulture.

Današnji savremeni svet suočen je sa lošim stanjem u svom prirodnom okruženju i zato skoro sve zemlje svojom ekološkom politikom nastoje da uredi plansko korišćenje prirodnih resursa i obezbede finansijska sredstva za njihovu regeneraciju prirodnih resursa.⁵ Takođe, većina država nastoji da zakonskim propisima reguliše korišćenje obradivog zemljišta. Možemo reći da je ekološka politika usmeravajuća delatnost koju vrši država i druge društvene, pre svega političke organizacije.

Ekološka politika se često definiše kao široka i kontinuirana aktivnost, kao napor za ostvarivanje uslova za razvoj kapaciteta čovekove sredine, kao svesno postavljanje ciljeva i zadataka da se taj razvoj uskladi i unapredi, kao zbir postupaka i akcija koji prema tim ciljevima i zadacima vodi. Postavljeni, definisani ciljevi moraju da budu praćeni odgovarajućim inicijativama, konkretnim društvenim akcijama i odgovarajućim akcionim programima. Zato je neophodno da se podstakne konstituisanje onog što se može nazvati “praktičnom ekološkom politikom”.

Od svih subjekata koji se bave zaštitom životne sredine država ima najjaču snagu, jer ona kao subjekt ekološke politike vrši usmeravanje odnosa prema prirodi pravnim propisima,⁶ od planiranja i zakonskog regulisanja korišćenja prirodnih resursa do primene sankcije, često i vrlo strogih, za nepoštovanje ekoloških propisa.

⁵ Videti opširnije: Međunarodni zakonski instrumenti i mehanizmi, IV deo, Agenda 21., “Savezno ministarstvo za životnu sredinu”, Beograd, 1992.

⁶ Ova društvena aktivnost mora da se odvija shodno zakonima i propisima kojima se reguliše zaštita i unapređivanje životne sredine u Srbiji.

Država – kao osnovni subjekt ekološke politike i zaštite životne sredine pravnim propisima usklađuje aktivnost svih subjekata koji ostvaruju ovu politiku kako bi zaštita čovekove životne sredine bila efikasna. Ona ekološkom politikom treba da obezbedi biološku osnovu čovekovog života, ali i reprodukciju prirode, jer bez reprodukcije nema ni ostvarivanja biološke osnove života čoveka. Danas su države sve značajniji subjekti ekološke politike. One to postaju i na osnovu međunarodnih dogovora i dokumenata. Tako se u Evropskoj povelji o životnoj sredini (usvojenoj 1989.) zemlje potpisnice obavezuju da će nastojati da preduzmu aktivnosti o urgentnim pitanjima čitovne sredine.

Ustavnim odredbama utvrđena je obaveza republike da uređuje zaštitu i razvoj prirodnih i radom stvorenih vrednosti čovekove sredine. Prava i dužnosti republike u domenu očuvanja kvaliteta čovekove sredine vrše: skupština kao najviši organ vlasti, zatim njen izvršni organ i organi uprave. Osnovno polazište za aktivnost organa u republici jeste saznanje da je očuvanje i unapređivanje čovekove sredine moguće jedino u okviru usvojenog kapaciteta društveno-ekonomskog razvoja, u neraskidivoj povezanosti sa svim tokovima društvene reprodukcije i u skladu sa realnim materijalnim mogućnostima republike.

Skupština – republike težište svoje aktivnosti usmerava ka ostvarivanju novog odnosa prema prirodnim i ljudskim radom stvorenim vrednostima, i u pogledu njihovog korišćenja i upravljanja, i zaštite i reprodukovanja.

U svojoj normativnoj funkciji skupština ima značajne mogućnosti da posebno vodi računa o ekološkoj komponenti, što je od izuzetnog značaja za ostvarivanje ustavom utvrđenog prava na zdravu čovekovu sredinu.⁷ Odnos skupštine prema ekološkim problemima izražen je i brojnim zakonima, koji se direktno odnose na

⁷ Pravo na zdravu životnu sredinu je pravo novijeg datuma. Nastalo je kao rezultat odlučnih zahteva ljudi da se životna sredina, a pre svega priroda, zaštiti od samih ljudi, kako bi se priroda sačuvala kao uslov i okvir života za buduće generacije i za budućnost čoveka uopšte. Reč je, pre svega, o kontroli korišćenja prirodnih dobara, jer se korišćenjem savremene tehnologije u industriji i još nekim granama privrede može, s jedne strane, previše "uzeti" od prirode, a s druge može doći do preteranog zagadenja vazduha, vode i zemlje pa tako pogoršati uslovi života čoveka do nedozvoljenih granica. Briga za planetu Zemlju i njen vazdušni omotač porasla je za poslednjih 40 -50 godina, jer se došlo do saznanja da je, u uslovima sve većeg zagadivanja prirode, ugrožen život čoveka, pa samim tim i njegov opstanak. U svetu je stvoren veliki broj ekoloških pokreta i institucija koje se bave ovim pitanjem, a i međunarodna zajednica se poslednjih decenija tim problemom sve više bavi. "Ustav RS (član 31) utvrđuje pravo na zdravu životnu sredinu, kao i dužnost čoveka da štiti i unapređuje životnu sredinu, da čuva prirodu i njena dobra, a da pri korišćenju zemljišta i vode i drugih dobara - čini to na način kojim se obezbeđuju uslovi za očuvanje i ostvarivanje zdrave životne sredine". Vidi: Radoš Rajović, Ustav i prava građana, "Zavod za udžbenike i nastavna sredstva", Beograd, 2001., str. 57.

problematiku zaštite i unapređivanja čovekove sredine, zatim u brojnim izmenama i dopunama u kojima se ekološki momenti ugrađuju. Odnos skupštine prema ekološkim problemima mora biti odgovoran, planomeran i sistematičan.

Opština – je oblik prostornog zajedništva ljudi. Na određenom prostoru uspostavljaju se određeni odnosi između čoveka i prostora, što je veoma bitno za razmatranu problematiku. Opština predstavlja optimalnu teritorijalnu zajednicu jer je “svako društvo, zavisno od stepena razvijenosti proizvodnih snaga, karaktera produkcionih odnosa i konkretnih ciljeva, proizvodilo svoj tip prostora – organizovalo procese, odnose, strukture i institucije u prostoru na način kojim je obezbeđivalo svoje održanje i reprodukciju”.⁸ Ona je zajednica življenja na određenom prostoru i faktor zajedništva stanovnika datog područja. Na prostoru koji obuhvata opština odigravaju se i značajne promene u prirodnom ambijentu, što je učinilo da opština, kao svoj konstitutivni element, ima i ekološku dimenziju. “Opština je u stalnom kontaktu sa prirodom i promenom prirode; u njoj se otkrivaju ne samo posledice industrijalizacije već i neracionalnog korišćenja i time i zloupotreba prirodne sredine. Ona je ekološka sredina i time je pozvana da štiti prirodu i sredinu čoveka i da razvija ekološku svest u svojoj sredini. Kao društveno-politička zajednica ima uslove i pozvana je da otklanja sve posledice i teškoće savremene ekološke krize.”⁹

Ustav označava opštinu kao osnovnu društveno-političku zajednicu i naznačuje njene funkcije.¹⁰ Posebnu pažnju zaslužuju ekološke funkcije opštine. Značaj ove funkcije proizilazi iz činjenice da su, u najvešem broju slučajeva, njeni prostorni okviri zahvaćeni degradacionim prostorima. U opštinama sa razvijenom industrijom, ekološki problemi su mnogo veći i teži za rešavanje. U ekološkim aktivnostima svaka opština polazi od uslova u kojima se nalazi i iznalazi najadekvatnije načine za rešavanje ovih problema. Aktivnosti u opštini zavise od oštine i dimenzije ekoloških problema i od organizovanosti subjekata zaštite i unapređivanja čovekove sredine. Izvršni organ (savet, odbor) ima veoma značajnu ulogu u ostvarivanju ekološke politike na području opštine, pre svega, u izvršavanju “ekoloških propisa”. On je odgovoran opštinskoj skupštini za stanje kvaliteta čovekove sredine i u tom smislu preuzima mere kojima se obezbeđuje

⁸ Radivoje Marinković, Komuna-humanistički koncept prostornog zajedništva, “Opština”, Beograd, 1980., br. 12., str. 34.

⁹ Jovan Đorjević, Problemi ostvarivanja ustavnog koncepta opštine, “Opština”, Beograd, 1980, br. 12., str. 12.

¹⁰ Videti: Ustav SFRJ, Član 117. stav 2.

spvođenje politike i izvršavanje zakona, drugih propisa i opštih akata. Izvršni organ obaveštava opštinsku skupštinu o ekološkim problemima i predlaže joj donošenje propisa i preduzimanje mera iz njene nadležnosti.

Iz odredaba ustava RS proizilazi da je zadatak mesne zajednice, u sferi očuvanja kvaliteta čovekove sredine, obezbeđivanje uslova za unapređivanje prirodnih i radom stvorenih vrednosti čovekove sredine, koje su od interesa za život i rad sadašnjih i budućih generacija.

Mesna zajednica je obavezna da se aktivno postavlja prema ovoj problematici i prema svakom pokušaju narušavanja čovekove sredine, jer je u pitanju ostvarivanje osnovnog ustavnog prava na rad i život u zdravoj sredini.

Ustav garantuje svakom čoveku i građaninu pravo na zradu ivotnu sredinu ali takođe nalaže svakom čoveku i građaninu dužnost zaštite i unapređivanja životne sredine.

Ekološka politika ima za cilj usmeravanje društvenih tokova koji vode obezbeđenje zdrave, čiste i hunanije čovekove sredine. To je nastojanje da se u državnu, ekonomsku, obrazovnu politiku ugrade parametri koji će voditi postindustrijskom društvu u kome će biti prihvaćene “zelene tehnologije”, ono što olakšava ekonomski rast uz izrazito smanjenje pritisaka na prirodnu sredinu. Ova politika podrazumeva ekološko upravljanje koje trebada obezbedi sklad između prosperiteta zemlje i ekoloških zahteva.

Ekološka politika kao racionalno upravljanje nastoji da afirmiše pravnu državu koja bi snažno štitila čovekovu životnu sredinu od zagađivanja i svih posledica ekološke krize. Posebno se nameće potreba da se sprečava uvoz prljave tehnologije i tako onemogućí ekspanzija političkih i ekonomskih subjekata iz razvijenih u nerazvijene zemlje, koji žele da se domognu prirodnih bogatstava njihovih nekontrolisanim korišćenjem.

Ekološka politika neće biti protiv ekonomskog rasta (razvoja) koji može koristiti u svakom pogledu ako je “dobar”, ukoliko je to politika zdravog, “zelenog” rasta, koja podrazumeva mudro i racionalno korišćenje prirodnih resursa.¹¹ Međutim, u oblasti životne sredine ništa se ne može postići izolovanim nacionalnim naporima, već je potrebno jačati međunarodnu saradnju uz institucionalno osposobljavanje zemalja za održivi razvoj, razvijati nauku, obrazovanje, informatiku i unapređivati proces odlučivanja. Glavni cilj obrazovanja za 21. vek mora biti

¹¹ Opširnije videti: Petar Kozić, Sociologija, “Kultura”, Beograd, 1995., str. 336.

usmereno stvaranju što humanijeg društva koje će usvojiti značaj održivog razvoja, koji se postiže prilagođavanjem strukture i dinamike ljudskih delatnosti strukturi i dinamici životne sredine. Održivi razvoj podrazumeva strukturne, tehničke i tehnološke promene, tako da se obezbedi usporavanje i konačno zaustavljanje iscrpljivanja prirodnih resursa i degradacije životne sredine.““Održivi razvoj zahteva promene u razvojnoj i obrazovnoj politici, bolju integraciju sektorskih politika sa politikom životne sredine i prilagođavanje ekonomskih sistema politici životne sredine” (Ilić, 2013: 153).

Politika održivog razvoj ne zanemaruje nužnost započinjavanja nekih zahvata odmah, niti predpostavlja zaustavljanje započetih. Ona označava početak novog društvenog odnosa prema sredini, prema prostoru i prirodnim izvorima, sa punom svešću u postojanju odgovornosti pred sutrašnjim generacijama. Razvoj danas mora omogućavati razvoj suta: on mora biti održiv. Zbog toga, ekološku politiku mora voditi svesna, odgovorna ličnost, ličnost koja ima izgrađenu ekološku svest. Bez ekološke svesti nema ni efikasnog ekološkog obrazovanja a ni zaštite životne sredine. Kako može neko voditi ekološku politiku ako ne zna šta je to čista, zdrava životna sredina? Ličnost koja može prodati deo zemlje kako bi se na tom mestu skadištio nuklearni ili hemijski otpad koji će ugrožavati život budućim generacijama

Opasan otpad od 1816 tona pronađen je 04. 03. 2018. godine u krugu novosadske fabrike HIDS u stečaju a sadrži otpad od ulja s teškim metalima i drugim kancerogenim supstancama opasnim po život i zdravlje ljudi. Na jednoj lokaciji je bilo 1080 tona, na drugoj 300 tona, a na trećoj lokaciji postojao je skriveni podzemni rezervoar sa devet podzemnih otvora u kojih se ne zna koliko je moglo da stane otpada jer on radi po principu otvorenih sudova. Skriveni rezervoari bili su preko 20 centimetara ispod nivoa zemljišta.

Firma “Eko – 21 d.o.o” iz Dobrice nezakonito je uskladištila oko 500 kubika opasnog otpada u skladištu bez dozvole u industrijskoj zoni Sever. Meštani Bele Crkve dugo su se žalili na zdravstvene tegobe, a za koje se sumnja da su posledica odlaganja opasnog otpada u hali “25 maj”.

Na području Pančeva i Bovaništa otkrivene su tri lokacije sa oko 200 tona nepropisno smeštenog opasnog otpada 13. 03. 2018. godine. “To je zločin prema sopstvenoj zemlji, narodu” izjavio je minister za zaštitu životne sredine Trivan. Srbiji je hitno potrebna fabrika za preradu ili uništavanje, opasnog medicinskog otpada kako bi medicinske ustanove na pravilan način mogle da zbrinu godišnju produkciju od deset tona tog otpada (hemijskog, farmaceutske, radioaktivnog i

citostatičkog otpada) koji se deklarise kao “opasan”. Na teritoriji cele Srbije odlaže se od 4.500 do 5000 tona infektivnog otpada godišnje.

Srbija godišnje proizvede između 150 i 200 hiljada tona opasnog otpada, i važna je dugoročna strategija u rešavanju ovog problema i izgradnja postrojenja za preradu opasnog otpada. Otpad od 25 tona, koji je pronađen 29. 12. 2017. godine u Vukićevici kod Obrenovca, toksičan je i kancerogen. Voda iz lokalnih bunara nije za upotrebu.

Kakva je to ekološka politika, koja dozvoljava, da se prave stambeni objekti gde su padale bombe sa osiromašenim uranijumom?¹² Danas ljudi oboljevaju od malignih neoplazmi.¹³ Haraju razne bolesti: virusi, maligne neoplazme. Kuda vodi ova ekološka politika? Ona mora biti vođena u korist opstanka flore, faune i civilizacije a ne radi totalnog uništenja sveta. Etika, moral i ekološka svest mora biti vodilja održivog razvoja za sve zemlje sveta i svakog čoveka na ovoj planeti. Bolesti ne biraju pacijente. Umiru siromašni a i bogati¹⁴. “Smenjuju se oni koji se bave obrazovnom i ekološkom politikom ali ugroženost zemlje i smrt ostaje”(Ilić, i drugi, 2013: 68). Zbog toga, svi oni koji žele da vode ekološku politiku moraju biti osobe sa visoko izgrađenim moralom i usvojenom ekološkom svešću.”Razvoj nauke se nikada neće zaustaviti. Osvajaće nova polja, nove visine, ali moraće svoj odnos prema svom životnom okruženju da promeni” (Ilić,2006: 156). Prirodu mora preuređivati u skladu sa potrebama rastućeg broja stanovništva i podizanja njegovog standarda. Kakvi su standardi objektivno zadovoljavajući za izgradnju ekološke politike? Koje su nove institucije potrebne za izgradnju i oblikovanje ekološke svesti? Šta je s najkonkretnijim oblicima organizovanja ekonomskog i političkog sistema, posebno obrazovnog? Kako izgraditi moralnu ličnost koja će shvatiti da jedan život više vrede od bilo kakvog bogatstva na svetu? S Novom ekološkom politikom treba započeti radikalni proces promene odnosa čoveka prema prirodi i okruženju. Ne sme se više odlagati opasan otpad u prirodu kao do sada.

¹² Svi objekti koji su porušeni za vreme NATO bombardovanja osiromašenim uranijumom obnovljeni su i na tim lokacijama danas živi i radi stanovništvo Srbije koje oboljeva od karcinoma i leukemije i polako umire. Smrtnost od karcinoma povećana je za 30% u odnosu na smrtnost stanovništva od karcinoma pre bombardovanja. Kao socijalni ekolog mislim da iz političkih razloga ovaj podatak nije tačan, da je veći procenat smrtnosti u našoj zemlji zbog toga što na svim grobljima koja postoje nema više mesta za sahranjivanje, već se traže druge lokacije.

¹³ U Aleksincu je izgrađena stambena zgrada na mestu gde su pale bombe sa osiromašenim uranijumom. Danas u toj zgradi ljudi oboljevaju od raka i leukemije, umiru čak i bebe i deca.

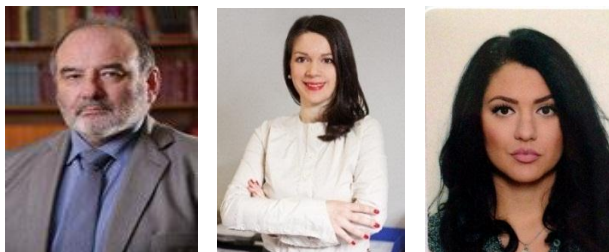
¹⁴ Videti, Ilić, D., Socijalna ekologija, „Učiteljski fakultet u Vranju, 2013.

Zaključak

Da bi se sačuvala zdrava životna sredina i smanjile opake bolesti na planeti Zemlji mora se promeniti ekološka politika, tj. ljudi koji je vode. To moraju biti ličnosti sa visoko izgrađenim moralom, etikom i ekološkom svešću, osobe koje neće biti korumpirane, i zbog bilo kakvog profita, i svoje lične koristi prodati deo zemlje radi skladištenja opasnog otpada (hemijskog, biološkog i radioaktivnog). Ne korumpirane osobe ceniće život više od svega, sačuvaće floru i faunu i opstanak zelene Planete. Ako se radikalno započne sa menjanjem vođenja dosadašnje ekološke politike rezultati neće izostati. Izum čoveka osvajaće nova prostranstva, nove visine koji će biti upotrebljen u humanitarne svrhe, za čoveka, a ne za uništavanje živog sveta. Posledice zagađenja osećaju svi. Bolest ne bira pacijente. Umiru bogati i siromašni, obrazovani i neobrazovani ljudi. Na čist vazduh, vodu i zemlju imaju pravo i buduće generacije koje dolaze. Niko ne može da im oduzme to pravo. Nova ekološka politika uskladiće privredni razvoj, potrebe stanovništva i zakone koji važe u prirodi.

Literatura

1. Đorđević, J., Problemi ostvarivanja ustavnog koncepta opštine, "Opštine", Beograd,
2. Ilić, D. (2006) Doprinos socijalne ekologije zaštiti čovekove životne sredine, Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju
3. Ilić, D, Marković, M., Ilić, B.(2013) Ekološko vaspitanje, Vranje: Aurora
4. Ilić, D. (2013) Socijalna ekologija, Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju.
5. Kozić, P. (1995) Sociologija, Beograd: Kultura.
6. Marinković, R.(1980) Komuna-humanistički koncept prostornog zajedništva, 12/1980, Beograd: Opštine.
7. Rajović, R. (2001) Ustav i prava građana, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Zoran I. Cvetković¹, Ivana Marinović-Matović², Marija Cvetković³

PRAVNO EKONOMSKI ASPEKT FINANSIJSKE DISCIPLINE KAO PREDUSLOV USPEŠNE EVROPSKE INTEGRACIJE REPUBLIKE SRBIJE

Rezime

Uspešnost dobro organizovanih javnih finansija i finansijska disciplina kod privrednih subjekata međusobno preduslov su za svaki dalji proces reformi u Republici Srbiji i posebno jedan od najznačajnijih segmenata stvaranja uslova za pristupanje Republike Srbije Evropskoj uniji. Pored zvanično podnetog Zahteva za članstvo u Evropskoj uniji iz decembra 2009.godine i odobrene vizne liberalizacije za građane Srbije čine se obostrani napori da se po svim segmentima pregovora ispune tridesetpet poglavlja u procesu pridruživanja. Različiti tipovi predrasuda prouzrokovani tradicijom i lošom praksom minulih vremena izražavaju se veoma različito na shvatanje o nužnoj potrebi pristupanja Evropskoj uniji i punopravnom članstvu. Jedan od značajnih segmenata tog procesa jeste i osavremenjivanje zakonske regulative koja se čini u pravcu promene ambijenta i stava o nužnosti poštovanja s jedne strane, izmirivanja svih obaveza privrednih subjekata prema javnim prihodima, sa druge strane, poštovanje i izmirivanje obaveza kod samih privrednih subjekata i njihovih dužničko poverilačkih odnosa međusobno.

¹ Doc. Dr Zoran I. Cvetković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš

² Doc. dr Ivana Marinović-Matović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš

³ Ms Marija Cvetković, dipl.ekonomista-master, Državna revizorska institucija

LEGAL ECONOMIC ASPECT OF FINANCIAL DISCIPLINE AS PRESERVATION OF SUCCESSFUL EUROPEAN INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The success of well-organized public finances and financial discipline among business entities are a prerequisite for any further reform process in the Republic of Serbia and in particular one of the most important segments - creating the conditions for Serbia's accession to the European Union. In addition to the officially submitted Request for EU Membership of December 2009 and the approved visa liberalization for the citizens of Republic of Serbia, there are mutual efforts to complete thirty-five chapters in the accession process for all segments of the negotiations. Different types of prejudices caused by tradition and bad practice of past times are very different to the understanding of the necessity of accession to the European Union and full membership. One of the important segments of this process is the modernization of legislation, aimed at changing the environment and the attitude of the necessity of respecting and settlement of all public revenues obligations, on one side, and respecting and settlement off all other obligations, and debt-credential relations among economic entities themselves, on other side.

Key words: European Union, The Republic of Serbia, financial discipline, payment operations.

Uvod

Težnja Republike Srbije ka priključivanju Evropskoj uniji, čime se osvajaju brojne prednosti u vidu uvođenja zone slobodne trgovine, saradnje sa članicama Unije u više segmenata, naglašava činjenicu značaja pravnog i ekonomskog aspekta ovog procesa. Članice Evropske unije pre svega ostvaruju povlašćenu poziciju po pitanju pristupa njihovih proizvoda i usluga iz industrijskog i poljoprivrednog sektora na tržište EU, čime se objašnjava ekonomski značaj pridruživanja u vidu otvaranja prostora za slobodan pristup potencijalnom tržištu od oko pola milijarde kupaca. Posredno, prednosti procesa pridruživanja EU praćene su stimulativnim

privlačenjem potencijalnih investitora, domaćih i inostranih, čime se stvaraju prilike za postizanje značajnijih budžetskih prihoda i veće zapošljavanje radne snage.

Višegodišnja finansijska perspektiva Evropske unije jedna je od dominantnih tema na planu budžetskog sistema Evropske unije, a što privlači pažnju finansijskih stručnjaka, privrednika i građana. Regulisanje finansijske perspektive uređeno je kroz četiri glavna dokumenta: Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije, Uredbom Saveta EU od 02.decembra 2013.godine kojom se uspostavlja višegodišnji finansijski okvir za period 2014-2020 godine, Budžetom Evropske unije za period 2014-2020 godine i Međuinvesticionim sporazumom Evropskog parlamenta i dobrim finansijskim upravljanjem.

Kada je u pitanju evropska politika proširenja 2017.godina završila se u znaku velikih očekivanja za 2018.godinu. Poruke obnovljnog interesovanja i podrške evropskom putu Zapadnog Balkana stizale su iz Brisela tokom cele 2017.godine. U martu je Evropski savet najavio vraćanje proširenja u fokus EU. Šefica EU diplomatije Federika Mogerini je u junu pored odbrane i bezbednosti Unije kao svoj “drugi prioritet” postavila napredovanje Zapadnog Balkana na putu evrointegracija. Kao kulminacija “velike priče” o proširenju, predsednik Evropske komisije Žan Klod Juncker je u septembru po prvi put izašao sa jasnom vremenskom odrednicom i najavio Strategiju o uspešnom pristupanju Srbije do 2025. godine.

Navedena Strategija obuhvatila je svih šest zapadnobalkanskih partnera koji se nalaze u procesu evrointegracija. Nezvanično, Komisija u tom dokumentu predviđa 2025.godinu kao godinu mogućeg pristupanja Republike Srbije i Crne Gore EU, kandidatski status za BiH do kraja 2019.godine i “zamah u pregovorima o članstvu” Albanije i Makedonije, ukoliko Tirana sprovede pet reformskih prioriteta, a Skoplje reši problem imena sa Grčkom. Evropski zvaničnici naglašavaju da bi to bio put kojim bi zemlje Zapadnog Balkana napravile nepovratne korake na putu pridruživanja Uniji. Poznavaoi balkanskih prilika kažu da se očekivani “nepovratni koraci” zapadnobalkanske šestorke prvenstveno odnose na demokratiju, vladavinu prava i otvorena bilateralna pitanja, uključujući i pitanje državnosti.¹

U Centru za evropsku politiku (EPC) se govori o planovima politike proširenja EU, kao i da se u obzir moraju uzeti dve stvari: prva da na nju ne utiču samo namere Evropske komisije, koje će se naći u Strategiji već da su zemlje članice te koje mogu u svakom trenutku, u zavisnosti od nepredviđenih spoljnih i unutrašnjih okolnosti, ubrzati ili usporiti proces evrointegracija regiona. Druga stvar na koju upozoravaju analitičari jeste činjenica da davanje vremenskog okvira može

da posluži kao podsticaj, ali i da bude kontraproduktivno u slučaju pogrešne procene vremena potrebnog za sprovođenje pojedinih komplikovanih reformi na Balkanu. “Cilj proširenja jeste da se zemlje, koje žele članstvo, transformišu u “dobre članice” koje imaju održivu i funkcionalnu demokratiju i ekonomiju i kao takve budu u mogućnosti da doprinesu Uniji. Ako postavljanje datuma ide na štetu tog cilja, to će doneti više štete nego koristi ne samo politici proširenja već i zemljama u procesu evrontegracija”. Funkcionisanje svake pravne države podrazumeva izvršavanje brojnih obaveza svih učesnika u pravnom životu baziranih na zakonima i drugim propisima, odnosno obezbeđenje funkcionisanja zakonodavne, izvršne i sudske vlasti koje se zasniva na adekvatnim fiskalnim zahvatima. Takvo funkcionisanje sa sobom nosi obavezu poštovanja uspostavljenih poslovnih i pravnih pravila. Sa užeg aspekta posmatrano, segment javnih finansija vezan je za egzistenciju nacionalne ekonomije i upotrebu novca. Fiskalna politika sprovodi se u nacionalnoj ekonomiji putem javnih finansija. Fiskalna politika, kao deo ekonomske politike nacionalne ekonomije, ostvaruje određene makro i mikro ekonomske ciljeve, što se postiže planiranjem i usmeravanjem javnih prihoda i rashoda. Fiskalna politika ima uticaj na sve segmente nacionalne ekonomije: strukturu proizvodnje, zaposlenost, nivo cena, ravnotežu platnog bilansa, preraspodelu dohotka, i druge oblasti. To je samo jedan aspekt funkcionisanja finansijske discipline koja mora vladati i između samih privrednih subjekata, te poverenja u pravni sistem koji će štititi sve učesnike u pravnom prometu.

Republika Srbija je 2017.godinu završila sa 12 otvorenih poglavlja u svojim pristupnim pregovorima, što je čini zadovoljnom ali i razočaranom tempom kojim EU otvara nova poglavlja sa za Republiku Srbiju koja u 2018.godinu ulazi uz evrointegracioni moto “može i mora brže”.

Slobodno tržište i pravila poslovanja

Osnovni faktori svakog poslovnog ambijenta su: vrednovanje dobara koja se razmenjuju i veština učesnika u međusobnom pregovaranju. Ovakvi uslovi razmene treba ju biti iskazani kroz cenu prihvatljivu i za kupca i za proizvođača, ali pre svega sagledani i kroz prisutnu ponudu i potražnju. Tržište je vrlo komplikovana, međuzavisna mreža razmene. Značajan rezultat te razmene je plaćanje za pruženu uslugu ili proizvod.

Međunarodne finansije predstavljaju monetarni aspekt međunarodne razmene. Predmet izučavanja su finansijski odnosi sa inostranstvom: devizni kurs,

platni bilans, međunarodni platni promet, međunarodno kretanje kapitala, međunarodne finansijske organizacije (npr: MMF, Svetska banka) i regionalne finansijske organizacije (npr: Evropska banka za razvoj). Ne postoji jedna zajednička, svetska valuta koja se koristi u međunarodnim plaćanjima. Skoro svaka država ima svoju valutu, pa za plaćanja prema inostranstvu treba kupiti konvertibilnu valutu na organizovanom deviznom tržištu. Na deviznom tržištu se formira devizni kurs, koji pokazuje koliko se jedinica domaće valute treba zameniti za jedinicu strane valute, dakle to je cena stranog novca.²

U okviru međunarodnih finansija razlikujemo dve oblasti, odnosno dva tipa transakcija:

- transakcije koje podrazumevaju kretanje novca koje je vezano za kretanje robe, i
- transakcije koje podrazumevaju kretanje novca koje nije istovremeno vezano za kretanje robe (transferi), npr: doznake radnika u inostranstvu, penzije lica koja su radila u inostranstvu i sl.³

Sa druge strane na nacionalnim nivoima javne finansije imaju dve strane: prihodnu i rashodnu. Prihodi države su: porezi, akcize, takse, carine, doprinosi i dr. Kada država prikupi javne prihode oni se preraspodeljuju za različite namene (javne rashode): vojsku, policiju, sudstvo, obrazovanje, državnu administraciju, nauku, kulturu, socijalnu pomoć i dr. Svi javni prihodi i rashodi se planiraju budžetom. Budžet se najjednostavnije može definisati kao godišnji plan javnih prihoda i javnih rashoda. Ukoliko su javni prihodi jednaki javnim rashodima budžet je uravnotežen. Ukoliko su javni rashodi veći od javnih prihoda postoji budžetski deficit, a ukoliko su javni prihodi veći od javnih rashoda postoji budžetski suficit. Do budžetskog deficita može doći bilo zbog manjeg iznosa prikupljenih javnih prihoda u odnosu na planirane, bilo zbog veće potrošnje u odnosu na planiranu. S obzirom da se tokom vremena menja veličina društvenog proizvoda, iznos javnih prihoda i javnih rashoda, deficit/suficit se stoga najčešće prikazuje kao procenat od bruto domaćeg proizvoda.⁴

Po pravilu budžet krajem tekuće godine za narednu godinu predlaže nacionalnom parlamentu na usvajanje: predsednik, vlada ili ministar finansija. Najčešće se donosi u formi zakona po posebnoj proceduri. Usvojeni budžet predstavlja u osnovi predlog odnosno plan, jer po pravilu tokom godine može doći do neočekivanih promena i javnih prihoda i javnih rashoda. S obzirom da ekonomije karakteriše visok stepen

neizvesnosti nije moguće tačno predvideti sve tokove. U slučaju većih odstupanja od predloženog budžeta tokom godine se vrši rebalans budžeta, kojim se usklađuje budžet sa stvarnim tokovima javnih prihoda i javnih rashoda.

Finansijska disciplina rezultat dobrog pravnog sistema i pozitivnog poslovnog ambijenta

Finansijska disciplina podrazumeva izmirivanje obaveza svih tržišnih učesnika u skladu sa zakonskim i ugovorenim rokovima. Posebno je važno smanjenje rizika i troškova poslovanja u privredi - povećava se predvidivost poslovanja, raspodela resursa se ostvaruje u skladu sa tržišnim i zakonskim uslovima, kroz finansijsku disciplinu se sprovodi tržišna selekcija, podsticajno deluje na rast privrede. Fiskalna disciplina predstavlja ključan segment finansijske discipline koji se odnosi na svaku državu a iskazuje se tako da direktni i indirektni korisnici budžeta izmiruju svoje obaveze u zakonskim i ugovornim rokovima, da poreski obveznici izmiruju obaveze u zakonskim rokovima. Čvrsta finansijska disciplina se iskazuje kroz: nizak procenat loših kredita, kratke rokove izmirivanja komercijalnih, nekreditnih obaveza, uredno izmirivanje zakonskih i ugovornih obaveza države i posebno nizak procenat poreskih dugova i niski nivo sive ekonomije. Navedeni indikatori ukazuju na nisku finansijsku disciplinu u Republici Srbiji jer loši krediti iznose oko 12%, do nedavno i do 20%, poreski dugovi su tokom poslednjih decenija periodično reprogramirani uz delimičani otpis, uz ocenu da iznose oko 3 milijarde evra a da su najveći dužnici u stečaju i likvidaciji, da su prosečni rokovi plaćanja u komercijalnim transakcijama dugi, 120,180 i više dana, u Evropi oko 40 dana u regionu oko 70 dana, sa sivom ekonomijom koja iznosi oko 30% BDP.⁵

Izmirenje dospelih obaveza, u privredno-trgovinskim relacijama, u okviru javnog i privrednog sektora, regulisani su „Zakonom o rokovima za izmirenje novčanih obaveza u komercijalnim transakcijama“, usvojenim 2012.godine, sa izmenama donetim 2015. i 2017.godine. Ovaj zakon definisao je evidentiranje faktura i drugih dokumenata za naplatu, izdatih od strane poverilaca iz javnog ili realnog sektora, ukoliko je dužnik poslovna organizacija iz javnog sektora. Ovaj zakon jedino nije primenljiv u situaciji stečaja dužnika, u slučaju otvaranja postupka stečaja. Izmirenje dospelih platnih obaveza treba se izvršiti u roku do 60 dana, što se definiše ugovorom. Uveden je Centralni registar faktura, radi evidentiranja faktura i drugih dokumenata za naplatu, prema poslovnim organizacijama (dužnicima) iz javnog sektora. Tek nakon evidentiranja, tj. registracije, faktura se može proslediti na naplatu. Registrovanje faktura i drugih zahteva za isplatu u centralnom registru

faktura, vrši se unošenjem podataka iz fakture, odnosno drugog zahteva za isplatu, u informacioni sistem Uprave za trezor. Informacioni sistem Uprave za trezor registruje unete podatke iz fakture, odnosno drugog zahteva za isplatu, u centralnom registru faktura i dodeljuje toj fakturi, odnosno drugom zahtevu za isplatu, jedinstveni identifikacioni broj. Registrovane fakture, odnosno druge zahteve za isplatu, poverioci su dužni da dostave dužnicima u roku od tri dana, praćeno instrukcijom za plaćanje fakture, odnosno drugog zahteva za isplatu.

Jedan od značajnih generatora nelikvidnosti u Republici Srbiji su i javna i komunalna preduzeća. Dugi rokovi izmirenja obaveza posledica su loših finansijskih performansi preduzeća, ali i dominantnog položaja na tržištu – monopol. Neophodno je njihovo restrukturiranje i to kroz: ukidanje neproaktivnih troškova (višak zaposlenih, prelivanje sredstava u privilegovana privatna preduzeća), rast obima usluga, bolja naplata usluga - izmeštanje socijalnih i fiskalnih funkcija, u nekim slučajevima i rast cena usluga, potrebno je bolje upravljanje javnim preduzećima uključujući i bolje planiranje.

Neophodno je rigoroznije kažnjavanje kršenja propisa o rokovima plaćanja. Unapređenje finansijske discipline privatnih preduzeća poboljšano je donošenjem novih zakonskih rešenja čime je ostvaren napredak u primeni zakona i sprovođenju stečajne procedure, postupka izvršenja i obezbeđenja, kroz bolju osposobljenost sudova, stečajnih upravnika, javnih izvršitelja i drugih učesnika u stečajevima i izvršenjima. Za jačanje finansijske discipline pokazalo se da je neophodna bolja evidencije imovinskih prava, efikasnije sankcionisanje prevara u privredi, unapređenje politike konkurencije, lakši pristup finansijskim tržištima.⁶

Sagledavanjem gorućeg problema ekonomskog sektora Republike Srbije, a to je dugogodišnja nelikvidnost, jasna je nužnost uspostavljanja finansijske discipline, što podrazumeva stroga pravila u izmirenju dospelih obaveza prema poslovnim partnerima iz javnog ili privrednog sektora.

U Republici Srbiji, prema zvaničnim podacima NBS, preko 66 hiljada poslovnih organizacija ima blokirani transakcioni račun. Ukupna dugovanja ovih poslovnih organizacija, na dan 28.02.2018.godine, iznosila su oko 288 milijardi RSD. Bankarski sektor suočen je sa 18% loših plasmana. Veliki trgovinski lanci ne izmiruju svoja dugovanja u roku od 3-9 meseci nakon dospeća, što implicira značajan stepen nelikvidnosti u Republici Srbiji.

Rešavanje problema nelikvidnosti u Republici Srbiji, kratkoročno, moguće je rešiti uspostavljanjem finansijske discipline, prema "Direktivi o borbi protiv kašnjenja u plaćanju", usvojenoj 2017.godine u parlamentu EU. Dugoročno rešenje

problema nelikvidnosti zahteva sveobuhvatnu reformu javnog sektora, čime bi se postavio osnov stalne finansijske discipline privrednog i javnog sektora.

Fiskalna disciplina i sigurni državni prihodi

Zavidan nivo finansijske discipline, kao i stepen izmirenja fiskalnih obaveza, koji je bio prisutan u Republici Srbiji za vreme administrativnog upravljanja ekonomskim sektorom, okončan je sa završetkom ovog perioda. Nastao je vakum i visok stepen neizvršavanja s jedne strane obaveza između privrednih subjekata međusobno, a sa druge strane i privrednih subjekata prema državi u izmirenju fiskalnih obaveza. Ovakva situacija je zahtevala donošenje propisa koji će omogućiti mnogo snažniju fiskalnu disciplinu. Zahvaljujući tome smanjuje se dug poreskih obveznika prema državi i zaustavlja donekle porast privrednog kriminala. Da bi se to sprečilo donose se posebni propisi o obrazovanju novih oblika i nivoa finansijske kontrole: finansijska policija, terenska kontrola, zakoni o poreskom postupku i poreskoj administraciji, a takođe i veća kontrola utroška budžetskih sredstava i javnih rashoda organizovanjem sistemskog revizionog procesa. Strani investitori, usloveli su ulaganje svog kapitala, bilo ono individualno ili zajedničko u saradnji sa srpskim poslovnim organizacijama, revizijom zvaničnih finansijskih izveštaja, od strane renomiranih međunarodnih institucija. Zahtevano je vršenje revizije prema međunarodnim principima. Prvobitno je ovaj segment poslovanja obavljala Služba društvenog knjigovodstva Republike Srbije (SDK), i to u period od 1974. godine pa do kraja 80-tih godina XX veka. Krajem 80-tih godina prošlog veka, u skladu sa sprovedenim reformama privrednog sektora i uvođenjem tržišnog načina poslovanja, u Republici Srbiji dolazi do osnivanja prvih eksternih revizorskih institucija, ogranaka internacionalnih kompanija (Deloitte Touche Tohmatsu Limited, KPMG, itd). Ovaj proces praćen je posledičnim osnivanjem novih revizorskih institucija, u većinskom vlasništvu domaćeg kapitala, što je inicirano donošenjem Zakona o reviziji računovodstvenih iskaza 1996. godine. Osnovne karakteristike i trenutno stanje oblasti revizije u Republici Srbiji ogleda se u nedostatku stručnih kadrova iz oblasti revizije, kao i neusklađenosti pravne regulative. Ostaje opredeljenje Republike Srbije da se u oblasti računovodstva primenjuju Međunarodni računovodstveni standardi (MRS), a u oblasti revizije Međunarodni standardi revizije (MSR). Ovo opredeljenje od značaja je za dalji process usaglašavanja međunarodno prihvatljive računovodstvene i revizorske prakse, što je uslov procesa globalizacije i uključenja u savremene privredne i ekonomske tokove.

Osnovni ciljevi savremenih poreskih reformi usmereni su ka pravednijem rasporedu poreskog tereta, zatim ka sprečavanju poreske evazije, podsticanju štednje i zapošljavanja i privlačenju stranog kapitala. Sa poreskim reformama u evropskim zemljama, započelo se nakon Drugog svetskog rata, a prvi deo tih reformi okončan je 1965.godine. U toku ove reforme zabeležen je visok i kontinuiran privredni prosperitet, visok rast realnog dohotka i visoka stopa zaposlenosti. Nakon ovog perioda nastupila je nova poreska reforma, koja je započeta uvođenjem novog poreskog oblika – poreza na dodatu vrednost u poreske sisteme razvijenih država. Ova reforma poreskih sistema je trajala do sredine osamdesetih godina XX veka.

Posle toga nastupaju nove poreske reforme, koje su obeležene drastičnim snižavanjem poreskih stopa na dohodak građana i poreza na dobit preduzeća, uz istovremeno širenje poreske osnovice i ukidanje poreskih olakšica, uz izuzetak oslobađanja sa ciljem podsticanja proizvodnje. Posledica ovakvih poreskih reformi bilo je opadanje relativnog udela poreza na dohodak u strukturi savremenih poreskih sistema i smanjenje učešća ovog poreza u ukupnom – bruto društvenom proizvodu tih država. Da bi se ovo prevazišlo, u okviru mere povećanja poreza radi finansiranja državnih funkcija, dat je veći značaj porezu na dodatu vrednost u strukturi ukupnih javnih prihoda. Prema tome, prilikom harmonizacije poreza u Evropskoj zajednici prioritet je dat pre svega posrednim porezima, tako da su neposredni porezi ostali u drugom planu poreske harmonizacije. Izvršene poreske reforme u evropskim državama imale su značajan uticaj i na reforme poreskog sistema u našoj državi.

Ovaj uticaj je naročito bio veliki na reforme poreskog sistema koje su izvršene početkom devedesetih godina. Evropski uticaj u oblasti poreskog sistema postaje naročito značajan od 2001.godine, kada je započeta možda najznačajnija poreska reforma u Republici Srbiji.

Jedan od razloga drastičnog smanjenja prihoda u odnosu na plan jeste slabljenje poreske discipline i rast crnog tržišta. U proteklih pet godina naročito je zatajila kontrola izdavanja fiskalnih računa. Procenjeni prihodi budžeta u ovoj godini manji su za 93,2 milijarde dinara, što je 2,5 odsto BDP-a, zbog manje privatne potrošnje, slabe finansijske discipline i širenja nelegalnog prometa.

Upravo zato se pristupilo izradi novih zakonskih rešenja. Uvođenjem *“Zakona o izmenama i dopunama Zakona o porezu na dohodak građana”* namera Republike Srbije je smanjenje neregularnosti u oblasti radnih odnosa. Legalizacija svakog vida zapošljavanja naglašava se kroz uvođenje stimulativnih mera, na snazi

do kraja 2017.godine. Ove mere podrazumevaju smanjenje nameta na zarade, i to 65%, 70% i 75% smanjenja, zavisno od broja zaposlenih.

Te mere se, budući da su do sada bile fokusirane na firme koje zapošljavaju do 100 ljudi i više, proširuju na mala i mikro preduzeća, koja imaju do dva zaposlena, koja zaključno sa 31. decembrom 2017.godine mogu da računaju na 75 odsto plaćanja poreza na osnovu zarade za novozaposleno lice.

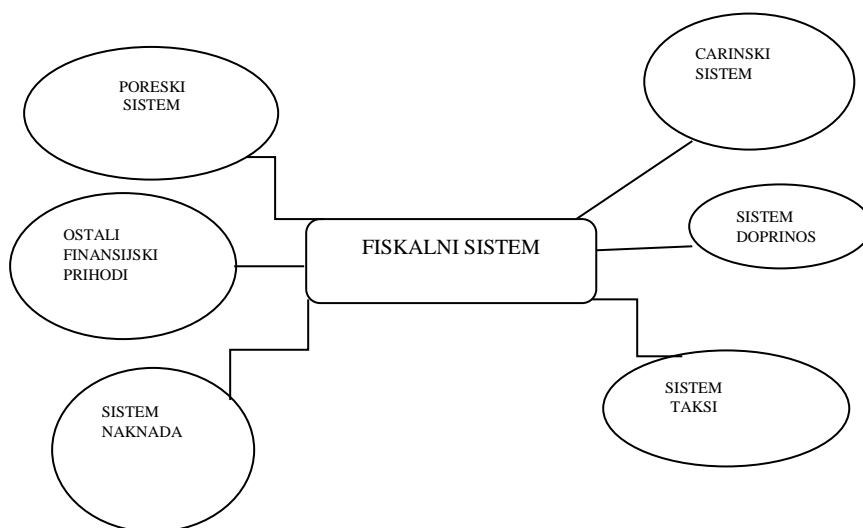
*Nova zakonska rešenja predvidela su i smanjenje kaznenih odredbi za neizmirenje poreskih obaveza. Tako, u skladu sa "Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o poreskom postupku i poreskoj administraciji", u slučaju neizmirenja poreskih obaveza u propisanim rokovima, pojedinac će platiti 10 puta manju kaznu (5.000 dinara, dok je ova stavka ranije iznosila 50.000 dinara). Zakonom su uvedene niže kaznene odredbe i za pravna lica. Kazne su umanjene za trećinu, pa je tako predviđeno da poslovna organizacija koja **ne podnese poresku prijavu u roku, ili ne izmiri poreske obaveze u roku, snosi trošak od 100.000 dinara (ranije je kazna iznosila 150.000 dinara). Uvedene su i druge izmene: nema zastarevanja duga za obavezno osiguranje, izmirenje poreskog duga obavlja se drugim redosledom, odnosno prvo se izmiruje glavnica duga, pa zatim ostali elementi zaduženja.***

Takođe, preciziraju se odredbe zakona koje imaju za cilj stvaranje uslova za adekvatnu primenu propisa i utvrđivanje navedenih rokova za podnošenje elektronskih prijava, odnosno podnošenja poreskih prijava elektronskim putem, čime se bitno smanjuju troškovi administriranja, povećava poreska disciplina i povećava poreska osnovica.

Menja se i unapređuje rešenje koje se odnosi na neregistrovanu delatnost - kada poreski organi u postupku provere konstatuju neregistrovanu aktivnost onda dostavljaju nalog da se u roku od 15 dana plati utvrđena poreska obaveza i u dodatnom roku od 30 dana obavezuju neregistrovanog nosioca delatnosti da izvrši pravilnu registraciju.

Neophodni preduslov za uspešno funkcionisanja sistema je i ljudski faktor. Sistem efikasne kontrole podrazumeva adekvatne kvalifikacije, kao i veštine i radno iskustvo. Zaposleni koji se bave poslovima kontrole treba da prođu adekvatne programe obuke i poseduju određeni nivo sopstvenih ovlašćenja, uz zahtevani budžet sredstava na raspolaganju i druge radne resurse. Pravnim propisima, zakonskim odredbama, regulisana je pravilna kontrola trošenja budžetskih sredstava. Dalje unapređenje postojećeg sistema zahteva prilagođavanje pravnog okvira koji

dotiče interne kontrole finansijskog karaktera u javnom sektoru Republike Srbije. U tu svrhu potrebno je redefinisati određene zakonske akte, i to: “Pravilnik o zajedničkim kriterijumima i standardima za uspostavljanje, funkcionisanje i izveštavanje o sistemu finansijskog upravljanja i kontrole u javnom sektoru” i “Pravilnik o zajedničkim kriterijumima za organizovanje i standardima i metodološkim uputstvima za postupanje i izveštavanje interne revizije u javnom sektoru”.

U ovom delu predstavljen je pravni okvir kojim je uređen postojeći poreski sistem Republike Srbije, kao i rezultati reformi poreskih oblika i projekcije Vlade Republike Srbije za naredni trogodišnji period.⁶

Pored činjenice da su međunarodni računovodstveni standardi primenljivi na komercijalnu reviziju preduzeća, banaka i drugih pravnih lica koja spadaju u kategoriju srednjih i velikih preduzeća, primenjuju se i kod revizije javnih prihoda i rashoda uz istovremeno uvažavanje specifičnosti državne revizije. Ovlašćeni revizor, bez obzira da li se radi o reviziji komercijalnih preduzeća odnosno reviziji javnih rashoda i prihoda mora se pridržavati Kodeksa etike za profesionalne računovođe. Posebno se očekuje da će primena MSR biti od posebne koristi kod revizije i utvrđivanja kreditnog i poreskog boniteta poreskih obveznika, s obzirom

na to da su ovi standardi opredeljeni prema ovim organizacijama. U pogledu primene na reviziju budžetskih prihoda i rashoda oni se, takođe mogu primeniti na adekvatan način. Posebno se mogu primeniti kod planiranja revizije, dokumentacije, materijalnosti u reviziji, računovodstvenih procesa, korišćenju rezultata drugih, zaključaka rezultata i izveštavanje, komunikacija sa rukovodstvom, tehnike revizije uz pomoć kompjutera i drugo. Ovim standardima revizije uspešno se analizira i ocenjuje i kreditni bonitet poreskog obveznika značajan za kreditore, ali i za poreske organe. Međutim, poreski bonitet je sa stanovišta poreskih obaveza posebno izražen. I jedan i drugi bonitet daju stanje i kretanje finansijskog i poslovnog kapaciteta. Podatke i pokazatelje finansijskog kapaciteta prezentira Narodna banka Srbije preko svog Centra za bonitet. Ovaj centar daje podatke i pokazatelje na osnovu ažurnih podataka iz godišnjih računa, a prema metodologiji koja je zvanično prihvaćena od strane banaka, preduzeća, poreskih organa, kao i ponuđača javnih nabavki dobara i usluga. Finansijska disciplina u širem smislu uključuje i efikasnost u trošenju javnih sredstva kroz otvaranje pitanja da li su određene vrste trošenja ekonomski i društveno opravdane, da li se određeni ciljevi ostvaruju uz najmanje troškove? Neophodna je ocena efikasnosti javnog sektora u Republici Srbiji koja se za sada zasnivaju na anketama Svetskog ekonomskog foruma – po kome je javni sektor u Republici Srbiji izrazito neefikasan po oblastima te smo po zaštiti vlasničkih prava na 128. mestu, raspiranja javnih resursa na 129. mestu, po kvalitetu infrastrukture na 113. mestu, kvalitetu obrazovanja na 110. mestu, a po efikasnosti antimonopolske politike na 121. mestu.⁷

Zaključak

U poslednjoj deceniji došlo je do značajnih promena u globalnom okruženju i sazrela je svest o potrebi prihvatanja pravila savremenih evropskih zakonodavstava, a samim tim i novi zahtevi u pogledu veće finasijske discipline. Razvoj globalne ekonomije nameće potrebu harmonizacije propisa, odnosno prihvatanje usaglašenih principa i metoda poslovanja, plaćanja, izveštavanja o ekonomskom položaju privrednih društava, finansijskih organizacija, javnih službi i drugih izveštajnih entiteta.

Očekivani dovršetak procesa tranzicije u Srbiji i sve značajniji procesi integracije u međunarodne ekonomske tokove, uporedo sa povećanjem značaja korporativnog upravljanja, aktuelizuju u najvećoj mogućoj meri i pitanje mnogo veće finasijske discipline, pripreme, verifikacije i obelodanjivanje finansijskih izveštaja, kao i sve veći broj subjekata od značaja za sve širi krug korisnika ovih informacija. Finansijski izveštaji treba da sadrže razumljive, relevantne, pouzdane i objektivne informacije. Ove informacije su od višestruke koristi za postojeće i potencijalne investitore, kreditore, poslovne partnere i druge ekonomske i javne

aktere, i predstavljaju osnov za kompetentno donošenje odluka. Takođe, uporedivost finansijskih izveštaja kompanija, koje istupaju na finansijskim tržištima, predstavlja ključni uslov za uspostavljanje i održavanje fer konkurencije. Unapređenje kvaliteta komercijalnog i fiskalnog plaćanja kroz usvajanje najbolje međunarodne prakse je proces koji se odvija i u najrazvijenijim tržišnim ekonomijama i finansijskim sistemima i istovremeno predstavlja izazov koji se postavlja pred pravni sistem sa aspekta pravne sigurnosti u poslovanju, te adekvatne finansijske discipline.⁴

Unapređenje efikasnosti u međusobnim plaćanjima privrednih subjekata i njihovih fiskalnih obaveza prema javnim prihodima mogla bi se izvršiti suštinskom primenom analize stvorenog poslovnog ambijenta, rigoroznijom primenom postojećih pravnih propisa u ovoj oblasti i njihovom dogradnjom, a u javnom sektoru unapređenjem javnih nabavki, unapređenjem kontrole realizacija projekata, kontrolom trošenja od strane DRI i drugih organa i posebno pooštavanjem antikorupcijske politike i zakonske regulative.

Imajući u vidu da je postojeća povezanost privrede naše zemlje sa privredama zemalja Evropske unije značajna, i da je sticanje statusa punopravnog člana Republike Srbije u EU naše strateško opredeljenje, neophodno je da finansijska disciplina privrednih enteta u Republici Srbiji budu razumljivi investitorima, kreditorima, dobavljačima i kupcima iz EU, kao i da im omoguće nesmetan pristup finansijskim tržištima širom sveta. U tom smislu neophodno je nastaviti sa aktivnostima na izradi nacionalne strategije i akcionog plana unapređenja kvaliteta i nivoa finansijske i fiskalne discipline i korporativnog finansijskog izveštavanja kao jednog od njenih preduslova.

Literatura

1. Žan Klod Junker, Strategija o uspešnom pristupanju Srbije do 2025. Godine, internet
2. Dragoljub Stojanov, Međunarodne finansije - osnove teorije i politike, Sarajevo, Svjetlost, 2000.
1. Antić Ljiljana, Budžetiranje zasnovano na aktivnostima kao alternativni sistem računovodstvenog planiranja, Ekonomske teme br 3, Ekonomski fakultet Niš, 2011.
3. Anđelković Mileva, Javne finansije i finansijsko pravo, Pravni fakultet u Nišu, 2009.
4. Lipper, H. (2013). USAID STUDY FINDS THAT REDUCING SERBIA'S 'SHADOW ECONOMY' COULD INCREASE TAX REVENUES BY 33 BILLION DINARS IN 3 YEARS. Saopštenje. Preuzeto sa

<http://www.usaid.gov/serbia/news-information/press-releases/usaid-study-finds-reducing-serbias-shadow-economy-could>.

5. Zakon o državnoj revizorskoj instituciji (Sl. glasnik RS, br. 101/2005, 54/2007 i 36/2010).
6. Direktiva 2006/43/EZ Evropskog parlamenta o zakonskim revizijama godišnjih finansijskih izvještaja i konsolidiranih finansijskih izvještaja.

Vladan Vučić¹

ULOGA POLITIKE ZAŠTITE KONKURENCIJE U JAČANJU KONKURENTSKE POZICIJE REPUBLIKE SRBIJE

Rezime

Sve zemlje članice EU i države koje su u procesu pridruživanja EU imaju ultimativnu obavezu da usklade svoja antimonopolska zakonodavstva sa odredbama Sporazuma o Evropskoj zajednici. Preduslov za uspešno sprovođenje politike zaštite konkurencije kao temelja tržišne ekonomije je adekvatno normativno regulisanje. Unapređenje antimonopolske politike je od vitalne važnosti ne samo za učesnike na tržištu, već i za napredak društva, odnosno za ostvarivanje osnovnog cilja ekonomske politike – ostvariti održivi privredni rast i podizanje životnog standarda građana. U radu se istražuju ključni elementi institucionalnog okvira koji opredeljuju efikasnost politike zaštite konkurencije. Analize sprovedene u ovom radu pokazale su da privredu Srbije i dalje opterećuju izazovi tipični za ekonomije nižeg stepena razvoja, kao što su efikasnost tržišta dobara, stanje institucija i nedostatak adekvatnih uslova za unapređenje konkurentnosti na mikro nivou. Uporedo sa otklanjanjem ovih nedostataka, Srbija mora da unapređuje, ali i efikasnije sprovodi postojeći zakonski okvir antimonopolske politike, uz stalno ukazivanje na značaj konkurencije i ravnopravnih uslova za sve učesnike na tržištu.

¹ Doc. dr Vladan Vučić, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš

Ključne reči: politika zaštite konkurencije, konkurentnost, konkurencija, antimonopolska politika, tržište.

THE ROLE OF THE COMPETITION PROTECTION POLICY IN STRENGTHENING THE COMPETITIVE POSITION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

All EU member states and countries in the process of EU accession have the ultimate obligation to harmonize their antimonopol legislation with the provisions of the European Community Treaty. The precondition for successful implementation of the competition protection policy as the basis of a market economy is adequate normative regulation. The promotion of antimonopol policy is of vital importance not only for market participants, but for the advancement of the society, ie. for achieving the basic goal of economic policy - to achieve sustainable economic growth and raising the living standard of citizens. The paper examines the key elements of the institutional framework that determine the effectiveness of the competition protection policy. The analyzes carried out in this paper show that the Serbian economy continues to burden challenges typical of lower-level economies, efficiency of the goods market, state of the institutions and the lack of adequate conditions for improving competitiveness at the micro level. Alongside the elimination of these shortcomings, Serbia needs to improve, but also more effectively implement the existing legal framework of antimonopol policy, with a constant indication of the importance of competition and equal conditions for all market participants.

Key words: competition policy, competitiveness, competition, antimonopol policy, the market.

Uvod

Jedan od osnovnih zadataka svake države je stvaranje što povoljnijeg ambijenta za ispoljavanje individualnih preferencija stanovništva i privrednih subjekata i njihovo usklađivanje sa kolektivnim preferencijama. Na ekonomskom

planu to znači stvaranje preduslova za ostvarivanje ciljnih funkcija preduzeća i potrošača, što vodi efikasnosti privređivanja, kako na mikro nivou, tako i na nivou cele privrede. Stvaranje neophodne tržišne infrastrukture, odnosno, institucija tržišta pri tome predstavlja važan zadatak države. Tržište nije stohastično, već predstavlja uređeni skup odnosa ponude i tražnje. Uz to, adekvatnom pravnom regulativom država jasno određuje okvire ponašanja ekonomskih subjekata, stabilnost u ispoljavanju interesa i ostvarivanju ciljeva. Jasnim definisanjem pravila ponašanja i prostora za ekonomsku aktivnost država utiče na odnos ekonomskih aktera i okruženja stvarajući uslove za postizanje što većeg stepena društvenog blagostanja. U ekonomskoj teoriji su poznate potencijalne efikasnosti privreda zasnovanih na konkurenciji. (Stojanović, Radivojević, Stanišić, 2012)

U savremenim ekonomskim procesima, ideja konkurentnosti predstavlja ne samo sposobnost privrednog subjekta da se uspešno takmiči na lokalnom tržištu, već sposobnost privrede i njenih učesnika da se neprekidno nose sa globalnom konkurencijom.

Zemlja čiju ekonomiju karakteriše tržišni način privređivanja i postojanje konkurentskog procesa uživa veću proizvodnu efikasnost i iskorišćenost sirovina i zaposlenih (Goyder D.G., 2003, str. 9). Pri tom, samo na tržištu na kome postoji zdrava konkurencija, do izražaja dolaze kreativnost i inovativnost tržišnih učesnika, koji teže da unaprede svoju ponudu i privuku što veći broj potrošača boljim kvalitetom, boljim izgledom proizvoda, boljim kvalitetom prateće usluge i na kraju boljom odnosno nižom cenom (Motta, 2004, str.64).

Politika zaštite konkurencije je važan deo ekonomske politike kojom se ekonomskim subjektima određuju okvirni uslovi za ponašanje na tržištu. Ona obuhvata definisanje ciljeva, sredstava i nosilaca sprovođenja mera (kreatora politike). Kompleks međuzavisnosti unutar trougla cilj-instrumenti-nosioci služi ostvarivanju željenog stepena konkurentnosti. Funkcionalnost tržišta se pri tome ostvaruje obezbeđivanjem uslova za efikasnu i otvorenu tržišnu privredu i sprečavanjem ili odstranjivanjem tržišnih ograničavanja. U domenu politike zaštite konkurencije analiziraju se odnosi na tržištu, dijagnosticiraju ograničenja konkurencije, preduzimaju mere za stimulisanje konkurencije i utvrđuju i sprovode mere zaštite konkurencije.

Prema Globalnom indeksu konkurentnosti GCI (WEF, 2017), efikasnost antimonopolske politike u Srbiji već dugi niz godina izrazito je loše ocenjena, što se neposredno odražava na efikasnost postojećih privrednih subjekata i njihovu konkurentnost. Stoga je značajno dodatno proučiti ovu temu i predložiti

odgovarajuće mere za unapređenje efikasnosti politike zaštite konkurencije i srpske konkurentnosti.

U radu se metodama naučnog posmatranja i ispitivanja i metodom komparativne analize testira *hipoteza* o nedovoljno razvijenom institucionalnom okviru za efikasno sprovođenje politike zaštite konkurencije u Srbiji. *Cilj* je da se kroz kritičko sagledavanje svih aspekata institucionalnog okvira politike zaštite konkurencije u Srbiji ukaže na njegove prednosti i nedostatke i u skladu sa tim formulišu validne preporuke za vođenje ove politike u narednom periodu.

Metodološki pristup istraživanja koji je primenjen pri izradi ovog rada obuhvata, pre svega, metod analize, dedukcije, hipotetičko-deduktivni i analitičko-deduktivni metod, tj. deduktivno utvrđivanje činilaca konkurentnosti putem stvaranje odgovarajućeg teorijskog okvira, ali i poređenjem stanja antimonopolske politike u Srbiji sa teorijskim okvirom i najboljom međunarodnom praksom.

Teorijske odrednice konkurentnosti

Problematici povećanja konkurentnosti privreda, samim tim i privrede Srbije, može se pristupiti sa različitih aspekata. Ipak, treba skrenuti pažnju na dve osnovne dimenzije konkurentnosti. Prva dimenzija problema unapređenja konkurentnosti odnosi se na nasleđe i zatečeno stanje, odnosno na nivo razvijenosti tržišta i tržišnih institucija. Druga dimenzija odnosi se na postojanje individualnih subjekata kreativnog duha, aktera koji su racionalni i spremni da preuzmu rizik, ali i odgovornost za ostvareni rezultat. Obe dimenzije su podjednako važne. Samo u dobrom spoju makroekonomskih i mikroekonomskih razvojnih dimenzija moguće je postići dobar efekat i unaprediti konkurentnost (Đuričin, 2005, str. 13).

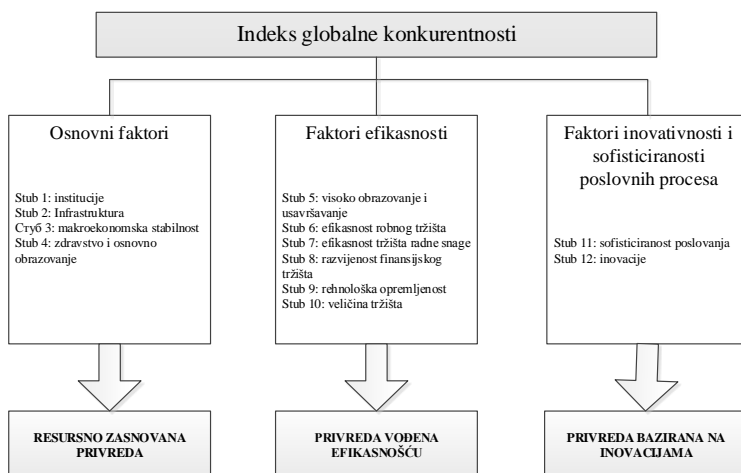
Prosperitet svake nacionalne ekonomije zavisi od konkurentnosti. Konkurentnost se, obično, definiše preko nivoa produktivnosti u korišćenju ljudskih, finansijskih i prirodnih resursa kao i prihvaćenog nivoa vrednosti od strane kupaca. Na konkurentnost utiču različiti faktori. Figurativno, konkurentnost se može shvatiti kao sto sa četiri noge: 1) makro-ekonomski menadžment, 2) mikro-ekonomski menadžment, 3) regulativa i institucije sistema, i 4) sistem vrednosti i poslovna etika. Konkurentnost je svodno merilo prosperitetnosti nacionalne ekonomije.

Zemlje ili regioni su konkurentni u meri u kojoj su preduzeća koja u njima posluju sposobna da uspešno konkurišu u regionalnoj i globalnoj privredi, uz podržavanje visokih i rastućih plata i životnog standarda prosečnih građana. Uz

dobro oblikovane i sprovedene faktorske uslove, uspešnost svake nacije u ostvarivanju konkurentne prednosti leži u efikasnim aktivnostima obuhvaćenim pokazateljima odrednice koju je Porter (1992) nazvao "kontekst za strategiju i rivalitet".

Svetski ekonomski forum (WEF) iz Ženeve, Švajcarska, svake godine, duže od tri decenije, objavljuje izveštaje o konkurentnosti. Metodologija koja se koristi u oceni nacionalne konkurentnosti u tom dugom periodu često je menjana, u skladu sa utvrđivanjem i razvojem činilaca koji opredeljuju konkurentnost.

Merenje konkurentnosti Svetski ekonomski forum danas vrši kroz ocenu skupa činilaca poput institucija, propisa, barijera i sl., kojima se utvrđuje nivo produktivnosti zemalja širom sveta. Od 2004. godine uveden je Indeks globalne konkurentnosti (GCI) koji je, pri ocenjivanju u obzir uzimao mikroekonomske i makroekonomske osnove nacionalne konkurentnosti. Od 2009. godine u primeni je Novi jedinstveni globalni indeks konkurentnosti (NGCI), koji je objedinio do tada postojeći Indeks globalne konkurentnosti (GCI) i Indeks poslovne konkurentnosti (BCI) (Porter et al, 2008).

Slika 1 Indeks globalne konkurentnosti

Izvor: WEF, 2017.

Globalni indeks konkurentnosti je, zapravo, pokazatelj nivoa kompetentnosti meren sa ukupno 110 pokazatelja grupisanih u 12 celina, odnosno stubova, koji odražavaju različite aspekte ekonomske stvarnosti (*Global Competitiveness Report, 2007-2008*). Vrednovanje za svaki pokazatelj se meri na skali od 1 do 7, a zatim se, uz taj rezultat, upoređuje i nivo države u odnosu na ostale, kao i nivo u odnosu na stanje u datoj državi prethodnih godina.

Analiza konkurentnosti Srbije za 2017. godinu

Prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma za 2017. godinu Srbija je zauzela 78. poziciju na rang listi koja obuhvata 137 zemalja sa zabeleženom vrednošću Indeksa globalne konkurentnosti (GCI) od 4,14. U odnosu na prethodnu godinu vrednost GCI za Srbiju je povećana za 0,17, što je dominantno uticalo na poboljšanje pozicije Srbije za 12 mesta (Srbija je u prethodnoj godini zauzimala 90. mesto na listi). Za pripremu ovogodišnjeg izveštaja WEF je delimično izmenio metodologiju vezanu za određivanje reprezentativnog uzorka nad kojim je zatim sprovedena anketa. Podaci iz ankete predstavljaju većinski input za konstrukciju GCI i ova promena bi mogla delimično da objasni povećanje vrednosti GCI za Srbiju. Promena metodologije ogleda se u uključivanju po prvi put i predstavnika mikro preduzeća (ispod 10 zaposlenih) kao i napuštanje prakse da do 50% preduzeća predstavljaju ona koja su i prethodne godine bila anketirana (Tanasković, Ristić 2018).

Tabele 1. i 2. predstavljaju podatke o vrednostima GCI i rang u Srbije i zemalja iz njenog okruženja za period od 2007. do 2017. godine. Tabela 1 je obuhvaćeno 10 zemalja i to: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Mađarska, BJR Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Slovenija i Srbija.

Tabela 1 Vrednost Indeksa globalne konkurentnosti za Srbiju i zemlje u okruženju (2007-2017)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Albanija	3,48	3,55	3,72	3,94	4,06	3,91	3,85	3,84	3,93	4,06	4,18
BiH	3,55	3,56	3,53	3,70	3,83	3,93	4,02	n.a.*	3,71	3,80	3,87
Bugarska	3,93	4,03	4,02	4,13	4,16	4,27	4,31	4,37	4,32	4,44	4,46
Hrvatska	4,20	4,22	4,03	4,04	4,08	4,04	4,13	4,13	4,07	4,15	4,19
Mađarska	4,35	4,22	4,22	4,33	4,36	4,30	4,25	4,28	4,25	4,20	4,33
BJR Makedonija	3,73	3,87	3,95	4,02	4,05	4,04	4,14	4,26	4,25	4,23	n.a.*

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
 CONSTANTIN MAGNUS 2018

Crna Gora	3,91	4,11	4,16	4,36	4,27	4,14	4,20	4,23	4,20	4,05	4,15
Rumunija	3,97	4,10	4,11	4,16	4,08	4,07	4,13	4,30	4,32	4,30	4,28
Slovenija	4,48	4,50	4,55	4,42	4,30	4,34	4,25	4,22	4,28	4,39	4,48
Srbija	3,78	3,90	3,77	3,84	3,88	3,87	3,77	3,90	3,89	3,97	4,14

Izvor: WEF (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017.)

* Usled nemogućnosti da se prikupe podaci za Bosnu i Hercegovinu u 2014. godini vrednosti indeksa i ranga su izostavljene iz table

**Usled nemogućnosti da se prikupe podaci za BJR Makedoniju u 2017. godini vrednosti indeksa i ranga su izostavljeni iz tabele.

Poboljšanje u dimenzijama globalne konkurentnosti Srbije koje je konstatovano u prošlogodišnjem izveštaju, nastavljeno je uz dodatno povećanje vrednosti indeksa kod svih stubova konkurentnosti koje WEF kroz ovaj izveštaj prati. Promene vrednosti pojedinačnih stubova od kojih se nakon ponderisanja dobija GCI za Srbiju, u proseku su iznosile oko 4,8% u odnosu na vrednosti iz prethodne godine, što pokazuje značajnije povećanje imajući u vidu da je prosečan rast vrednosti stubova prošle godine iznosio 3,9%.

Prema vrednosti Indeksa globalne konkurentnosti, u 2017. godini Srbija je plasirana bolje jedino od Bosne i Hercegovine koja zauzima 103. poziciju na rang listi WEF-a. Od ostalih zemalja iz okruženja Crna Gora je ostvarila poboljšanje vrednosti GCI od 0,1 i time se našla tik ispred Srbije na 77. poziciji (prošle godine zauzela 82. poziciju), dok je Hrvatska uz povećanje vrednosti GCI od 0,04 zadržala isto 74. mesto na rang listi kao prethodne godine.

Tabela 2 Rang prema Indeksu globalne konkurentnosti za Srbiju i zemlje u okruženju (2007-2017)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Albanija	109	108	96	88	78	89	95	97	93	80	75
BiH	106	107	109	102	100	88	87	n.a.*	111	107	103
Bugarska	79	76	76	71	74	62	57	54	54	50	49
Hrvatska	57	61	72	77	76	81	75	77	77	74	74
Madarska	47	62	58	52	48	60	63	60	63	69	60
BJR Makedonija	94	89	84	79	79	80	73	63	60	68	n.a.*
Crna Gora	82	65	62	49	60	72	67	67	70	82	77

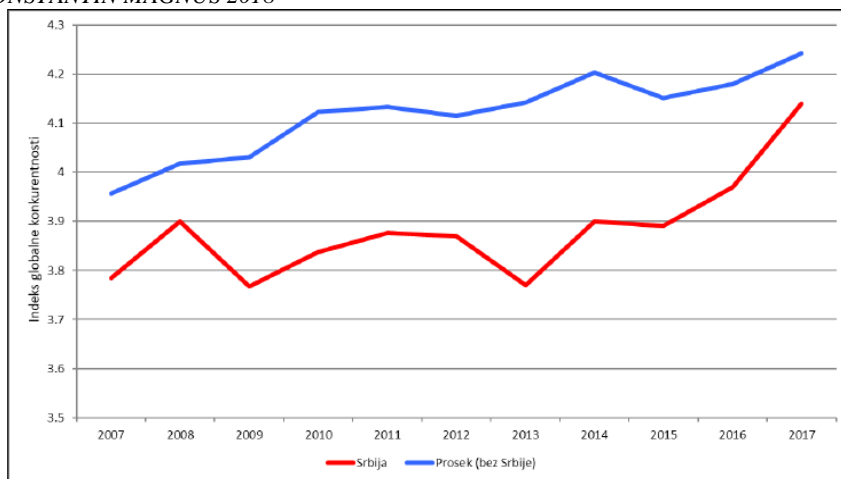
Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018

Rumunija	74	68	64	67	77	78	76	59	53	62	68
Slovenija	39	42	37	45	57	56	62	70	59	56	48
Srbija	91	85	93	96	95	95	101	94	94	90	78

Izvor: WEF (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017.)

Napredak na listi za pet mesta ostvarila je i Albanija koje je sada na 75. poziciji uz povećanje vrednosti GCI od 0,12 poena. U najbolje plasirane privrede iz okruženja spadaju Rumunija koja je ove godine na 68. mestu uz pogoršanje od 6 rangova, zatim Mađarska koja poboljšala svoju poziciju za 9 mesta uz rast vrednosti GCI od 0,13 poena i Slovenija koja je ponovo poboljšala svoj plasman i zauzela 48. mesto na listi WEF-a.

Kretanje GCI za Srbiju i zemlje iz njenog okruženja u periodu 2007-2017. predstavljeno je na sledećem grafikonu. Na grafikonu je na osnovu podataka iz Tabele 2 prikazano kretanje GCI za Srbiju i proseka posmatranih zemalja, iz kojeg se može zaključiti da iako postoji trend rasta u slučaju Srbije je prisutna mnogo veća nestabilnost koja se ogleda u značajnim oscilacijama u kratkom vremenskom periodu u odnosu na prosek posmatranih zemalja. Nakon izbijanja svetske finansijske krize u 2009. godini usledilo je pogoršanje konkurentne pozicije Srbije koje je bilo osetno veće nego kod ostalih zemalja u okruženju. Nakon sporog oporavka u 2013. godini je usledio ponovo pad na listi koji je bio jedan od većih u posmatranoj grupi zemalja. U poslednje tri godine Srbija beleži nešto brži rast GCI u odnosu na prosek posmatranih zemalja usled čega se može uočiti smanjuje zaostajanja, odnosno prisustvo konvergencije.

Slika 2 Kretanje Indeksa globalne konkurentnosti Srbije i zemalja u okruženju u periodu od 2007-2017.

Izvor: (prema Tanasković, Ristić 2018)

Prema podacima iz najnovijeg izveštaja, osim Rumunije sve zemlje iz okruženja su zabeležile poboljšanje vrednosti GCI u ovoj godini koji je u proseku iznosio oko 0,08 poena ili 1,97% u odnosu na vrednost iz prošle godine. U isto vreme je Srbija zabeležila povećanje GCI od 0,17 ili 4,28% što je uticalo na smanjenje zaostajanja za prosekom regiona. Treba napomenuti da je poboljšanje pozicije na rang listi sve teže kako se privreda kreće ka gornjoj polovini liste pošto je potrebno ostvariti znatno veće napretke kako bi se isti odrazili na vrednosti mekih i tvrdih pokazatelja koji se koriste u izračunavanju GCI. Trenutno zaostajanje Srbije za prosekom regiona iznosi 0,10 poena u odnosu na 0,181 poena u prethodnoj godini i korespondira zaostajanju od približno 10 mesta na rang listi.

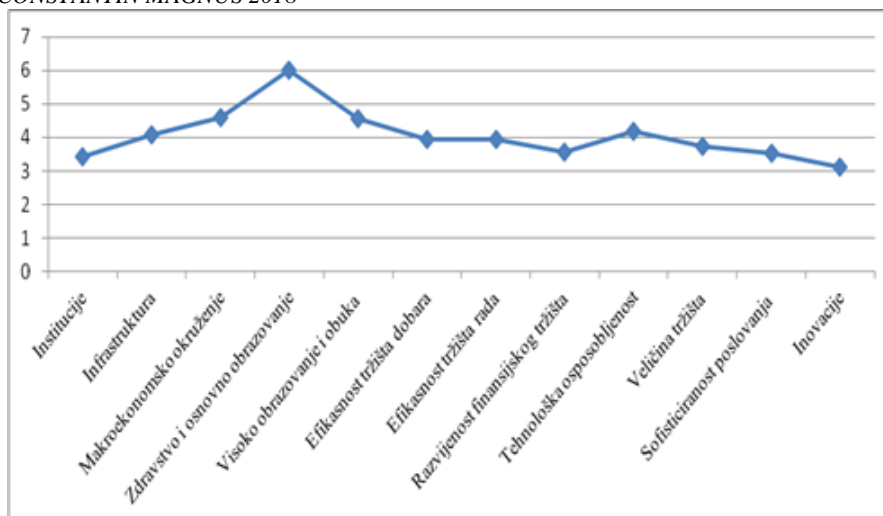
Rast vrednosti GCI za Srbiju i posledično poboljšanje na rang listi je posledica inkrementalnih promena kod nekoliko dimenzija konkurentnosti u kombinaciji sa izrazito osetnijim rastom kod gotovo 60% stubova konkurentnosti koje WEF analizira prilikom konstrukcije indeksa. Naredna tabela i prateći grafikon prikazuju strukturu GCI po nosećim stubovima konkurentnosti i pondere za grupu stubova koji se koriste u kalkulaciji konačne vrednosti indeksa. U tabeli su prikazane promene vrednosti GCI po stubovima za period 2015-2017. godine, na osnovu kojih se jasno može utvrditi koji stubovi su zaslužni za promenu vrednosti GCI između susednih godina.

Tabela 3. Vrednost GCI Srbije po stubovima konkurentnosti (2015-2017)

	2015	Promene	2016	Promene	2017
1 Institucije	3,24	↗	3,31	↗	3,42
2 Infrastruktura	3,87	↗	3,94	↗	4,09
3.Makroekonomsko okruženje	3,61	↗	4,12	↗	4,61
4 Zdravstvo i osnovno obrazovanje	5,87	↗	5,97	↗	6,02
5 Visoko obrazovanje i obuka	4,27	↗	4,40	↗	4,55
6 Efikasnost tržišta dobara	3,74	↗	3,78	↗	3,96
7 Efikasnost tržišta rada	3,72	↗	3,84	↗	3,96
8 Razvijenost finansijskog tržišta	3,23	↗	3,41	↗	3,56
9 Tehnološka osposobljenost	4,47	↘	4,05	↗	4,19
10 Veličina tržišta	3,70	↘	3,63	↗	3,72
11 Sofisticiranost poslovanja	3,14	↗	3,15	↗	3,52
12 Inovacije	2,90	↗	2,97	↗	3,11

Izvor: WEF (2015, 2016,2017.)

Na osnovu Tabele 3. može se zaključiti da je kod svih stubova konkurentnosti zabeleženo povećanje vrednosti indeksa u odnosu na prošlu godinu, pri čemu su pojedini stubovi ostvarili apsolutno povećanje indeksa u intervalu od 0,2 do 0,5 poena (u zavisnosti od prethodnog nivoa korespondira rastu od 4-12%) što se može smatrati znatno dinamičnim napretkom.

Slika 3 Vrednost GCI Srbije po stubovima konkurentnosti za 2017. godinu

Izvor: WEF, 2017-2018.

Među stubovima konkurentnosti kod kojih je zabeleženo najveće povećanje vrednosti indeksa, ističe se stub 'Makroekonomsko okruženje' sa povećanjem vrednosti za 0,49 poena (rast od 11,89%) što je nastavak tempa poboljšanja ovog stuba koji je i prethodne godine izrazito doprinosa rastu vrednosti GCI. U okviru ovog stuba konkurentnosti koji se prati isključivo na osnovu međunarodno uporedivih podataka, svi indikatori su zabeležili poboljšanje u odnosu na prošlogodišnji izveštaj⁵ poput smanjenja deficita budžeta, povećanja nacionalne štednje merene u procentu BDP-a i rasta kreditnog rejtinga zemlje. Ukoliko se posmatra samo vrednost indeksa za ovaj stub konkurentnosti, Srbija je poboljšala svoju poziciju za 31 mesto i trenutno se nalazi na 72. poziciji od 137 analiziranih zemalja. Ipak za praćenje konkurentnosti i sam WEF preporučuje da se prvenstveno prati dinamika u kretanju vrednosti indeksa jer promene ranga često mogu biti posledica ne isključivo napretka u nekoj oblasti, već kratkoročnih šokova u ostalim zemljama koje su uključene u rangiranje. Kada se upoređi vrednost indeksa koju je Srbija ostvarila na nivou ovog stuba u odnosu na prosečnu vrednost istog indeksa za zemlje iz okruženja (Slika 2) može se uočiti da je i pored značajnog napretka stub 'Makroekonomsko okruženje' jedan od četiri sa najvećim zaostatom u odnosu na okruženje.

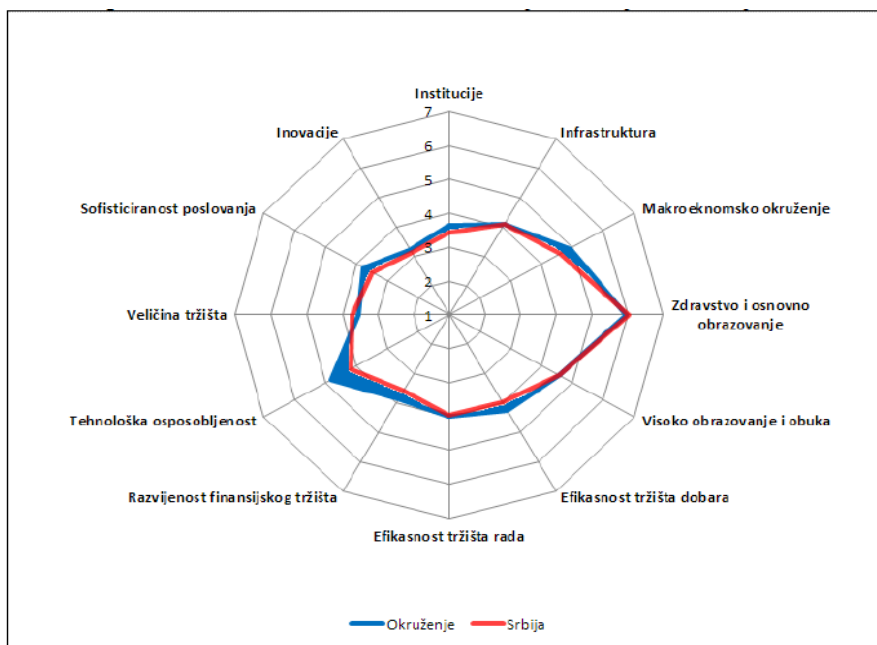
Tabela 4 Upporedni pregled: pozicije Srbije i zemalja u okruženju prema stubovima konkurentnosti

	SRB	Promena pozicije u odnosu na prethodno izdanje	ALB	BiH	BG	HUN	RO	CRO	CG
Indeks globalne konkurentnosti	78	+12	71	103	49	60	68	74	77
A Osnovni zahtevi	74	+13	71	91	59	64	72	58	80
1 Institucije	104	+11	68	126	98	101	86	102	66
2 Infrastruktura	75	-1	94	100	108	56	83	48	70
3 Makroekonomsko okruženje	72	+31	75	64	25	46	38	60	116
4 Zdravstvo i osn. obrazovanje	52	+1	36	56	68	78	92	44	62
B Faktori povećanja efikasnosti	82	+8	80	100	50	45	58	69	72
5 Visoko obrazovanje i obuka	59	+10	49	91	54	73	70	60	61
6 Efikasnost tržišta dobara	110	+11	57	126	69	64	92	99	65
- Konkurencija domaća	98	+14	64	124	60	57	70	88	50
- inostrana	107	+15	75	128	67	98	89	108	54
- Kvalitet tražnje	59	+14	41	93	45	19	37	42	39
	123	+9	53	126	87	74	113	115	96
7 Efikasnost na tržištu rada	92	+14	91	123	67	71	89	107	74
8 Razvijenost finansijskog tržišta	101	+9	81	104	58	45	88	95	47
9 Tehnološka osposobljenost	72	-2	78	69	39	40	51	43	48
10 Veličina tržišta	74	nema promene	105	97	65	55	41	77	128
C Faktori inovat. i sofisticiranosti	104	+16	76	119	73	79	107	99	92
11 Sofisticiranost poslovanja	110	+15	74	115	79	96	116	82	101
12 Inovacije	95	+13	87	123	68	62	96	106	91

Izvor: WEF, Global Competitiveness Report, 2017-2018

U okviru prva četiri stuba koji zajedno predstavljaju grupu osnovnih faktora konkurentnosti, primetno je povećanje vrednosti indeksa koji je postigao stub 'Infrastruktura' koje iznosi 0,15 poena. Napredak ovog stuba se dužuje višim ocenama koje su ostvarene u anketi na pitanja o kvalitetu ukupne infrastrukture u zemlji, puteva, lučke infrastrukture, avio transportnog saobraćaja kao i kvaliteta snabdevanja električnom energijom. Uprkos napretku u vrednosti indeksa, ovaj stub konkurentnosti je zabeležio pogoršanje pozicije u poređenju sa otalim zemljama za jedno mesto u poređenju sa prethodnom godinom.

Osetan napredak postigli su svi stubovi unutar grupe koja reprezentuje faktore povećanja efikasnosti, pri čemu je jedino povećanje vrednosti indeksa kod stuba 'Veličina tržišta' nešto manje u odnosu na ostale (ispod 0,1 poena ili 3,5%). Povećanje vrednosti indeksa kod stubova konkurentnosti iz ove grupe iznosilo je 0,12-0,18 poena ili u proseku 3,8% u odnosu na prethodnu godinu. Prilikom dobijanja ocena indikatora za svaki od stubova iz ove grupe dominantno se koristi anketa privrednika koju sprovode partnerski instituti WEF-a za svaku zemlju na osnovu jasno definisane metodologije uzorkovanja i anketiranja. Poboljšanje koje se beleži kod ovih stubova konkurentnosti sugerise na nešto viši nivo zadovoljstva anketiranih privrednika u odnosu na prethodne godine. Jedno od objašnjenja je da je došlo do realnog unapređenja unutar svakog od posmatranih stubova ali treba imati na umu i da ovi podaci predstavljaju ocenu dobijenu na osnovu percepcije trenutnog stanja i kao takvi ne moraju odražavati objektivni napredak.

Slika 4 Vrednost GCI po stubovima konkurentnosti za Srbiju i zemlje u okruženju

U srednjem roku, uočava se tendencija konstantnog poboljšanja pozicije Srbije na svetskoj listi konkurentnosti (2013. godine zauzimala je 101. poziciju). Napredak je ostvaren i kod većine posmatranih stubova konkurentnosti. Međutim postoje nekoliko oblasti koje su tokom dužeg perioda nisko rangirane i predstavljaju ograničenje za dalje unapređenje konkurentnosti – *sofisticiranost poslovanja, efikasnost na tržištu dobara, institucije i razvijenost finansijskog tržišta*. Iako je kod većine ovih oblasti ostvaren značajan napredak tokom srednjoročnog perioda, Srbija je i dalje loše pozicionirana.

Indeks konkurentnosti Srbije u primeni politike zaštite konkurencije

Šesti stub globalnog indeksa konkurentnosti sastoji se od većeg broja indikatora. Konkurencija, kao deo šestog stuba, meri se sa čak 14 indikatora i to:

Domaća konkurencija

1. Intenzitet lokalne konkurencije
2. Stepen tržišne dominacije
3. Efektivnost antimonopolske politike
4. Efekat oporezivanja kao podsticaj za ulaganje
5. Ukupni porezi
6. Broj procedura potrebnih za otpočinjanje posla
7. Vreme potrebno za otpočinjanje posla
8. Cena agrarne politike

Strana konkurencija

9. Tržišne barijere

10. Trgovačke tarife
11. Rasprostranjenost stranog vlasništva
12. Uticaj poslovnog uređivanja na SDI
13. Teret carinskih procedura
14. Izvoz u procentima BDP-a

Koliko je u Srbiji deo zaštite jednakog položaja svih učesnika na tržištu slaba karika njene konkurentnosti, može se zaključiti i analizom svega nekoliko ključnih indikatora šestog stuba konkurentnosti.

Tako je, prema Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI), Srbija u izveštaju za 2017-2018. prema efikasnosti tržišta dobara na 110. mestu. Ako se posmatraju ocene i rang 6. stuba – *efikasnost tržišta dobara* u odnosu na zemlje u okruženju, Srbija ima bolji rezultat jedino od BiH koja zauzima 126. mesto. Istovremeno podindeks *efikasnosti tržišta dobara* je najslabije ocenjen u odnosu na ostale podindekse u okviru 12 stubova Indeksa globalne konkurentnosti. To nam ukazuje na neophodnost preduzimanja adekvatnih mera u pogledu povećanja efikasnosti politike zaštite konkurencije

Tabela 5 Rezultati Srbije i zemalja u okruženju u oblasti zaštite konkurencije

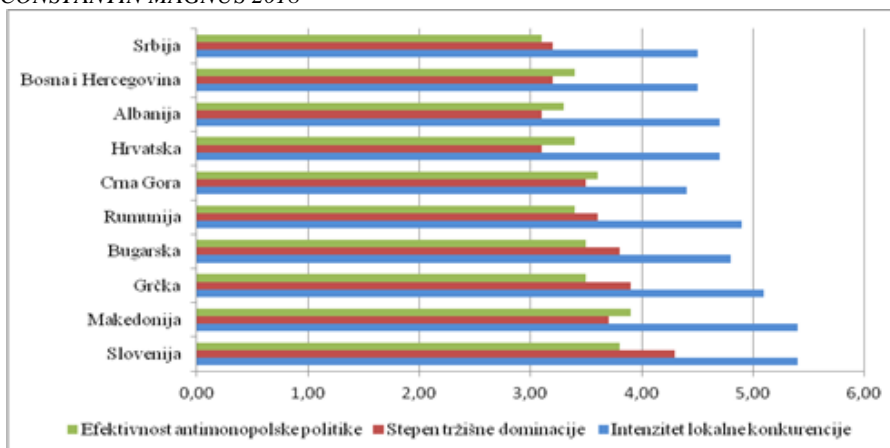
Zemlja	Intenzitet lokalne konkurencije		Stepen tržišne dominacije		Efektivnost antimonopolske politike		Prosek (2+4+6/3)
	Rezultat	Rang	Rezultat	Rang	Rezultat	Rang	
1	2	3	4	5	6	7	8
Slovenija	5.4	38	4.3	26	3.8	60	4.50
Makedonija	5.4	41	3.7	67	3.9	49	4.33
Grčka	5.1	71	3.9	58	3.5	81	4.17
Bugarska	4.8	91	3.8	61	3.5	85	4.03
Rumunija	4.9	86	3.6	76	3.4	95	3.97
Crna Gora	4.4	122	3.5	84	3.6	75	3.83
Hrvatska	4.7	102	3.1	113	3.4	91	3.73
Albanija	4.7	100	3.1	115	3.3	102	3.70
Bosna i Hercegovina	4.5	117	3.2	107	3.4	88	3.70
Srbija	4.5	115	3.2	115	3.1	114	3.60

Prosek	4.84	-	3.54	-	3.49	-	3.96
--------	------	---	------	---	------	---	------

Izvor: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2017-2018

Prema poslednjem izveštaju globalne konkurentnosti, u zemljama u okruženju prema indikatoru *efektivnosti antimonopolske politike* najbolje je vrednovana Makedonija, koja se sa ocenom 3,9 nalazi na 49. mestu, zatim Slovenija, uz ocenu 3,8 (60. mesto), od 137 posmatranih država. Crna Gora se našla na 75. mestu, a BiH zauzima 88. mesto među prvih sto država po efektivnosti antimonopolske politike. U ovoj grupi nalaze se i Grčka na 81. mestu, Bugarska 85., zatim sledi Hrvatska na 91. mestu. U grupi među prvih 100 zemalja od balkanskih zemalja nalazi se i Rumunija na 95. poziciji. Albanija je zauzela mesto ispred Srbije i nalazi se na 102. mestu sa ocenom od 3,3. Srbija se nalazi na poslednjem mestu u odnosu na posmatranu grupu zemalja u regionu Balkana, prema pokazatelju efektivnosti antimonopolske politike, sa ocenom 3,1 zauzima veoma nisko 114. mesto.

Srbija se prema indikatoru *stepena tržišne dominacije* nalazi na dnu tabele u odnosu na posmatrane zemlje u okruženju, odnosno na poslednjem 115. mestu, koje delimo sa Albanijom koja ima istu ocenu stepena tržišne dominacije od 3,2 poena. Ispred nas su bolje plasirane Hrvatska na 113. mestu i BiH na 107. poziciji. Ostale posmatrane zemlje su plasirane u prvih 100 zemalja, a najbolje pozicije i ocene imaju Slovenija na 26. mestu sa ocenom 4,3. Iza Slovenije najbolje ocene i rang imaju Grčka na 58. mestu, Makedonija na 67., a Crna Gora sa ocenom 3,5 rangirana je na 84. mesto.

Slika 5 Rezultati Srbije i zemalja u okruženju u oblasti zaštite konkurencije u 2017. godini

Izvor: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2017-2018

Intenzitet lokalne konkurencije jedan je od ključnih pokazatelja kvaliteta privrednog ambijenta. Tamo gde je lokalna konkurencija izraženija, pretpostavka je i da ima manje barijera za ulaz ili izlazak sa tog tržišta, da ono nije pod uticajem monopolista koji zloupotrebljavaju svoj položaj, ali i da država ne nameće sebe u uređivanju tržišnih dešavanja. Okruženje gde je lokalna konkurencija intenzivna privlači nove tržišne učesnike, a samim tim i ulaganja.

Iako je prisutan napredak u Srbiji po ovom indikatoru konkurentnosti, jasno je da on nije dovoljno brz, a ni veliki, ako posmatramo države koje su u našem neposrednom okruženju. Slovenija je najbolje rangirana premaposmatranom indikatoru konkurentnosti i zauzima 38. mesto. Zatim slede Makedonija na 41., Grčka na 71., Rumunija je ispred Bugarske na 86. mestu sa ocenom 4,9. Bugarska sa ocenom 4,8 zauzima 91. mesto. U grupi zemalja u okruženju rangiranih u prvih 100 zemalja u skladu sa posmatranim indikatorom intenziteta lokalne konkurencije nalazi se i Albanija (100. mesto sa ocenom 4,7). Srbija zauzima 115. mesto ispred BiH, kao jedine države iz regiona Balkana koja je lošije rangirana od Srbije na osnovu ocene indikatora intenziteta lokalne konkurencije.

Upravo ovi podaci potvrđuju hipotezu postavljenu u uvodu ovog rada, a prema kojoj je nedovoljno razvijen institucionalni okvir prepreka razvoju konkurentnosti države, što se može videti na primeru Srbije.

Institucionalni i administrativni okvir sistema zaštite konkurencije u Srbiji

U Srbiji je, po prvi put posebnim propisom, politika zaštite konkurencije uređena Zakonom o zaštiti konkurencije (Sl. glasnik RS 79/05) koji je donet 2005. godine. Uprkos brojnim propustima koje je ovaj zakon pokazao u praksi (između ostalog, nije odredio ni šta se podrazumeva pod terminom konkurencija), sigurno je da se kao jedna od njenih najozbiljnijih tekovina može smatrati osnivanje Komisije za zaštitu konkurencije, aprila 2006. godine.

Osnivanje posebnog, nezavisnog tela koje bi se bavilo politikom zaštite konkurencije u Srbiji, može se tretirati i kao međunarodna obaveza koju je naša zemlja preuzela u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Naime, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Srbije EU – SSP (Sl. glasnik RS, Međ. ugovori 83/88), koji je potpisan 29. aprila 2008. godine, u članu 73. stav 3. i 4. predviđa da će „Srbija osnovati operativno nezavisno telo kojem će se poveriti ovlašćenja neophodna za potpuno primenu politike zaštite konkurencije, odnosno sprečavanje sporazuma između preduzeća, odluke udruženja preduzeća i usaglašenu praksu između preduzeća čiji je cilj ili posledica sprečavanje, ograničavanje ili narušavanje konkurencije. Srbija se Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju sa EU obavezala i da će operativno nezavisno telo onemogućiti svaku zloupotrebu dominantnog položaja jednog ili više preduzeća na teritoriji EU ili Srbije, u celini ili na njihovom značajnom delu.

Nakon Zakona iz 2005. godine usledilo je potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) 2008. godine, kojim je zaštita konkurencije istaknuta kao jedna od značajnih obaveza Srbije u procesu integracije u EU (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, 2008). U zavisnosti od toga na koji način se ugrožava konkurencija na jedinstvenom evropskom tržištu, komunitarno pravo konkurencije obuhvata nekoliko celina: restriktivna praksa i karteli, zloupotreba dominantnog položaja na tržištu i nadzor nad stvaranjem integracija, državna pomoć i državni monopoli (Spasić, 2007, 62). Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sadrži odredbe koje su blisko usklađene sa velikim delom zakonodavstva i intencija EU u oblasti zaštite konkurencije. Potpisivanjem Sporazuma, Srbija je prihvatila obavezu

izgradnje institucija i usvajanja pravnog okvira kojim će biti obuhvaćene sve navedene oblasti komunitarnog prava konkurencije.

Dalja usaglašavanja politike zaštite konkurencije u Srbiji sa praksom i pravom EU učinjena su donošenjem novog Zakona o zaštiti konkurencije iz 2009. godine (Sl.glasnik RS 51/09), koji je i dalje na snazi, uz izmene i dopune iz 2013. (Sl. glasnik 95/13). Kao posebno poglavlje u pregovorima o pristupanju Srbije Evropskoj uniji predviđena je politika zaštite konkurencije, a SSP propisuje i obavezu naše zemlje da prilikom utvrđivanja povrede konkurencije primenjuje standarde i kriterijume koji proizilaze iz primene i tumačenja pravila EU i njenih institucija.

Komisija je u tekstu Zakona utvrđena kao samostalna i nezavisna organizacija koja vrši javna ovlašćenja i koja za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini. Prema navedenom aktu, nezavisnost Komisije od izvršne vlasti obezbeđuje se kroz finansijsku nezavisnost, s obzirom na to da ovo telo svoj rad finansira isključivo sopstvenim prihodima (donacije, takse, prihodi od izdavaštva i sl.), a sav višak prihoda nad rashodima uplaćuje u budžet Republike Srbije. Zakonodavac je, utvrđivanjem načina izbora predsednika Komisije i članova Saveta Komisije, takođe pokušao da utiče na nezavisnost i samostalnost ovog tela. Tako se rukovodstvo Komisije bira na mandatni period koji je drugačiji od izbornog, odnosno na pet godina, uz izričit uslov da ni predsednik Komisije, a ni četiri člana Saveta ne mogu biti stranačke ličnosti. Postavljenje predsednika Komisije i četiri člana Saveta isključivo je u nadležnosti Skupštine Srbije.

Može se reći da je primena Zakona o zaštiti konkurencije zasnovana na tri stuba:

- a) zabrana zloupotrebe dominantnog položaja na tržištu kojim se ograničava i sprečava konkurencija;
- b) zabrana kartelskih sporazuma koji ograničavaju konkurenciju;
- c) kontrola koncentracija, odnosno sprečavanje spajanja učesnika na odgovarajućem tržištu koje bi moglo da dovede do stvaranja monopolske tržišne strukture.

Efekti i efikasnost mera politike zaštite konkurencije u Srbiji

Kada je u pitanju efikasnost mera zaštite politike konkurencije u Srbiji, uočavaju se brojne suprotnosti između Zakona o zaštiti konkurencije i drugih propisa koji utiču na poslovanje u Srbiji. Tako, recimo, Zakon o javnim nabavkama (Sl. glasnik RS, 124/12,14/15,68/15) članovima 26. i 27. predviđa da svaki naručilac mora, kao sastavni deo konkursne dokumentacije, predvidi izjavu o nezavisnoj ponudi. Njome, kako piše u Zakonu o javnim nabavkama, ponuđač pod punom materijalnom i krivičnom odgovornošću, potvrđuje da je ponudu podneo nezavisno, bez dogovora sa drugim ponuđačem ili zainteresovanim licima. Istina, predviđa se da, u slučaju postojanja osnovane sumnje u istinitost pomenute izjave, naručilac odmah obavesti organizaciju nadležnu za zaštitu konkurencije. U vezi s ovim članovima Zakona o javnim nabavkama, postavlja se pitanje da li povezana lica u smislu Zakona o zaštiti konkurencije mogu da učestvuju u postupku javne nabavke. Premda Zakon o javnim nabavkama to ne sprečava, prema članu 10. Zakona o zaštiti konkurencije, ukoliko preduzeća koje su povezana lica učestvuju odvojeno u postupku javne nabavke, to se smatra restriktivnim sporazumom, odnosno nameštanjem ponude u postupku javnih nabavki. Drugi član (član 5) Zakona o zaštiti konkurencije, opet, utvrđuje da se povezani učesnici smatraju jednim učesnikom na tržištu. Primetno je da se zbog ove očigledne kolizije među zakonima konkurencija sprečava, a ne štiti. Jer, ukoliko je neko matično preduzeće osnovalo više preduzeća koje su različite veličine i nude različite cene i uopšteno, uslove pri konkurisanju na javnom pozivu, one se ne mogu posmatrati kao povezana lica (Bulatović 2016).

Tabela 6 Novčane kazne izrečene učesnicima restriktivnih sporazuma u Srbiji od početka rada Komisije za zaštitu konkurencije

Godina	Predmet (učesnici restriktivnog sporazuma)	Iznos kazne (u mil. dinara)
2011	Veterinarska komora Srbije	1, 2
2011	Niš ekspres & Jeremić prevoz	21,6

2011	Lasta & Europa-Bus	118,9
2011	Takovo, Uniqa & AS osiguranje	25,8
2012	Farmaceutske kompanije	1.289,3
2012	Idea & Grand Prom	112,4
2015	D&D Travel, DJD prevoz & Jeremić prevoz	0,9
2015	Amm Immovables, Bateco, Sagoja & Advena Line	33,8
2016	Umbrella Corporation LTD	1,63
2016	Bora Kečić & Large transport	10,4
2017	Vital & Victoriaoil	31,7
	Ukupno	1.648,1

Izvor: (prema Radivojević 2018)

U Srbiji, saglasno Zakonu o zaštiti konkurencije (Sl. glasnici RS 79/05, 51/09, 95/13), Komisija za zaštitu konkurencije organizuje, preduzima i kontroliše sprovođenje mera kojima se obezbeđuje zaštita konkurencije. Međutim, zbog ograničenih ovlašćenja, neadekvatnih rešenja i nedovoljnog administrativnog kapaciteta, rezultati rada Komisije nisu bili vidljivi do usvajanja novog zakona. Uvođenjem važnih instrumenata u vođenju postupaka, zakonom iz 2009. godine bitno je poboljšan ambijent za efikasniji rad ovog regulatornog tela. Ovlašćenja Komisije da izriče kazne svim učesnicima na tržištu, da izvrši nenajavljeni uviđaj u poslovnim prostorijama preduzeća, kao i mogućnost da oslobodi ili umanji kaznu učesnicima koji joj dostave odlučujuće dokaze, samo su neki od njih. Takođe, novim zakonom je podignut prag za prijavu koncentracija, čime su ograničeni kapaciteti Komisije bitno relaksirani, tj. stavljeni u službu rešavanja teških povreda konkurencije. Ipak, ne može se očekivati da poboljšanje zakonskih rešenja samo po sebi dovede do efikasnijeg sistema zaštite konkurencije u Srbiji.

Bolje rezultate nije bilo realno očekivati, budući da je zbog značajnog kašnjenja u donošenju zakona Komisija počela sa radom tek krajem 2006. godine, a da su joj adekvatna ovlašćenja za rad data tek zakonom iz 2009. godine. Takođe, institut nenajavljenog uviđaja, koji je uveden u zakonski okvir Srbije 2009. godine, prvi put je primenjen u praksi tek u julu 2015. godine. To su glavni razlozi zbog kojih je Komisija u dosadašnjem radu izrekla mali broj kazni učesnicima restriktivnih sporazuma.

Ukupan iznos izrečenih kazni učesnicima restriktivnih sporazuma u Srbiji od početka rada Komisije do danas iznosi 1,64 mlrd. dinara. Očekivano, navedeni iznos je zanemarljivo mali u poređenju sa novčanim kaznama učesnicima restriktivnih sporazuma na tržištu EU. Međutim, kumulativni iznos izrečenih kazni nije toliko značajan, koliko je važan podatak da je u celokupnom dosadašnjem radu Komisije u svega 11 predmeta izrečena mera zaštite konkurencije učesnicima restriktivnih sporazuma. Iako je učinjen značajan napredak u procesu usklađivanja domaćeg zakonodavstva za zakonodavstvom EU, u Srbiji su izostali praktični rezultati u sankcionisanju i otklanjanju restriktivnih sporazuma. Budući da praktični rezultati rada Komisije predstavljaju osnovni preduslov za uspostavljanje delotvorne konkurencije na tržištu i vaznu obavezu Srbije u procesu pridruživanja EU, otkrivanje i sankcionisanje restriktivnih sporazuma i zloupotrebe dominantnog položaja moraju imati prioritet u radu Komisije u narednom periodu (Radivojević 2018).

Zaključak

U radu su identifikovane kritične tačke u postavci i primeni antimonopolske politike u Srbiji, kao i efikasnost postojećih sastavnih delova politike zaštite konkurencije, koje su ključne u postizanju krajnjeg cilja – unapređenja poslovnog okruženja i opšte konkurentnosti.

U tom smislu, analizom brojnih dostupnih pokazatelja, utvrđeno je da antimonopolska politika predstavlja slabu kariku konkurentnosti Srbije. Nažalost, antimonopolska politika nije jedini činilac konkurentnosti koji nepovoljno utiče na položaj naše zemlje na globalnoj mapi konkurentnosti. Ono što dodatno brine, jeste činjenica da Srbija na svim odgovarajućim međunarodnim listama konkurentnosti vrlo sporo napreduje, i to samo u pojedinim oblastima.

Uporednim prikazom efikasnosti tela za zaštitu konkurencije u zemljama u okruženju, prema kojem je Komisija za zaštitu konkurencije Srbije među najneefikasnijima, dodatno su potvrđeni detalji analize rađene na osnovu izveštaja Svetskog ekonomskog foruma koji se odnosi na efikasnost antimonopolske politike u Srbiji. Jasno je da ovako niska međunarodna konkurentnost Srbije nameće potrebu za povećanjem institucionalnog kapaciteta, dogradnjom regulative i koncipiranjem politike zaštite konkurencije na način koji će obezbediti izgradnju efikasne tržišne privrede.

U smislu svega iznetog, moguće je dati i sledeće preporuke za unapređenje antimonopolske politike u Srbiji. Potrebno je jačanje normativnih, konsultativno-instruktivnih i funkcija koordinacije Komisije. Zatim, postoji potreba za dalje otvaranje Komisije prema javnosti, pre svega stručnoj javnosti i poslovnoj zajednici. Potrebno je preduzimanje osmišljenih i kontinuiranih aktivnosti na planu podizanja svesti o značaju politike konkurencije. Na ovaj način se, u sticaju sa drugim uslovima koji su predmet prethodnih preporuka, obezbeđuje podizanje kulture konkurencije, i time promena u realnom kontekstu tržišta - promena ponašanja tržišnih aktera, usklađivanje njihovih poslovnih praksi i akata sa pravilima konkurencije, i konačno, unapređenje stanja konkurencije na unutrašnjem tržištu Srbije.

Literatura

- Begović B., Pavić V. (2010) Šta je to konkurencija i kako se štiti?, CLDS, Beograd.
- Begović, B, Pavić, V. (2010) Jasna i neposredna opasnost II: Čas anatomije, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, LVIII, 1/2010.
- Bulatović, G. (2016) Studije i istraživanja FEFA, Politika zaštite konkurencije kao faktor konkurentnosti Srbije, FEFA – Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd.
- Cseres K.J (2005) Competition Law And Consumer Protection, Kluwer Law International.
- Đuričin, D. (2005) Strategija konkurentnosti Srbije 2005-2010, Kopaonik biznis forum 2005, Zbornik radova, Savez ekonomista Srbije, Beograd.
- Goyder D. G. (2003) EC Competition Law, Oxford University Press.
- Graić-Stepanović, S. (2009) Efekti pristupanja Srbije Evropskoj uniji – politika konkurencije, *Konkurencija*, Beograd, Srbija: Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju.
- Greenhut M. L., Norman G., Hung C. S. (1987) The Economics of Imperfect Competition: A Spatial Approach, Cambridge University Press.
- [http:// www.azzk.me](http://www.azzk.me)

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš

CONSTANTIN MAGNUS 2018

[http:// www.bihkonk.gov.ba](http://www.bihkonk.gov.ba)

[http:// www.varstvo-konkurence.si](http://www.varstvo-konkurence.si)

<http://www.aztn.hr>

<http://www.kzk.gov.mk>

<http://www.kzk.gov.rs>,

Jones, A., & Sufrin, B. (2001) *EC Competition Law*, Oxford, UK: Oxford University Press.

Keddy P.A. (2001) *Competition*, Kluwer Academic Publishers, 2001.

Mankiw N. G. (2011) *Principles of Economics*, South-Western Gengage Learning.

Porter, M. (2002) *Competition and Antitrust: A Productivity-Based Approach*, Harvard Business School, Institute for Strategy & Competitiveness, <http://www.isc.hbs.edu/researchareas/Pages/antitrust-and-competition-policy.aspx>

Porter, M.E. et al (2008) *Competitiveness at the Crossroads: Choosing the Future Direction of the Russian Economy*, http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Russia_Competitiveness_Crossroads_Dec2007_2423559d-9d53-4b95-b206-28d6208f851a.pdf

Protić, D., Lazarević, N. (2015) *Politika konkurencije u Srbiji: u čemu je problem?*, Centar za evropske politike, Beograd.

Radivojević, V. (2018) *Uloga politike zaštite konkurencije u upravljanju determinantama konkurentne prednosti preduzeća*, Ekonomika, Niš.

Savić, N. (2010) *Novi indeks konkurentnosti Srbije*, Zbornik, Kuda ide konkurentnost Srbije, FEFA, Beograd.

Sl. glasnik RS 79/05, 51/09, 95/13

Spasić, I. (2007) *Komunitarno pravo konkurencije. Strani pravni život, (1-2)*.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Srbije EU – SSP, Sl.glasnik RS, Međ.ugovori 83/08

Stojanović, B., Radivojević, V., Stanišić, T. (2012) *Institucionalne pretpostavke efikasnosti politike zaštite konkurencije*, Ekonomski horizonti, maj-avgust, god. XIV, sveska 2, Ekonomski fakultet u Kragujevcu.

*Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018*

Tanasković, S., Ristić, B. (2018) Konkurentska pozicija Srbija u 2017. godini prema Izveštaju Svetskog ekonomskog foruma, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i FREN.

World Economic Forum, Global Competitiveness Report, 2007.

World Economic Forum, Global Competitiveness Report, 2008-2009.

World Economic Forum, Global Competitiveness Report, 2017-2018.

Marija Radulović¹

EFEKTI STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA NA PRIVREDNI RAST ZEMALJA U TRANZICIJI: TEORIJSKA I EMPIRIJSKA ANALIZA

Rezime

Strane direktne investicije predstavljaju jedan od glavnih pokretača ekonomskog rasta i razvoja mnogih zemalja, posebno doprinoseći razvoju zemalja u tranziciji, donoseći nove tehnologije, znanje i veštine u zemlju domaćina. Predmet i cilj ovog rada je da se ispita uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast zemalja u tranziciji. U radu je primenjen panel ekonometrijski model koji analizira 11 zemalja u tranziciji u periodu 2002-2016. godine. Levin, Lin & Chu test je primenjen za analizu stacionarnosti vremenskih serija. Rezultati panel regresione analize su pokazali da postoji statistički značajan pozitivan uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast analiziranih zemalja u tranziciji meren preko bruto domaćeg proizvoda per capita sa zaostatkom od jedne godine. Pored toga, potvrđeno je da postoji i statistički značajan pozitivan uticaj izvoza per capita na ekonomski rast zemalja u tranziciji.

¹ Student Doktorskih studija Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu,
email: marijaradulovicvb@gmail.com

THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH IN TRANSITION ECONOMIES: A THEORETICAL AND EMPIRICAL ANALYSIS

Abstract

Foreign direct investments are one of the main drivers of economic growth and development in many countries, notably contributing to the development of transition economies, bringing new technologies, knowledge, and skills to the host country. This paper aims to examine the impact of foreign direct investments on the economic growth in transition economies. Panel econometric model is applied in the analyzes of 11 transition countries in the period 2002-2016. The Levin, Lin & Chu test was used to analyze the stationarity of time series. The results of the panel regression analysis showed that there is a statistically significant positive impact of foreign direct investments on the economic growth of the analyzed transition economies measured through the gross domestic product per capita with a one-year gap. Also, it has been confirmed that there is a statistically significant positive impact of per capita exports on the economic growth of the countries in transition.

Keywords: foreign direct investment (FDI), economic growth, transition economies, GDP per capita, panel analysis

Uvod

Među mnogim ekonomskim faktorima koji podstiču ekonomski rast zemlje strane direktne investicije (SDI) imaju bitnu ulogu. SDI predstavljaju jedan od ključnih faktora razvoja mnogih ekonomija, posebno ekonomija zemalja u tranziciji. Multinacionalne kompanije, kao nosioci stranih direktnih investicija, koje su svetski lideri u oblasti tehnologije i automatizacije utiču na efikasniji razvoj privrede, a transfer tehnologije od razvijenih zemalja ka zemljama u razvoju se dešava putem SDI. Priliv stranog kapitala u obliku stranih direktnih investicija značajno se povećao u zemljama u razvoju poslednjih decenija ispunjavajući

rastuće zahteve za investicijama u ovim zemljama kako bi se ubrzao ekonomski rast i omogućila makroekonomska stabilnost zemlje.

Poslednjih godina SDI su dospеле u centar pažnje brojnih istraživanja koje nastoje da dokažu moguće efekte ovih investicija na zemlju domaćina. Određena istraživanja podržavaju tezu da SDI doprinose ekonomskom rastu na taj način što zemlja domaćin dobija potrebne finansijske resurse kroz priliv stranih direktnih investicija, kao i neophodna znanja i menadžerske veštine. Takođe i naprednije proizvodne tehnologije se prenose iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju i postaju pokretač razvoja ovih zemalja, i pojačavaju konkurenciju na tržištu zemlje domaćina i sl. Pored toga, SDI omogućavaju zemlji domaćinu da učestvuje u procesu globalizacije i da pristupi svetskom tržištu. Bezuidenhout (2009) tvrdi da ako se pravilno rasporede, prilivi SDI mogu pozitivno da utiču na ekonomski rast zemlje domaćina. Nivo do kog strane direktne investicije mogu da budu korisne za ekonomski rast zemlje primarno zavisi od okruženja (makroekonomskog, pravnog, institucionalnog i sl.) zemlje domaćina. Ako okruženje zemlje domaćina nije adekvatno za strane direktne investicije, one mogu da budu destruktivne za zemlju domaćina i da negativno utiču na ekonomski rast, što su potvrdila različita istraživanja ovog problemskog područja. Shodno tome, rad će biti usmeren na analizu efekata stranih direktnih investicija na ekonomski rast zemalja u tranziciji kako bi se utvrdilo da li ove investicije doprinose ili ne ekonomskom rastu zemalja u tranziciji.

U skladu sa napred navedenim, u prvom delu rada je dat pregled relevantne literature o definisanom predmetu istraživanja. U drugom delu rada je predstavljena metodologija, odnosno teorijske postavke panel regresionog modela i definisane su varijable i statističko-ekonometrijski testovi koji će biti korišćeni za analizu podataka. Treći deo rada prikazuje rezultate sprovedenog istraživanja.

Teorijska osnova istraživanja i pregled literature

Strane direktne investicije i efekti koje izazivaju u zemlji domaćinu predstavljaju jedno od bitnijih pitanja kojima se bavi ekonomska literatura. Uprkos tome, u savremenoj ekonomskoj teoriji još uvek ne postoji opšta saglasnost o odnosu između stranih direktnih investicija i ekonomskog rasta, ali brojna empirijska istraživanja su potvrdila tezu o pozitivnom uticaju SDI na ekonomski rast zemlje (Madura i Picou (1990), Campos i Kinoshita (2002), De Gregorio (2003), Wang (2009)). Pored toga, određena empirijska istraživanja su potvrdila i tezu o negativnom uticaju stranih direktnih investicija na ekonomski rast

(Globerman i Shapiro (2003), Alfaro (2003), Mencinger (2003)), kao i tezu da ne postoji uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast (Javorcik (2004), Lyoudi i drugi (2004)).

Chadee i Schlichting (1997) su proučavali uticaj SDI na ekonomski rast zemalja azijsko-pacifičkog regiona i zaključili su da su SDI pozitivno uticale na privredu svih zemalja posmatranog regiona. Uticaj SDI na ekonomski rast zemalja u razvoju su proučavali i Borensztein i drugi (1998). U analizu su uključili 69 zemalja u razvoju. Rezultati istraživanja su pokazali da strane direktne investicije doprinose ekonomskom rastu zemalja u razvoju ukoliko one mogu da primene napredne tehnologije u proizvodnji.

Proučavanjem efekata SDI na ekonomski rast bavio se i Zhang (2001) koji je istraživao pomenute efekte u periodu 1970-1995. godine u 11 zemalja istočne Azije. Campos i Kinoshita (2002) su ispitivali efekte stranih direktnih investicija na ekonomski rast 25 zemalja u tranziciji Centralne i Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza u periodu 1990-1998. godine. Glavni zaključak ovog istraživanja ukazuje da SDI imaju statistički značajan pozitivan efekat na ekonomski rast svake od posmatranih zemalja. Krkoska (2002) pronalazi da su strane direktne investicije bile važan izvor finansiranja u zemljama Centralne i Istočne Evrope u prvoj deceniji tranzicije, jer su bile supstituti domaćim kreditima.

Agarwal (2003) analizira uticaj SDI na ekonomski rast južnoazijskih zemalja. Ovo istraživanje je pokazalo da postoji pozitivna povezanost između domaćih investicija, stranih direktnih investicija i bruto domaćeg proizvoda. Zaključeno je da je doprinos SDI ekonomskom rastu veći od iznosa stranih ulaganja. Alfaro (2003) je ispitivao efekte SDI 47 zemalja u periodu 1981-1999. godine i zaključio je da priliv SDI u primarni sektor ima negativan efekat na ekonomski rast zemlje domaćina, dok priliv SDI u prerađivački industriju izaziva pozitivne efekte na ekonomski rast. Mencinger (2003) utvrđuje negativnu vezu između SDI i ekonomskog rasta u zemljama Centralne i Istočne Evrope. Ovu tvrdnju objašnjava činjenicom da je glavni model ulaska stranih kompanija u zemlju domaćina privatizacija i na taj način eliminisanje domaćih kompanija koje ne mogu da budu konkurenti stranim preduzećima. Prema rezultatima istraživanja, SDI su doprinele ekonomskom rastu 5 od posmatranih 11 zemalja.

Baliamonne-Lutz (2004) je istraživao uticaj SDI na ekonomski rast Maroka. Bruto domaći proizvod (GDP) i izvoz su korišćeni kao nezavisne varijable. Rezultati istraživanja su pokazali da između SDI i izvoza postoji dvosmerni uticaj i da izvoz ima pozitivan uticaj na ekonomski rast Maroka. Interesantan i

paradoksalan rezultat ovog istraživanja odnosi se na činjenicu da je utvrđena snažna negativna korelacija između izvoza i ekonomskog rasta u godinama nakon 1993. godine. Lyroudi i drugi (2004) analizirali su uticaj SDI na ekonomski rast zemalja u tranziciji u periodu 1995-1998. godine. U analizu su uključene sledeće zemlje: Albanija, Azerbejdžan, Belorusija, Bosna i hercegovina, Gruzija, Kazahstan, Kirgistan, Letonija, Litvanija, Moldavija, Mongolija, Rumunija, Rusija, Slovenija, Tadžikistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Istraživanje je pokazalo da SDI nisu imale statistički značajan uticaj na ekonomski rast posmatranih zemalja.

Cavkovic i Levin (2005) analiziraju uticaj SDI na ekonomski rast 72 zemlje u periodu 1960-1995. godine koristeći dinamičku panel analizu. Utvrdili su da priliv stranih direktnih investicija pozitivno utiče na ekonomski rast. Neuhaus (2006) ispituje uticaj SDI na ekonomski rast zemalja Centralne i Istočne Evrope. Zaključio je da zemlje u razvoju imaju koristi od stranih direktnih investicija kroz akumulaciju kapitala i transfer tehnologije. Deger i Emsen (2006) si istraživali uticaj SDI na ekonomski rast 27 zemalja u tranziciji koje su postale nezavisne nakon raspada Sovjetskog Saveza, odnosno u periodu 1990-2002. godine koristeći panel regresionu analizu. Prema njihovim zaključcima SDI su ključni faktor ekonomskog rasta zemalja u tranziciji.

Herzer i drugi (2007) su istraživali uticaj SDI na ekonomski rast 28 zemalja u razvoju. Zaključili su da ne postoji povezanost između ove dve varijable ni u dugom ni u kratkom roku. Pored toga, utvrdili su da ni u jednoj zemlji među posmatranim zemljama ne postoji pozitivan jednosmerni dugoročni efekat SDI na GDP. Jyun-Yi i Chin-Chicung (2008) analiziraju 62 zemlje u periodu 1975-2000. godine koristeći panel regresionu analizu i GMM (Generalized Method of Moments) metod. Prema rezultatima njihovog istraživanja SDI nemaju pozitivne efekte na ekonomski rast. Stanišić (2008) analizira efekte stranih direktnih investicija na ekonomski rast zemalja u tranziciji Jugoistočne Evrope (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Makedonija, Rumunija, Srbija i Crna Gora). Rezultati ne pokazuju pozitivnu korelaciju između priliva stranih direktnih investicija i ekonomskog rasta. U analizi su korišćeni podaci za strane direktne investicije sa zaostatkom od jedne godine u odnosu na podatke za ekonomski rast. Drugi model korišćen u ovom israživanju umesto priliva ukupnih SDI koristi priliv SDI per capita. Rezultati analize ovog modela ukazuju da ne postoji statistički značajna veza između priliva stranih direktnih investicija per capita i ekonomskog rasta, kao i u slučaju korišćena stranih direktnih investicija izraženih u procentima GDP. Milovanović (2009) navodi da empirijske studije pokazuju da 1% porasta

stranih direktnih investicija u zemljama u tranziciji dovode do povećanja GDP per capita od 0.8%.

Uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast 25 zemalja u tranziciji ispitivao je i Agayev (2010) koristeći panel regresionu analizu. Utvrdio je da postoji visoka pozitivna korelacija između varijabli. Koristeći test kauzalnosti Agayev (2010) je utvrdio da postoji snažan uticaj SDI na bruto domaći proizvod u dugom roku. Osim toga, utvrđeno je da su strane direktne investicije jedna od determinanti ekonomskog rasta zemalja u tranziciji. Teker i drugi (2013) su istraživali SDI u 8 azijskih i 7 evropskih zemalja u tranziciji u periodu 1992-2011. godine. U analizu su uključili sledeće varijable: GDP, populacija, izvoz, uvoz, priliv i stok SDI i priliv SDI per capita. U ovom istraživanju su razvijena dva različita modela: prvi model koji je korišćen za ispitivanje SDI u evropskim zemljama u tranziciji, a drugi model za ispitivanje SDI u azijskim zemljama u tranziciji. Za analizu podataka je korišćena panel regresiona analiza. Model sa fiksnim efektom je primenjen u analizi azijskih zemalja, dok je model sa slučajnim efektom korišćen za analizu evropskih zemalja. Prema rezultatima istraživanja postoji snažna povezanost između SDI per capita i GDP per capita. Takođe je utvrđeno da su azijske zemlje u tranziciji uspešnije u privlačenju SDI nego evropske zemlje u tranziciji.

Khan i Mehboob (2014) ispituju uticaj SDI na GDP analizirajući 59 svetskih ekonomija pomoću panel analize podataka za period 1992-2010. godine. Empirijska analiza je sprovedena koristeći model sa slučajnim efektom čiji rezultati ukazuju da postoji statistički značajna pozitivna veza između GDP i priliva SDI. Pored toga, kointegracioni pristup potvrđuje da postoji povezanost između varijabli u dugom roku. Mehić i drugi (2014) ispituju uticaj SDI na ekonomski rast zemalja u tranziciji Jugoistočne Evrope. U analizu je uključeno 7 zemalja u periodu 1998-2007. godine, dok je za analizu panel podataka korišćena Prais-Winsten regresiona analiza. Rezultati ove analize pokazuju da postoji statistički značajan pozitivan efekat stranih direktnih investicija na ekonomski rast. Melnyk i drugi (2014) su ispitivali uticaj SDI na ekonomski rast 26 postkomunističkih tranzicionih ekonomija u periodu 1998-2010. godine koristeći panel regresionu analizu, odnosno model sa slučajnim efektom. Prema rezultatima njihovog istraživanja postoji značajan uticaj SDI na ekonomski rast zemlje domaćina (meren stopom rasta GDP). Povećanje SDI za 1% dovodi do povećanja od 0.014% GDP, što ukazuje da SDI pozitivno utiču na ekonomski rast zemalja u tranziciji.

Hakizimana (2015) u svom istraživanju pokušava da da odgovor na pitanje da li SDI izazivaju efekte na ekonomski rast meren GDP per capita u Ruandi. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji snažan pozitivan uticaj između piliva SDI i GDP per capita u periodu 2008-2012. godine, odnosno da postoji pozitivan uticaj SDI na ekonomski rast. Nestorović (2015) se bavila istraživanjem doprinosa SDI ekonomskom rastu zemalja u tranziciji u periodu 2001-2011. godine. U analizu je uključeno 16 zemalja u tranziciji (Albanija, Azerbejdžan, Belorusija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvastka, Češka, Mađarska, Makedonija, Poljska, Rumunija, Rusija, Srbija, Slovenija, Tadžikistan i Ukrajina), a za analizu ekonometrijskog modela je korišćena panel regresiona analiza. Rezultati ovog istraživanja su pokazali da SDI ne utiču značajno na ekonomski rast meren stopom rast GDP u posmatranim zemljama.

Saglam (2017) ispituje uticaj SDI naa ekonomski rast 14 evropskih zemalja u tranziciji koristeći panel regresionu analizu u periodu 1995-2014. godine. Stopa rast GDP je korišćena kao mera ekonomskog rasta i zavisna varijabla, dok je priliv SDI izražen u procentima GDP korišćen kao nezavisna varijabla. Prema rezultatima istraživanja SDI negativno utiču na ekonomski rast posmatranih zemalja. Pored toga, rezultati pokazuju da u Albaniji, Letoniji, Rumuniji i Sloveniji SDI imaju pozitivan uticaj na ekonomski rast, dok je suprotan slučaj u Bugarskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Slovačkoj.

Tabela 1. Pregled istraživanja uticaja priliva SDI na ekonomski rast

Autor	Uzorak	Uticaj SDI
Chadee i Schlichting (1997)	Zemlje azijsko-pacifičkog regiona	Pozitivan
Borensztein i dr. (1998)	69 zemalja u razvoju	Pozitivan
Zhang (2001)	11 zemalja istočne Azije	
Campos i Kinoshita (2002)	25 zemalja Centralne i Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza	Pozitivan
Agarwal (2003)	Južnoazijske zemlje	Pozitivan
Alfaro (2003)	47 zemalja	Pozitivan uticaj imaju SDI u prerađivačku idustriju Negativan uticaj imaju SDI primarni sektor
Mencinger (2003)	Zemlje Centrane i Istočne Evrope	Negativan
Baliamonne-Lutz (2004)	Maroko	Pozitivan
Lyrودي i dr. (2004)	17 evropskih i azijskih zemalja u tranziciji	Ne postoji
Cavkovic i Levin (2005)	72 zemlje	Pozitivan

Neuhaus (2006)	Zemlje Centralne i Istočne Evrope	Pozitivan
Herzer i dr. (2007)	28 zemalja u razvoju	Ne postoji
Stanišić (2008)	Zemlje u tranziji Jugoistočne Evrope	Ne postoji
Milovanović (2009)	Zemlje u tranziciji	Pozitivan
Agayev (2010)	25 zemalja u tranziciji	Pozitivan
Teker i dr. (2013)	8 azijskih i 7 evropskih zemalja	Pozitivan
Khan i Mehboob (2014)	59 zemalja	Pozitivan
Mehić i dr. (2014)	7 zemalja u tranziciji Jugoistočne Evrope	Pozitivan
Malnyk i dr. (2014)	26 postkomunističkih zemalja u tranziciji	Pozitivan
Hakizimana (2015)	Ruanda	Pozitivan
Nestorović (2015)	16 zemalja u tranziciji	Ne postoji
Saglam (2017)	14 evropskih zemalja u tranziciji	Negativan

Izvor: Autor

Navedeni rezultati ukazuju da efekti stranih direktnih investicija na ekonomski rast nisu jedinstveni i da zavise od različitih faktora kao što us korišćene metodologije istraživanja, perioda istraživanja, teorijskog pristupa, kao i mnogih drugih faktora. Stoga, neophodan je pažljiv izbor varijabli koje će biti ispitivane kako bi se dobili odgovarajući značajni rezultati istraživanja.

Istraživačke hipoteze i metodologija istraživanja

U skladu sa opredeljenim predmetom i ciljem istraživanja, i pregledom ranijih istraživanja u radu je postavljena sledeća hipoteza: postoji statistički značajan uticaj promene u kretanju SDI i izvoza na promenu GDP u analiziranim zemljama u tranziciji.

Regresioni model korišćen u ovom radu je predstavljen na sledeći način:

$$(1) \quad \text{GDP}_{pc} = f(\text{FDI}_{pc-t-1}, \text{EXP}_{pc})$$

$$(2) \quad \text{GDPpc} = b_0 + b_1 * \text{FDIpc}_{t-1} + b_2 * \text{EXPpc} + \varepsilon$$

gde je:

GDPpc – bruto domaći proizvod per capita, zavisna varijabla,

FDIpc_{t-1} – SDI per capita sa zaostajanjem od jedne godine, nezavisna varijabla,

EXPpc – izvoz per capita, nezavisna varijabla.

Svi podaci su logaritmovani kako bi se dobili kvalitetniji rezultati primenjene analize. Model analiziran u radu, nakon logaritmovanja ima sledeći oblik :

$$(3) \quad \ln \text{GDPpc} = b_0 + b_1 * \ln \text{FDIpc}_{t-1} + b_2 * \ln \text{EXPpc} + \varepsilon$$

Podaci koji su korišćeni za analizu su preuzeti iz baza podataka Svetske banke. Za analizu su korišćeni podaci za SDI per capita sa zaostatkom od jedne godine u odnosu na GDP per capita, jer se očekuje da investicije izazivaju efekte na ekonomski rast zemlje domaćina nakon određenog perioda dolaska u zemlju. Podaci su vezani za sledećih 11 zemalja u tranziciji : Albanija, Jermenija, Azerbejdžan, Belorusija, Bugarska, Češka, Makedonija, Moldavija, Poljska, Rumunija i Rusija. Istraživanje je sprovedeno za period od 15 godina (2002-2016).

Statistička obrada podataka je vršena pomoću statističkog programa STATA 14, dok su u statističkom zaključivanju korišćeni Levin, Lin & Chu test stacionarnosti, Hausman test, panel regresiona analiza i drugi testovi čija je upotreba određena statističkim pravilima i uslovima.

Rezultati istraživanja

Deskriptivna statistika (tabela 1) pokazuje da prosečna vrednost varijable lnGDPpc u posmatranom periodu iznosi 8.48. Minimalna vrednost zavisne varijable iznosi 6.13 (458.68 USD) i odnosi se na Moldaviju u 2002. godini, dok maksimalna vrednost ove varijable iznosi 10.03 (22649.38 USD) i odnosi se na Češku u 2008. godini. Moldavija se nalazila na 76. mestu od 89. zemalja prema GDP per capita u poslednjoj godini posmatranog perioda (2016). U periodu 2002-2014. godine beleži se rast GDP per capita, nakon čega sledi blagi pad što se može zaključiti i sa Grafika 1. U Češkoj se beleži rast GDP per capita u period

2002-2008. godine, nakon čega su usledile blage oscilacije ovog pokazatelja ekonomskog rasta.

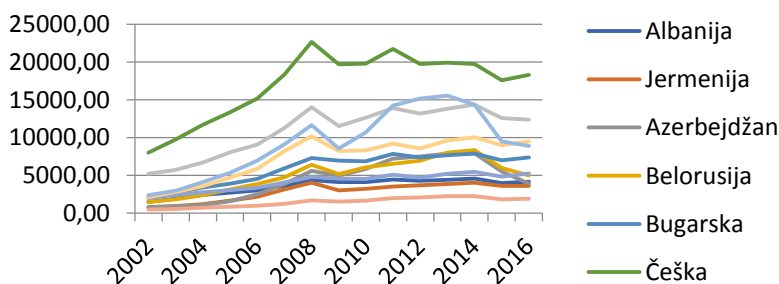
Tabela 1. Deskriptivna statistika

Varijabla	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimum	Maksimum	Broj opservacija
lnGDPpc	8.48	0.83	6.13	10.03	165
lnFDIpc	5.32	0.99	2.82	7.52	165
lnEXPPc	7.57	1.00	5.34	9.70	165

Izvor: Autor u STATA 14

U svim posmatranim zemljama u tranziciji najniži iznos GDP per capita je zabeležen u 2002. godini i kreće se od 458.68 USD u Moldaviji do 8011.90 USD u Češkoj. Posmatrano pojedinačno po zemljama, najveći iznos GDP per capita u većini zemalja je zabeležen u 2014. godini (Albanija, Azerbejdžan, Belorusija, Bugarska, Makedonija, Moldavija i Poljska), zatim u 2008. godini (Jermenija, Češka i Rumunija), dok je u Rusiji najveći iznos GDP per capita zabeležen u 2013. godini.

Grafik 1. GDP per capita u USD

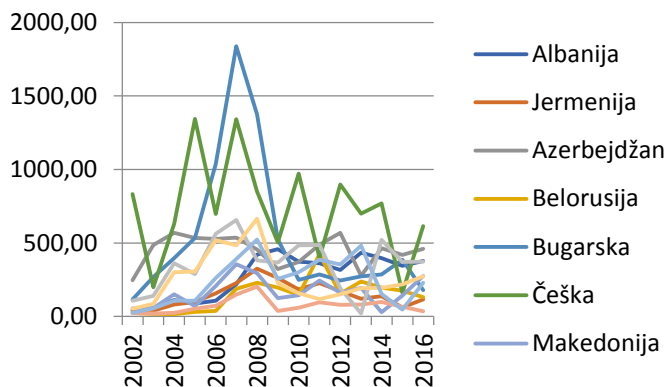

Izvor: Autor prema podacima Svetske banke

Prema podacima deskriptivne statistike, minimalna vrednost nezavisne varijable lnFDIpc iznosi 2.82 (16.83 USD) i odnosi se na Belorusiju u 2004. godini, dok maksimalna vrednost ove varijable iznosi 7.52 (1838.92 USD) i odnosi se na Bugarsku u 2007. godini. Prosečna vrednost varijable lnFDIpc u posmatranom

periodu iznosi 5.32. Priliv SDI per capita opada od 2009. godine zbog uticaja svetske ekonomske krize, krize u Evrozoni i krize u Grčkoj, s obzirom na to da su grčke kompanije bile ključni investitori u Bugarskoj. Najveći ukupni iznos SDI per capita u posmatranom periodu zabeležen je u Češkoj, zatim u Bugarskoj i Azerbejdžanu, dok je najmanji iznos zabeležen u Moldaviji, Belorusiji i Jermeniji. Zemlje koje su ranije započele tranzicione procese, poput Češke i Poljske uspele su da u tranzicionom periodu privuku mnogo više stranih direktnih investicija u sektor prerađivačke industrije, kao i izvozno orijentisanih greenfield investicija koje su uticale na promenu strukture izvoza što je doprinelo privrednom rastu posmatranih zemalja. Osim u Češkoj, i u Poljskoj je zabeležen veći priliv SDI u prerađivačkoj industriji sa 384 nove greenfield investicije u 2015. godini. Češka je u posmatranom periodu zabeležila i veći priliv investicija putem merdžera i akvizicija posebno u energetskom sektoru i farmaceutskoj industriji. Češka je prva rangirana među zemljama Centralne i Istočne Evrope prema prilivu stranih direktnih investicija per capita, pre svega zbog podsticaja za investicije, obučene i jeftine radne snage i geografskog položaja. U većini posmatranih zemalja najveći priliv SDI per capita zabeležen je u 2008. godini (Jermenija, Moldavija, Rumunija i Rusija), i 2007. godini (Bugarska, Makedonija i Poljska).

Grafik 2. Strane direktne investicije per capita u USD

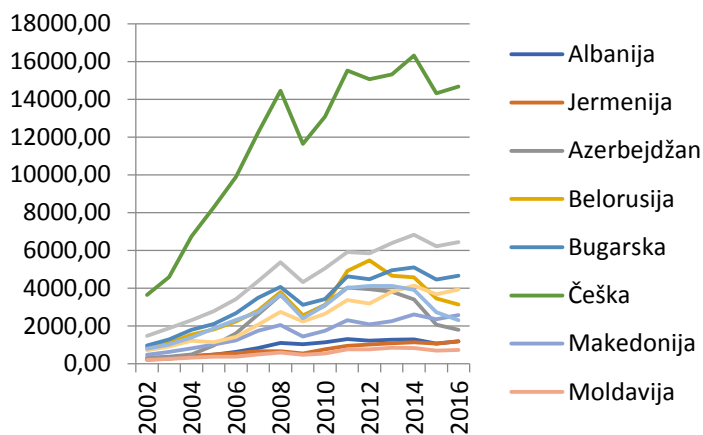

Izvor: Autor prema podacima Svetske banke

Prosečna vrednost nezavisne varijable $\ln EXP_{pc}$ u posmatranom periodu iznosi 7.57, dok minimalna vrednost ove nezavisne varijable iznosi 5.34, odnosno

208.42 USD (Moldavija u 2002. godini). Poslednjih 5 godina posmatranog perioda izvoz Moldavije se povećavao po godišnjoj stopi od 3.68%, tako da se u 2016. godini Moldavija nalazila na 88. mestu od 120 zemalja prema izvozu. Uprkos tome, uvoz Moldavije je bio veći od izvoza u 2016. godini. Moldavija najviše izvozi izolovanu žicu (11% ukupnog izvoza), suncokret (8.9%) i vino (5.3%) u Rumuniju, Rusiju, Italiju i Nemačku. Maksimalna vrednost nezavisne varijable $\ln EXP_{pc}$ iznosi 9.70, odnosno 16313.08 USD (Češka u 2014. godini). Izvoz Češke se povećavao u periodu 2011-2016. godine po godišnjoj stopi od 2.61%, pri čemu je izvoz Češke bio veći od izvoza u 2016. godini. Češka se nalazila na 22. mestu od 81. posmatrane zemlje prema izvozu, izvozeći automobile (11.6% ukupnog izvoza), delove za automobile (8.4%), računare (5.4%) i izolovanu žicu. Češka najviše izvozi u Nemačku, Slovačku, Poljsku, Veliku Britaniju i Francusku, pri čemu najviše i uvozi iz Nemačke, Slovačke i Poljske (delove za automobile i kompjutere). Ukoliko se posmatra pojedinačno po zemljama, u većini zemalja najveći iznos izvoza per capita je zabeležen u 2014. godini (Bugarska, Češka, Makedonija, Poljska i Rumunija), dok je najmanji iznos izvoza per capita zabeležen u svim zemljama u 2002. godini.

Grafik 3. Izvoz per capita u USD

Izvor: Autor prema podacima Svetske banke

Ako se posmatraju sve varijable modela, može se zaključiti da je najveća ukupna vrednost svih posmatranih varijabli (SDI, GDP, EXP) u periodu 2002-2016.

godine zabeležena u Češkoj, dok je najmanja ukupna vrednost svih varijabli zabeležena u Moldaviji.

Kako bi se ispitala zavisnost navedenih varijabli potrebno je prethodno da se utvrdi njihov red integracije koristeći test stacionarnosti. Levin, Lin & Chu test (2002) jediničnog korena je korišćen za ispitivanje svih vremenskih serija korišćenih u istraživanju. U testiranju se polazi od nulte hipoteze da serija nije stacionarana, odnosno da poseduje jedinični koren, dok alternativna hipoteza podrazumeva da je serija stacionarna. Prema rezultatima Levin, Lin & Chu testa jediničnog korena za sve varijable se prihvata alternativna hipoteza da je originalna vremenska serija stacionarna pri nivou signifikantnosti 5% ($\ln GDP_{pc}$: $p=0.0000 < \alpha=0.05$; $\ln FDI_{pc}$: $p=0.0022 < \alpha=0.05$; $\ln EXP_{pc}$: $p=0.0000 < \alpha=0.05$). Shodno tome, korišćena je panel regresiona analiza za ispitivanje uticaja nezavisnih varijabli na zavisnu. Prema rezultatima Hausman testa koji je korišćen za izbor adekvatnog modela za analizu odabran je model sa slučajnim efektom ($p=0.68 > \alpha=0.05$). Rezultati panel modela sa slučajnim efektom su prikazani u tabeli 2.

Tabela 2: Rezultati panel regresione analize

lnGDPpc	Coef.	Robust Std. Err.	z	p > z 	95% Conf. Interval	
lnFDIpc_{t-1}	0.08	0.03	2.20	0.03	0.01	0.14
lnEXPpc	0.78	0.07	11.87	0.00	0.65	0.91
C	2.18	0.52	4.22	0.00	1.17	3.19
R square	0.89					
Adj. R square	0.88					
S. E.	0.14					
F-statistic	615.90					
P-value F	0.00					

Izvor: Autor u STATA 14

Prema rezultatima panel regresione analize datim u tabeli 2, regresiona jednačina ima sledeći oblik:

$$\ln GDP_{pc} = 2.18 + 0.08 * \ln FDI_{pc,t-1} + 0.78 * \ln EXP_{pc} \quad (4)$$

Model pokazuje da su nezavisne varijable $\ln FDIpc_{t-1}$ i $\ln EXPpc$ statistički značajne u objašnjavanju zavisne varijable $\ln GDPpc$ i da njihove promene dovode do povećanja zavisne varijable, pri nivou signifikantnosti 5%. Promena nivoa nezavisne varijable $\ln FDIpc_{t-1}$ za 1% dovodi do povećanja nivoa $\ln GDPpc$ za 0.08, pri čemu ostali uslovi ostaju nepromenjeni. Ukoliko se nezavisna varijabla $\ln EXPpc$ promeni za 1%, varijabla $\ln GDPpc$ će se povećati za 0.78%, ako su ostali uslovi nepromenjeni.

Koeficijent determinacije posmatranog modela iznosi 89% ($R^2=0.89$) što pokazuje da je 89% varijacija zavisne varijable objašnjeno uticajem nezavisne varijable, dok je preostalih 11% varijacija izazvano uticajem drugih varijabli. Prilagođeni koeficijent determinacije iznosi 0.88 što pokazuje da je ovim modelom opisano 88% odstupanja nezavisne varijable što model čini reprezentativnim.

Konačni model je testiran na postojanje korelacije između varijabli i normalne raspodele reziduala. Postojanje korelacije je testirano pomoću Pesaran CD testa koji pokazuje da u modelu ne postoji korelacija između varijabli (statistika Pesaran CD testa iznosi 0.22, $p=0.82 > \alpha=0.05$) pri nivou signifikantnosti 5%. Jarque-Bera test je korišćen za utvrđivanje normalne raspodele reziduala. Test pokazuje da su reziduali normalno raspoređeni (p-vrednost je veća od nivoa signifikantnosti od 5%).

Zaključna razmatranja

Strane direktne investicije predstavljaju jedan od najznačajnijih izvora kapitala i sredstava uopšte u zemljama u tranziciji, ali i u razvijenim zemljama koje teže da ostvare privredni rast. Osnovna istraživačka hipoteza rada da postoji statistički značajan uticaj priliva SDI per capita i izvoza per capita na GDP per capita je potvrđena, pri čemu strane direktne investicije per capita doprinose ekonomskom rastu zemalja u tranziciji sa zaostatkom od jedan godine. Rezultati panel regresione analize, odnosno primene modela sa slučajnim efektom ukazuju da promena nivoa SDI za 1% doprinosi povećanju bruto domaćeg proizvoda per capita za 0.08%. Ovi rezultati su u skladu sa istraživanjima Madura i Picou (1990), Chadee i drugi (1997), Campos i Kinoshita (2002), De Gregorio (2003), Agarwal (2003), Cavkovic i Levin (2005) koji su potvrdili pozitivan uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast.

Na osnovu napred navedenog može se zaključiti da je za ostvarivanje pozitivnog uticaja SDI i njihovog većeg priliva neohodno stvoriti stabilan institucionalni i pravni okvir koji omogućava odgovarajuću osnovu u bezbedno poslovanje stranih kompanija, kao i razvoj finansijskog tržišta, ulaganje u obrazovanje, i sl. Analizom stranih direktnih investicija u ovom radu i njihovog uticaja na ekonomski rast zemalja u tranziciji utvrđeno je da je najveći problem u većini zemalja u tranziciji nedostatak greenfield investicija, odnosno ostvarivanje najvećeg dela stranih direktnih investicija putem procesa privatizacije. Rezultati istraživanja ovog problemskog područja imaju teoretski i praktični značaj u kreiranju makroekonomske politike i proceni efikasnosti ekonomske politike, kao i predviđanja budućih ekonomskih dešavanja.

Buduća istraživanja ovog područja mogu da se prošire na nivo pojedinačnih zemalja u zavisnosti od dostupnosti podataka neophodnih za ovakva istraživanja, kao što je moguće i povećanje broja odgovarajućih eksplanatornih varijabli kako bi se izvršila kvalitetnija analiza u dužem vremenskom periodu.

Literatura

- Agayev, S. (2010). Relationship between foreign direct investment and economic growth: panel cointegration and panel causality analysis in transition economies case. *Gazi Universitesi iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi Dergisi*, 12(1), p. 159-184
- Alfaro, L. (2003). Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter? *Harvard Business School*, p. 32
- Balamoune-Lutz (2004). Does FDI contribute to economic growth?. *Business Economics*, p. 49-56
- Bezuidenhout, H. (2009). *A regional perspective on aid and FDI in Southern Africa*. Potchefstroom: North West University
- Borensztein E., De Gregorio J. and Lee J. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of International Economics*, 45, p. 115-135.
- Campos, N. F. i Kinoshita, Y. (2002). Foreign Direct Investment as Technology Transferred: Some Panel Data Evidence from the Transition Economies. *William Davidson Working Paper*, 70(3), p. 659-763.
- Cavkovic, M. i Levin, R. (2005). *Does foreign direct investments accelerate economic growth?* Washington DC: Institute for International Economic

- Degerr, K. M. i Emsen, S. O. (2006). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Transition Economies: Panel Data Analysis (1990-2002). *C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), p. 121-136.
- Chadee i Schlichting (1997). Foreign direct investment in the Asia-Pacific region and Policy responses. *Asian Development Review*, 10, p. 46-85
- Globerman, S. i Shapiro, D. (2003). The Impact of Government Policies on Foreign Direct Investment: The Canadian Experience, *Journal of International Business Studies*, 30 (3), p. 513-532.
- Hakizimana, J. (2015). The Relationship between Foreign Direct Investment (FDI) and GDP Per Capita in Rwanda. Preuzeto 15.12.2017. sa Internet adrese: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2598413
- Herzer, D., Klasen, S. i Nowak-Lehmann, F. D. (2007). In search of FDI-led growth in developing countries: The way forward. *Economic Modeling*, 25, p. 793-810.
- Javorcik, B. (2004). Does foreign direct investment increase the productivity of domestic firms? In search of spillovers through backwards linkages. *American Economic Review*, 94, p.605 – 627.
- Jun-Yi, W. and Chih-Chiang, H. (2008). Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence from a Threshold Regression Analysis. *Economics Bulletin*, 15 (12), p. 1-10.
- Krkoska, L. (2002). Foreign direct investment financing of capital formation in central and eastern Europe. Preuzeto 16.12.2017. sa Internet adrese: <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/workingpapers/wp0067.pdf>
- Levin, A., Lin, C. F. i Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties, *Journal of Econometrics*, 108, pp. 1–24.
- Lyroudi, K. Papanastasiou, J., Vamvakidis, A. (2004). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Transition Economies, South Eastern Europe. *Journal of Economics*, 2(1), p. 97-110.
- Madura J. i Picou, A., (1990) US and German Market Reactions to Foreign Investment in Eastern Bloc Countries. *Journal of International Securities Markets*, p. 349-357.
- Melnyk, L., Kubatko, O. i Pysarenko, S. (2014). The impact of foreign direct investment on economic growth: case of post communism transition economies. *Problems and Perspectives in Management*, 12(1), p.17-25
- Mencinger, J. (2003), Does foreign direct investment always enhance economic growth?. *Kyklos*, 56 (4), p. 491-508.

- Mehić, E., Silajdžić, S. i Babić-Hodović, V. (2014). The Impact of FDI on Economic Growth: Some Evidence from Southeast Europe. Preuzeto 15.12.2017. sa Internet adrese: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/REE1540-496X4901S101?journalCode=mree20>
- Milovanović, G. (2009). Lessons of the global financial crisisi for future regulation of financial institutions and markets. Preuzeto 16.12.2017. sa Internet adrese: http://www.ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/InostraniKapital/Inostrani%20kapital%20kao%20faktor%20razvoja%20zemalja%20u%20tranziciji_nov_2009.pdf
- Nestorović, O. (2015). Da li strane direktne investicije doprinose privrednom rastu zemalja u tranziciji?. *Ekonomske teme*, 53 (2), p. 273-282
- Neuhaus, M. (2006). *The Impact of FDI on Economic Growth*. Physica-Verlag Heidelberg
- Saglam, Y. (2017). FDI and Economic Growth in European Transition Economies: Panel Data Analysis. *Journal of Yasar University*, 12 (46), p. 123-135
- Stanisić, N. (2008). Do foreign direct investments increase the economic growth of Southeastern European transition economies? *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, p. 29-38.
- Teker, S., Tuzla, H. i Pala, A. (2014). Foreign Direct Investments: Asian and European Transition Economies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), p. 71-82.
- Zhang, K. H. (2001). Does foreign direct investment promote economic growth? Evidence from East Asia and Latin America, *Contemporary Economic Policy*, 19, p. 175-185
- Wang, M. (2009). Manufacturing FDI and economic growth: evidence from Asia economies. *Applied Economics*, 41, p. 991 - 1002.

Милош Крстић¹

НАУКА И КОНКУРЕНТНОСТ ЗЕМЉЕ

Rezime

Рад „Наука и конкурентност земље“ састоји се од четири међусобно повезана дела. У уводу су дате неке опште информације о разматраној теми. У првом и другом делу рада је изложено стање науке у Србији и у земљама Средње Европе. У трећем делу рада разматра се конкурентност науке у одабраним земљама, са посебним нагласком на упоређивању и анализи вредности индикатора Индекса глобалне конкурентности кључну детерминанту који објављује Светски економски форум. У закључку дате су мере које треба применити како би се побољшало стање у науци анализираних земаља и обезбедила будућност истраживача.

Кључне речи: наука, иновативност, зараде, истраживачка продуктивност, Србија, земље Средње Европе

¹Др Милош Крстић, научни сарадник, Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет, Вишеградска 33

THE SCIENCE AND COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY

Abstract

The work "Science and competitiveness of the country" consists of four interrelated segments. The introduction gives some general information on the subject of discussion. In the first and second part of the paper, the state of science in Serbia and the countries of Central European Countries is exposed. In the third part of the paper, competitiveness of science in the selected countries is discussed, with a special emphasis on the 12th pillar of the World Economic Forum "Innovation" as a key determinant of competitiveness of science. In conclusion are given the measures to be applied in order to improve the state of science of the analyzed countries and ensure the future of the researchers.

Key words: science, innovation, earnings, research productivity, Serbia, Central European countries

Увод

Шта је то наука и чему служи, поставља се питање? Постоје бројне дефиниције, од којих наводимо неке. Реч „наука“ потиче од латинске *scientia*, која значи знање. Наука је, према Кембричком речнику, пажљиво проучавање структуре и својстава физичког света, посматрањем, мерењем и извођењем експеримената и развојем теорија које описују резултате ових активности. Најчешћа основна дефиниција науке јесте да је то систематско сазнавање природе кроз поновљена посматрања и експериментисања.

Наука је, дакле, систематизовани начин прикупљања знања кроз посматрање и експериментисање, док је технологија практична примена науке. Технологија служи да створи производе који побољшавају квалитет живота људи. Могло би да се каже и да је технологија примена науке да би се решили неки практични проблеми у привреди и друштву.

Стање науке у Србији

Значај науке за развој Републике Србије је дефинитивно велики и неспоран. Србија треба да посвети велику пажњу развоју науке на својој територији. Разлози за то су очигледни. Као прво, потенцијал науке да стимулише економски развој, социјалну кохезију² и побољша квалитет живота у друштву је велики. Друго, наука омогућава постизање високог дохотка становништа и стопе запослености. Треће, несумњиво је да наука обезбеђује јаснију слику света и начина на који свет функционише, као и боље разумевање улоге човека у друштву. Стога, било која одговорна држава која тежи ка економском и друштвеном развоју треба да има науку у примарном фокусу.

Сектор науке у Србији данас карактеришу: 1) ниске зараде истраживача, 2) постојање мноштво формалних индикатора истраживачке продуктивности који су (по правилу) нетранспарентно имплементирани; 3) слаба академска мобилност и 4) персоналне везе (контакти) и познанства имају важну улогу у запошљавању и унапређењу истраживача.

Развој српске науке се одвија у знаку видљиве противуречности између очекивања државе и друштва поводом квалитета истраживачких резултата, доприноса науке развоју привреде и пораста благостања грађана. У исто време, сектор науке суочава се проблемима као што су: ниски престиж научних професија, релативно нисоки ниво зарада истраживача, застарела инфраструктура и опреме, повећање просечне старости запослених у сектору истраживања и развоја (просечна старост истраживача у Србији је 45 година) и одлив талентованих научника.

Већина државних научних установа и организација, које троше велики део буџетских средстава, имају слабе економске и финансијске резултате и нису довољно конкурентне да би функционисале у тржишним условима. Као и у осталим земљама, српске научне установе и организације у државном власништву су под притиском да се прилагоде променљивој иновационој

² Појам социјална кохезија се односи на повезаност чланова друштва и њихову склоност ка развоју јавних добара.

динамици, укључујући и повећаној конкуренцији за кључним ресурсима, пре свега, за висококвалитетним кадровима и сменом приоритета јавних набавки у области, науке, технологије и иновација. Стога, не изненађује што су државне научне организације кључни предмет бројних реформи у сектору истраживања и развоја у Србији.

Као што је речено, многе земље наглашавају обезбеђивање пристојне накнаде истраживачима са стриктним (јасно одређеним) критеријумима за запошљавање и унапређење (стицања научних и истраживачких звања) [Altbach et al., 2012]. У Србији, и даље остају ниске зараде и незнатне разлике у платама разних категорија персонала. Оваква ситуација не доприноси привлачењу талената и висококвалитетних кадрова. Сматрамо да држава треба да се, пре свега, фокусира на повећање зараде истраживача, што захтева повећање средства за науку која се издвајају из буџета. Овај циљ је недостижан, с обзиром на расположиве ресурсе. Верујемо да је решење проблема „ниских зарада истраживача“ састоји у увођењу нових мера награђивања које ће омогућити да научници зараде плате које су упоредиве са платама у приватном (тржишном) сектору. То би знатно побољшало животни стандард истраживача и продуктивност истраживања. Последица тога је и да би, многи научници – међу њима и млади, добили могућност да реше стамбено питање узимањем стамбених кредита.

Са дуге стране, нове мере награђивања не треба само да гарантују разумну плату, већ и развој адекватних критеријума при избору лица на пројекте које финансира држава [Gokhberg et al., 2011]. Такође, увођење нових мера награђивања истраживача било би бесмислено без узимања у обзир осталих важних фактора: значај повезивања награђивања и продуктивности, ризик одлива високо квалификованих кадрова и ризик прилива недовољно компетентних људи који су углавном мотивисани новцем.

Важан начин да се истраживачи учине продуктивнијим је и смањење њихове административних обавеза и омогућавање да се више фокусирају на истраживања (централни или главни послови). Напослетку, учешће у међународним научним мрежама и довођење водећих страних научника у може се означити како важан циљ [Altbach et al., 2008; Gassler, Schibanin, 2011].

Студије показује да 40% руководиоца научних организација (академија наука, научни институти и универзитети) у Србији прихвата строжије услове

запошљавање и унапређивања (што би значило још теже критеријуме за евалуацију резултата научних истраживања) како би се побољшале вештине и продуктивност запослених (истраживача). Међутим, тачни индикатори и вредности које треба примењивати на критеријуме за запошљавање и напредовање остају предмет расправе.

Број и квалитет публикација је и даље најбоља мера истраживачке продуктивности (са изузетком одређених специфичних дисциплина). Иако је број публикација у висок ранжираним часописима значајан критеријум, он треба да буде допуњен осталим критеријумима. У свакој области науке, библиометријске показатеље које производе међународне базе података (*WOS*, *Scopus*, *MEDLINE* итд.) треба користити (применити) у комбинацији (заједно) са осталим показатељима истраживачке продуктивности [Kahn et al., 2009].

Неприхватљиво је коришћење само библиометријским показатељима који се заснивају на међународним база података за евалуацију резултата истраживача, с обзиром да ове базе не садрже податке о цитираности научних радова објављених у часописа који нису индексирани у међународно базама података. Неколико системских проблема у вези са библиометријским показатељима узрокују неку забринутост, упркос растућој популарности ових библиометријских показатеља. Прво, приметимо тенденцију или склоност да се прецењује значај библиометријских (и осталих сциометријских) показатеља у мерењу научне продуктивности без њиховог интегрисања у шири систем евалуације (из различитих области науке) који би узео у обзир специфичности различитих области наука. Последица све веће тражње за библиометријским индикаторима је релативно нова, али распрострањена глобална пракса плаћања таксе за објављивање рада у неким међународним научним часописима без рецензије или без одговарајуће рецензије. Друго, постоји проблем лоби група, развијених око високоранжираних часописа. „Слепа“ (у смислу букла, без узимања у обзир других показатеља) примена рејтинга часописа за оцену продуктивности истраживача може се негативно одразити на квалитет истраживања [Rafols et al., 2012].

У Србији су одржане бројне дискусије поводом измене параметара за процену истраживачке продуктивности. Током ових дискусија учињени су покушаји да се искључи индикатор „број публикација у домаћим часописима“ са листе показатеља продуктивности истраживања и истраживача, с обзиром на лош квалитет великог броја домаћих часописа. Међутим, публикације у

домаћим часописима (и њихова вредност код евалуације продуктивности истраживања) су важне за научнике који се стручно усавшавају на проблематици од локалног или националног значаја, односно на питањима језика, културе, историје итд. Треба рећи и да се домаћи истраживачи суочавају и са одређеним објективним баријерама које ограничавају њихово публиковање у међународним часописима попут: специфичности одређених научних области, недостатак релевантног материјала и информација и недовољни финансијски подстицаји. Друге значајне баријере које су више индивидуалне природе укључују: недостатак искуства и професионалних вештина (у академском писању), недостатак међународних контаката и недовољно познавање страних језика.

С обзиром на напред истакнуто, јако је важно повећати квалитет домаћих научних часописа и обезбедити њихово укључивање у међународне цитатне базе. Ово ће несумњиво допринети развоју науке, јачању сарадње, и ширењу академског знања у реалном сектору економије, као и међу бројном професионално и непрофесионалном публиком и међу младима. Могу се публикације писане на српском језику сматрати мање утицајним у поређењу са чланцима у међународним часописима, али никако некорисним или штетним.

Озбиљно питање се поставља поводом оцене периферних послова (планирање и координација, интеракције са добављачима) на које у многим научним организацијама троши велики део радног времена. Руководиоци научних институција морају бити у могућности да вреднују и награде административне послове које обављају истраживачи. У тескту који следи биће учињен покушај да се сагледа стање науке у државама Средње Европе и предложе мере које треба да обезбеде повећање изврности (или добрих пракси) у научним и иновационим системима у најсиромашнијим земљама ЕУ.

Стање науке у земљама Средње Европе

На почетку интеграције у Европски истраживачки простор, земље Средње Европе (ЕУ13³) су се „суочиле“ са сложеним изазовима, насталим наслеђем претходних система (управљања). Претпостављало се да ће

³ ЕУ13 = Бугарска, Хрватска, Кипар, Чешка Република, Естонија, Мађарска, Летонија, Литванија, Малта, Пољска, Румунија, Словачка и Словениа.

интеграција држава Средње Европе у Европске оквирне програме за истраживање и технолошки развој (*FPs*) крајем 90-их година прошлог века допринети унутрашњим реформама, под условом проактивне позиције локалних научних заједница. Међутим, 15 година после првог укључивања, ниво учешћа ових земаља у европским научним пројектима је и даље низак.

Како статистике показују, научне организације из „нових“ чланица ЕУ (ЕУ13), по правилу, имају мање користи од учешћа у 7. Европском оквирном програму за истраживање и технолошки развој (у даљем тексту *FP7*) од земаља ЕУ15⁴. Слажемо се да чланови из економски слабих земаља фактички „субвенционишу“ конкурентније западноевропске организације [CORDIS, 2002; Radošević, 2011; Reid et al., 2001].

Овај део рад говори о учешћу земаља ЕУ13 у Европским оквирним програмима за истраживање и технолошки развој. Такође, разматрају се структурни изазови држава Средње Европе током периода транзиције (трансформације) деведесетих година 20. века. Представљена је оцена скоро петнаестогодишњег искуства учешћа ових држава у Европским оквирним програмима за истраживање и технолошки развој. Описане су мере Европске уније за подстицање интензивнијег учешћа организација из централноевропских држава у текућем Европском оквирном програму за истраживање и технолошки развој под називом ХОРИЗОНТ 2020.

Структурни изазови и укључивање држава Средње Европе у Европске оквирне програме за истраживање и технолошки развој

У 90-им централно-европске државе су се „суочиле“ структурним изазовима који су условљени: наслеђеном институционалном структуром социјалистичког хегемонистичког научног система и процесом транзиције ка капиталистичкој привреди.

Главне карактеристике социјалистичког научног система су следеће: 1) Академије наука, које су имале скоро па статус министарства за науку, често су имале недовољно развијене механизме за финансирање конкурентних истраживања. 2) Механизми конкурентног финансирања науке често нису

⁴ ЕУ15 = Аустрија, Белгија, Данска, Немачка, Грчка, Финска, Ирска, Италија, Луксембург, Холандија, Шпанија, Шведска и Велика Британија.

били довољно развијени, а степен бирократизације, централизације и фрагментације (или уситњености) сектора науке нису одговарали тржишном моделу привреде [Biegelbauer, 2000]. 3) Универзитети са slabим везама са истраживањем. 4) Доминација војно-индустријских комплекса који су ограничавали трансфер технологије у цивилни сектор [Josephson, 1994; Garonenko et al, 1995];

Други структурни изазов са којим су се суочиле државе Средње Европе је процес транзиције ка капиталистичкој привреди, где наука и технологија нису биле третиране као приоритетне области [Mickiewicz, Radošević, 2001].

Пад привредне активности током процеса транзиције био је праћен убрзаним смањењем броја научних кадрова. Смање броја научних кадрова се објашњава тиме да се индустрија налазила у процесу велике деструктивне реорганизације, што довело до смањења тражње индустрије за услугама истраживања и развоја, при чему је примењена (практична) наука више била угрожена него фундаментална. Центри за истраживање и развој у индустрији отпустили су између две трећине и три четвртине научног кадра током периода транзиције [Biegelbauer, 2000]. Истраживања „претакања знања“ у централноевропским државама, изавано директним инвестицијама мултинационалних компанија, показују двосмислене резултате [Biegelbauer et al., 2001]. Иако су мултинационалне компаније током 90-их година 20. века уложиле у науку у земљама Средње Европе више него домаће фирме, те инвестиције нису допринеле развоју капацитета за истраживање и развој земаља Средње Европе [Biegelbauer, 2000]. Неколико научно-технолошких пројекта које су спровеле мултинационалне компаније, по правило, нису били довољно повезани са локалном научном базом [Biegelbauer et al., 2001].

Поред ових проблема узрокованих смањењем активности за истраживање и развој у индустрији, ваља рећи да је и сам научни систем био је снажно уздрман (погођен) током процеса транзиције. Научно окружење нашло се пред тешкоћама које су условили декапитализација физичке инфраструктуре (сиромашење материјалне базе) и повећање просечне старости истраживача. Сиромашење материјалне базе сматра се једним од најважнијих структурних проблема у националним научним системима држава Средње Европе, док је повећање просечне старости условило смањење зарада истраживача, што је довело до интерног и екстерног одлива мозга [Бугарска министарство образовања и науке, 2002]. Напоследку, научне политике нису

увек биле правилно организоване, што је негативно утицало на њихов квалитет.

За овакву ситуацију било је одговорно неколико министарстава која су олако узела у обзир лоше стање индустрије и лоше политике развоја у области науке и технолошког развоја. Штавише, покушаји новоизабраних влада да реорганизују научно-технолошка окружења „пером“, довеле су не само до погоршавања комуникације, већ и до слабљења институционалне свести [ICCR, 1997].

Усаглашавањем приоритета државе Средње Европе из области науке и технолошки развоја у складу са нормама, правилима и принципима саме ЕУ и уз финансијску и техничку подршку ЕУ, покренут је период изградње институција и капацитета, што је резултирало:

- 1) реформом научних система,
- 2) унапређењем система преноса технологије и институција,
- 3) формирањем институционалне инфраструктуре и организација за подршку иновацијама у малим и средњим предузећима (нпр. технолошки паркови, пословни иновациони центри, инкубатори, агенције за иновације итд.);
- 4) и успостављањем нових институција са стратешки релевантним истраживањем и развојем, као што су Институт Золтан Баи у Мађарској и Фондација Пољске науке.

Упркос покушајима модернизације иновационих система у земљама Средње Европе и увођењу структурних промена током деведесетих година, евалуација предлога пројеката достављених на првом позиву у оквиру 5. Европског оквирног програма за истраживање и технолошки развој 1999. године показала је резултате који су били узнемирујући за оптимисте који су сматрали да наука у државама Средње Европе може да се такмичити са науком у државама Западне Европе.

Скоро 15 година после првог укључивања неке од земаља Средње Европе у Европске оквирне програме за истраживање и технолошки развој, ситуација у научним сиситемима тих земаља се побољшала, али недовољно. У 2000-им улога иновативне политике у „новим“ чланицама ЕУ је постала запажено важна. Почела је расподела значајних средстава из структуралних

фондова итд. Па ипак, наука у државама Средње Европе идаље је оптерећена дубоким кризним процесима. Наведимо неке податке

Према броју организација које су добиле средства у оквиру *FP7*, све земље ЕУ13, осим Пољске која је мобилисала више успешних корисника средстава од Португалије и Ирске (то су земље ЕУ15), имају лошије резултате у поређењу са земљама ЕУ15. Међутим, чак и мала земља као што је Аустрија има скоро 50% више организација које су добила средства у оквиру *FP7* од Пољске, једне од највећих земаља у ЕУ. У целини, организације из ЕУ15 су у оквиру 7. Европског оквирног програма за истраживање и технолошки развој добиле 10 пута више средстава од организација из земаља ЕУ13.

Приметимо и то да удео земаља ЕУ13 у оквиру различитих програма *FP7* знатно варира: од 5% за програме у области здравства до 16% за програме у области друштвених и хуманистичких наука. Реалативно гледано, државе Средње Европе (ЕУ13) заостају за просеком ЕУ (ЕУ28), у два највећа и најзахтевнија програма у *FP7* – „Здравство“ и „Информационо-комуникационе технологије“.

Када је реч о броју координатора - организација које руководе пројектима у оквиру *FP7*, учешће координатора из земаља ЕУ13 у *FP7* је свега 4,74% . Најмањи удео координатора међу свим земљама учесницима има Чешка. Следе је Румунија (3,9%), Словенија (4,0% %) и Бугарска (4,1%) [PROVISO, 2014, стр. 19]. Ово указује на недовољне техничке и управљачке координационе капацитете државе средње Европе.

Упркос озбиљним напорима који се спроводе на националном и на нивоу ЕУ у току последњих неколико година, још увек постоје значајне разлике по питању перформанси у области науке и технолошког развоја. Ове трендове додатно погоршавају текуће финансијске кризе.

Да би смањила ове диспаритете, Европска комисија је усвојила низ мера. Међу тим мерама је и *REGPOT* програм. Циљ овог програма је развој постојећих или нових изврности (добрих пракси) у ЕУ и у удаљеним регионима. Такође, програм ХОРИЗОНТ 2020 омогућује следеће специфичне мере за ширење изврности и процеса проширења учешћа у научним пројектима ЕУ.

- Тимски рад водећих научних (истраживачких) институција са осталим институцијама, агенцијама или регијама у циљу стварања нових или надоградње постојећих „центра изврности“ је нови елемент ХОРИЗОНТ 2020. Тимски рад нуди нове могућности за експлоатацију и стварање вредности за национално и локално истраживање, у циљу подстицања иновативационог потенцијала земље.

- Иницијатива „Партнерство“ има за циљ јачање дефинисане области истраживања у институцији знања, повезивањем институције знања са најмање два, водећа научна центра у Европи.

- Шема „Лидери Европског истраживачког простора“ пружа помоћ универзитетима и осталим научним институцијама у привлачењу и задржавању висококвалитетних кадрова и у спровођењу (или имплементацији) структурних промена у циљу постизања одрживе изврности.

- Циљ програма за подршку политикама је побољшање механизма за развој (дизајнирање), имплементацију и евалуацију националних/регионалних политика које се односе на истраживање и иновације. Програм за подршку политикама укључује саветовање државних органа (на добровољној основи) на националном и регионалном нивоу, обезбеђујући, при том, приступ потребним информацијама, најновијим техникама и инструментима.

Полазећи од ових сазнања, у наставку рада ће највише бити речи о анализи индикатора који представља кључну детерминанту конкурентности науке.

Резултати истраживања и дискусија

Међународна организација под називом „Светски економски форум“ (у даљем тексту *СЕФ*) анализира велики број фактора који утичу на конкурентност земље у свим областима живота. Ови фактори сврстани су у 12 стубова конкурентности, који су организовани у 3 групе. Сваки од стубова састоји се од великог броја индикатора. За побољшање конкурентности науке од највећег значаја су: „Зараде и продуктивност“ (7.06), „Способност земље да задржи висококвалитетне кадрове“ (7.08), „Способност земље да привуче младе таленте“ (7.09) (индикатори стуба „Ефикасност тржишта радне снаге“ (7)),

„Доступност најновије технологије (9.01), „Стране директне инвестиције и трансфер технологије“ (Стуб „Технолошка спремност“ (9)), „Капацитет за иновације (12.1), „Квалитет научноистраживачких институција“ (12.2), „Издаци предузећа за истраживање и развој“ (12.3), Сарадња универзитета и индустрије у сектору истраживања и развоја“ (12.4), „Државне набавке напредних технолошких производа“ (12.5), „Доступност научника и инжењера“ (12.6), „Пријављени патенти на милион становника“ (стуб „Иновативност“ (12)).

Методологија истраживања и хипотезе

Истраживање у овом делу рада односи се на анализу конкурентности посматраних земаља, са посебним нагласком на стуб „Иновативност“ као кључну детерминанту конкурентности науке. Методе које се користе у овом истраживању су: упоредни метод у динамици времена и бенчмаркинг. Циљ истраживања у овом раду је анализа индикатора Светског економског форума у области науке и истраживања. Да би се постигао овај циљ, рад је заснован на следећим хипотезама

1. Република Србија заостаје за водећим европским земљама у свим индикаторима конкурентности науке и технолошког развоја и

2. Србија има конкурентску предност у посматраном периоду према индикаторима: „Зараде и продуктивност“, „Доступност научника и инжењера“ и „Трошкови предузећа за истраживање и развој“.

Анализа резултата и ранга стуба „Иновативност“ и одабраних индикатора за Републику Србију у посматраном периоду

Према извештају Светског економског форума из 2017-2018. године, Србија се по вредности стуба Иновативност налази се на 95 месту од укупно 137 земље (табела 1).

Табела 1 – Република Србија – стуб „Иновативност“, 2013-2018

Година	Иновативност	Промена
--------	--------------	---------

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
 CONSTANTIN MAGNUS 2018

	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг
2013-2014	2.9	112	-	-
2014-2015	2.9	108	0	↑4
2015-2016	2.9	313	0	↓205
2016-2017	3.0	108	↑0.1	↓205
2017-2018	3.1	95	↑0.1	↓7
Укупно 2013-2017	-	-	↑0.2	↑7

Извор: СЕФ, Извештај о глобалној конкурентности 2013-2018

Табела 2 показује конкурентност Републике Србије према седам индикатора у Стубу „Иновативност“, као и другим одабраним индикаторима у Индексу глобалне конкурентности Светског економског форума.

Табела 2 Србија: резултати и рејтинг индикатора Индекса глобалне конкурентности релевантни за науку и истраживање

Индикатори	2013-14		2014-15		2015-16		2016-17		2017-18		Промена 2013-18	
	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг	Резултат	Ранг
12.01 Капацитет за иновирање	2,8	133	3,0	130	3,1	132	3,2	130	3,5	117	+0,7	+16
12.02 Квалитет научноистраживачких институција	3,7	66	3,7	69	3,8	67	4,0	60	4,2	47	+0,5	+11
12.03 Тршкови предузећа за услуге истраживања и развоја	2,5	127	2,5	125	2,4	129	2,7	121	2,9	107	+0,4	+110
12.04 Сарадња универзитета и индустрије у области истраживања и развоја	3,2	104	3,2	195	3,2	95	3,2	96	3,2	95	0	+9
12.05 Владина набавка напредних технолошких производа	2,8	123	2,9	122	2,8	110	2,8	108	2,8	105	0	+18
12.06 Доступност научника и инжењера	3,9	85	3,9	82	3,8	82	3,7	90	3,9	68	0	+23
12.07 Пријављени патенти на милион становника	2,8	53	2,3	55	3,0	53	3,8	50	4,1	50	+1,3	+3
9.01 Доступност најновијих технологија	4,1	118	4,2	106	4,0	107	4,1	103	4,4	187	+0,3	-69

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018

9.03 СДИ и трансфер технологија	3,9	115	4,0	108	3,8	110	3,7	109	3,9	101	0	+14
7.06 Зараде и продуктивност	3,4	118	3,4	116	3,4	117	3,5	107	3,9	68	+5	+50
7.08 Способност земље да привуче таленте	1,8	146	1,8	141	1,7	140	1,7	137	1,8	134	0	+12
7.09 Способност земље да задржи висококвалитетне кадрове	1,6	147	1,6	143	1,6	139	1,7	137	2,0	132	+4	+15

Извор: СЕФ, Извештај о глобалној конкурентности 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016, 2016-2017, 2017-2018

Дубљом анализом се може уочити да су конкурентске предности Србије у посматраном периоду управо најизраженије према индикатору „Издаци предузећа за услуге истраживања и развоја“, где је забележено побољшање ранга за 110 позиција и повећање вредности индикатора за 0.5 у 2017-2018 у односу на 2013-2014. годину. Такође, Србија је остварила конкурентску предност и према следећим индикаторима: „Зараде и продуктивност“, где је остварено побољшање ранга за 50 позиција и повећање вредности индикатора за 5 у 2017-2018. години у поређењу са 2013-2014 и „Доступност научника и инжењера“, где је уочено повећање ранга за 23 места у 2017-2018. Незадовољавајуће конкурентске перформансе Србије у домену науке и технолошког развоја последица су слабог рангирања и лоше оцене свих осталих индикатора у периоду 2013 до 2018. године. Највеће конкурентске недостатке Србија има индикатору „Доступност најновијих технологија“ (пад од 69 позиција на листи Светског економског форума), са просечно оствареним рангом од 81,4 и просечном вредношћу индикатора од 3,84 у читавом посматраном периоду.

Анализа стуба “Иновативност” и других индикатора десет најбољих европских земаља као бенчмаркинг групе

Будући да је Република Србија је изабрала европске интеграције и ступила у преговоре о приступању Европској унији, треба извршити упоредну анализу одабраних индикатора конкурентности науке Републике Србије и 10 најбоље рангираних европских земаља у 2017-2018 години. Циљ ове анализе је

да се идентификује у којим показатељима Србија има највеће компаративне недостатке у односу на 10 најбоље ранжираних европских земаља (табела 3). На тај начин ћемо моћи да нагласимо могуће правце деловања политика у области науке како бисмо исправили критичне индикаторе.

Табле 3 Десет најбољих европских земаља према резултатима индикатора Индекса глобалне конкурентности релевантних за науку (2017-2018)

Неки индикатори СЕФ који су у вези са конкурентношћу науке и истраживања	Швајцарска	Немачка	Холандија	Шведска	Финска	Белгија	Аустрија	Данска	Норвешка	Луксембург	Србиј
12.01 Капацитет за иновирање	6.2	5.8	5.7	5.8	5.6	5.5	5.6	5.3	5.3	5.6	3.5
12.02 Квалитет научноистраживачких институција	6.6	5.7	6.1	5.7	5.8	5.8	5.4	5.6	5.4	5.1	4.2
12.03 Тршкови предузећа за услуге истраживања и развоја	6.1	5.6	5.2	5.6	5.3	5.2	4.9	5.0	4.9	5.2	2.9
12.04 Сарадња универзитета и индустрије у области истраживања и развоја	5.8	5.4	5.6	5.2	5.6	5.3	4.8	4.8	4.8	4.8	3.2
12.05 Владина набавка напредних технолошких производа	3.7	4.9	4.1	4.2	4.0	3.6	3.3	3.6	4.1	4.7	2.8
12.06 Доступност научника и инжењера	5.1	5.2	4.9	4.8	6.0	4.5	4.5	4.4	5.1	4.0	3.9
12.07 Пријављени патенти на million становника	301	218.9	211.9	317.9	265.1	110.4	174.7	214.1	139.3	129.3	4.1
9.01 Доступност најновијих технологија	6.5	6.1	6.4	6.5	6.6	6.2	5.9	6.0	6.6	6.3	4.4
9.03 СДИ и трансфер технологија	5.4	5.4	5.5	5.3	4.8	5.2	4.7	4.9	5.1	5.8	3.9
7.06 Зараде и продуктивност	5.6	5.2	4.8	4.5	4.5	5.6	4.5	4.9	4.6	4.7	3.9
7.08 Способност земље да привуче таленте	6.0	5.1	5.3	4.9	5.1	4.3	4.3	4.7	5.5	5.2	1.8

7.09 Способност земље да задржи висококвалитетне кадрове	6.2	5.0	5.1	4.3	3.6	4.2	3.9	4.0	4.6	5.6	2.0
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Извор: СЕФ, Извештај о глобалној конкурентности 2017-2018.

Подаци у табели 3 показују велики јаз између Републике Србије и водећих европских земаља у свим индикаторима конкурентности науке- Као што се види на табели 3, Швацарска показује константно високе резултате за готово све индикаторе, са најбољим резултатима за „Способност земље да привуче младе таленте“, „Способност земље да задржи висококвалитетне кадрове“, „Зараде и продуктивност“, „Издаци предузећа за услуге истраживања и развоја“, „Квалитет научноистраживачких институција“, „Капацитет за иновирање“. Такође, посматрајући вредности индикатора у табели 3, може се закључити да је најбоља европска земља према индикатору „Владаина набавка напредних технолошких производа“ је Немачка у 2017-2018.

Компаративна анализа одабраних индикатора у селектованим земљама

За креаторе јавних политика, добра почетна основа за предузимање неопходних активности у правцу побољшања конкурентских перформанси Србије у области науке представља упоређивање Србије са сличним транзиторним земљама. Како би се обезбедила релевантнија евалуација и потпуније презентовање конкурентских предности и недостатака Србије на пољу науке, извршићемо компаративну анализу параметара конкурентности Србије и конкурентности посматраних земаљама у области науке у даљем раду (табела 4).

Табела 4 Резултати Републике Србије и одабраних земаља у оквиру 12. стуба конкурентности и осталих индикатора СЕФ релевантних за науку

Одабрани Индикатори	Бугарска	Чешка	Пољска	Хрватска	Грчка	Мађарска	Србија	Словенија	Словачка
12.01 Капацитет за иновирање	56	27	72	120	85	96	69	32	48

Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ - Niš
CONSTANTIN MAGNUS 2018

12.02 Квалитет научноистраживачких институција	59	27	49	66	65	34	64	29	71
12.03 Тршкови предузећа за услуге истраживања и развоја	44	34	89	97	87	85	103	33	65
12.04 Сарадња универзитета и индустрије у области истраживања и развоја	74	41	89	118	129	68	46	44	77
12.05 Владина набавка напредних технолошких производа	66	97	52	134	131	109	105	121	79
12.06 Доступност научника и инжењера	93	73	41	95	10	91	102	69	104
12.07 Број пријављених патената на милион становника	47	29	64	42	37	28	69	23	36
9.01 Доступност најновијих технологија	68	32	37	65	62	43	64	26	39
9.03 СДИ и трансфер технологија	47	30	5	111	112	48	46	53	16
7.06 Зараде и продуктивност	88	21	89	101	98	85	103	77	44
7.08 Способност земље да привуче таленте	119	51	113	131	121	126	46	73	125

Извор: СЕФ, Извештај о глобалној конкурентности 2017-2018.

Према подацима из табеле 4, евидентно је да Србија заостаје у односу на Словенију (33), Чешку (34) Бугарску (44) и Словачку (65) према индикатору „Издаци предузећа за услуге истраживања и развоја“. У овом домену конкурентности Хрватска (97) је нешто боље рангирана од Србије. Полазећи од претходно спроведе анализе конкурентских предности и недостатака Србије у области науке, могу се извући следећи закључци:

1) У посматраној групи земаља, Србија је постигла највећу конкурентску предност према индикатору „Способност земље да привуче младе талената, јер се налази на 46. позицији на свету са вредношћу показатеља 2.0. Према овом показатељу, ниједна од изабраних земаља није боље рангирана у односу на Србију.

2) Према показатељу „Сарадња универзитета и индустрије у области истраживања и развоја“, Србија је боље рангирана од Бугарске (74), Пољске (89), Хрватске (118), Грчке (129), Мађарске (68), Словачке (77).

3) Конкурентски недостаци Србије према боју „Пријављених патената на милион становника“ су погоршани чињеницом да су остале земље боље

рангиране према овом показатељу у 2018. Словенија је, према овом показатељу, најбоље рангирана и лоцирана на двадесетређој позицији у свету. Следе је Мађарска (28) и Чешка (29).

Да би се проценили постигнућа земаља у сваком одабраном индикатору конкурентности науке, приказана је табела 5. Подаци у табели 5 служе за разумевање релативних позиција земаља по сваком индикатору у поређењу са најбољим резултатом и просечним резултатом земаља у анализираној групи, као и са најбољим резултатом и просечним резултатом 10 најбољих европских земаља (табела 5).

Табела 5 Резултати неких индикатора конкурентности науке селектованих земаља (2017-2018)

Индикатори конкурентности науке	Бугарска	Чешка	Пољска	Хрватска	Грчка	Мађарска	Србија	Словенија	Словачка	Најбољи резултати анализираних земаља по индикаторима	Просечни резултат анализираних земаља по индикаторима	Најбољи резултати топ 10 европских земаља по индикаторима	Просечни резултат топ 10 европских земаља по индикаторима
12.01 Капацитет за индустријање	4,2	4,9	4,1	3,4	3,9	3,8	3,5	4,8	4,3	4,9 Чешка	4,2	6,2 Швајцарска	5,3
12.02 Квалитет научних институција	3,9	5,0	4,2	3,8	3,9	4,7	4,2	4,9	3,8	5,0 Чешка	4,2	6,6 Швајцарска	5,5
12.03 Трансферни предузећа за истраживање и развој	3,6	4,2	3,4	3,0	3,1	3,1	2,9	4,2	3,4	4,2 Чешка Словенија	3,4	6,1 Швајцарска	5,9
12.04 Сарадња Универзитета и индустрије у области истраживања и развоја	3,4	3,9	3,2	2,7	2,5	3,4	3,2	3,8	3,3	3,9 Чешка	2,5	5,8 Швајцарска	4,1
12.05 Набавна владe савремених технолошких производа	3,3	3,0	3,1	2,3	2,5	2,8	2,8	2,6	3,2	3,3 Бугарска	3,1	4,9 Немачка	4,9
12.06 Доступност научника и инжењера	3,6	3,8	4,2	3,6	5,2	3,6	3,9	3,9	3,5	4,2 Пољска	4,3	6,0 Финска	100,9
12.07 Приватни патенти на милион становника	7,4	24,4	10,5	9,5	11,1	24,7	4,1	71,9	111,2	111,2 Словачка	28,2	301 Швајцарска	208,26
9.01 Доступност научних технологија	4,7	5,6	4,8	4,8	4,9	5,2	4,4	5,7	5,4	5,7 Словенија	5,1	6,6 Финска и Норвешка	6,3
9.03 СДИ и трансфер технологија	4,7	5,0	4,9	3,7	3,7	4,7	3,9	4,2	5,2	5,2 Словачка	4,4	5,8 Луксембург	5,2
7.06 Зарада и продуктивност	3,7	4,7	4,2	3,5	3,5	3,7	3,9	3,8	4,4	4,7 Чешка	3,8	5,6 Швајцарска и Белгија	4,9
7.08 Способност земље да привуче младе таленте	2,5	3,7	3,2	2,1	2,5	2,5	1,8	3,1	2,5	3,2 Пољска	2,7	6,0 Швајцарска	6,1
7.08 Способност земаља да задрже висококвалитетне кадрове	2,3	3,3	2,5	1,8	1,9	2,5	2,0	2,5	2,5	3,3 Пољска	2,5	6,2 Швајцарска	4,6

Извор: Калкулација аутора

На основу табеле 5, могуће је идентификовати у којим показатељима је већина земаља забележила одступање, у смислу да ове земље нису чак ни досегле просечне вредности земаља у групи.

Табела 6 показује одабране скупове индикатора које би земље требале побољшати у будућности како би постигле просек групе. Показатељ „Доступност најновијих технологија“ захтева интервенцију и побољшање у 8 земаља. Хитне интервенције за побољшање у седам земаља захтевају следећи показатељи: „Способност земље за привлачење младих талената“ и „Издаци предузећа за истраживање и развој“. Индикаторима „Квалитет научно-истраживачких институција“ и „Капацитет земље за задржавање висококвалитетних кадрова“ су потребне корективне мере у четири земље.

Табела 6 Показатељи који захтевају побољшања и приоритету развојном стратегијама анализираних земаља (2017-2018)

Земља	Критични индикатори који одступају од просека анализираних земаља	Број критичних индикатора
Бугарска	5.04; 5.05	2
Чешка	5.01; 5.02; 5.03; 5.04; 5.05; 5.06	6
Пољска	5.01; 5.02; 5.04; 5.06	4
Хрватска	5.03; 5.04; 5.06	3
Грчка	5.03; 5.04; 5.06	3
Мађарска	5.01; 5.02; 5.03; 5.04; 5.05; 5.06	5
Србија	5.01; 5.02; 5.03; 5.04; 5.05; 5.06	6
Словенија		0
Словачка	5.01; 5.02; 5.03; 5.04	4

Извор: Калкулација аутора

Анализа података, приказаних у табелама 5 и 6, доводи до закључка да је међу посматраном групом земаља Чешка има најбољу позицију према: „Капацитету за иновације“, „Квалитету научноистраживачких институција“, „Трошковима компаније за истраживање и развој“, „Сарадњи универзитета и индустрије у области истраживања и развоја“, „Набавци владе савремених технолошких производа“, „СДИ и трансфер технологије“ и „Зараде и продуктивности“ итд. Треба напоменути да је Србија, међу посматраном групом земаља, најлошије рангирана по свим индикаторима.

Закључак

Земље које су били и изашле из кризе повезале су науку и економију. Међутим, резултати улагања у науку не остварују се за један дан. Потребно је много мудрости да би се реализовала успешна стратегија развоја науке.

Овакву науку какву сада имају земље, анализирани у раду, мора да се мења. Наши предлози су подељени у три групе. Прва група предлога тиче се решавања проблема „ниским зарадама“ истраживача. Ту предлагемо, најпре, формирање невладиних фондова који требају бити коришћени за финансирање плата најпродуктивнијих истраживача и за друге потребе (набавка материјала, апарата, узорака и слично). Затим, стварање високо плаћених сталних радних места, увођење законског право на одсуство од годину дана (такозвано „годишње одсуство“) после шест или седам година непрекидног и напорног рада и, напослетку, припремити „гостујуће позиције“ за талентоване и висококвалитетне истраживаче на универзитету. Друга група предлога односи повећања продуктивности и конкурентности истраживача у посматраним земљама. Ту имамо следеће занимљиве идеје: 1) смањење периферних или сателитских послова као што су: планирање и координација послова, интеракција са добављачима, писања дугих извештаја са мноштвом формалним захтева за државне агенције и остале потрошаче или припремање финансијске документације које захтевају институције за финансирање и слично 2) дефинисање и примена у пракси строжијих услова запошљавања и унапређивања лица која се ангажују на државним пројектима како би се побољшале вештине запослених и њихова продуктивност, 3) побољшање квалитет домаћих научних часописа и некако обезбедити њихово укључивање у међународне цитатне базе, што ће несумњиво допринети развоју науке, јачању сарадње, ширењу академског знања у реалном сектору економије и међу бројном професионалном и непрофесионалном публиком. Трећа група сугестија, о којој немамо много времена да говоримо, односи се на побољшање техничке инфраструктуре и јачавањем информационе научне базе.

Литература

- Altbach P., Reisberg L., Yudkevich M., Androushchak G., Pacheco I. (eds.) (2012) *Paying the Professoriate. A Global Comparison of Compensation and Contracts*, New York: Routledge.

- Andreff W., Eleftheriou A., Horvat M., Krickau-Richter L., Nolan T., Pilotti A.-M., Ribeiro da Silva N. (2000) *1999 Five-Year Assessment Related to the Specific Programme INCO*. Brussels: European Commission.
- Bulgarian Ministry of Education and Science (2002) *Attracting Young Scientists — Strategies against Brain Drain*, Sofia: Bulgarian Ministry of Education and Science.
- Biegelbauer, P. (2000) *130 Years of Catching Up with the West. A Comparative Perspective on Hungarian Industry, Science and Technology Policy-Making since Industrialisation*. Aldershot: Ashgate.
- Biegelbauer P., Griessler E., Leuthold M. (2001) *The Impact of Foreign Direct Investment on the Knowledge Base of Central and Eastern European Countries*. Reihe Politikwissenschaft 77, Vienna: Institute for Advanced Studies.
- Bucar M., Stare M. (2002) *Slovenian Innovation Policy: Underexploited Potential for Growth*. *Journal of International Relations and Development*, vol. 5, no 4, pp. 427–448.
- CORDIS (2002) *Slovenia's highest rate of FP5 proposals in central and eastern European countries (CEECs)*. *Cordis focus*, no. 205, p. 10
- Gaponenko N., Gokhberg L., Mindeli L. (1995) *Transformation der Wissenschaft Russlands*. *Transformation mittel- und osteuropaischer Wissenschaftssysteme* (eds. R. Mayntz, U. Schimank, P. Weingart), Opladen: Leske und Budrich, pp. 382–569.
- ICCR (1997) *Conference Summary on the 2nd Semmering Science and Technology Forum: East-West Cooperation in Science & Technology at the Eve of the European Union's Eastern Enlargement*. Semmering (Austria), November 13–14, 1997, Vienna: ICCR.
- Mickiewicz T., Radosevic S. (2001) *Innovation capabilities of the six EU candidate countries: Comparative data based analysis* (Study commissioned by the Directorate General for Enterprise – European Commission), London: University College London.
- Josephson, P.R. (1994) *The political economy of Soviet science from Lenin to Gorbachev. Scientists and the State. Domestic structures and the international context* (ed. E. Solingen), Michigan: The University of Michigan Press. P. 145–169.
- Kahn C., McGourty S. (2009) *Performance Management at R&D Organizations. Practices and Metrics from Case Examples*. Bedford, MA: The MITRE Corporation.

- Krstić, B., Krstić, M. (2016) Infrastruktura kao determinante konkurentnosti Republike Srbije, u Krstić, B. (ed.) *Determinante konkurentnosti Republike Srbije*, Niš: Ekonomski fakultet, pp. 53-92.
- Krstić, B., Krstić, M. (2014) Determinants of national economy competitiveness of Balkan countries – benchmarking study, u Krstić, B., Fryc, A. (eds.) *Competitiveness of enterprises and national economies*, Niš: Ekonomski fakultet, pp. 53-92.
- PROVISIO (2014) 7. EU Framework Program for Research, Technological Development and Demonstration (2007-2013), PROVISIO Report, June 2014 (prepared and compiled by M. Ehardt-Schmiederer, J. Brucker, D. Milovanovic, V. Postl, C. Kobel, F. Hackl, L. Schleicher, A. Antunez), Vienna.
- Radosevic S. (2014) Technology Upgrading and RTD Challenges in Western Balkan Region: Issues and Policy Options. Synopsis of Keynote Presentation. R&D and Innovation in Western Balkans. Moving Towards 2020 (eds. I. Marinkovic, E. Dall), Vienna: Centre for Social Innovation.
- Suurna M., Kattel R. (2010) Europeanization of innovation policy in Central and Eastern Europe. *Science and Public Policy*, Vol. 37, No- 9, pp. 646–664.
- Schuch, K. (2005) The Integration of Central Europe into the European System of Research, Wien: Guthmann-Peterson.
- Klaus, S. (2014) Participation of the ‘New’ EU Member States in the European Research Programmes — A Long Way to Go. *FORESIGHT*, Vol. 8. No 3, pp. 3-23.

Ratomir Antonović¹

KAZNA ZATVORA KAO OBLIK OGRANIČAVANJA SLOBODE KRETANJA

Rezime

Sloboda kretanja se smatra najvažnijim i najznačajnijim ljudskim pravom. Sloboda kretanja je zapravo pravo na slobodan život, pravo na nesmetano menjanje boravišta i prebivališta, kao i pravo na izbor gde će se neko lice nastaniti i boraviti u dužem ili kraćem vremenskom intervalu. Ovo pravo je osvojeno sa osvajanjem i ostalih značajnih ljudskih prava, a nakon ukidanja ropstva kao najveće negacije ljudskih prava. Danas se može govoriti samo o legalnim oblicima ograničavanja prava na slobodu kretanja, koja se javlja samo u zakonom predviđenim okolnostima i prema onim licima čiji bi boravak na slobodi mogao da bude opasan po društvenu zajednicu.

Ključne reči: *sloboda, kretanje, pritvor, zatvor, kazna.*

¹mr Ratomir Antonović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki”-Niš, Univerziteta “Union Nikola Tesla”- Beograd

PENALTY OF PRISON AS A FORM OF LIMITATION OF FREEDOM OF MOVEMENT

Abstract

Freedom of movement is considered to be the most important and the most significant human right. Freedom of movement is, in fact, the right to free life, the right to change places of residence and residence without interruption, as well as the right to choose where a person will reside and stay in a longer or shorter time interval. This right was conquered by the conquest of other important human rights, and after the abolition of slavery as the greatest negation of human rights. Today, only legal forms of restricting the right to freedom of movement can only be discussed, which occurs only in the circumstances envisaged by the law and towards those persons whose stay at liberty could be dangerous to the community.

Key words: freedom, movement, detention, imprisonment, punishment.

Razvoj ljudskih prava

Ljudska prava i slobode predstavljaju jedno od najvećih dostignuća savremenog sveta. Ova prava su ljude stavila u rang lica sa zagaranovanim pravima i slobodama, koja nikad nisu upitna niti bilo ko ima pravo da bilo kom ljudskom biću ta prava uskraćuje, oduzima ili ograničava. Razvoj ljudskih prava u istorijski dugom toku, išao je postupno i uz velika protivljenja onih koji ta prava nisu želeli da priznaju iz ličnih razloga i ličnog materijalnog ili nematerijalnog interesa.

U Evropi, naročito značajnu ulogu u razvoju ljudskih prava i sloboda je imala Francuska deklaracija o pravima čoveka iz 1789. godine, koja je potom bila involvirana i tekst francuskog Ustava iz 1791. godine. Ovom Deklaracijom je načinjen veliki napredak u razvoju ljudskih prava i sloboda, jer se njom na prvom mestu ukazalo na značaj ljudskih prava i sloboda i to ne kao nacionalnog, već globalnog pojma, koji mora biti priznat i poštovan na nivou čitavog sveta. Zahvaljujući ovoj Deklaraciji, ideje o ljudskim pravima i slobodama postaju integralni deo skoro svih savremenih ustava zemalja u svetu. Na drugom mestu, ova Deklaracija nije značajna samo u razvoju ljudskih prava, već i u razvoju ukupnog demokratskog nasleđa, političkih sloboda i principa vladavine prava. Kao poseban kvalitet Deklaracije o pravima čoveka, mora se istaći da je njome određena koncepcija svim savremenih ustava u svetu i to na način da njega čine dve vrste

odredbi i to 1) odredbe o osnovnim ljudskim pravima i slobodama i 2) odredbe o organizaciji vlasti. Dakle, ljudska prava i slobode su postale ustavom zagarantovano dobro čime su podignuta na adekvatan pijedestal i time su postale zaštićena od strane najjačeg pravnog akta u svakoj državi.

Na daljem putu razvoja ljudskih prava i sloboda, značajna je Konferencija mira, održana u Beču 1815. godine, na kojoj je donesena Deklaracija o ukidanju trgovine robljem, koja je od izuzetnog značaja za razvoj prava slobode kretanja. Nakon toga, usledio je čitav niz značajnih pravnih akata, donesenih na međunarodnom nivou, a posebno mesto zauzimaju Atlantska povelja, koja se proklamuje borbu protiv nacizma, potom Vašingtonska deklaracija, koja utemeljuje principe rada Ujedinjenih nacija, potom sama Povelja Ujedinjenih nacija, kao jedan od najvažnijih pravnih akata koji štiti ljudska prava i slobode i stavlja ih pod posebnu vrstu nadzora.

Posebno značajno mesto u razvoju ljudskih prava i sloboda ima Univerzalna deklaracija o pravima čoveka, donesena 10. decembra 1948. godine, koja predstavlja krovni dokument o ljudskim pravima i koja sublimira sve do tada donesene akte koji se zalažu za proklamovanje i zaštitu ljudskih prava. Ona propisuje lična i politička prava, a kao posebnu novinu, ona unosi socijalno – ekonomska prava. Univerzalna deklaracija o pravima čoveka određuje da se svi ljudi rađaju jednaki u svom dostojanstvu i pravima i da svi, pod jednakim uslovima imaju pravo na život, slobodu (zabrana ropstva), jednaku zaštitu pred zakonom, zabranu samovoljnog lišavanja slobode, pravo na pretpostavku nevinosti, slobodu misli i veroispovesti, kao i druga prava iz korpusa ličnih, socijalnih, političkih i ostalih osnovnih ljudskih prava.²

Na području Evrope je od posebnog značaja Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, donesena 1950. godine u Rimu. Ovom Konvencijom je osnovan Evropski sud za ljudska prava, kao organ zaštite ljudskih prava i sloboda. Ovaj sud je dostupan svima kojima je neko od osnovnih ljudskih prava ugroženo, na bilo koji način, bilo da se radi o pravnim, bilo fizičkim licima. Ovom Konvencijom su zagarantovana prava na život, zabrana mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, zabrana ropstva i prinudnog rada, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na pravedno suđenje i kažnjavanje samo po osnovu zakona, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja, pravo na zaključenje braka, pravo na

² Kurtović, R; “Istorijski razvoj ljudskih prava, sa posebnim osvrtom na ljudska prava u Rimu”, *Pravne teme*, broj 3, 2015. godine, str 223-229.

pravni lek i pravo na zabranu diskriminacije. Protokolom prvim ove Deklaracije se promovira pravo na mirno uživanje imovine, pravo na obrazovanje i slobodne izbore. Protokolom četvrtim se promovira pravo na zabranu dužničkog ropstva, pravo na slobodu kretanja, zabranu proterivanja sopstvenih i inostranih državljana. Šestim protokolom se zabranjuje smrtna kazna, sedmim se u potpunosti zabranjuje proterivanje stranaca i promovira pravo na žalbu u krivičnim pravnim postupcima, potom da niko ne može biti dva puta kažnjen u istoj pravnoj stvari i jednakost oba supružnika u pravima i obavezama.

Dakle, iz svega rečenog jasno sledi koliki je značaj zaštite ljudskih prava i koliko razvoj ovih prava ima veliki uticaj na današnji status i položaj ljudi, u odnosu na državu, društvo i pravni poredak. Pravo na slobodu kretanja je, kao što se može videti, svrstano u kategoriju značajnijih ljudskih prava, a posebno je značajno danas, kad se govori o slobodnom kretanju radne snage unutar tržišta Evropske unije i u kontekstu velikih migracija, koje su rezultat najnovijih političkih tendencija u celom svetu.

Uloga, značaj i vrste kazni u krivičnom pravu

Kazna ili sankcija predstavlja deo svake norme. Norme se sastoje od dispozicije i sankcije. Dispozicija je određeno pravilo ponašanja, koje se nameće ljudima kao obaveza. Sankcija predstavlja garanciju da će se dispozicija poštovati, jer sadrži kaznu za eventualno kršenje dispozicije. Sankcija se aktivira uvek kad se dispozicija krši i primenjuje se prema onom licu koje je postupalo suprotno dispoziciji.

Sama kazna bi se mogla definisati kao mera koja se primenjuje prema počiniocu krivičnog dela u cilju suzbijanja kriminaliteta, a na osnovu odluke sudskog organa nakon sprovedenog krivičnog postupka. Primenom kazne, počiniocu krivičnog dela se uskraćuju neka od važnih dobara ili prava, ili mu se nanosi kakvo zlo.³ Dakle, iz ovog određenja kazne, jasno proizilazi da je ona mera odmazde prema učiniocu krivičnog dela, kome se zlom uzvraća na zlo koje je on nekome naneo izvršenjem radnje krivičnog dela. Ovde se mora istaći da postoji dualizam između pravnih teoretičara, koji zauzimaju ovakav stav da kazna mora imati retorzivni karakter, što znači da je njen cilj nanošenje zla licu koje je učinilo krivično delo. Zagovornici ove teorije su smatrali da se na zlo mora zlom

³ Ignjatović, Đ; *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010. godina, str. 95-98.

odgovarati, te da jedino efikasno delovanje prema učiniocima krivičnih dela je uzvratanje istom merom. Sa druge strane, postoji stanovište prema kojem kazna ima mnogo smisleniji karakter, te da ona ne treba da bude puka odmazda prema učiniocu krivičnog dela, već kazna mora imati vaspitni karakter, da kod učinioca krivičnog dela probudi osećaj krivice, griže savesti i želju za vlastitom resocijalizacijom i uključenjem u društvene tokove legalnog karaktera. Prema ovoj drugoj školi mišljenja, odmazdom se samo produbljuje jaz koji postoji između učinilaca krivičnih dela i sistema, dok kaznom koja deluje kao korektivni i resocijalizujući faktor, društvo dobija adaptiranog člana, koji je sa puta kriminala došao na dobar i legalan put i postao korektan član te društvene zajednice.

Kazne se mogu podeliti na kazne protiv života i tela i kazne protiv imovine. Kazne protiv života i tela su usmerene na telesni integritet učinioca krivičnog dela i njegov život. Tu na prvom mestu spada smrtna kazna, koja je u većini savremenih zakonodavstava ukinuta zbog svoje surovosti i nesvrshodnosti cilju resocijalizacije. U evropskom zakonodavstvu, smrtna kazna je ukinuta na osnovu Protokola šest Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda Veća Unije iz 1983. godine. Danas, smrtna kazna jedino egzistira u Belorusiji na evropskom kontinentu, dok se u velikoj meri zadržala u Aziji i delu Afrike, a prisutna je i u nekim državama SAD. Međutim, u kategoriju kazni protiv života i tela jeste i kazna protiv slobode, kojom se izvršiocima krivičnih dela uskraćuje sloboda kretanja. Suština i smisao ove kazne je da učiniocu krivičnih dela uskrati jedno od elementarnih ljudskih prava, a to je pravo na slobodu kretanja. Učinilac je osuđen da određeni niz godina provede u zatvorenom prostoru, na jednom mestu, često bez kontakta sa spoljnim svetom, čime se on stavlja u socijalnu izolaciju. Svakako da i ova vrsta kazni ima svojih mana i nedostataka, a to je izdvajanje učinioca krivičnog dela iz njegovog okruženja, nemogućnost vršenja primarnih poslova i delatnosti, odvajanje od porodice, psihološke posledice na ličnost učinioca krivičnog dela, asocijalnost kod dužeg boravka u zatvorskoj ustanovi i neekonomičnost same kazne za državu. Stoga, ova vrsta kazne se mora primenjivati i odmeravati učiniocima tek ukoliko su sve druge vrste sankcija iscrpljene ili ukoliko one ne mogu da daju željeni efekat.

Kazna zatvora se može izricati u ograničenom i neograničenom roku trajanja. Ograničena kazna zatvora se izriče na određen broj godina učiniocu krivičnog dela. Vremenski okvir trajanja kazne zatvora se određuje na osnovu zakonskog akta, koji za svaku vrstu krivičnog dela određuje minimalnu, odnosno maksimalnu kaznu

zatvora koja se može izreći.⁴ Na slobodnom sudijskom uverenju, kao i objektivnim okolnostima na strani učinioca krivičnog dela i samog dela je da li će se izreći minimum ili maksimum predviđene kazne ili kazna u nekom srednjem trajanju. U većini modernih zakonodavstava se primenjuje ovakav princip određivanja trajanja kazne zatvora. Takođe, u mnogim zakonodavstvima, pa i našem, kazne zatvora se mogu određivati alternativno sa nekom drugom kaznom⁵, kao i kumulativno, obično kod krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminala, kad se učiniocu krivičnog dela, pored kazne zatvora, obavezno izriče i oduzimanje imovinske koristi, stečene radnjom krivičnog dela.

U Republici Srbiji je dat maksimalan iznos kazne zatvora do 40 godina, koji se izriče za najteža krivična dela⁶.

Kazne u neograničenom roku trajanja su zapravo doživotne kazne, koje se izriču za najteža krivična dela, a njihovo trajanje je uslovljeno dužinom života osuđenog lica. U drugoj polovini XX veka, otvara se polje diskusije na temu humanosti i efikasnosti doživotnog zatvora. Postavljalo se pitanje da li je sa aspekta humanosti u redu nekoga doživotno lišiti slobode kretanja i trajno ga izuzeti iz njegovog socijalnog okruženja i od porodice. Takođe, postavljalo se pitanje da li se kod ovih lica mogu primetiti efekti resocijalizacije i prevaspitanja ako oni doživotno ostanu u zatvoru. Stoga je u mnogim zemljama došlo do ukidanja doživotne kazne zatvora i to najpre u Španiji i Portugalu. Alternativa doživotnom zatvoru je kazna zatvora u maksimalnom iznosu (u Republici Srbiji do 40 godina). Doživotni zatvor kao kazna egzistira i danas u nekim državama SAD, Australiji, Aziji i Africi.⁷

⁴ Na primer, član 333. KZ Srbije (“Službeni glasnik RS” broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016) u stavu 2. propisuje “ko pruži pomoć učiniocu krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora preko pet godina, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina”.

⁵ Na primer, član 269. KZ Srbije (“Službeni glasnik RS” broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016) propisuje “Ko kršeći propise, ubije, povredi ili muči ili na drugi način zlostavlja životinju, kazniće se ili novčanom kaznom, ili kaznom zatvora do jedne godine”.

⁶ Udruživanje radi vršenja krivičnih dela (član 346. stav 5.), Genocid (član 370.), Zločin protiv čovečnosti (član 371.), Ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 372. stav 3.), Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 373. stav 2.), Ratni zločin protiv zarobljenika (član 374. stav 2.), Upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (član 376. stav 2.), Protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (član 378. stav 3.), Agresivni rat (član 386. stav 2.), Terorizam (član 391. stav 4.), Upotreba smrtonosne naprave (član 391v. stav 3.), Uništenje i oštećenje nuklearnog objekta (član 391g. stav 3.), Ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom (član 392. stav 3.).

⁷ Bukarica, M. *Upporedni krivični sistem*, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka, 2016. godine, str. 30-38.

Pritvor

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije⁸ određuje pritvor kao meru, koja se može odrediti u krivičnom postupku. Ona se primenjuje kao sredstvo ograničavanja slobode kretanja okrivljenom i to u okolnostima kad postoji osnovana sumnja da će okrivljeni napustiti državu i pobeći od nadležnih organa ili pak vršiti uticaj na svedoke i nastojati da ukloni ili eliminiše dokaze.

Član 142. ZKP izričito propisuje kad se može odrediti pritvor. To su okolnosti: 1) kad postoji mogućnost od bekstva okrivljenog, 2) kad postoje mogućnosti uništenja, skrivanja, izmene ili falsifikovanja dokaza ili tragova krivičnog dela, 3) mogućnost uticaja na svedoke, veštake, saučesnike i prikrivače, 4) kad postoji tendencija ponavljanja izvršenja krivičnog dela ili dovršavanja već započetog krivičnog dela ili izvršenje krivičnog dela koje pretnjom stavlja u izgled da će biti izvršeno, 5) u slučaju tendencioznog odbijanja pristupanja na glavni pretres, 6) ukoliko je za krivično delo, koje se okrivljenom stavlja na teret predviđena kazna zatvora u trajanju dužem od deset godina, tj. dužem od pet godina ukoliko se radi o krivičnom delu sa elementima nasilja, a ukoliko je to opravdano teškim okolnostima izvršenja krivičnog dela i 7) ukoliko je okrivljenom već donesena prvostepena presuda i izrečena kazna zatvora od pet ili više godina i ukoliko je to opravdano posebno teškim okolnostima krivičnog dela.

Odluka o pritvoru se donosi u formi rešenja, koje može doneti isključivo nadležni istražni sudija. Rešenje o određivanju pritvora sadrži: ime i prezime lica koje se pritvara, krivično delo za koje se ono okrivljuje, zakonski osnov za pritvor, vreme na koje je određen pritvor, vreme lišenja slobode, pouku o pravu na žalbu, obrazloženje osnova i razloga za određivanje pritvora, službeni pečat i potpis sudije koji određuje pritvor. Ovo rešenje se mora uručiti okrivljenom po lišenju slobode, odnosno, najkasnije dvanaest sati od momenta lišenja slobode. Okrivljeni ima pravo

⁸ “Službeni glasnik Republike Srbije” broj 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013. i 55/2014.

na žalbu na ovo rešenje, o kojoj odlučuje sudsko voće, ali žalba ne odlaže izvršenje. Po žalbi veće mora da odlučuje u roku od 48 sati, da o žali donese odluku i dostavi je licu koje se žalilo.

Pritvor može najduže trajati do 30 dana od dana njegovog određivanja, a o eventualnom produžetku ovog roka se odlučuje novim rešenjem. Pritvor, određen odlukom veća se može produžiti najviše za dva meseca. Ako se postupak vodi za krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora preko pet godina ili teža kazna, veće neposredno višeg suda može, na obrazloženi predlog istražnog sudije ili javnog tužioca, iz važnih razloga produžiti pritvor najviše za još tri meseca.

Prema pritvorenom licu se mora postupati sa posebnim uvažavanjem i poštovanjem njegove ličnosti. Uz maksimalno uvažavanje njegovog ličnog integriteta i digniteta, prema pritvorenom licu se mogu preduzimati samo one mere koje su neophodne radi sprečavanja njegovog eventualnog bekstva, uticaja i podstrekavanja trećih lica na uništenje, skrivanje i falsifikovanje dokaza i tragova krivičnih dela, uticaja na svedoke, saučesnike i prikrivače. Prilikom određivanja pritvora, strogo se mora voditi računa da u istoj prostoriji ne budu pritvorena lica koja su saučesnici u istom krivičnom delu, kao i lica različitih polova. O postupku samog pritvora, odnosu prema licima koja se nalaze u pritvoru i postupanju sa njima je donesen Pravilnik o izvršenju mere pritvora⁹. Njime se najpre utvrđuju pravila u vezi sa prijemom pritvorenika, proces identifikacije i pregleda tela samog pritvorenika. Identifikacija se vrši na osnovu rešenja o utvrđivanju pritvora, naloga za prijem i ličnih identifikacionih dokumenata, dok pregled tela vrše najviše dva ovlašćena lica istog pola kao i pritvorenik, a pregled telesnih šupljina vrši medicinski radnik i to samo ukoliko postoji sumnja da pritvorenik na taj način želi da u pritvor unese predmete koji nisu dozvoljeni. Sam pregled, ma koliko bio neprijatan po pritvorenika, mora se obaviti na način kojim će se on poštovati kao ličnost i sa dužnim poštovanjem prema njegovom psihičkom i telesnom integritetu i ličnim stvarima. Od pritvorenog lica se privremeno oduzimaju njegove lične stvari i to: novac, vredni predmeti, mobilni telefoni, noževi, makaze, britve, žileti, igle, kaiševi, šalovi, kravate, ogledala, kao i svi druge predmete koji su podesni za povređivanje i samopovređivanje i uništavanje imovine i ufrožavanje sigurnosti u pritvoru. O privremeno oduzetim predmetima se sačinjava potvrda, koja obavezno mora sadržati delovodni broj, ime i prezime pritvorenog lica, ime jednog roditelja, vrstu, količinu, težinu i druga bitna svojstva oduzetih predmeta, datum i čas kad je izvršeno privremeno oduzimanje i potpise složbenog lica koje je izvršilo oduzimanje

⁹ "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 132/2014.

i pritvorenika. Privremeno oduzeti predmeti se stavljaju u depozit, a one mogu biti predate pritvorenikovoj porodici ili licu koje on ovlasti, uz odobrenje nadležnog organa. Takođe, te stvari mogu biti vraćene i lično pritvoreniku po njegovom otpuštanju iz pritvora, o čemu se isto sačinjava zapisnik.

Pritvori takođe moraju ispunjavati osnovne uslove u cilju poštovanja ličnosti i položaja pritvorenih lica. To znači da prostorije u kojima pritvorenici borave moraju da budu čiste, suve, dovoljno osvetljene prirodnim i veštačkim osvetljenjem, u zimskim uslovima adekvatno zagrejane, leti provetrene. U prostoriji za spavanje, svakom pritvoreniku se mora obezbediti prostor od najmanje osam kubnih metara i četiri kvadratna metra. Svaki pritvorenik ima pravo na zaseban ležaj sa čistom posteljinom. Takođe, pritvoreniku se mora omogućiti pretinac za držanje ličnih stvari ili zasebna pregrada u zajedničkom pretincu za držanje ličnih stvari pritvorenika. Posebno se vodi računa o higijenskim uslovima u pritvorima, te se blagovremeno vrši dezinfekcija sanitarnih uređaja, instalacija i inventara. Pritvorenici nose svoju odeću i obuću, a posteljina se menja dva puta mesečno. Pritvorenici imaju pravo na održavanje lične higijene najmanje tri puta sedmično, muškarci na brijanje dva puta sedmično i jednom mesečno na frizerski tretman. Takođe, tokom boravka u pritvoru, pritvorenici imaju pravo na medicinsku zaštitu i adekvatnu negu, što podrazumeva i lečenje uz pristanak pritvorenika.

Pritvoreno lice ima pravo na posete dok boravi u pritvoru. Posete mogu biti otvorene, kad između pritvorenika i posetioca nema fizičkih prepreka, već samo nadzor nadležnog lica. Zatvorene posete se vrše preko staklene barijere, a komunikacija se odvija preko telefonskih aparata, takođe uz nadzor nadležnih lica. Pored poseta, pritvorenici imaju pravo da primaju pakete, koji mogu da sadrže sredstva za higijenu, nekvarljive prehrambene proizvode, pečeno, kuvano ili prženo meso bez kostiju, kačkavalj u kriškama, nekvarljivo povrće, voće bez koštica, nefilovani keks i instant kafu.

Zatvor i sloboda kretanja

Kao što je već naglašeno, glavna i osnovna funkcija kazne zatvora je ograničavanje slobode kretanja licima koja su počinila krivična dela. Iako se vrlo strogo i studiozno pristupa primeni ove vrste kazne, u većini savremenih zakonodavstava je ona najzastupljenija. Razlog treba tražiti u činjenici da se njome najbolje postiže efekat resocijalizacije, koji je supstrat savremenoj kaznenoj politici, a jedan od razloga je i tradicijskog tipa, jer se pored tradicionalnih kazni, kazna

zatvora naduže očuvala. Naravno, ovde se mora istaći da je kazna zatvora tokom dugog evolutivnog toka, doživela brojne promene.

Pre velikih reformi krivičnog zakonodavstva, koje su se desile u XX veku, nije postojala jedna jedinstvena kazna, koja je za svrhu imala ograničavanje slobode kretanja, već su sa tom svrhom postojale razne kazne, poput kazni zatočenja, robije, prisilnog rada, deportacije i strogog zatvora. One su sve unifikovane u jednu jedinstvenu kaznu lišenja slobode. U srednjevekovnoj Srbiji, u vreme važenja Dušanovog Zakonika, kazna lišenja slobode je bila zakonski definisana i određena, ali u praksi retko primenjivana, jer se u to vreme više verovalo da neke druge, po karakteru strožije kaznene mere mogu dati bolje rezultate po učinioca krivičnog dela. Kazne zatvora do izražaja u Srbiji počinju da dolaze u periodu između 1804. godine i Drugog svetskog rata, kad dolazi do usvajanja niza zakonskih propisa i čitave kodifikacije srpskog krivičnog zakonodavstva. Tako je na planu razvoja kazne lišenja slobode veliki iskorak načinio Karađorđev kriminalni zakonik, koji predviđa kaznu zatvora ili *apsa* kako stoji u originalnom zakonskom tekstu. Dalje, velikom reformom kneza Aleksandra Karađorđevića bilo je obuhvaćeno i krivično zakonodavstvo, te 1860. godine stupa na snagu Kazneni zakonik, koji propisuje jedanaest vrsti kazne, između ostalih i kaznu lišenja slobode. Kazna lišenja slobode se mogla izreći jedino kao glavna kazna. Ona je mogla biti izvršena na tri načina: 1) kao robija, koja je predstavljala najteži oblik ove kazne iz razloga što je ograničavanje slobode kretanja involvirala i težak rad uz nošenje okova oko nogu, 2) zatočeništvo, koje je podrazumevalo samo ograničavanje slobode kretanja i moglo je najduže trajati do 12 godina i 3) kazna zatvora, koja je primenjivana kod najlakših oblika krivičnih dela i često se kombinovala sa radom. Kao posledice kazne lišavanja slobode se javljao gubitak mogućnosti zapošljavanja u državnoj službi u određenom vremenskom intervalu.

Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine takođe predviđa kaznu lišenja slobode kao jednu od glavnih kazni koje se izriču počiniocima krivičnih dela. Novina koju ovaj Zakonik uvodi jeste podela kazne zatvora na zatvor i strogi zatvor. Nakon Drugog svetskog rata, opšti deo Krivičnog zakonika iz 1947. godine određuje čak 12 vrsta kazni, od kojih je njih pet predstavljalo apsolutnu novinu u domaćem krivičnom zakonodavstvu. Po pitanju kazne zatvora, zadržana je predratna podela na kazne zatvora i strogog zatvora.¹⁰

¹⁰ Jakšić, D; Davidović, D. "Razvoj kaznenog sistema u krivičnom pravu Srbije", *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, broj 4, Beograd, 2013. godina, str. 525-531.

Dakle, kao što se može primetiti, odnos prema zatvorenicima i uslovi izdržavanja kazne zatvora se u drastičnoj meri menja na bolje. Najpre se kazna zatvora javila kao humana alternativa smrtnim kaznama i drugim brutalnim kaznama, kao što su razne kazne sakaćenja i fizičkog maltretiranja i zlostavljanja. Potom su vremenom humanizovane same kazne zatvora i njihovo izdržavanje poboljšanjem uslova u zatvorskim prostorima, podizanjem uslova života, brige i nege prema zatvorenim licima, poštovanja same ličnosti zatvorenih lica i njihovog fizičkog i psihičkog integriteta. U Republici Srbiji je pitanje izdržavanja zatvorskih kazni regulisano Zakonom o izvršenju zatvorskih sankcija¹¹ koji uređuje postupak izvršenja kazne zatvora, prava i obaveze prema licima kojima se izvršavaju kazne zatvora, organizacija Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, nadzor nad njenim radom, izvršenje sankcija izrečenih zbog privrednih prestupa i prekršaja, oduzimanja imovinske koristi stečene radnjom krivičnog dela ili prestupom. Zakonodavac je prilikom donošenja ovog zakona krenuo od osnovne činjenice, a to je reintegracija i resocijalizacija osuđenog lica, što automatski govori o humanoj intenciji pri donošenju ovog akta i nameri da kazna ostvari sve svoje društveno prihvatljive efekte. U Republici Srbiji se kazne zatvora izvršavaju u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija. To su kazneno – popravni zavodi i okružni zatvor za izvršenje kazne zatvora i mere pritvora, potom kazneno – popravni zavod za žene, u kom se izvršavaju kazne zatvora i maloletničkog zatvora, kazneno – popravni zatvor za maloletnike, u kom se izvršavaju kazne maloletničkog zatvora, specijalna zatvorska bolnica, u kojoj se leče osuđena i pritvorena lica i vaspitno – popravni dom za izvršenje vaspitno – popravnih mera.

Prema stepenu obezbeđenja, zatvore možemo klasifikovati na otvorene, poluotvorene, zatvorene i zatvorene sa posebnim obezbeđenjem. Karakteristika zavoda otvorenog tipa je da oni ne poseduju nikakve fizičko – tehničke prepreke koje bi onemogućavale bekstvo zatvorenika. Jedan od najvećih zavoda otvorenog tipa je kazneno – popravni zavod u Beogradu, u Padinskoj skeli. Njega karakteriše izuzetno veliki zemljišni posed, koji se koristi u svrhu poljoprivredne aktivnosti, na kojima su pretežno angažovani zatvorenici, u velikom broju. U ovom zavodu pretežno borave lica osuđena na kazne zatvora u trajanju do tri godine, koja su u nehatu izvršila krivično delo ili učinili neki prekršaj. Njima stoji na raspolaganju mogućnost izučavanja određenih zanata, što je jedan od najvažnijih komponenti društvene resocijalizacije i uključenja ovih lica u legalne društvene tokove. Pored profesionalnog osposobljavanja, osuđenici primarno rade na poljoprivrednom gazdinstvu u okviru zavoda, a mogu radno biti angažovani i van zavoda.

¹¹ “Službeni glasnik RS” broj 55/2014.

Poluotvoreni zavodi su ustanove u kojima zaposlena lica imaju zaduženje da se staraju o obezbeđenju zatvorenika od njihovog eventualnog bekstva. Zatvorene zavode karakteriše postojanje i zaposlenih u službi obezbeđenja, kao drugih fizičko – tehničkih prepreka koje za cilj imaju onemogućavanje bekstva. Kao primer zavoda zatvorenog tipa se može navesti Kazneno – popravni zavod za maloletnike u Valjevu. Iako prvenstveno namenjen za maloletna lica, u njemu kaznu služi veliki broj mlađih punoletnih lica, mahom povratnika. U procentu od 5 do 10 odsto su osuđenici sa smetnjama u intelektualnom razvoju. Problem ovog zavoda je dosta nepovoljna lokacija, koja u mnogome narušava bezbednost u njemu. Sama okolina zavoda je poprilično nezaštićena, te prilazak sa spoljne strane nije ni sa čim onemogućen ili otežan. Stoga je primećen povećan broj pokušaja ubacivanja nedozvoljenih predmeta preko ograde zavoda, ali često i kroz pošiljke na koje zatvorena lica imaju pravo. Red u zavodu narušava i činjenica da je on prenaseljen, te da u pojedinim prostorijama boravi veći broj lica od dozvoljenog. Takođe, veliki nedostatak je i nepokrivenost video nadzorom svih delova zavoda i svih prostorija u njemu.¹²

Iz ove klasifikacije zatvorskih ustanova, može se izvesti zaključak da nije u svim zavodima isti stepen ograničavanja slobode kretanja, odnosno da nisu osuđenici za sva krivična dela u jednakom statusu kad se o slobodi kretanja govori. Jasno je da je ovde od presudne važnosti pitanje ozbiljnosti izvršenog krivičnog dela i njegova težina, kao i stepen društvene opasnosti kako dela, tako i počinioca istog.

Uslovni otpust

Uslovni otpust je pravni institut koji se javlja kao određena vrsta nagrade za osuđeno lice koje je izdržalo određeni deo kazne zatvora i vladalo se primereno, čime su se stekli uslovi da ono bude pušteno na slobodu pre isteka kazne zatvora, pod određenim uslovima.

Zakonik o krivičnom postupku propisuje uslove kad se može primeniti odredba o uslovnom otpustu. Uslov je da je odslužio dve trećine izrečene kazne zatvora i da se vladao primereno. Molbu za puštanje na uslovnu slobodu može podneti ili zatvorenik ili njegov branilac, a konačnu odluku donosi sudsko veće, koje na ročištu najpre ispituje sve relevantne činjenice i to: 1) da li je molba podnesena od strane ovlašćenog lica, 2) da li je osuđeni izdržao dve trećine izrečene kazne

¹² Milić, I; Dimovski, D. *Kažnjavanje osuđenih lica*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2016. godine, str. 219-231.

zatvora i 3) da li se osuđeni, tokom služenja kazne vladao primerena, odnosno da li je pokušavao bekstvo ili je bežao iz zatvora. Na ročište, na kom se odlučuje o zahtevu o otpustu na uslovnu slobodu, prema potrebi se poziva osuđeni ili njegov branilac, javni tužilac i predstavnik zavoda u kom osuđeni izdržava kaznu zatvora. Branilac je na ročištu dužan da iznese argumente u prilog donošenja odluke o uslovnom otpustu, a ukoliko ročištu prisustvuje osuđeni, od njega će se uzeti izjava. Nakon toga se poziva javni tužilac da se izjasni po molbi osuđenog, a na kraju se uzima izjava od predstavnika zavoda, koji daje informacije o vladanju osuđenog za vreme odsluživanja kazne zatvora, ispunjavanju radnih obaveza, kao i drugim okolnostima koje mogu biti od značaja. Veće ročište okončava donošenjem rešenjem o usvajanju, odnosno odbijanju molbe za puštanje na uslovni otpust.¹³

Uslovno otpuštanje ili uslovni otpust, podrazumeva otpuštanje na slobodu, ukoliko su ispunjeni predviđeni uslovi, osuđenika koji je izdržao deo kazne u kaznenopopravnom zavodu, pre nego što je izdržao kaznu u punom trajanju, pod uslovom da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne izvrši novo krivično delo. U periodu uslovnog otpusta osuđenik je najčešće pod nadzorom nadležnog državnog organa za uslovni otpust, a u slučaju novog krivičnog dela i/ili nepoštovanja drugih pravila uslovnog otpuštanja, uslovni otpust se opoziva a osuđenik se vraća u kaznenu ustanovu na izdržavanje ostatka kazne. Uslovno otpuštanje može biti obavezno ili fakultativno. U prvom slučaju konstatovanje ispunjenosti predviđenih uslova od strane nadležnog organa znači i njegovo otpuštanje, dok je u drugom slučaju, s obzirom na vrstu i/ili težinu krivičnog dela, ili s obzirom na izdržani deo kazne, sledi odluka nadležnog organa u okviru koje je odobravanje uslovnog otpusta fakultativnog karaktera. Prednost fakultativnih, diskrecionih modela jeste okvirni kriterijum koji omogućava sveobuhvatan, temeljan i individualizovan pristup u odlučivanju na osnovu relevantnih informacija, mogućnost pripremanja osuđenika za uslovno otpuštanje tokom celog perioda izdržavanja kazne, zatim veća motivacija osuđenika za programe postupanja usled neizvesnosti odobravanja uslovnog otpusta, kao i visoka verovatnoća da će uslovno biti otpušteni samo oni osuđenici koji po izlasku neće ugrožavati sigurnost zajednice u koju odlaze. Međutim, nedostatak preciznijih kriterijuma može da znači i nejednako postupanje i proizvoljnost u proceni, a neizvesnost u pogledu odobravanja uslovnog otpusta može da oteža izvođenje rehabilitacionih programa zbog umanjene motivacije kao i da oteža realizaciju pripreme za uslovno otpuštanje. Diskrecioni modeli su zastupljeni u većini evropskih kontinentalnih zemalja, Kanadi, Australiji i delu SAD. Obavezni, mandatorni modeli uslovnog otpuštanja nastaju i razvijaju se u

¹³ Lakčević, M. "Uslovni otpust", *Pravni informator*, broj 9, Beograd, 2011. godine, str. 49-51.

SAD, zatim Engleskoj i Velsu i temelje se na jasnim, eksplicitnim kriterijumima za donošenje odluke, omogućavaju ujednačenu praksu nezavisno od toga ko odlučuje, uslovno otpuštanje direktno vezuju za dobro ponašanje tokom boravka u zatvoru i poštovanje zatvorskih pravila i time efikasno kontrolišu zatvoreničku populaciju. S obzirom na poznate i jednostavne kriterijume, zatvorenicima je jasno šta se od njih očekuje i mogu tome da prilagode svoje ponašanje. Ovi modeli su, nakon, otpuštanja najčešće praćeni i programima postupne integracije. Nedostatak mandatornih modela jeste ograničena individualizacija prilikom odlučivanja o otpustu, zanemarivanje značaja uključivanja osuđenika u programe postupanja tokom kazne, neuočavanje razlike između dobrog vladanja kao stvarne promene u ponašanju i stavovima, i „instrumentalnog dobrog vladanja“ samo radi što ranijeg napuštanja zavoda. Programi supervizije nakon otpuštanja uglavnom su usmereni na nadzor i kontrolu, manje na podršku i pomoć.¹⁴

Dakle, uslovni otpust je poseban vid beneficije za osuđenike koji su svojim vladanjem tokom izdržavanja kazne zatvora jasno stavili do znanja da je efekat resocijalizacije kod njih uspešno ostvaren. Njima se, kao posebna privilegija, omogućuje da izađu na slobodu, uz posebne uslove da ne vrše nova krivična dela. Njima se podaruje jedna od najvećih nagrada, a to je sloboda.

Kućni zatvor

U cilju što veće humanizacije sistema sankcija, u Republici Srbiji je uveden kućni zatvor, kao jedna od sankcija, koja se izriče učiniocima krivičnih dela. Razloga za uvođenje ove vrste privilegovane sankcije treba tražiti u više raznovrsnih razloga. Najpre, zbog same ličnosti osuđenog, humanije je da kaznu odslužuje u njemu bliskom i prihvatljivom ambijentu njegovog stana ili kuće i u njemu bliskom okruženju. Ovime se izbegava traumatizacija ovih lica od kontakta sa zavodskom ustanovom, potom usled njegovog izdvajanja iz njemu inherentnog okruženja, kao i kontakta sa licima koja u vršenju kriminalnih aktivnosti imaju dugogodišnji staž. Time se onemogućuje i eventualni štetni uticaj, koji je definitivno prisutan u zavodskim ustanovama na one osuđenike koji su po prvi put počinili krivično delo, od strane višestrukih povratnika, koji onemogućuju i osujećuju njihov postupak resocijalizacije. Sa druge strane, za državu sankcije kućnog zatvora predstavljaju veliko olakšanje, u smislu ekonomskih troškova, koji nastaju za svakog osuđenika

¹⁴ Soković, S. "Uslovni otpust – sporna pitanja i savremena normativna rešenja", *CRIMEN (V)*, broj 1, 2014. godine, Beograd, str. 35-49.

koji boravgi u zavodskoj ustanovi. Tu se najpre misli na troškove smeštaja, ishrane, odevanja, lečenja i ostalog.

Ono što je od posebnog značaja, jeste činjenica da kazna kućnog zatvora ne predstavlja samostalnu kaznu, već alternativnu kaznu i predstavlja modalitet izvršanja kazne zatvora. Ona u svojoj osnovi jeste kazna zatvora, jer se osuđenom licu onemogućuje sloboda kretanja, ali njena suštinska razlika je u mestu i načinu gde se ona izvršava.¹⁵ Kazna kućnog zatvora je predviđena Krivičnim zakonikom Republike Srbije, članom 45. koji propisuje:

Ako učiniocu krivičnog dela izrekne kaznu zatvora do 1. godine, sud može istovremeno odrediti da će se ona izvršiti tako što će je osuđeni izdržavati u prostorijama u kojima stanuje, ukoliko se s obzirom na ličnost učinioca, njegov raniji život, njegovo držanje posle učinjenog dela, stepen krivice i druge okolnosti pod kojima je delo učinio može očekivati da će se i na taj način ostvariti svrha kažnjavanja.

Osuđeni kojem je određeno izvršenje kazne zatvora na navedeni način ne sme napuštati prostorije u kojima stanuje, osim u slučajevima propisuje Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija. Ukoliko osuđeni jednom u trajanju preko 6 časova ili dva puta u trajanju do 6 časova samovoljno napusti prostorije u kojima stanuje, sud će odrediti da ostatak kazne zatvora izdrži u zavodu za izvršenje kazne zatvora.

Osuđeni za krivično delo protiv braka i porodice koji živi sa oštećenim u istom porodičnom domaćinstvu ne može se odrediti izvršenje kazne zatvora u prostorijama u kojima stanuje.

Ovde je suštinsko pitanje ko vrši nadzor nad osuđenim licem. Ko kontroliše da li on poštuje zabranu napuštanja svog stana ili kuće. U tu svrhu služi odašiljač sa pratećom opremom, koji se zatvorenom licu obično stavlja oko nožnog zgloba, te se u narodu često naziva “nanogica”. Pomoću odašiljača, posebna služba dobija svakodobno informacije o kretanju osuđenog lica i njegovom položaju u prostoru u kom se odsluženje kazne odvija. Da bi se ova vrsta nadzora mogla uspešno odvijati, potrebno je ispunjenje određenih tehničkih uslova, a sam postupak nadzora se vrši na način koji nije štetan po zdravlja zatvorenika. Osim navedenog, vrši se i direktni

¹⁵ Radivojević, B. “Kućni zatvor i kućni pritvor”, *Paragraf lex*, elektronsko izdanje, Beograd, 2017. godine (https://www.paragraf.rs/100pitanja/krivicno_pravo/kucni_zatvor_i_kucni_pritvor.html).

nadzor od tzv. poverenika, koji ima pravo da u svakom trenutku poseti osuđeno lice u cilju provere da li se nalazi u stambenom prostoru u kom izvršava kaznu. Pored navedenih poseta, nadzor se još može vršiti i razgovorom sa članovima njegovog domaćinstva i licima iz njegovog neposrednog okruženja, kao i kontaktiranjem preko fiksnog telefona u stanu osuđenog.

Oblici nedozvoljenog ograničavanja slobode kretanja

Sloboda kretanja, kao jedno od suštinskih prava svakog čoveka u savremenom dobu, može se ograničavati samo i isključivo pod okolnostima koje su navedene u prethodnim poglavljima. Dakle, od strane nadležnih državnih organa, po proceduri koja je predviđena strogim zakonskim normama, uz maksimalno poštovanje prava lica kojima se sloboda kretanja ograničava. Svaki drugačiji vid ograničavanja slobode kretanja bilo kom licu se smatra nedozvoljenim i podleže krivičnoj sankciji. U Krivičnom zakoniku Republike Srbije postoje krivična dela koja sankcionišu svaki oblik protivpravnog lišenja i ograničenja slobode kretanja. S tim u vezi, postoje krivično delo protivpravnog lišenja slobode (član 132.), krivično delo povrede slobode kretanja i nastanjivanja (član 133.) i otmica (član 134.).

Kod svih ovih krivičnih dela, zaštitni objekat je sloboda kretanja. Za cilj imaju inkriminisanje i sankcionisanje svakog oblika samovlasnog i pravno neosnovanog ograničavanja ili lišavanja slobode kretanja prema bilo kom licu, primenom različitih metoda. Kod krivičnog dela protivpravnog lišenja slobode je karakteristično da do njega može doći zloupotrebom službenog položaja od strane službenog lica pri vršenju službene dužnosti, što predstavlja jedan od kvalifikovanih oblika ovog krivičnog dela, uz oblike u kojima je do ovog lišenja došlo u dužem vremenskom intervalu (duže od trideset dana), kao i u slučaju smrtnog ishoda na strani lica kom je uskraćena sloboda kretanja.

Kod krivičnog dela otmice se nekom licu onemogućuje sloboda kretanja sa određenim ciljem, pretežno materijalnog karaktera i to da bi se oteto lice prinudilo da otmičaru da novac ili neku drugu vrednost, da za njega nešto učini ili ne učini ili da trpi neku njegovu radnju. Otmica kumulira u sebi ograničavanje slobode kretanja, primenu fizičke sile, potom pretnju kojom se otetom licu stavlja do znanja da će biti ubijeno ili da će mu biti nanesena neka teža ili lakša telesna povreda, a može biti okončana i ubistvom, kod kvalifikovanih oblika. Sama radnja ovog krivičnog dela se sastoji u odvođenju i zadržavanju određenog lica uz upotrebu sile, pretnje ili

obmane, Odvođenje, u smislu radnje ovog krivičnog dela je prinudno odvođenje otegot lica na neko nepoznato mesto, a njegovo zadržavanje znači onemogućavanje tom licu da to mesto napusti. Zadržavanje se čini primenom sile, pretnje ili primenom obmanjujućih metoda, s tim što sila može biti ne samo fizička, već može biti i u formi pretnje, dok neka inostrana zakonodavstva (zakonodavstvo BiH na primer), tu svrstava i hipnozu, kojom se nekom licu nameće da preduzima određene radnje suprotno svojoj volji, u besvesnom stanju.¹⁶

Otmica se smatra složenim krivičnim delom, iz razloga što u sebi kumulira više krivičnih dela, a i sama je često segment složenih krivičnih dela poput dela terorizma, ugrožavanja lica sa međunarodnim imunitetom, uzimanja talaca i sličnih. Prvenstveno, otmica je krivično delo protiv slobode kretanja, a služi zarad postizanja drugih interesa na strani otmičara, koji mogu biti materijalnog i nematerijalnog karaktera.

Zaključak

Sloboda kretanja se smatra jednim od osnovnih ljudskih prava. Istorijski posmatrano, ljudska prava su se razvijala vrlo postupno, a sa njihovim osvajanjem, došlo je do razvoja drugih, po civilizaciju značajnih tekovina i principa. U današnje vreme je apsolutno jasno da nema slobodnog i demokratskog društva u kojem se ne poštuju osnovna ljudska prava, kao glavni postulat u odnosu prema svakom čoveku pojedinačno. Međutim, sa razvitkom prava, došlo je i do stvaranja određenih obaveza u ponašanju ljudi, koje oni moraju da poštuju i da se po njima ponašaju, po principu pravila, koje im je nametnuto. Ta pravila se danas, u savremenom svetu, koncipiraju i formulišu u obliku zakonskih normi, koje su ništa drugo do pravilo ponašanja koje je opšteobavezujuće za sve članove date društvene zajednice. Ta pravila su formulisana upravo i sa ciljem zaštite već pomenutih ljudskih prava, kao pojedinačnih, i sa ciljem zaštite opštih prava, na nivou države, kao kolektivnih prava, koja pripadaju svakom pojedincu, stanovniku određene države.

Da bi se ljudi naterali da poštuju pravila ponašanja, neophodno je postojanje sistema sankcija, koje su uvedene upravo kao garant poštovanja tih pravila. U prvo vreme, sankcije su bile u ulozi represije, koja je stajala u odnosu na svakog ko ne poštuje pravila ponašanja i postupa suprotno njima. Danas su one dobile drugačiji

¹⁶ Ubiparipović, S; "Osnovni krivično – pravni aspekti otmice", *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, broj 6, Banja Luka, 2016. godina, str. 226-234.

karakter, sa mnogo složenijom ulogom, a to je vaspitno – korektivna uloga, koja od svakog člana društvene zajednice treba da napravi lojalnog i socijalno prihvatljivog člana te zajednice. S tim u vezi, a kroz dugi evolutivni put, iznedrila se kazna zatvora kao jedna od tih, društveno i socijalno prihvatljivih sankcija, koja u dovoljnoj meri kažnjava onoga ko je učinio neko društveno neprihvatljivo delo, oduzimajući mu jedno od najvažnijih prava, a to je pravo na slobodu kretanja, dok mu sa druge strane ostavlja mogućnost da, kroz vreme izvršenja te kazne, dovoljno radi na sebi i svojoj resocijalizaciji kroz spoznaju vlastite greške i stvaranja težnje ka njenom ispravljanju.

Sa slobodom kretanja, u kontekstu ove kaznene mere, postupa se kao sa pravom koje ima karakter privilegije za one članove društvene zajednice, čije ponašanje je u skladu sa zakonom propisanim normama. Svako ko želi da ovo pravo zadrži, dužan je da poštuje zakonom promovisana pravila ponašanja. U suprotnom, ko izvrši krivično delo i time nekom drugom uskrati, osujeti ili na bilo koji način dovede u pitanje neko njegovo pravo, biće kažnjen zatvorom, koji primarno znači ograničavanje slobode kretanja.

Dakle, svaki čovek se rađa kao slobodan i ima pravo da živi slobodno. Međutim, ta sloboda ne sme biti bezgranična u smislu da se može upražnjavati na način kojim bi drugog ugrožavala ili negativno uticala na njegovo mirno uživanje u njegovim slobodama i pravima. Kao antipod slobodi jeste kazna. Ta kazna se mora izvršavati vrlo oprezno, na zakonom propisan način, uz poštovanje ljudskih prava i dostojanstva svakog lica i od strane nadležnih državnih organa. Izricanje kazne ne može biti ni na jednom pojedincu, ne može biti rezultat bilo čije volje, koja nije zasnovana na konkretnim činjenicama i zakonskim normama. Ograničavanje slobode kretanja bilo kom licu, koje bi se vršilo od strane nenadležnog lica, najstrožije je inkriminisano i povlači za sobom krivičnu sankciju.

Literatura

1. Bukarica, M. (2016), *Uporedni krivični sistem*, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka,
2. Ignjatović, Đ. (2010), *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu,
3. Jakšić, D; Davidović, D. (2013), “Razvoj kaznenog sistema u krivičnom pravu Srbije”, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, broj 4, Beograd,

4. Kurtović, R. (2015), “Istorijski razvoj ljudskih prava, sa posebnim osvrtom na ljudska prava u Rimu”, *Pravne teme*, broj 3, Novi Pazar,
5. Lakčević, M. (2011), “Uslovni otpust”, *Pravni informator*, broj 9, Beograd,
6. Milić, I; Dimovski, D. (2016), *Kažnjavanje osuđenih lica*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu,
7. Radivojević, B. (2017), “Kućni zatvor i kućni pritvor”, *Paragraf lex*, elektronsko izdanje, Beograd,
8. Soković, S. (2014), “Uslovni otpust – sporna pitanja i savremena normativna rešenja”, *CRIMEN (V)*, broj 1, Beograd,
9. Ubiparipović, S. (2016), “Osnovni krivično – pravni aspekti otmice”, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, broj 6, Banja Luka.

Zakonski izvori

1. Krivični zakonik Republike Srbije (“Službeni glasnik RS” broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016),
2. Zakonik o krivičnom postupku (“Službeni glasnik RS” broj 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013. i 55/2014),
3. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (“Službeni glasnik RS” broj 55/2014),
4. Pravilnik o izvršenju mere pritvora (“Službeni glasnik Republike Srbije” broj 132/2014).

CIP – Katalogizacija u publikaciji –
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

339.923:061.1EU(082)(0.034.2)
341.217(4)(082)(0.034.2)
34(082)(0.034.2)
33(082)(0.034.2)
502/504(082)(0.034.2)

МЕЂУНАРОДНА тематска научна конференција Константин Магнус 2018 (3 ; 2018 ; Ниш)

Proces evropskih integracija i regionalna saradnja [Elektronski izvor]
: zbornik radova III međunarodne tematske naučne konferencije Constantin Magnus 2018, Niš, 2018 / glavni i odgovorni urednik Ivan Kostadinović. - Niš : Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki", 2018 (Niš : Grafjer LDS). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst, slika ; 12 cm. - ([Izdanja] / Constantin Magnus ; knj. 4)

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-6113-050-2

a) Европске интеграције - Зборници b) Право - Зборници c) Економија - Зборници d) Екологија - Зборници
COBISS.SR-ID 264753164